

HÖYÜK

e-ISSN: 2822-3985

ISSN: 1309-8780

SAYI 14

ANKARA - 2024

HÖYÜK

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 14 (Kasım/November, 2024)

Yayıncı/Publisher

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü/Proprietor and Redactor in Chief

Türk Tarih Kurumu Adına/On behalf of Turkish Historical Society

Prof. Dr. YÜKSEL ÖZGEN

Editör/Editor

Uğur ÖZÇELİK

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/uozcelik@ttk.gov.tr

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Kübra Güney

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/kguney@ttk.gov.tr

Sevcan TATAR

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/statar@ttk.gov.tr

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Abdülkadir BİNİCİ

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/abinici@ttk.gov.tr

Adres/Address

Türk Tarih Kurumu

Sıhhiye Yerleşkesi

Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No. 1 06230 Altındağ/ANKARA

Bilkent Yerleşkesi

Üniversiteler Mahallesi Toplum Caddesi No. 5 06800 Çankaya/ANKARA

Kasım-November 2024 – ANKARA

Dizinlenme Bilgileri/Indexing

European Reference Index for the Humanities (ErihPlus)

Directory of Open Access Journal (DOAJ)

Central & Eastern European Academic Source (CEEAS) (EBSCO)

Tasarım/Design

Ayşegül YENİDOĞAN

Kapak Tasarım/Cover Design

Emine ÇAKIR

Kapak Resmi/Cover Image

E. Öztepe, “Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Alexandria Troas’taki Kültler ve İkonografileri”,
s. 105, resim 2b.

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985
Sayı/Issue: 14 (Kasım/November, 2024)

Yayın Komisyonu/Commission of Publications

Doç. Dr. Çiğdem ATAKUMAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE
atakuman@metu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8675-6236>

Dr. Öğretim Üyesi Nurcan BOŞDURMAZ

İstanbul Bilgi Üniversitesi/İstanbul Bilgi University, İstanbul, TÜRKİYE
nurcan.bosdurmaz@bilgi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1809-0070>

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
musakadioglu@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6481-229X>

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society, Ankara, TÜRKİYE
yozgen@ttk.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3298-5804>

Prof. Dr. Ali Uzay PEKER

Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE
peker@metu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1175-6121>

Doç. Dr. Yunus PUSTU

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society, Ankara, TÜRKİYE
ypustu@ttk.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4409-2325>

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi/İstanbul University, İstanbul, TÜRKİYE
mhsayar@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6339-9002>

Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR

Anadolu Üniversitesi/Anadolu University, Eskişehir, TÜRKİYE
hyyasar@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8148-9562>

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985
Sayı/Issue: 14 (Kasım/November, 2024)

Hakemler Listesi/Referees List

Prof. Dr. Turgut Engin AKYÜREK
İstanbul Ü./Univ./ eakyurek@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8386-8929>

Prof. Dr. Sema ATİK KORKMAZ
atiksl1@icloud.com <https://orcid.org/0000-0001-7828-7118>

Prof. Dr. Ayşegül AYKURT
Hacettepe Ü./Univ./ aysegula@hacettepe.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7252-4784>

Prof. Dr. Cevat BAŞARAN
Atatürk Ü./Univ./ cbasaran@atauni.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9487-4566>

Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli Ü./Univ./ oksan.basoglu@hbv.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0123-4346>

Prof. Dr. Sedef ÇOKAY KEPÇE
İstanbul Ü./Univ./ cokays@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-2574-8723>

Prof. Dr. Adnan DİLER
<https://orcid.org/0000-0002-0765-4643>

Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY
Yaşar Ü./Univ./ yasarers@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4569-6542>

Prof. Dr. Mustafa Erkan FİDAN
Bilecik Şeyh Edebalı Ü./Univ. erkan.fidan@bilecik.edu.tr/ <https://orcid.org/0000-0002-6777-927X>

Prof. Dr. Binnur GÜRLER
Dokuz Eylül Ü./Univ./ binnur.gurler@deu.edu.tr/<https://orcid.org/0000-0002-2283-6242>

Prof. Dr. Özdemir KOÇAK
Selçuk Ü./Univ./ okocak@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2284-0441>

Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE
Kocaeli Ü./Univ./ tuba.okse@kocaeli.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3533-8936>

Prof. Dr. İsmail ÖZER
Ankara Ü./Univ./ iozer@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3859-2326>

Prof. Dr. Ali Uzay PEKER
ODTÜ/METU / peker@metu.edu.tr/<https://orcid.org/0000-0003-1175-6121>

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Ü./Univ. /mhsayar@istanbul.edu.tr/<https://orcid.org/0000-0001-6339-9002>

Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU
Çanakkale Onsekiz Mart Ü./Univ. takaoglu@comu.edu.tr/ <https://orcid.org/0000-0002-2236-9154>

Prof. Dr. Ahmet Tolga TEK
Anadolu Ü./Univ. attek@anadolu.edu.tr/ <https://orcid.org/0000-0002-3893-6256>

Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ
Başkent Ü./Univ. tekkok@baskent.edu.tr/<https://orcid.org/0000-0001-8943-0215>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles:	<u>Sayfa/Page</u>
ERKMAN, AHMET CEM: Avrasya Geç Miyosen Dönem Microstonyx (Suidae) Taksonomisine Genel Bir Bakış/A General Overview of the Taxonomy of Microstonyx (Suidae) During the Late Miocene Period in Eurasia	1
ENGİN, ATILLA: İnşa Tekniği ve Plan Olarak Doğu Akdeniz Geleneğinde Bir Saray: Oylum Höyük Orta Tunç Çağı I Sarayı/A Palace in the Eastern Mediterranean Tradition as Construction Technique and Plan: Oylum Höyük Middle Bronze Age I Palace	15
KAMIŞ, YALÇIN: Acemhöyük'ten Kırmızı Haç Motifli Bir Erken Tunç Çağı Çanağı/ An Early Bronze Age Red-Cross Bowl from Acemhöyük	47
ERSOY, YAŞAR ERKAN - CEVİZOĞLU, HÜSEYİN: Klazomenai'de Erken Tunç Çağı'ndan Arkaik Dönem Sonuna Savunma Sistemleri ve Bunların Kentleşme Sürecine Etkileri/Defense Systems at Klazomenai and their Role in the Urbanization Process of the Site from Early Bronze Age into the Late Archaic Period	69
ÖZTEPE, ERHAN: Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Alexandria Troas'taki Kültür ve İkonografileri/Cults and Iconographies in Alexandria Troas in Light of Epigraphic and Archaeological Evidence	91
ŞİMŞEK, CELAL: Laodikeia'dan Volütlü ve Üç Tutamaklı Kandil/A Volute and Triple-Handled Lamp from Laodikeia.....	109
KIZIL, ABUZER: Euromos Agorası Güney Stoasında 2021 Yılında Yapılan Kazılarda Ele Geçen Çiviler/Nails Recovered During the Excavations in the South Stoa of the Euromos Agora in 2021	131
YAĞIZ, KAHRAMAN - TOSUN, MURAT: Perre 2020-21 Kazılarında Bulunan Pithos/Doliumlar Üzerine Bir Değerlendirme/An Evaluation of the Pithoi/Dolia Found in the 2020-21 Excavations at Perre.....	169
ÖZHANLI, MEHMET - GÖKPUNAR, SULTAN: Antik Dönemde Pisidia Antiokheiası'nda Tarım ve Tarım Aletleri/Agriculture and Agricultural Tools in Antioch of Pisidia during the Antiquity	199
KÖSE, VELİ - BİLGİN, MUSTAFA - KOPÇUK, İNAN - ŞEHİT, ERHAN: Aspendos'tan 12. Yüzyıla Tarihlendirilen Bir Depolama Birimi ve Kentin Akdeniz Ticaretindeki Yeri Üzerine Yeni Bulgular/A Storage from 12th Century in Aspendos New Findings on the Place of the City in Mediterranean Trade.....	231

Avrasya Geç Miyosen Dönem *Microstonyx* (Suidae) Taksonomisine Genel Bir Bakış

Ahmet Cem Erkman*

Öz

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Geç Miyosen Dönem'de (11,63-5,333 milyon yıl) *Microstonyx*'in paleobiyo-coğrafik dağılımı ve biyostratigrafik farklılığı uzun bir zamandır paleontoloji literatüründe tartışılmaktadır. Zaman, cinsiyet ve bölgesel farklılıkların karmaşası bu Geç Miyosen Dönem domuzunu Avrasya Bölgesi'nde oldukça karakteristik kılmaktadır. Vallesian ve Turolian dönemlerde açık ve kuru alanların artmasıyla birlikte *Microstonyx*'ler yaşam alanındaki ekolojik farklılığa çok çabuk adapte olabilmıştır. Morfolojik küçük farklılıklar *Microstonyx*'in alt tür ayrımını son derece hassas kılmıştır. Bu alt türün (subspecies) durumu üç farklı temel prensibe dayanır. Bunlardan ilki kronolojik sıra, ikincisi coğrafik dağılım ve üçüncüsü ise MN 12'den itibaren gerileyerek azalan ölçüleridir. MN 12/13 Dönemi'nde türlerin yok oluşu zirve yapmış ve Akdeniz ve Patratetis'in (7-5 milyon yıl) çekilmesiyle eş zamanlı olarak bu durum sona ermiştir. Akdeniz'den Orta Avrupa'ya kadar olan coğrafik bölgelerde MN 13'e kadar olan süreç içinde, *Microstonyx*'in yaşanabilir göl sistemleri içinde savana benzeri açık alanlardan ziyade bu alanların daha yeşil yüksek yerlerinde var olmaları bu hipotezi destekler niteliktedir. Ayrıca cranial morfolojisi ve ekosistemde paylaştığı ortak fauna da bu durumu doğrulamaktadır. *Microstonyx*'in evrimi, spesifik olarak ekolojik değişikliklere karşı çok esneklerdir. Bu çalışma, Geç Miyosen Dönem'de Doğu Akdeniz Bölgesi'nin yaygın domuzu olan *Microstonyx*'in coğrafik ve stratigrafik farklılığının yanında ekolojik uyumuna genel bir bakış açısı getirmeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Fossil, Suidae, Geç Miyosen, Avrasya, Taksonomi.

A General Overview of the Taxonomy of *Microstonyx* (Suidae) During the Late Miocene Period in Eurasia

Abstract

The paleo-biogeographic distribution and bio-stratigraphic differences of *Microstonyx* in the Eastern Mediterranean region during the Late Miocene period (11.63-5.333 million years) have been discussed in the literature for a long time. The complexity of time, gender, and regional differences makes this Late Miocene pig notably characteristic of Eurasia. Ecologically, with the increase in open and dry areas in the Vallesian and Turolian periods, adapted very quickly to the differences in habitats. Small morphological differences make the subspecies distinction of *Microstonyx* extremely sensitive. The status of this subspecies is based on three different basic principles. The first of these is the chronological

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE, acerkman@ahievran.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3382-1019>

order, the second is the geographical distribution and the third is the decreasing dimensions starting from MN 12. Species extinction peaked during MN 12/13 and ended simultaneously with the retreat of the Mediterranean and Patratethys (7-5 Ma). In the geographical regions from the Mediterranean to Central Europe during the MN 13 period, *Microstonyx*'s presence in habitable lake systems in greener higher places rather than in savannah-like open areas supports this hypothesis. Moreover, its cranial morphology and the common fauna sharing in the ecosystem also confirm this situation. The evolution of *Microstonyx* is particularly flexible to ecological changes. This study aimed to bring a general perspective to the ecological adaptation and the geographical and stratigraphic differences of *Microstonyx*, the common pig of the Eastern Mediterranean region in the Late Miocene period.

Keywords: Fossil, Suidae, Late Miocene, Eurasia, Taxonomy.

Giriş

Anadolu'nun en karmaşık süreci Neo-Tektonik Dönem'de Arap Yarımadası'nın Anadolu'ya çarpmasıyla başlamakta ve Miyosen Dönem'den günümüze kadar olan süreç içinde devam etmektedir. Bu fay hareketlerine bağlı olarak meydana gelen kırılmaların, kıvrılmaların, arazi yırtılmalarının ve volkanik faaliyetlerin yanı sıra buzul ve buzul arası dönemler, iklimlere bağlı yükselmeler ve alçalmalar ayrıca da bu dönemde gerçekleşen memeli göçleri Anadolu'daki canlıların gen yapısını başka bir bölgeyle karşılaştırılmayacak kadar karıştırmıştır. Bunun sonucu olarak da Anadolu, alttür ve özellikle de alttür altı çeşitlenmeler cenneti olmuştur. Bu nedenle jeolojik, zoocoğrafik ve klimatolojik yapısı son derece karmaşık olan Anadolu'da faunistik ve floristik çalışmaların yapılması son derece gereklidir¹.

Geç Miyosen Dönem'de (11,63-5,333 milyon yıl) büyük miktarda memeli nüfusu Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya Anadolu üzerinden göç etmiştir. Ayrıca bu göç yollarını geri kullanarak tekrar batıdan doğuya doğru bazı alanlara yayılmışlardır. Biyostratigrafik farklılık açısından memeli dağılımına bakıldığında faunası çok iyi bilinen iki önemli coğrafik göç bölgesi bulunduğunu görürüz. Bunlardan bir tanesi Karadeniz Bölgesi'nin kuzeyi diğeri ise Anadolu'dur. Anadolu'nun şekillendiği ve yoğun hayvan göçlerine sahne olduğu Geç Miyosen Dönem'de Avrupa ve Batı Asya kıtalarının domuzları (suidler) iki farklı sınıf (clade) içerir. Bunlardan bir tanesi Hippopotamodon-*Microstonyx* gurubu diğeri ise *Korynochoerus-Propotamochoerus* grubudur. Pickford'a² göre *Korynochoerus* grubunu da içine aldığı *Propotamochoerus* grubunun, yaklaşık 11 Milyon yıl önce Güney Asya'da *Hyotherine*'lerden meydana gelmiş olabileceği ve akabinde de Güneybatı Asya ve Avrupa üzerinden yayılmış olma olasılığını belirtmiştir. Bölgesel kronoloji ve korelasyon hâlâ tam olarak çözülememiştir.

Morfolojik türle biyolojik tür arasındaki ilişki açık olmamasına karşın bu çalışma Geç Miyosen Dönem Doğu Akdeniz Bölgesi'nde bulunan *Microstonyx*'in, paleobiocoğrafik dağılımına ve biyostratigrafik farklılığına farklı bir bakış açısı getirmeye çalışmaktadır. Geç Miyosen Dönem Anadolu'nun ortak domuzu olan *Microstonyx* uzun bir zamandır literatürde tartışılmaktadır.

Alt Oligosen Dönem'de Asya ormanlarında başlayan bu ailenin (Suidae) öyküsü 34 milyon yıl kadar sonra dünyanın dört bir yanına yayılan milyonlarca torunu olan *Sus scrofa* ve peccarilerle sona ermektedir. Bu ailenin de yer aldığı çift toynaklıların (*Artiodactyla*) geçmişine baktığımızda

1 Demirosoy 2002.

2 Pickford 1988.

birçok fosil kalıntılarının bulunmasına karşın evrimsel yolların hâlâ çok net olmadığı ve literatürde uzun bir zamandır tartışıldığı görülmektedir. Suinae (suiformes) üyelerinin (swine, peccari ve ancodonta) hiçbiri muhtemelen ruminant değildi. Bu nedenle literatürde bu grup “non ruminantia” olarak adlandırılmaktadır³. Bu ailenin ilk evrimsel gelişimi kısaca özetlenirse; Paleodonta alt takımı olarak adlandırılan bu grup, Eosen Dönem formlarına ve onların az farklılaşmış atasal formlarına daha yakındır. Kuzey Amerika Alt Eosen formlarında bulunan *Diacodexis*, üç tüberküllü molar dişlere ve küçük ebatlara sahiptir. Ayrıca bu canlı hızlı koşan, omnivor beslenen ve her bir ayağında 4 parmağı olan bir gruptur. Bu hayvanlar insectivora gibi ya da cerodont gibi sınıflandırılabilirler. Ayrıca talus kemiğinin alçak yüzü tipik bir makara görünümündedir⁴. Geç Eosen ve Erken Oligosen formlarında üst molar dişlerindeki protocone, paracone, metacone, hypocone, protoconule ve metaconule’yi içeren 6 tüberküle bunodont tarzı bir dişlenme görülür. Daha sonraki formlarda ise bu tüberküller selenodont bir durum sergiler. Oligosen Dönem’de 1,5 m yüksekliğe ve 3,6 m uzunluğa kadar erişebilen bu ailenin, dev yapılı entolodont cinslere kadar evrimleşme gösterdikleri bilinmektedir⁵.

Sistematik

Family: Suidae (Gray, 1821)

Genus: *Microstonyx* (Pilgrim, 1926)

Restricted synonymy species:

- *Microstonyx major* (Gervais 1848-1852; Pickford-Ertürk 1979; Fortelius-van der Made-Bernor 1996).
- *Microstonyx erymanthius* (Roth-Wagner 1854; Pearson 1928; Ozansoy 1957)
- *Microstonyx major/erymanthius* (Fortelius-van der Made-Bernor 1996)
- *Dicoryphochoerus-Microstonyx* (Schmidt-Kittler 1971; Hünemann 1975)
- *Sus erymanthius* (Roth-Wagner 1854; Şenyürek 1952; Ozansoy 1965)

Tartışma

Avrupa ve Batı Asya memeli faunasında ortak olan *Microstonyx*’in sistematığıne bakıldığında literatür içinde yoğun bir şekilde tartışıldığı görülebilir. Avrupa’da üç (*Sus antiquus*⁶, *Sus major*⁷, *Sus erymanthius*⁸) ve Anadolu’da bir türü (*Dicoryphochoerus metei*⁹) vardır¹⁰.

Eppelsheim’den gelen *Sus antiquus*’a¹¹ ait örnek şimdi Almanya Darmstadt’da Hessisches Landes Müzesi’ndedir. Fransa Cucuro’da ele geçen *Sus major*’e¹² ait holotipi bir M³ dişidir. Bonis

3 Young 1981.

4 Young 1981.

5 Young 1981.

6 Kaup 1833.

7 Gervais 1848-1852.

8 Roth-Wagner 1854.

9 Ozansoy 1965.

10 van der Made vd. 2013.

11 Kaup 1833.

12 Gervais 1848-1852.

ve Bouvrain¹³ bu fosil örneğinin Fransa'da Avignon kentinde Requier Müzesi'nde olduğunu belirtmesine rağmen van der Made¹⁴ ne onu ne de lokaliteden gelen başka bir materyali bulamadığını belirtmiştir. Sadece Paris'te Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nde Cucuron'dan (Mont Lubéron) bazı fosil örnekleri mevcuttur. *Sus erymanthius*'a¹⁵ ait holotipin nerede olduğu hâlâ bilinmemektedir. Ancak Londra Doğa Tarihi Müzesi'nde bu türün çene kemiğine ait kast mevcuttur. *Dicoryphochoerus metei*¹⁶ örneği ise bir mandibuladan ibarettir ve şimdi Paris Doğa Tarihi Müzesi'ndedir. Bu örnek zamanla *Microstonyx erymanthius* olarak dikkate alınsa da *Microstonyx major*'un küçük boyuttaki bir sinonimi olarak kabul edilmektedir. Ancak zaman zaman literatürde eski adıyla da kullanılmaktadır¹⁷.

Geç Miyosen Dönem'in ortak domuzu Doğu Akdeniz ve Avrupa'da bilinen *Microstonyx*'tir. *Microstonyx*, Hezheng (Kuzey Çin), Maragha (İran) ve Molayan'da (Afganistan) da çok iyi bilinmektedir. van der Made¹⁸ ve Pickford¹⁹ un önerdiği gibi *Hippopotamodon* cinsiyle sinonim olduğunu kabul edersek Himalayalar, Siwalik, Güney Çin ve Hindistan'a kadar olan coğrafik bir alana dağıldığını görürüz²⁰.

Lydekker²¹, Siwalik'lerden (Pakistan) gelen materyalin cins ve türünü için *Hippopotamodon sivalense* olarak adlandırdı ancak bu isimler zamanla unutuldu²². Pickford, *Hippopotamodon antiquus*'u MN 9'da Batı ve Orta Avrupa'da kayda alırken ve Siwalik MN 7'de bulunan *Hippopotamodon sivalense* ile tamamen farksız ya da çok yakın bir cins olduğunu önermiştir²³. Ancak Fortelius, Kostopoulos ve Liu gibi araştırmacılar, kalın premolar dişleriyle allometrik büyüme özellikleri sergileyen *Hippopotamodon*'un farklı bir cins olduğunu, istatistiksel mukayese sonucunda *Microstonyx*'in polimorfik özellikler sergilediğini ve Kuzey Çin'den Batı Avrasya'ya kadar olan biyocoğrafik bir bölgede yayılım gösterdiğini savundular²⁴. Bu bağlamda Geç Miyosen Dönem'de Kuzey Çin'deki Hezheng lokalitesindeki örnekte azalmış premolar dişleriyle bir biyo-model cinsi oluşturan küçük boyutlu bir *Microstonyx*'i de örnek olarak gösterdiler²⁵.

Sonraki yıllarda Pilgrim²⁶, *Dicoryphochoerus* cinsini adlandırdı ancak Pickford²⁷, *Dicoryphochoerus*'un *Hippopotamodon*'un aynısının küçük ebatlı olduğunu belirtti. van der Made ve Hussain²⁸, *Microstonyx*'in *Hippopotamodon*'a dahil edilip edilmeyeceği sorusunu

13 Bonis-Bouvrain 1996.

14 van der Made vd. 2013.

15 Roth-Wagner 1854.

16 Ozansoy 1965.

17 van der Made vd. 2013.

18 van der Made 1990a.

19 Pickford 1988.

20 Fortelius vd. 1996.

21 Lydekker 1877.

22 van der Made vd. 2013.

23 Pickford 1988.

24 Liu vd. 2004.

25 Liu vd. 2004.

26 Pilgrim 1926.

27 Pickford 1988.

28 van der Made-Hussain 1989.

yeniden gündeme getirse de bu soru çözülemedi. Fortelius²⁹, *Dicoryphochoerus metei*'yi *M. antiquus*'a atfetmiş ve bu türü de Hippopotamodon'a dahil etmiştir, ancak diğer iki Avrupa türünü bunlara dahil etmemiştir. Hint *H. sivalense*'ye ek olarak, şu anda bu türden suidler için kullanılan üç tür adı ve iki genel ad vardır. Bunlar, *Hippopotamodon antiquus* veya *M. major*'dür. Materyalin sınırlı olmasının yanında *M. erymanthius*'un *M. major*'dan ayrı olarak kabul edilmesinde ise yazarlar arasında görüş ayrılığı vardır.

Microstonyx major ilk kez Luberon³⁰'da, *Microstonyx erymanthius*³¹ ise Pikermi'de tanımlandı. Pikermi'deki kafatasının aksine Luberon'daki kafatası ileri çıkık alveolar krete sahip değildi ve P¹ hem mevcuttu hem de P² ye yakın durmaktaydı, ayrıca C de son derece küçüktü. Gaudry³² Luberon kafatasının Pikermi'deki dişi bir *Microstonyx erymethius* olabileceğini ve bu nedenle iki türün sinonim sayılması gerektiğini gündeme getirmiştir. Daha sonraki dönemlerde Trofimov³³ ve Pickford³⁴ gibi araştırmacılar Pikermi ve Luberon'da dişilere ait olan kafataslarını incelediklerinde aralarında farklılıklar olduğunu dolayısıyla bunların ayrı türler olduğunu belirtmişlerdir. Made-Moya-Sola³⁵ ve Made³⁶'de bunlar alt türler olarak değerlendirilmiştir. MN 11 ve MN 12'de görülen *M. erymanthius* un I² ve I³'lerindeki uzama sebebiyle van der Made³⁷ bunları farklı türler olarak dikkate almıştır³⁸. Ancak Fortelius, Kostopoulos ve Liu³⁹ gibi araştırmacılar ise Pikermi ve Luberon faunasına ait yanak dişleri ve mandibulaları arasında çok yakın benzerlikler bulunması ve lokalitelerin çağdaş olmasının (MN 12) çok güç ayırt edilebilen spesifik farklılıklara neden olduğunu belirtmişlerdir. Kostopoulos⁴⁰ Geç Vallesian/ Erken Turolian Dönem'de (MN 10/11) Nikiti-1 lokalitesinden gelen alveolar kresti kayıp olan Luberon'a benzer ilkel bir *Microstonyx major* kafatasını kayda almıştır. Bunun yanında Kostopoulos vd.⁴¹ güçlü bir erkek alveolar krestin gösterişle ilgili olabileceğini ve bazı dişlerde bunun olmayışından da ekolojik faktörlerin sorumlu olabileceğini belirtmişlerdir⁴².

Thenius⁴³, Stratzing'den (Avusturya) gelen bir kafatasını *Microstonyx antiquus* olarak, Pikermi'den (Yunanistan) bir başka kafatasını ise *Microstonyx major* olarak tanımlamıştır. Thenius, bunların farklı habitatlarda yaşadıklarını öne sürmüş olsa da günümüzde artık bu yerlerin farklı jeolojik yaşlarda olduğu bilinmektedir (Stratzing-MN 10 ve Pikermi-MN 12). Ginsburg⁴⁴, bu iki türün

29 Fortelius vd. 1996.

30 Gervais 1848-1952.

31 Roth-Wagner 1854.

32 Gaudry 1873.

33 Trofimov 1954.

34 Pickford 1993.

35 van der Made-Moya-Sola 1989.

36 van der Made vd. 1992.

37 van der Made vd. 1992.

38 Fortelius vd.1996.

39 Liu vd. 2004.

40 Kostopoulos 1994.

41 Kostopoulos vd. 2001.

42 Liu, Kostopoulos, Fortelius, 2004.

43 Thenius 1972.

44 Ginsburg 1974.

en azından kısmen aynı yaşta olduğunu ileri sürse de daha sonra yine Ginsburg⁴⁵ ilkinin MN 9 veya muhtemelen MN 10'a ikinci türün ise MN 11 ila MN 12'ye denk geldiğini bildirmiştir. Golpe-Posse⁴⁶, İspanya'da Das ve Terrassa'dan (her ikisi de MN 10) gelen materyalleri *Microstonyx antiquus* ve daha genç seviyelerden olanları ise *Microstonyx major-erymanthius* olarak tanımladı. Bu zamandan sonra *Microstonyx antiquus* genellikle daha eski bir tür olarak görüldü ve *M. major* (ve/veya *M. erymanthius* türü) ise daha sonraki bir tür olarak dikkate alındı.

Ginsburg⁴⁷, Montredon'dan (MN 10; Fransa) *M. antiquus*'a atfettiği materyallerin çalışmasına dayanarak, bu tür için *Limnostonyx* alt cinsini adlandırdı. van der Made ve Moyà-Solà⁴⁸, van der Made vd.⁴⁹, van der Made⁵⁰ MN 10 *Microstonyx major majör*'ü materyallerinin bulunduğu "erken (?) MN 12" zonuna dahil etti ve muhtemelen "geç (?) MN 12" zonundaki *M. major erymanthius*'u ise sınırlı coğrafik veya kronolojik açıdan bir alt tür olarak tanımladı. Bunun önemli bir anlamı oldu çünkü daha önce *M. Antiquu*'a atfedilen kafatasları artık *M. major*'e, ayrıca *M. major*'e atfedilenler ise *M. e. erymanthius*'a atfedildi. Bu durumun sonucu olarak, MN10 (Stratzing ve Terrassa, İspanya) veya MN 11'den (Grebeniki, Ukrayna) ele geçen iyi korunan kafatasları *M. Major*'e ve Pikermi'den (MN 12) ele geçen kafatası ise *M. Erymanthius*'a ait oldular. Daha önce *M. antiquus* ile *M. Major*'u birbirinden ayırmaya yarayan kafataslarındaki morfolojik farklılıklar, *M. major* ve *M. erymanthius* olarak belirtilen bir taksonun ayrılmasına yaradı. Ancak *M. Antiquus*'un kafatası ise hâlâ tartışmalıdır⁵¹. van der Made⁵², Dorn Dürkheim'den (Almanya) gelen materyali Pikermi ve Samos'tan gelen *M. e. erymanthius*'dan daha kısa I² dişleri nedeniyle *Microstonyx erymanthius brevidens* alttürü olarak isimlendirdi. Bonis ve Bouvrain⁵³, Kostopoulos vd.⁵⁴, *M. m. Major*'ü ve *M. m. Erymanthius*'u iki alt tür olarak dikkate alırken; Liu vd.⁵⁵ *M. major*'u yalnızca *M. Erymanthius*'u içeren "polimorfik" bir tür olarak değerlendirdiler⁵⁶. Made vd.'ne⁵⁷ göre diş ve kafatası yapısı, kafatasındaki morfolojik ve metrik çeşitlilik göz önüne alındığında, bu sistematığın tamamen tatmin edici olmadığı bu problemin zamansal veya coğrafi farklılıkta çözülebileceği belirtildi. Made⁵⁸'ye göre diğer bir sorun da *M. major*'un tip lokalitesi olan Mont Lubéron'un jeolojik yaşıdır. Bu lokalitenin yaşının MN 12 olarak kabul edilmesi gerektiği ve buradaki tür *M. erymanthius*'un tip lokalitesi olan çağdaşı Pikermi'deki türden daha genç olduğu söylenmektedir. Bu açıdan van der Made, Mont Lubéron'dan (Cucuron) alınan fosilin revizyonuna ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.

45 Ginsburg 1980.

46 Golpe-Posse 1980.

47 Ginsburg 1988.

48 van der Made-Moya-Sola 1989.

49 van der Made vd. 1992.

50 van der Made 1990a; van der Made 1990b.

51 van der Made vd. 2013.

52 van der Made 1997.

53 Bonis-Bouvrain 1996.

54 Kostopoulos vd. 2001.

55 Liu vd. 2004.

56 Liu vd. 2004.

57 van der Made vd. 2013.

58 van der Made vd. 2013.

Anadolu'da karakteristik *M. major* ve *M. erymanthius* özellikleri taşıyan fosiller çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Bu fosiller Anadolu'da; *Sus (Microstonyx) erymanthius*⁵⁹, *Sus erymanthius*⁶⁰, *Sus erymanthius*'a⁶¹, "Dicoryphochoerus-Microstonyx-Formenkreis"⁶², *Microstonyx major*'ü *M. erymanthius*'ün eş anlamlısı olarak⁶³ *M. major* ya da *M. erymanthius*'a⁶⁴ atfedilir⁶⁵.

Fortelius (1996) kendi deneysel tecrübeleriyle Orta Yunanistan'da Sophades lokalitesinde⁶⁶ üzerinde P²-M¹ dişleri bulunan ve Golpe-Posse ve Ginsburgh tarafından *Microstonyx antiquus* olarak kaydedilen sağ mandibulanın *Microstonyx major*'e ait olduğunu belirtmiştir⁶⁷.

P¹'in *Microstonyx* de bulunması evrimsel ve taksonomik açıdan oldukça önemlidir. *Microstonyx antiquus* daima iyi gelişmiş birinci premolar ile temsil edilirken (Stratzing, Terassa, Eppelsheim, Montrigod, Goedkere, Sinap) *Microstonyx major*'de bu durum zaman zaman daha seyrek veya daha fazla gözükabilmektedir⁶⁸. P¹ MN 10/11'de çift köklü ve P²'ye yakınken, MN11-12'de tek köklü ve P²'den ayrıdır. MN 12-13'te ise diş tamamen kaybolmuştur. Kostopoulos⁶⁹, bu karakterin son derece kullanışlı bir sistematik özellik olduğunu önermiş olmasına karşın Liu⁷⁰ (2003) MN12'de Pikermi lokalitesinde olduğu gibi bazı geç dönemlerde P¹ in bulunabilmesi nedeniyle bu karakterlerin sistematik değerinin tartışmalı olduklarını belirtmiştir. *Microstonyx*'in kısa canin dişlerinin aşınma yüzeyleri ve oryantasyonuna bakılacak olursa alt ve üst caninlerin (köpek dişleri) occlusial yüzeylerinin vertikal biçimde uzamış olduğu görülür. van der Made'nin⁷¹ (1997) Dorn-Durkheim'da ve Kostopoulos'un⁷² Bulgaristan'da yaptığı *Microstonyx* çalışmalarında erkek ve dişilere ait caninler arasında çok az farklar bulunduğunu ve bunun cinsiyet tayini kriterlerinde oldukça zayıf karakterler olduklarını belirtmişlerdir. Güney Doğu Avrupa Bölgesi içinde *Microstonyx*'in sınırlanmış alt türlerinin coğrafik varlığı söz konusudur. Ayrıca *Microstonyx* MN 12'de giderek azalan ölçülere sahiptir. *Microstonyx*'in evrimi spesifik olarak ekolojik değişikliklere karşı çok esnekler. Savana ve ağaçlık çevreye sahip bölgelerde yaygındı ve açık alan yaşamına daha fazla yakınlık göstermişlerdir. Cranial morfoloji ve faunal ortaklık *Microstonyx*'in açık bir coğrafik alanda yaşadığını gösterir. Bu açıklama Turolian memeli mega faunası üzerine yapılan kapsamlı geniş çalışmalarla da desteklenmiştir.

59 Thenius 1949.

60 Şenyürek 1952.

61 Ozansoy 1965; Akgün vd. 2000.

62 Hünemann 1975.

63 Pickford ve Ertürk, 1979; bu araştırmacılar *M. erymanthius*'u bir sinonim olarak kabul etmişlerdir.

64 Fortelius vd. 1996; van der Made 2003.

65 van der Made vd. 2013.

66 Thenius 1955.

67 Kostopoulos vd. 2001.

68 Senyürek 1952; Ozansoy 1965; Thenius 1972; Golpe-Posse 1980; Ginsburg 1988; Made ve Moya Sola 1989.

69 Kostopoulos vd. 2001.

70 Liu vd. 2003.

71 van der Made 1997 .

72 Kostopoulos vd. 2001.

Sonuç

Sonuç olarak; Hippopotamodon ve Microstonyx'in cranial ve dental morfolojileri birbirine benzerdir. Pickford⁷³ büyük ölçüleri, geniş ve keskin canin dişi (C), kısa burnu, daha az gelişmiş alveolar krest ve C-P¹-P² arası kısa diastema gibi karakterleriyle Hippopotamodon'u tanımlar. Ancak nitelik olarak iki cinsi özellikle ayırmak materyalin eksik değil, tam olduğu zaman yapılabılır. Morfolojik küçük farklılıklar alt tür ayırımı son derece hassas kılar. Bu nedenle iki farklı alttürün durumu iki farklı temel prensibe dayanır. Bunlardan birincisi kronolojik sıra, ikincisi ise coğrafik dağılımdır. Paleontologlar genel olarak Güney Doğu Avrupa Bölgesi içinde sınırlanmış alt türlerin coğrafik varlığını ve MN 12'de gerileyerek azalan ölçüleri dikkate almışlardır. Kostopoulos⁷⁴, *M. m. erymanthius*'u *M. m. major*'e geçiş formu ve *Microstonyx major major*'ü de daha büyük ölçekli formlara sahip bölgesel adaptasyon gösteren bir biyo-model olarak önermiştir.

Paleontolojik türlerin tanımlanmasında, ekolojik ortamın veya türlerin arasındaki farklılığın tespitinde morfolojik karakterler geçerli olmasına karşın grupların kronolojik ve coğrafik dağılımı yetersizdir. Bir tür eğer uyum sağlamakta başarısız olan değişiklik gösterirse, bu muhtemelen genel özelliklerden ziyade spesifik özelliklerden kaynaklanmaktadır. *Microstonyx erymanthius* ve *Microstonyx major* ile yapılan son çalışmalar bu iki türün sinonim olduğunu gösterirken *Microstonyx major* ve erken genusu olan *Microstonyx antiquus* arasındaki farklılık sürmektedir. *Microstonyx antiquus*'ün Hippopotamodon cinsine (genus) sokulması konusundaki görüşler ise devamlı tartışılmaktadır⁷⁵.

Zaman, cinsiyet ve bölgesel farklılıkların karmaşası ile birlikte morfolojik farklılıklar bu Geç Miyosen Dönem Avrasya gurubunu karakteristik kılmaktadır. Vallesian ve Turolian da Avrupa'da gelişen açık ve kuru alanlar artsa da suidae ekolojik olarak yaşam alanlarındaki farklılığa çok çabuk adapte olabilen bir ailedir. Yok olan bir cinsin boşalttığı alanı daha uniform bir cins doldurabilir. Bu da bu ailenin uzun süredir tarih sahnesindeki yerini korumasını sağlamıştır. Birçok yok oluş yaşadığımız jeolojik geçmişimize baktığımızda, global iklim değişikliklerinin canlılar üzerindeki değişikliklere neden olduğunu görürüz. Özellikle binlerce yıl içerisinde havanın 10 °C ile 15 °C soğuması eko-sistemin değişmesine neden olmuştur⁷⁶. Dönem boyunca görülen kuraklık ve dönemin sonlarına doğru başlayan soğumanın temel nedeni Hindistan ile Afrika-Arap plakasının Avrasya ile birleşmesiyle Tetis Denizi'nin iyice küçülmesi, aynı dönemde Doğu Afrika ve Himalaya dağlarının yükselmesi, kıtalardaki konumsal değişimler ve sıra dağların yağmur gölgesi oluşturarak kıtaların iç kesimlerine yağış düşmesini engellemesidir. Miyosenin en önemli biyolojik değişimi 15,5 ve 9 milyon yıl arasında subtropikal ormanların ısınmasını takiben 9 ile 7 milyon yıl arasında çöl, tundra ve otlak alan gibi açık vejetasyon sistemlerinin yaygınlaşması, ormanlar gibi kapalı vejetasyon sistemlerinin azalmasıdır. Açık araziye uyumun patlamasını 7 ile 5 milyon yıl arası maksimum bir equilibrium dağılımı takip etmiştir. Bu durum, ılıman iklim kuşağında yeni bir çeşitlenmeye ve suiformlar üzerinde pek çok morfolojik değişime neden olmuştur⁷⁷.

73 Pickford 1988.

74 Kostopoulos vd. 2001.

75 Liu vd. 2003.

76 Eldredge 1999.

77 Fortelius vd. 1996.

11,5 milyon yılda okyanus oksijen kayıtları global soğumaya işaret etmiştir ve Serravallian Dönemde Avrupa'da deniz çekilmesi en üst noktaya ulaşmıştır. Daha sonra "Hipparion Datum" ilk defa görülmeye başlamıştır. Son Serravallian neticesinde global soğuma olmuş, Alpin dağ oluşumunun devamıyla daha da kötüleşmeye devam etmiş ve artan mevsimsellikte daha fazla karasal açık alanlara doğru çevresel bir değişim olmuştur. Doğu Akdeniz fosil ve florasına baktığımızda da ısının düştüğünü görürüz⁷⁸. En sonunda MN 12/13'te türlerin yok olması zirve yapmış ve Miyosen Dönemde Paratetis ve Akdeniz'in (7-5 milyon yıl) çekilmesiyle uyumlu olarak sona ermiştir⁷⁹. Eğer durum böyleyse Akdeniz'den Orta Avrupa'ya kadar olan coğrafik bölgelerde dağılım olmuş olabilir ve MN 13'e kadar olan süre içinde *Microstonyx*'in bulunduğu yaşanabilir göl sistemleri de bu hipotezi destekler niteliktedir.

MN 6'dan MN 11'e kadar taksonomik ve ekolojik benzerlik azalmıştır. Daha az evrimleşmiş doğu göçmenleri olan *Schizochocerus*, *Hippopotamodon-Microstonyx* ve *Propotamochoerus* taksonomik ve ekolojik olarak bölgelere yerleşmişlerdir. Bu yerleşme Güneybatı Asya'da Astaracian ve Avrupa'da en son İspanya'da Vallesian'da meydana gelmiştir. Güneybatı Asya'da MN 6 ile *Propotamochoerus* ve *Hippopotamodon*'un görüldüğü MN 8 arasında bir boşluk gözükmemektedir. Eğer bu basit bir olay değilse yerli ve göçmenler arasında göçü etkileyen kuvvetli bir baskı olmuş olmalıdır. MN 6 ve MN 9'da yok oluşla birlikte azalan faunal homojenlik (benzerlik) ve göçler zaman içinde bu alanların bir çoğunda artan homojenliğe neden olmuştur. Bernor⁸⁰ ve Fortelius vd.⁸¹'nin rapor ettiği gibi erken Turolian'da açık ağaçlık alanların genişlemesiyle Batı Avrasya faunası yayılım göstermiştir. *Hipparion*'lar için görülen bu durum suidler için de aynıdır.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

78 Benda 1971; Benda-Meulenkamp 1990; Baltuille vd. 1992.

79 Rögl 1993.

80 Bernor 1983; Bernor vd. 1990.

81 Fortelius vd. 1996.

KAYNAKLAR

Akgün-Kaya-Forstén vd. 2000

Akgün, F.-Kaya, T.-Forstén, A.-Atalay, Z., “Biostratigraphic data (Mammalia and Palynology) from the Upper Miocene İncesu Formation at Düzyayla (Hafik-Sivas, Central Anatolia)”, *Turkish Journal of Earth Sciences*, 9, 57-67.

Baltuille-Becker Platen-Benda vd. 1992

Baltuille, J. M.-Becker Platen, J. D.-Benda, L.-Calzaga, Y. I., “A contribution to the subdivision of the Neogene in Spain using palynology”, *Newsletters on Stratigraphy*, 27 (1-2), 41-58.

Benda 1971

Benda, L., “Principles of the Palynologic Subdivision of the Turkish Neogene”, *Newsletters on Stratigraphy*, 1/3, 23-26.

Benda-Meulenkamp 1990

Benda, L.-Meulenkamp, J. E., “Biostratigraphic correlations in the Eastern Mediterranean Neogene 9. sporomorph associations and event stratigraphy of the Eastern Mediterranean Neogene”, *Newsletters on Stratigraphy*, 23/1, 1-10.

Bernor 1983

Bernor, R. L., “Geochronology and zoogeographic relationships of Miocene Hominoidea”, *New interpretations of ape and human ancestry*, ed. Russell L. Ciochon, Robert S. Corruccini, Springer, 21-64.

Bernor-Kovar Eder-Suc vd. 1990

Bernor, R. L.-Kovar Eder, J.-Suc, J. P.-Tobien, H., “A Contribution to the Evolutionary History of European Late Miocene Age Hipparionines (Mammalia: Equidae)”, *Paleobiol. Contin.* 27, 291-309.

Bonis-Bouvrain 1996

Bonis, L. De-Bouvrain, G., “Suidae du Miocène supérieur de Grèce”, *Bulletin du Muséum national d'Histoire naturelle*, 4e série, 18, section c, 1, 107-132.

Demirsoy 2002

Demirsoy, A., *Genel Zoocoğrafya ve Türkiye Zoocoğrafyası/Hayvan Coğrafyası*, Meteksan Yayınları, Ankara.

Eldredge 1999

Eldredge N., “Cretaceous Meteor Showers, the Human Ecological “Niche” and the Sixth Extinction”, *Extinctions in Near Time*, ed. R. D. E. MacPhee, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, 1-15.

Fortelius-van der Made-Bernor 1996

Fortelius, M.-van der Made, J.-Bernor, R.L., “Middle and Late Miocene Suidae of Central Europe and the Eastern Mediterranean: evolution, biogeography and paleoecology”, 28 *The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal Faunas*, ed. R. L. Bernor-V. Fahlbusch-H. W. Mittmann, Columbia University Press, New York, 344-377.

Gaudry 1873

Gaudry, A., *Animaux fossiles du Mont Léberon*, ed. F. Savy, Paris.

Gervais 1848-1852

Gervais, P., *Zoologie et paléontologie françaises*, 3, Arthur Bertrand, Paris.

Ginsburg 1974

Ginsburg, L., “Les Tayassuids des phosphorites du Quercy”, *Palaeovertebrata*, 6, 55-85.

Ginsburg 1980

Ginsburg, L., “*Xenohyus venitor*, suid nouveau (Mammalia, artiodactyla) du Miocène Inferieur de France”, *Geobios*, 13, 861-877.

Ginsburg 1988

Ginsburg, L., “Contributions a l'étude du gisement Miocène Supérieur de Montrédon (Herauld). Les grands mammifères. 4-Les artiodactyles Suidae”, *Palaeovertebrata, Mém. extr.:* 57-64, pl 1.

Golpe Posse 1980

Golpe Posse, J. M., “Le genre *Microstonyx* en Espagne et ses relations avec les autres espèces du même genre hors d'Espagne. *Palaeovertebrata*”, Montpellier, *Mém. Jubil. R. Lavocat* 3, 213-231.

Hünemann 1975

Hünemann, K. A., “Die Suidae aus dem Türkischen Neogen”, *Die Gliederung des höheren Jungtertiärs und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Stratigraphie*, ed. O. Sickenberg, Stuttgart, Schweizerbart. 15, 153-156.

Kaup 1833

Kaup, J. J., *Description d'ossements fossiles de Mammifères*, C 2, Chez J. G. Heyer, Darmstadt.

Kostopoulos 1994

Kostopoulos D., “*Microstonyx major* (Suidae, Artiodactyla) from the late Miocene locality of “Nikiti-1”, Macedonia, Greece; some remarks about the species”, *Bulletin of the Geological Society of Greece*, 30/1, 341-355.

Kostopoulos-Spassov-Kovachev 2001

Kostopoulos, D. S.-Spassov, N.-Kovachev, D., “Contribution to the study of *Microstonyx*: evidence from Bulgaria and the SE European populations”, *Geodiversitas* 23/3, 411-437.

Lydekker 1877

Lydekker, R., “Notices of new and rare mammals from the Siwaliks”, *Records of the Geological Survey of India*, 10, 76-83.

Liu-Kostopoulos-Fortelius 2003

Liu, L.-Kostopoulos, D. S.-Fortelius, M., “Late Miocene Microstonyx remains (Suidae, Mammalia) from Northern China”, *Geobios*, 37, 49-64.

Ozansoy 1965

Ozansoy, F., “Études des gisements continentaux et de Mammifères du Cénozoïque du Turquie. Mémoires de la Société Géologique de France”, *Nouvelle Série*, 44, 1-92.

Pickford 1988

Pickford, M., “Revision of the Miocene Suidae of the Indian Subcontinent”, *Münchener Geowissenschaftliche Abhandlungen, Reihe A, Geologie und Paläontologie* 12, 1-91.

Pickford 1993

Pickford, M., “Old world Suoid systematics, phylogeny, biogeography and biostratigraphy”, *Paleontologia i Evolucio*, 26-27, 237-269.

Pickford-Ertürk 1979

Pickford, M.-Ertürk, Ç., “Suidae and Tayassuidea from Turkey”, *Bulletin of the Geological Society of Turkey*, C 22, 141-154.

Pilgrim 1926

Pilgrim, G. E., *The fossil “Suidae” of India, Memoirs of the Geological Survey of India, Palaeontologia Indica*, 8, 1-104.

Roth-Wagner 1854

Roth, J.-Wagner, A., “Die Fossilien Knochenbereste von Pikermi in Griechenland”, *Abhandlungen der Bayerische Akademie der Wissenschaften*, 7, Verlag Der K. Akademie, München, 371-464.

Rögl-Zapfe-Bernor vd. 1993

Rögl, F.-Zapfe, H.-Bernor, R. L.-Brzobohaty, R.L.-DaxnerHöck, G.-Draxler, I.-Fejfar, O.-Gaudant, J.-Hermann, P.-Rabeder, G.-Schultz, O.-Zetter, R., “Die Primatenfundstelle Gotzendorf an der Leitha (Obermiozan des Wiener Beckens Niederösterreich)”, *Jahrbuch der Geologischen Bundesanstalt*, 136/2, 503-526.

Schmidt Kittler 1971

Schmidt Kittler, N., “Die obermiozäne Fossilagerstätte Sandelzhausen 3. Suidae (Artiodactyla, Mammalia)”, *Mitteilungen der Bayerische Staatssammlung für Paläontologie und Historische Geologie*, 11, 129-170.

Şenyürek 1952

Şenyürek, M. S., “A study of the Pontian fauna of Gökdere (Elmadagı), southeast of Ankara”, *Belleten*, C 16, S. 64, 449-492.

Thenius 1972

Thenius, E., "Microstonyx antiquus aus dem Alt-Pliozän Mittel-Europas. Zur Taxonomie und Evolution der Suidae (Mammalia)", *Annalen des Naturhistorisches Museums*, 76, 539-586.

Trofimov 1954

Trofimov, B. A., "The fossil Suids of the genus Microstonyx. In: Tertiary Mammals, Part 2. On the Mammalia of the Southern SSSR and Mongolia", *Doklady Akademia Nauk SSR*, 47, 61-99.

van der Made-Hussain 1989

van der Made, J.-Hussain, S. T., "Microstonyx» major (Suidae, artiodactyla) from the type area of the nagri formation, siwalik group, Pakistán", *Estudios geológicos*, 45, 409-416.

van der Made-Moyà Solà 1989

van der Made, J.-Moyà-Solà, S., "European Suinae (Artiodactyla) from the Late Miocene onwards", *Bolletino de la Società Paleontologica Italiana*, 28/(2/3), 329-339.

van der Made 1990a

van der Made, J., "Iberian Suoidea", *Paleontologia i Evolució*, 23, 83-97.

van der Made 1990b

van der Made, J., "A range chart for European Suidae and Tayassuidae", *Paleontologia i Evolució*, 23, 99-104.

van der Made-Montoya-Alcalá 1992

van der Made, J.-Montoya, P.-Alcalá, L., "Microstonyx (Suidae, Mammalia) from the Upper Miocene of Spain", *Geobios*, 25/3, 395-413.

van der Made 1997

van der Made, J., "The fossil pig from the Upper Miocene of Dorn Dürkheim in Germany", *Courier Forschungsinsitut Senckenberg*, 197, 205-230.

van der Made-Güleç-Erkman 2013

van der Made, J.-Güleç, E.-Erkman, A. C., "Microstonyx (Suidae, Artiodactyla) from the Upper Miocene of Hayranlı-Haliminhani, Turkey", *Turkish Journal of Zoology*, 37, 106-122.

Young 1981

Young, J. Z., *The Life of Vertebrates*, Third Edition Oxford, New York.

İnşa Tekniği ve Plan Olarak Doğu Akdeniz Geleneğinde Bir Saray: Oylum Höyük Orta Tunç Çağı I Sarayı

Atilla Engin*

Öz

Oylum Höyük'te, son yıllarda Kuzeybatı Alan'da yürütülen kazı çalışmalarında Orta Tunç Çağı I'e tarihlenen büyük bir saray yapısı açığa çıkarılmıştır. Bir yangın tahribatı ile son bulan yapıda, yangın sırasında ölen iki kadına ait iskelet ile kırılmış ve alt kısımları eksik kaplar bulunmuş olup bunlar bir saldırı ve yağmalamaya işaret etmektedir. Mekânlar içinde açığa çıkan ocaklar, kil sekiler üzerindeki öğütme taşları ve depolama kaplarına ait parçalar, sarayın açığa çıkartılan bölümünün mutfak, depo, kiler ve işliklerden oluştuğunu göstermektedir.

Yaklaşık 1050 m²'lik bölümü açığa çıkarılan anıtsal yapının kalın duvarları kerpiçle inşa edilmiştir. Batısında bir avlu, doğusunda ise kerpiç bir teras bulunan sarayın dikdörtgen planlı ana bölümü iki aks üzerinde yer alan mekân dizilerinden oluşmaktadır. Çok katlı olan Oylum Höyük Sarayı'nın mimari açıdan en yakın benzerleri Tilmen Höyük OTÇ Sarayı, Alalah Yarımim Sarayı ve Tell Mardikh Batı Sarayı'dır (Fig. 4a-d). Bir avlu kanadı boyunca uzanan mekân dizilerinden oluşan çok katlı saray planı, avlular çevresine yerleştirilmiş mekânlardan oluşan geleneksel Suriye ve Mezopotamya saray planlarından farklıdır. Plan anlayışı dışında, kalın kerpiç duvarlar, çok katlı olduklarını gösteren merdiven odaları, ahşap sütun ve sütun altlıkları kullanımı Oylum Höyük OTÇ I Sarayı, Tilmen Höyük OTÇ Sarayı ve Alalah Yarımim Sarayı'nın ortak özelliklerdir. MÖ 2. binyılın başlarında ortaya çıkan bu mimari gelenek, Suriye saray mimarisinde Doğu Akdeniz'in özellikle kuzey kesimine özgü yeni bir anlayışı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oylum Höyük, Oylum Höyük Sarayı, Orta Tunç Çağı I, Doğu Akdeniz, Mimari.

A Palace in the Eastern Mediterranean Tradition as Construction Technique and Plan: Oylum Höyük Middle Bronze Age I Palace

Abstract

In recent years, excavations in the Northwest Area of Oylum Höyük have revealed a large palace structure dating back to the Middle Bronze Age I. In the building, which was destroyed by a fire, the skeletons of two women who died during the fire and broken vessels with missing lower parts were found, indicating an attack and looting. The hearths uncovered within the spaces, along with grinding stones on clay platforms and fragments of storage vessels, indicate that the excavated section of the palace consisted of kitchens, storage rooms, cellars, and workshops.

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
atillaengin@gantep.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3165-1562>

The thick walls of the monumental building, of which approximately 1050 m² was uncovered, were built with mud bricks. The rectangular planned main part of the palace, which has a courtyard in the west and a mud brick terrace in the east, consists of a series of spaces on two axes. Architecturally, the multi-storeyed Oylum Höyük Palace has the closest parallels in Tilmen Höyük MBA Palace, Alalah Yarimlim Palace and Tell Mardikh West Palace (Fig. 4a-d). The multi-storey palace plan, consisting of space series extending along a courtyard wing, differs from the traditional Syrian and Mesopotamian palace plans, which contain spaces arranged around courtyards. Apart from the plan concept, thick mud-brick walls, stairwells showing that they are multi-storey, and using of wooden columns and column bases are common features of the Oylum MBA I Palace, Tilmen Höyük MBA Palace and Alalah Yarimlim Palace. This architectural tradition which emerged in early 2nd millennium BC, reveals a new understanding of Syrian palace architecture, especially in the northern part of the Eastern Mediterranean.

Keywords: Oylum Höyük, Oylum Höyük Palace, Middle Bronze Age I, Eastern Mediterranean, Architecture.

Giriş

Kilis ili, Merkez ilçe, Oylum Mahallesi (eski Oylum Köyü) sınırları içerisinde yer alan ve yaklaşık 460x370 m'lik alanı ve 37 metreyi bulan yüksekliği ile Oylum Höyük, bölgenin en büyük höyük yerleşmelerinden biridir (Fig. 1-2). MÖ 2. binyılın başlarında Oylum Höyük, çevresinde yer yer korunmuş büyük bazalt taşlarla inşa edilmiş sur duvarının da işaret ettiği üzere büyük bir kent yerleşimidir¹. Kilis ve çevresinde yaptığımız yüzey araştırmaları da MÖ 2. binyılda Oylum Höyük'ün, çevresindeki uydu yerleşmelerle birlikte bölgesel bir merkez olduğunu göstermektedir². Son yıllarda, Kuzeybatı Alan'da, OTÇ I Sarayı dışında MÖ 2. binyıla tarihlenen çivi yazılı belgeler ve krali mühür ve mühür baskıları (bullalar) Oylum Höyük'ün bir yönetim merkezi olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır³. Arkeolojik bulgular, coğrafi konum ve höyük çevresinin "İllizi" olan modern mevki adından hareketle, Oylum Höyük'ün MÖ 3. binyıla ait Mezopotamya kaynaklarında geçen *Ulisum/Ullis* ile MÖ 2. binyılda Mısır kaynaklarındaki *Ullaza* ile ve Hitit kaynaklarında geçen *Nuhašše* ülkesinin başkenti ya da en önemli şehri olan *Ukulzat/Kuilzila* ile eşleştirilebileceğine işaret etmektedir⁴. Oylum Höyük'te ele geçen Hitit Büyük Kralı tarafından yerel krala gönderilmiş olan çivi yazılı tablette, yerel krala hitap kısmında *Nuhašše* adının okunmuş olması⁵, bu lokalizasyon önerimizi güçlendirmektedir.

Oylum Höyük'te, 2007 yılından itibaren Kuzeybatı Alan'da (Fig. 2) yürütülen kazı çalışmalarında Orta Tunç Çağı I (OTÇ I)'e tarihlenen anıtsal bir kerpiç yapı (Fig. 3-4a), Oylum Höyük ve bölge arkeolojisi için yeni ve çarpıcı bilgiler ortaya koymaktadır⁶. Şimdiye kadar sürdürülen kazı çalışmalarında yapının yaklaşık 1050 m²'lik bölümü kazılmış olmakla birlikte, yapı henüz tümüyle açığa çıkartılamamıştır (Fig. 3-4a).

1 Engin-Helwing, 2012, 94-95, fig. 1.

2 Engin-Helwing, 2012.

3 Engin 2016; 2019b; Dinçol-Dinçol 2011; Donbaz 2011; 2014; Özgen-Helwing 2001, Abb. 31a; Özgen vd. 2013a, 507-508, res. 14; 2013b, res. 2, 9, 15; Ünal 2015, 19, 23-27, fig. 2.

4 Engin 2014.

5 Ünal 2015, 19, 24-25.

6 Engin 2019a; Engin vd. 2014, 241-242, res. 10; 2016, 451-453, res. 9-12; 2017, 556-560, 567-568, res. 2, 5, 6; 2018, 483-486; 2019, 282-283, res. 15; 2020, 248, 250-253, res. 15; 2022, 172-173, res. 4; 2023, 221-224, res. 8-13, 15; Özgen vd. 2011, 58-59, res. 6; 2013a, 500-501, res. 5; 2013b, 324, res. 3; 2014, 163, 166, res. 12-13.

Sarayın mekânları içerisinde ele geçen silindir mühür baskılı bir kapı bullası (Fig. 15), iki bazalt heykeltıraşlık eseri (Fig. 16) ve yapı molozu içinde ele geçen bir silindir mühür önemli buluntular arasındadır. Mekânlar içinde, bir kısmı yüksek sekiler üzerinde bulunan pişmiş topraktan erzak kapları, mutfak kapları, bazalt öğütme taşları ile bazı mekânlardaki ocaklar, bu mekânların depo, kiler ve mutfak işlevli olduğuna işaret etmektedir (Fig. 7-14).

Sarayın Konumu ve Planı

Oylum Höyük OTÇ I Sarayı, höyüğün kuzeybatı yükseltisi üzerinde, ovaya hâkim bir konumda yer almaktadır. Höyüğün bu kesiminde, eteklerde yer alan sur duvarına ait kalıntılar ile birlikte olasılıkla bir kent kapısı bulunduğu değerlendirilmektedir. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan saray yapısının batısını geniş bir kerpiç teras⁷, doğusunu ise bir ön avlu⁸ sınırlandırmaktadır. Yapının masif kerpiç duvarlarının korunan yüksekliği yer yer 3,70 m'yi bulmaktadır.

Sarayın açığa çıkartılan mekânları, yan yana iki aks üzerinde bulunan mekân dizilerinden oluşmaktadır (Fig. 3-4a). Saray bu plan tarzıyla, çok avlulu ve avlular etrafındaki mekân dizilerinden oluşan geleneksel Mezopotamya saraylarından farklı bir plan ortaya koyar. Batı kesimde avluya bakan cephede yer alan, yan yana yapılmış ince kerpiç duvarlı üç mekân, olasılıkla sonradan yapıya eklenmiş olmalıdır. Kalın yüksek duvarlar, üst kata ait taban izleri ve 5 no.lu merdiven odasının⁹ varlığı, sarayın çok katlı olduğunu göstermektedir (Fig. 4a, 6). Merdiven odasının kuzey ve güneyinde "L" biçiminde 4 ve 6 no.lu iki simetrik mekân yer almaktadır (Fig. 6). Benzer simetrik mekânlar, aynı döneme ait olan Ebla Batı (Q) Sarayı'ndan da bilinmektedir¹⁰.

Oylum Höyük Sarayı'nda avlu, geleneksel Mezopotamya ve Suriye saraylarından farklı olarak, yapının doğu cephesi boyunca uzanmaktadır. Sarayın batısında kerpiç bir terasın, doğusunda ise bir avlunun yer alması, Oylum Sarayı'nı farklı kılan ve daha çok Doğu Akdeniz'e özgü yeni bir mimari geleneği ortaya koyan bir özelliktir. Diğer taraftan Qatna Kralı Sarayı¹¹ ve Kinet Höyük OTÇ II Sarayı'nda¹² da görülen anıtsal yapıların, höyüğün derin katmanları içerisine yerleştirilmiş olması, bir Doğu Akdeniz inşa tekniği gibi görünmektedir. Yapı, inşa tekniği ve arka arkaya bağlantılı mekân dizilerinden oluşan planı ile çağdaşları olan başta Ebla'daki Batı Sarayı (Q), Kuzey Saray (Northern Palace P) ve E Sarayı¹³, Qatna'daki Doğu Sarayı (Eastern Palace)¹⁴ ve Tall Bi'a'daki B Sarayı¹⁵ ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak höyük, bir avlu boyunca uzanan planı ile daha çok Tilmen Höyük OTÇ Sarayı¹⁶ ve Alalah'taki Yarimlim

7 Özgen vd. 2009, 146-147, res. 13-14; 2013a, 500-501, res. 5; 2014, 166.

8 Engin vd. 2016, 454-455, res. 11-12.

9 Engin vd. 2016: 451.

10 Akkermans-Schwartz 2003, 298.

11 Morandi Bonacossi 2007, fig. 2; Novák 2004, 301, 303, fig. 3-4.

12 Akar 2006, 7-8, fig. 2.5.

13 Akkermans-Schwartz 2003, 298-301; Matthiae 1980, 9-1; 1984; Pinnock 2001, 15-23.

14 Iamoni 2015; Iamoni-Kanhouch 2009, 161-164; Iamoni-Morandi Bonacossi 2011, 184-184, fig. 3-4; Morandi Bonacossi 2009, 156-159; Morandi Bonacossi 2013, 424; Morandi Bonacossi 2016, 152-154, fig. 3-4; Morandi Bonacossi vd. 2009.

15 Einwag 2002, 143-146, fig. 2.

16 Alkım 1962, 458-466, fig. 33-44, pl. IV; Marchetti 2005.

Sarayı¹⁷ ile benzer plan anlayışını yansıtmaktadır (Fig. 4b, 4d). Her üç sarayı da diğer Suriye ve Mezopotamya saraylarından ayıran en temel fark, merkezi bir avlunun bir kanadı boyunca uzanan çok katlı mekân dizilerinden oluşan bir plana sahip olmalarıdır. Bu plan tarzı, eski Suriye mimarisinde yeni bir anlayış olarak kabul edilmektedir¹⁸. Farklı olarak Yarimlim ve Tilmen Höyük saraylarında görülen ortostatlar, Oylum Sarayı'nın henüz açığa çıkartılan kısımlarında görülmemektedir. Bununla birlikte, kalın kerpiç duvarlar, çok katlı olduklarını gösteren merdiven odaları, ahşap sütun ve sütun altlıkları kullanımı her üç sarayda da ortak özelliklerdir. Tilmen Höyük Sarayı'nın duvar kalınlıkları 2,40-1,50 m arasında değişse de çoğu 1,85 m'dir ve bu duvar kalınlığı¹⁹ Oylum Sarayı'nın duvarları ile yaklaşık aynı genişliktedir. Oylum Sarayı'nın terasını destekleyen duvarların taş temelleri üzerinde görülen beyaz sert harç, Tilmen Höyük ve Yarimlim Sarayı duvarlarında da tespit edilmiştir²⁰.

İnşa Tekniği

Oylum Höyük OTÇ I Sarayı tümüyle kerpiçle inşa edilmiştir. Kalın duvarlar ortalama 1,80-1,85 m genişliğindeyken, 2, 3, 12, 13 ve 15 no.lu odalardaki bölme duvarları ile yapının doğu cephesine sonradan bitleştirilmiş olan ve avluya açılan 8, 9 ve 10 no.lu mekânların duvarları ortalama 50 cm kalınlığındadır (Fig. 4a). Küçük bölmelerin taban seviyeleri, ana mekân tabanlarından 20-30 cm daha yüksektir. Özellikle 7 no.lu mekânın batı duvarının altında görülen taş sıraları, yapının bir sıra taş temel üzerine inşa edilmiş olduğunu göstermektedir²¹. 8, 9, 10 no.lu, avluya açılan üç mekânda da kerpiç duvarlar geniş taş temeller üzerine oturtulmuştur²².

Yapının duvarlarında ve binayı batıdan destekleyen terasta (Fig. 4a-5), 40x40 cm boyutlarında ve 12 cm kalınlığında koyu yeşilimsi gri, açık kırmızı ve beyaz-kireçli olmak üzere üç farklı renkte standart kare kerpiçler kullanılmıştır. Daha fazla kullanılmış olan koyu yeşilimsi gri renk kerpiçler, çoğunlukla ırmak yatağından elde edilen balçıkla yapıldıkları için özensiz ve kalitesizdir. Samansız balçıktan yapılmış olmalarına rağmen bu koyu yeşilimsi gri kerpiçler duvarların kalınlığı sayesinde yapının mukavemetini azaltmamıştır. Anıtsal kerpiç yapılarda farklı renklerde kerpiç kullanımı Doğu Akdeniz'de Megiddo, Pello ve Dan gibi merkezlerdeki çağdaş yapılardan da bilinen bir özelliktir²³. Farklı renkte ve bir kısmı samansız yapılmış kalitesiz kerpiçlerin kullanımı, büyük yapılarda çok fazla kerpice ihtiyaç duyulması ve kerpiç kaynağı olarak yakınlarındaki kil yataklarının kullanılması ile bağlantılı görünmektedir.

Yapıda kullanılan kerpiçlerin rengi ve dokusu değişse de 40x40x12 cm ölçülerindeki standart boyutları değişmemektedir. Doğu Akdeniz'de Kinet Höyük'te, OTÇ II'ye tarihlendirilen yangın geçirmiş anıtsal bir yapıda²⁴ ve Pello, Dan gibi Güney Levant merkezlerinde bulunan kerpiç yapılarda da aynı ölçülerde standart kare kerpiçler kullanılmıştır²⁵. Yukarı Dicle havzasında

17 Heinz 1992, 13, Tafel 2-5; Woolley 1955, 92, fig. 35; Yener 2005, 138.

18 Margueron 1982, 191.

19 Alkım 1962, 460-461.

20 Alkım 1962, 462; Woolley 1955, 232.

21 Engin vd. 2017, 558.

22 Engin vd. 2017, 559.

23 Homsher 2012, 11-12.

24 Akar 2006, 6, fig. 2.5.

25 Homsher 2012, 10. İran'daki Konur Sandal'da MÖ 3. binyıl yapılarındaki kare kerpiçler de yaklaşık aynı

Giricano, Ziyaret Tepe ve Salat Tepe gibi merkezlerde de OTÇ'nda standart kare kerpiçler kullanılmıştır²⁶. Salat Tepe OTÇ yapılarında kullanılan standart kare kerpiçler 35x35x8 cm boyutlarındadır²⁷. Bu durum bu boyutlardaki kerpiçlerin, MÖ 2. binyılda geniş bir bölgede, yaygın biçimde kullanıldığına işaret etmektedir.

Duvarlar üzerinde sıva çok az korunmuştur. 2, 7, 12 ve 15 no.lu mekânların duvarlarında ve yüksek kil sekilerin üzerinde tespit edilen beyaz kireçli sıva yaklaşık 1 cm kalınlığındadır²⁸. Sarayın batı duvarı ile kerpiç teras arasında görülen yaklaşık 1,5-2 cm kalınlığındaki belirgin beyaz sıva izi²⁹, dış cephenin de tümüyle kireç katkılı beyaz bir sıva ile kaplı olduğunu göstermektedir. Açığa çıkartılan beyaz sıva üzerinde herhangi bir duvar boyası izi tespit edilmemiştir. Bölgede bu döneme ait Mari'deki Zimrilim Sarayı'nda³⁰, Qatna'daki Doğu Sarayı'nda³¹ ve Tell Açıana'daki Yarimlim Sarayı'nda³² duvar boyaları tespit edilmiştir. Ancak Oylum Höyük Sarayı'nın açığa çıkartılan mekânlarının depo, kiler ve mutfak nitelikli bodrum katı odaları olduğu ve duvar sıvalarının da çok az yerde korunduğu düşünülürse, olasılıkla üst kat odalarının ve avluya bakan dış cephenin duvar boyalarına sahip olması mümkündür.

Sarayın inşasında en ilginç yapım tekniği, binanın adeta höyük içerisine oturtulmuş olmasıdır. Yapının avluya açılan 8, 9 ve 10 no.lu küçük mekânlarının tabanı yaklaşık avlu seviyesindeyken, kalın duvarlı ana mekânların tamamının taban seviyesi, batıdaki avlu ve doğudaki teras zemininden yaklaşık 2 m daha aşağıdadır (Fig. 4)³³. Buna göre bina, höyüğün bu bölümüne kazılan derin çukur içerisine inşa edilmiş olabileceği gibi, kazılan derin temel çukurları içine duvarlar inşa edildikten sonra duvar aralarındaki toprak boşaltılarak da mekân tabanlarının düşürülmüş olması mümkündür. Benzer biçimde masif yapı duvarlarının höyük katmanları içine oturtulduğu inşa tekniği, Doğu Akdeniz'de Kinet Höyük'te OTÇ II'ye tarihlendirilen yanmış bir yapı kompleksinden³⁴ ve Qatna Krali Sarayı'ndan da bilinen bir özelliktir³⁵.

Mekânlar, Avlu ve Teras

Sarayın şimdiye kadar açığa çıkartılan bölümleri içindeki kalıntılar, mekânların mutfak, depo, kiler ve işlik işlevlerine işaret eder. Mekân ve avlu tabanları sıkıştırılmış topraktır. Farklı olarak, binanın kuzeyindeki 1 no.lu mekânın içerisi tümüyle kerpiçle kaplanmıştır. Olasılıkla bir terastan ziyade, bodrum katı olmayan, birinci kat zemini için bir düzlem oluşturmak amacıyla kerpiç ve harçla doldurulmuş bir iç mekân olduğu değerlendirilen odanın doğu duvarı korunmadığından uzunluğu kesin olarak bilinmemektedir.

ölçüde, 40x40x10 cm boyutlarındadır (bk. Dehkardi vd. 2011, 188).

²⁶ Bartl 2005, fig. 7; Ökse-Görmüş 2013, 167.

²⁷ Ökse-Görmüş 2013, 167.

²⁸ Engin vd. 2017, 558.

²⁹ Özgen vd. 2009, 147.

³⁰ Akkermans-Schwartz 2003, 314-316, fig. 9.17; Bonatz vd. 1998, 91-92, fig. 28; Margueron 1982.

³¹ Morandi Bonacossi 2013.

³² Woolley 1955, 228-233.

³³ Engin 2019a; Özgen vd. 2014, 167.

³⁴ Akar 2006, 7-8, fig. 2.5.

³⁵ Morandi Bonacossi 2007, fig. 2; Novák 2004, 301, 303, fig. 3-4.

2 no.lu oda, şimdiye kadar buluntuların en iyi korunduğu tek mekândır. Yaklaşık 4,5x8 m boyutlarında olan mekânın kuzeydoğu köşesinde yaklaşık 2x1 m boyutlarında ve 40 cm yükseklikte bir seki, güney duvarına bitişik olarak da yüksek bir kil platform üzerinde yan yana iki kil ocak yer almaktadır. Oda içinde bulunan ocaklar ile birlikte, yangın sırasında kırılarak dağılmış pişmiş toprak kap parçaları ve bazalttan öğütme taşları buranın bir mutfak olduğuna işaret etmektedir. Mekânın batı bölümünde yer alan, tek sıra kerpiçle ayrılmış ve bir kapı geçidi ile bağlantı sağlanan, yaklaşık 2x4,80 m boyutlarındaki dikdörtgen mekân kiler olmalıdır. Bu bölmenin kuzey yarısında, kırık durumdaki erzak kapları ile birlikte karbonlaşmış çok sayıda zeytin çekirdeği ele geçmiştir. Kiler bölmesi girişinde, taban üzerinde açığa çıkartılan iki kadın iskeleti, yapının tahribatı ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır (Fig. 7c)³⁶. Yangın sırasında öldükleri anlaşılan kadınlardan birinin kafatasında yanık izleri bulunmaktadır. 2 no.lu mekâna, 80 cm genişliğinde bir kapı ile açılan 3 no.lu mekân da yaklaşık aynı boyutlarda ve benzer planadadır³⁷. Odanın batı tarafında, 2 no.lu mekânda olduğu gibi, tek sıra bir kerpiç duvarla kiler bölmesi oluşturulmuştur. Kilerin taban seviyesi yaklaşık 30 cm daha yukarıdadır. Ana mekân ile kiler bölmesi arasındaki kapı girişine, basamak oluşturmak amacıyla küp biçimli iki bazalt blok yerleştirilmiştir. Ana mekânın merkezinde yer alan benzer biçim ve boyutlardaki üçüncü bazalt blok, ahşap sütun altlığı olarak kullanılmıştır.

Yaklaşık 5x2 m boyutlarındaki 5 no.lu küçük ve dar merdiven odasının kuzeyindeki ve güneyindeki "L" biçimli 4 ve 6 no.lu mekânlardaki bulgular da mutfak ve kiler işlevine işaret etmektedir (Fig. 6). Dar ve uzun olan bu mekânlar koridor biçimindedir. 4 no.lu mekânın güney duvarı boyunca, yaklaşık 40 cm genişliğinde ve 40 cm yüksekliğinde, dar ve uzun bir kerpiç platform yer almaktadır. Odanın kuzey duvarına bitişik olarak, 2 no.lu mutfaktakine benzer bir kil platform üzerine yerleştirilmiş bir ocak açığa çıkartılmıştır. Odanın kuzeydoğu köşesinde ise dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Bu mekânda kırık durumda birkaç kap ve kap parçası ile silindir mühür baskılı bir kapı bullası ele geçmiştir (Fig. 15). Güneydeki 6 no.lu mekân içinde ise erzak kaplarının özellikle üst ve ağız kısımlarına ait parçalar dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır³⁸. Mekânın kuzeye doğru yönelen kısmı, yüksek beyaz kireçli tabana sahip bir bölme görünümündedir (Fig. 8). 6 no.lu mekân, batı duvarı üzerindeki kapı geçidi ile 3 no.lu odaya, güney duvarındaki kapı geçidi ile de 7 no.lu odaya açılmaktadır.

7 no.lu mekân, açığa çıkartılan ikinci büyük mutfaktır (Fig. 9-10). 8x3,80 m boyutlarındaki dikdörtgen mekânın kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde 2 no.lu mutfak mekânındakine benzer, taş sıraları ve kille inşa edilmiş iki seki mevcuttur (Fig. 9, 10b)³⁹. Kuzeydoğudaki seki üzerinde kırık kap parçaları, kuzeybatıdaki seki üzerinde ise bazalt öğütme taşları ele geçmiştir. Kuzeydeki duvarda yer alan iki seki arasındaki kapı geçidi (Fig. 10a) ile kuzeydeki mekânla bağlantı sağlanmaktadır. Yaklaşık aynı genişlikte olduğu anlaşılan ve güneydeki mekâna açılan ikinci bir kapı, güneybatı köşede, güney duvarı üzerinde bulunmaktadır. Mekânın batı bölümünde, düzgün yuvarlak bazalt bir blok üzerine yerleştirilmiş kil bir ocak yer almaktadır (Fig. 10c). Mekânın güneybatı köşesinde dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Mekân içinde kırık kap parçaları ve bazalt öğütme taşları ve şematik bir insan başı heykeli ele geçmiştir (Fig. 16a). Bazalttan

36 Engin 2022.

37 Özgen vd. 2013a, 500.

38 Engin vd. 2016, 452.

39 Engin vd. 2017, 558-559, fig. 2.

yapılmış ikinci bir şematik heykelcik (Fig. 16b), mekânın doğu duvarı içine yerleştirilmiş ve düşen sivanın altında açığa çıkartılmıştır.

Doğrudan avluya açılan, ince duvarlı 8, 9 ve 10 no.lu üç küçük mekânda açığa çıkartılan kalıntılar ise bu odaların depo ve ışık olarak kullanıldığına işaret etmektedir (Fig. 11)⁴⁰. Duvarlar üzerindeki kapı geçitleri, üç mekânın birbiri ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Odaların tabanları yaklaşık avlu zemini seviyesindedir. Avlu ile bağlantı ise kuzeydeki 8 no.lu odadan sağlanmaktadır. 8 no.lu odanın doğu duvarı önünde yer alan geniş düz taş basamak, odanın avlu ile bağlantısını sağlayan kapının bu bölümde olduğunu ortaya koymaktadır. 9 no.lu mekânın güneybatı köşesinde, içi beyaz kireç sıvalı, yaklaşık 1,70x1,70 m boyutlarında kare bir çukur, 10 no.lu mekânın güneydoğu köşesinde ise yaklaşık 0,7x1,50 m ölçülerinde, alçak dikdörtgen bir kil seki açığa çıkartılmıştır. İçi beyaz kireç sıvalı kare çukur, olasılıkla bir silo tabanı olmalıdır. 9 no.lu odanın kuzeydoğu köşesinde ele geçen biri küçük, diğeri büyük iki adet çömleğe ait olan ve yerinde korunan kap parçaları ile bazalt öğütme taşları dışında bu üç mekânda herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

Son yıllarda yapılan kazılarda, sarayın güneye doğru uzanan 11, 12, 14 ve 15 no.lu mekânları ortaya çıkartılmış⁴¹ olup 13 no.lu mekânın ise henüz kazısı tamamlanmamıştır. 11 ve 12 no.lu odalarda, üst kata ait iki adet kapı mili taşı, taban parçaları ve taban parçaları üzerinde kırılarak dağılmış pişmiş toprak kap parçaları bulunmuştur (Fig. 12-13). 3,50x7,80 m boyutlarındaki 11 no.lu odadaki kazılarda, sıkıştırılmış toprak taban seviyesinde, doğu duvarı önünde, yaklaşık 1,5x1 m boyutlarında bir alanda çay taşları ile kaplı bir platform tespit edilirken, iki adet bazalt öğütme taşı dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır (Fig. 12). 11 no.lu mekân da olasılıkla mutfak ya da ışık olarak kullanılmış olmalıdır. Odanın kuzey ve güney duvarları üzerindeki kapı geçitleri, benzer işlevdeki 3 ve 12 no.lu mekânlarla bağlantıyı sağlamaktadır.

11 no.lu odanın hemen güneyinde yer alan 12 no.lu mekân yaklaşık 3,90x7,80 m boyutlarındadır (Fig. 13). Odanın doğu bölümünde bir duvarla ayrılan 3,90x2 m boyutlarında küçük bir bölme bulunmaktadır. Taban seviyesi batıdaki ana mekândan yaklaşık 20 cm daha yüksek olan doğudaki küçük bölüm, 2 ve 3 no.lu odalardaki gibi olasılıkla bir kilerdir. Ana mekânın tabanı üzerinde, yanmış ahşap kalıntıları ve kırılarak dağılmış kap parçaları açığa çıkartılmıştır. Odanın kuzey ve güney duvarları üzerindeki kapı geçitlerinden 11 ve 13 no.lu mekânlara geçiş yapılabilmektedir. Odayı ikiye ayıran bölme duvarının kuzeybatı tarafında kireç sıvalı yüksek bir seki ortaya çıkarılmıştır (Fig. 13). Sekinin güney ve doğu kısımları tahrip olduğu için tam boyutları bilinmemektedir. Oda tabanı üzerinde üç adet bazalt öğütme taşı dışında buluntu ele geçmemiş olup burada yer alan küçük bölme ve öğütme taşları mekânın olasılıkla kiler ve ışık olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

14 no.lu mekân, büyük ölçüde Erken OTÇ II yerleşim tabakasına ait büyük bir seramik fırını tarafından tahrip edilmiştir⁴². Yaklaşık 8x3,80 m boyutlarındaki mekân, 7 ve 15 no.lu mekânlar arasında bir geçiş odası konumundadır. Odanın kuzey ve güney duvarları üzerinde kapı geçitleri tespit edilmiştir.

40 Engin vd. 2016, 454-455; Engin vd. 2017, 560.

41 Engin vd. 2023, 221-224, res. 10-12, 15.

42 Engin vd. 2023, 220, res. 15.

Yaklaşık 8x6 m boyutlarındaki 15 no.lu oda, sarayın şimdiye kadar açığa çıkartılan en büyük mekânıdır (Fig. 14). 14 no.lu mekân gibi 15 no.lu mekânın da kuzeybatı kesimi Erken OTÇ II seramik firını tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Mekânın güney duvarı boyunca yaklaşık 1 m aralıklarla izlenen yanık izlerinin, üst katı taşıyan ve yangın sırasında yanan ahşap giriş izlerine ait olduğu değerlendirilmektedir. Mekânın kuzeydoğu köşesinde, çeyrek daire biçiminde yüksek bir seki bulunmaktadır. Doğu duvarı üzerindeki bir kapı geçidi, avluya bağlantıyı sağlamaktadır. Diğer tüm odalara bu mekândan geçilmektedir. Sekinin batısındaki bölme duvarı, iç mekânlar ile bağlantıyı sağlayan bir koridor oluşturmaktadır. Sekinin üzerinde bulunan iki adet kırılmış çömlek, bu geçiş mekânının aynı zamanda bir ışık olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Yapının doğusunu geniş bir avlunun⁴³, batısını ise kerpiç bir terasın⁴⁴ sınırlandırması, Oylum Höyük Sarayı'nın belirgin özelliklerinden biridir (Fig. 4a-5). Bölgede, çağdaş Ebla E Sarayı da benzer biçimde kerpiç bir terasa sahiptir⁴⁵. Batıdaki ön avlu sıkıştırılmış toprak zemlidir. Avluda seramik parçaları ve pişmiş topraktan bir hayvan figürin başı parçası dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Sonradan inşa edildiği değerlendirilen ince duvarlı olan ve yan yana bitişik yapılmış 8, 9 ve 10 no.lu mekânlar, doğrudan avlu ile bağlantılıdır. Avludan yapının ana mekânlarına giriş ise 15 no.lu mekânın doğu cephesi üzerinde yer alan kapı geçidinden sağlanmaktadır.

Sarayın batısını sınırlandıran kerpiç teras, 2007 yılında höyüğün batı yamacındaki basamaklı açma kazılarında tespit edilmiştir. H22, I22 ve J22 açmalarında yapılan çalışmalarda terasın, yapıya dik olarak bağlanan taş temelli kalın kerpiç duvarlarının arasına kerpiç ve harç-molozlar doldurularak inşa edildiği anlaşılmıştır (Fig. 5)⁴⁶. Bu duvarlar ile terasa sağlam bir alt yapı oluşturulurken, terasın ana binaya bağlanması da sağlanmıştır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan, biri 3,50 m diğeri 2 m genişliğindeki iki kerpiç duvar, taş temelli olup küçük bir sıra taşla oluşturulmuş ve beyaz kireçli bir harçla kaplanmıştır. Duvarların arası ise çamur harç ve kerpiç molozu ile doldurulduktan sonra, üzerleri belirli aralıklarla kerpiçle kaplanarak düz zeminler elde edilmiştir. Terasta kullanılan kare kerpiçler, saray duvarlarında kullanılanlarla aynı ölçüdedir⁴⁷. H22b ve I22a açmalarda mevcut kalıntılar, binaya paralel uzanan teras yapısının yaklaşık 15 m genişliğinde olduğunu ortaya koymaktadır. I22 ve J22 açmalarında, sarayın batı duvarı ile kerpiç teras arasında kalın beyaz bir sıva izi tespit edilmiş olup⁴⁸, bu durum önce saray yapısının inşa edildiğini ve dış cephesinin sıvanmasından sonra terasın binaya eklendiğini göstermektedir.

Yapının kuzeybatı kesiminde, I21 açmasında, 1 no.lu mekânın kuzeyinde de kerpiç dolgu görülmektedir. Bu dolgunun, 1 no.lu mekânda olduğu gibi bir taban dolgusu mu yoksa yapıyı kuzeyden sınırlandıran kerpiç terasın bir parçası mı olduğu henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Ancak yapının kuzeyinde de bir yamaç bulunması nedeniyle bu bölümde de kerpiç bir teras

43 Engin vd. 2016, 454-455, fig. 11-12.

44 Özgen vd. 2009, 146-147, fig. 13-14; Özgen vd. 2013a, 500-501, fig. 5; Özgen vd. 2014, 166.

45 Pinnock 2001, 15-23.

46 Özgen vd. 2009, 147, fig. 14.

47 M20 açmasında açığa çıkartılan, OTÇ II'nin erken evresine (Oylum VIb) tarihlenen bir terasta da yaklaşık aynı boyutlarda kare kerpiçler kullanılmıştır (Engin vd. 2017, 567, fig. 13).

48 Özgen vd. 2009, 147.

beklenebileceği gibi bu mekânın birinci kat zemini için bir düzlem oluşturmak amacıyla kerpiç ve harçla doldurulmuş bir iç mekân olabileceği de değerlendirilmektedir.

İç Mimari Donanımları: Kapılar, Pencereleler, Nişler, Sütun Altlıkları, Sekiler, Ocaklar

Mekânlar arasında geçişi sağlayan kapı geçitleri duvarlar üzerinde tespit edilebilmiştir (Fig. 7b, 10a)⁴⁹. Duvarların üzerindeki izlerden, kapı geçitlerinin yaklaşık 0,80 m-1 m arasında değişen genişlikte olduğu anlaşılmaktadır. 7 no.lu mutfak mekânından kuzeydeki “L” planlı depoya açılan kuzey kapısı önünde, kapı milinin oturduğu bir söve taşı bulunmuş⁵⁰ olup buna göre, 15 no.lu odadan avluya açılan kapı da dahil olmak üzere tüm kapıların tek kanatlı olduğu varsayılabilir. Yan yana iki aks üzerindeki mekânlar arasındaki geçişler dar kapılar aracılığıyla sağlanmıştır.

Duvarlar, yaklaşık 3,70 m yüksekliğe kadar korunmuş olsa da, duvarlarda pencere açıklıkları tespit edilmemiştir. Yapının açığa çıkartılan bölümünün avlu seviyesinden yaklaşık 2 m daha aşağıda olan bir bodrum katı olduğu göz önünde bulundurulursa, pencere açıklıklarının tavana yakın bir kısımda yer alması mümkündür. 2 no.lu mutfak mekânın doğu duvarının üst kısmındaki yaklaşık 70 cm’lik boşluğun merdiven odasına açılan bir pencere olması muhtemeldir. Eski Önasya saraylarında pencere bulguları pek tespit edilemediğinden, pencerelerin daha çok duvarların tavana yakın üst kısımlarında olduğu düşünülmektedir⁵¹.

7 no.lu mekânın güneybatı köşesinde yer alan “L” biçimli odaların kuzeydoğu köşesinde ise birer niş tespit edilmiştir. “L” biçimli olan 4 ve 6 no.lu mekânların zemin seviyesi daha yüksek olan kısa ve dar bölümleri (Fig. 8), derin bir niş ya da merdiven odası ile bağlantıyı sağlayan bölümler olarak kullanılmış olabilir. Her ne kadar bu kısımlarda yanmış ahşap izleri tespit edilemese de bu bölümler ahşap raflar ya da çeşitli eşyalar yerleştirmek amacıyla yapılmış olmalıdır.

Sarayda, nispeten geniş olan 2 no.lu odada üç, 3 no.lu odada bir adet bazalt sütun altlığı bulunmaktadır (Fig. 7)⁵². 3 no’lu odada sütun altlığı odanın merkezinde yer alırken, 2 no.lu odadaki üç sütun altlığı odanın dikdörtgen planına uygun olarak kuzeydoğu-güneybatı yönünde, yaklaşık aynı aks üzerinde bulunmaktadır. Toprak tabana oturtulmuş olan sütun altlıkları yaklaşık 40x40x40 cm boyutlarında, kabaca biçimlendirilmiş kübik formdadır. Benzer form ve ölçülerde ikişer kübik bazalt blok, 3 no.lu odada taban seviyesi yüksek olan batıdaki kiler bölmesinin girişine merdiven basamağı olarak kullanılmak üzere yerleştirilmiştir. Yapıda bazalt sütun altlıklarının varlığı, yapının geniş mekânlarında taşıyıcı mimari öğe olarak ahşap sütunların kullanıldığına işaret etmektedir. Ahşap sütunlar, bodrum katı dışında sarayın özellikle üst katı/katlarında geniş mekânlarda da kullanılmış olmalıdır.

Mari gibi Eski Babil saray mimarisini yansıtan gelenekten farklı olarak, Oylum Höyük’ün de içinde bulunduğu OTÇ Suriye saray mimarisinde ahşap hatıl, sütun ve sütun altlığı kullanımı oldukça yaygındır. Bu durum olasılıkla batı bölgelerinin kereste ihtiyacını karşılayan zengin orman kaynaklarına sahip olması ile bağlantılıdır. Benzer anlayışta, avlular etrafında toplanan ve ahşap hatılların kullanıldığı çok odalı büyük saray tasarımları bölgede GTÇ boyunca görülmektedir.⁵³

49 Engin vd. 2017, 558.

50 Engin vd. 2017, 558.

51 Lloyd 1978, 196-197.

52 Özgen vd. 2014, 166-167.

53 Luciani 2013.

Oylum Sarayı'nın şimdiye kadar açığa çıkartılan mutfak ve depo işlevli mekânlarında en dikkat çekici mimari öğelerden biri de sekilerdir. 2, 4, 7, 9, 10, 11 ve 15 no.lu odalarda sekiler bulunmaktadır (Fig. 6, 7, 10b, 11, 12, 13, 14). 6 no.lu "L" biçimli odanın kuzeye uzanan dar bölümünün beyaz kireçli harçla sıvanmış olan ve ana mekân tabanından yaklaşık 50 cm daha yukarıda olan bölümü⁵⁴ de olasılıkla bir seki gibi kullanılmıştır (Fig. 8). Mekânların köşelerinde yer alan dikdörtgen sekilerin en küçüğü yaklaşık 1,5x1 m, en büyüğü ise 3,5x1 m boyutlarındadır. Farklı olarak 15 no.lu mekânın kuzeydoğu köşesinde, çeyrek daire biçiminde yüksek bir seki bulunmaktadır (Fig. 14). Genel olarak taş, kerpiç, moloz ve harçla yapılmış sekilerin dışı sıvalıdır. 11 no.lu mekândaki tahrip olmuş sekinin en altında çay taşlarıyla oluşturulmuş bir kaplama açığa çıkartılmıştır. 12 no.lu mekânda ise seki içinde kerpiç kullanılırken, 2 ve 15 no.lu mekânlardaki sekilerin çevresi bir sıra kerpiçle sınırlandırılmıştır.

30-70 cm arasında değişen yükseklikteki sekiler üzerinde ele geçen bazalt öğütme taşları, havaneleri ve pişmiş toprak kap parçaları, bu platformların birer çalışma tezgâhı gibi kullanıldığını ve buralarda özellikle tahıl öğütüldüğünü göstermektedir. İç bükey bazalt havanlar ve alt kısmı düz, uzun-oval öğütme taşları, OTÇ'nda bölgede yaygın kullanılmıştır⁵⁵. Ebla'daki Tell Mardik'ta MÖ 23-24. yüzyıllara tarihlenen G Sarayı'nda olduğu gibi MÖ 2. binyıla tarihlenen Batı (Q) Sarayı ve Kuzey P Sarayı mekânlarında da çok sayıda bazalt öğütme taşları bulunmuştur⁵⁶. Oylum Höyük Sarayı 4 no.lu mekânının güney duvarı boyunca uzanan dar ve yüksek sekinin benzerleri Tell Mardikh Batı (Q) Sarayı'ndan bilinmekte olup bu saraydaki bir mekânda uzun seki üzerinde yan yana dizili olarak çok sayıda bazalt içbükey öğütme taşı ele geçmiştir⁵⁷.

Mutfak işlevine işaret eden ocaklar ise 2, 4 ve 7 no.lu mekânlarda açığa çıkartılmıştır (Fig. 7b; 10c). Ocaklar yüksek birer platform üzerindedir. 2 no.lu odanın güney duvarına bitişik yüksek bir kil platform üzerinde, biri büyük, diğeri küçük olan yan yana iki kil ocak dikkat çekicidir (Fig. 7b). At nalı biçimli ocaklar yukarı doğru daralan formdadır. Benzer biçimde, yüksek bir platform üzerinde bir ocak 4 no.lu odanın kuzey duvarına bitişiktir. 7 no.lu mutfak içindeki ocak ise farklı olarak 95 cm çapında ve 20 cm yüksekliğinde düzgün yuvarlak bir bazalt sütun altlığının üzerine yerleştirilmiştir (Fig. 10c). Olasılıkla daha erken döneme ait bir yapıdan devşirilen sütun altlığı, odanın ortasında tabana yerleştirilmiş ve etrafı küçük taşlarla desteklenmiştir. Üzerine yerleştirilen kil ocak, kuzeye dönük at nalı biçimlidir.

Buluntular

Yapının mekânları içinde, 2 no.lu mutfak dışında çok fazla buluntuya rastlanmamıştır. Diğer mekânlardaki az sayıda pişmiş toprak kap ve kap parçaları ile bazalt öğütme taşları dışında, 4 no.lu mutfakta bulunan bir kapı bullası (Fig. 15) ve 7 no.lu mutfaktaki bazalt heykeltıraşlık eserleri (Fig. 16) önemli buluntular arasındadır. Yapı molozu içinde ve üzerinde taş ve frit kolye taneleri, küçük bir taş ağırlık, seramikten dokuma ağırlıkları, pişmiş topraktan insan ve hayvan figürin parçaları, geleneksel Suriye stilinde yapılmış kireç taşıdan bir silindir mühür ile çivi yazılı küçük bir kil tablet ele geçmiştir⁵⁸. Ancak *in-situ* olmayan bu buluntular olasılıkla yapıya ait değildir.

⁵⁴ Engin vd. 2016, 452.

⁵⁵ Merluzzi 2000.

⁵⁶ Merluzzi 2000, 1068-1069, Tab. 1-2.

⁵⁷ Matthiae 1984, pl. 68.

⁵⁸ Donbaz 2014; Özgen vd. 2013b, 324, fig. 2; Engin vd. 2023, 222, res. 13.

Yapı içinde çok sayıda bazalt öğütme taşları, havan ve havanelleri bulunmuştur. Açığa çıkartılan mekânların mutfak işlevine işaret eden öğütme taşları ve havanelleri, çoğunlukla kil platformlar üzerindedir⁵⁹. Bulunan iç bükey havanlar ve alt kısmı düz, uzun-oval öğütme taşları, OTÇ'nda bölgede yaygın görülen, tahıl öğütmede kullanılan formları yansıtmaktadır⁶⁰. Mekânlar içindeki pişmiş toprak kap parçaları ise bölgede OTÇ'nda yaygın olan standart monokrom seramik ve mutfak kabı türlerinden oluşmaktadır. 2 no.lu oda içinde bazalt öğütme taşları, kırılarak dağılmış *in-situ* kap parçaları açığa çıkartılmıştır. Aynı mekânda tespit edilen, yaklaşık 70 cm çapındaki yanarak külleşmiş ince ahşap izi, olasılıkla bir tepsiye ait olmalıdır. Batıdaki bölmenin kuzey yarısında, kırık durumdaki erzak kapları ile birlikte çok sayıda karbonlaşmış zeytin çekirdeği ele geçmiştir. 2 no.lu oda dışında sarayın diğer mekânlarında yiyecek kalıntısına rastlanmazken diğer odalarda ele geçen kapların çoğu eksik parçalıdır. Özellikle 6 ve 7 no.lu mekânlarda ele geçen erzak kaplarının ağız ve üst gövde parçaları bulunurken alt gövdeleri eksiktir⁶¹.

4 no.lu oda içinde ele geçen ve yangın sırasında pişerek sertleşen bir kapı bullası (Fig. 15), bu mekânda merdiven odası ile bağlantılı bir kapının bulunabileceğine işaret etmektedir⁶². Bulla üzerinde klasik Suriye üslubunda Eski Suriye gliptik geleneğini yansıtan bir silindir mühür baskısı bulunmaktadır. Benzer bullalar Qatna Kralı Sarayı'ndan da bilinmektedir⁶³.

7 no.lu mutfak içinde kırık kap parçaları ve bazalt öğütme taşları dışında, odanın doğu duvarı önünde ve moloz üzerinde, yaklaşık 25 cm yüksekliğinde ve 20 cm genişliğinde, bazalttan şematik bir insan başı ele geçmiştir (Fig. 16a)⁶⁴. Heykelin yüz detayları işlenmemiş olup alın üzerindeki belirgin hat bir başlık çıkıntısı gibi görünmektedir. Yüz detaylarının gösterilmemiş olması ve kabaca biçimlendirilmesi, başın orijinalde metal kaplı olduğunu ancak olasılıkla yağmalama sırasında metal kaplamanın alınmış olabileceğini düşündürmektedir⁶⁵. Bazalt başın yüzünü, üstten ve yanlardan halka biçiminde bir saç şeridi çevrelemektedir. Altında bir oyuk bulunan kısa boyun çıkıntısı, başın bir gövdeye sabitlendiğini göstermektedir. Bu türde birleştirme tekniğinde yapılmış heykeller Qatna'da⁶⁶ ve Alalakh'ta⁶⁷ da görülmektedir.

7 no.lu mutfak mekânı içinde ele geçen ikinci heykeltıraşlık eseri, odanın doğu duvarı içinde, düşen sıva parçasının altında açığa çıkartılmıştır (Fig. 16b)⁶⁸. Duvar içerisine kült amaçlı olarak yerleştirildiği düşünülen bazalt heykelcik, 13,5 cm yüksekliğinde ve 8,5 cm genişliğinde olup oldukça şematik yapılmıştır. Dikdörtgen prizma gövde üzerinde yuvarlak bir baş çıkıntısı bulunmaktadır. Yüz üzerinde sadece ince dikdörtgen bir burun çıkıntısı ve küçük yuvarlak göz çukurları belirtilmiştir. Oylum Höyük'te başka örnekleri de bilinen bu türde şematik insan heykelcikleri, bölgede MÖ 3. binyılın sonlarından itibaren yaygın görülen ve koruyucu özellikleri olduğuna inanılan kült objeleridir⁶⁹.

59 Engin vd. 2017, 558.

60 Merluzzi 2000.

61 Engin vd. 2016, 452-453; 2017, 560.

62 Engin 2019a, fig. 7; Engin vd. 2016, 452.

63 Novák 2004, 310, fig. 11.

64 Engin 2019a, fig. 8; 2022, fig. 4; Engin vd. 2017, 558-559, fig. 4.

65 Engin 2022, fig. 4-5.

66 Al-Maqdisi vd. 2009, 146-147.

67 Woolley 1955, 235, pl. XLI-XLII.

68 Engin 2022, fig. 5.

69 Engin 2022, 165 vd, fig. 5-10; Wiener 2011, fig. 8-56.

Sarayın Yıkılışı ve Sonrası

Arkeolojik bulgular sarayın, MÖ 18. yüzyılda olasılıkla bir saldırı sonucunda çıkan yangın tahribatı ile son bulunduğunu göstermektedir. 2 no.lu oda dışındaki tüm mekânlarda çok az *in-situ* buluntunun olması, özellikle erzak kaplarının bir kısmının alt gövdelerinin bulunmaması ve 2 no.lu mekân içinde iki yetişkin kadının yanarak ölmesi (Fig. 7c) daha çok saldırı ve yağmalama bulguları olarak değerlendirilmektedir⁷⁰. Saldırganlar olasılıkla ulaşılmaması daha güç olan 2 no.lu mekâna ulaşamadığından, bu odayı yağmalayamamış ve buraya sığınmış iki kadın yangında ölmüştür.

Saray, yıkıldıktan sonra onarım görmemiş ya da yenisi inşa edilmemiştir. Bina yıkıldıktan sonra OTÇ II'nin başlarında (Oylum VIb1) sarayın bulunduğu alan çöplük olarak kullanılmıştır⁷¹. Yapı enkazı üzerinde bu çöplük tabakasına ait kalın bir kül katmanı bulunmaktadır. Batudan doğuya doğru bir eğimle uzanan kül katmanının kalınlığı yer yer 2,50 m'ye ulaşmaktadır. Kül katmanında yoğun olarak seramik parçaları, hayvan kemikleri, pişmiş topraktan insan-hayvan heykelciklerine ait parçalar ve daha az sayıda bronz iğne ile iğne parçaları ele geçmiştir.

Sarayın bulunduğu alan, Erken OTÇ II'nin daha geç bir evresinde (Oylum VIb2) mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Bu evrede yapının doğu bölümü ve avlu kısmı üzerine evler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu evreye ait yapı enkazı ve duvarları içerisine yerleştirilmiş çok sayıda çömlek, basit toprak ve kuyu mezarlar açığa çıkartılmıştır⁷². Çocuk ve yetişkinlere ait mezarlar içerisine bireyler genellikle hoker pozisyonunda yatırılmıştır. Mezarlar içerisine genellikle birkaç pişmiş toprak kap ve süs eşyası bırakılmıştır. Basit toprak ve kuyu mezarların bir kısmı bilinçli olarak, özellikle sarayın duvar diplerine yerleştirilmiştir. Mezarlar çoğunlukla tek bireylik, iki kuyu mezarda ikişer bireyin gömüldüğü tespit edilmiştir⁷³.

Koruma Çalışmaları

Oylum Höyük OTÇ I Sarayı henüz tümüyle açığa çıkartılmamış olmakla birlikte, MÖ 2. bin yılın başlarında, bölgedeki yönetici sınıfa ait önemli bir saray olduğu değerlendirilmektedir. Yapının kalın kerpiç duvarları açığa çıkartıldıktan kısa bir süre sonra duvarlarda derin çatlaklar ve dökülmeler olduğundan, yapı duvarlarının tahribatını engellemek için çeşitli koruma yöntemleri uygulanmıştır⁷⁴. Bunun için, açığa çıkartılan mekân duvarlarının üzerleri jeotekstil ile kapatıldıktan sonra duvarlar iki taraftan 20 cm kalınlığında ince bir kerpiç duvarla mantolanmıştır (Fig. 17). Böylece orijinal kerpiç duvar ile koruma duvarı birbirinden jeotekstil ile ayrılmış, duvarlar iki yandan ve üstten ince bir kerpiç kaplama ile desteklenmiş daha sonra sıvanmıştır. Yağış sırasında duvar üzerinde su birikmesini önlemek için ikinci koruyucu olarak kil harç, duvar üzerine dışbükey bir sırt oluşturacak biçimde serilmiştir. Bu uygulamadan sonra duvarların üzerine, geleneksel bir yöntem olarak, bitki tohumlarının yeşermesini önlemek için bolca kaya tuzu serpilmiştir. Kazı sezonlarının sonunda ise duvarların üzeri kar ve yağmur sularına karşı geçici olarak naylon brandalarla kapatılmış, yapının olumsuz yağış etkilerinden tamamen korunması sağlanmıştır.

70 Engin 2022; Engin vd. 2016, 452, 455; 2017, 558; Özgen vd. 2013a, 500; Özgen vd. 2014, 167, res. 14.

71 Engin vd. 2014, 241-242; Engin vd. 2016, 453; Özgen vd. 2011, 58; Özgen vd. 2013b, 324, fig.1.

72 Engin 2022, 56, fig. 14; Engin vd. 2016, 451-458, fig. 13; 2017, 556-557, fig. 3; 2022, 180, res. 5-7; Özgen ve Engin 2010, 8-9, res. 11; Özgen vd. 2009, 145-146, res. 12; 2010, 9, res. 11; 2011, 58-59, res. 4-5; 2013a, 499, 503-505, res. 8, 10; 2013b, 325, res. 4; 2014, 163-165, res. 9.

73 Engin vd. 2016, 452, fig. 9; 2017, 557.

74 Engin 2019c; Engin vd. 2017, 567-569, fig. 14-15; 2018, 484-486, fig. 14-15, şek. 1; Özgen vd. 2013b, 324.

Manto duvarda, yapıda kullanılan kerpiçlerin yarısı boyutunda 40x20x12 cm ölçülerinde kerpiçler ve kerpiçler arasında bağlayıcı olarak kil ve saman karışımı harç kullanılmıştır (Fig. 17). Koruma duvarı ile orijinal yapı duvarları arasındaki boşluklar da samanlı kil harç ile doldurulmuş, üst üste birkaç sıra aralıkla koruma duvarlardaki kerpiçler orijinal duvarlara uzunlamasına dik olarak yerleştirilmiştir. Böylece yapı duvarlarının yanlardan daha güçlü desteklenmesi sağlanırken, koruma duvarlarının da mukavemeti artırılmıştır. Yapı tümüyle açığa çıkarılana ve üzeri çatı sistemi ile kapatılarak ziyarete açılana kadar, duvarların daha iyi korunması için mekânların içi yeniden toprakla doldurulmuştur.

Yapı duvarlarına zarar vermeyen ve gerektiğinde sökülebilen kerpiçlerle yapılan bu koruma yöntemi ile yapı duvarlarının dış etkenlere karşı uzun süreli korunması, içte sağlanan ısı ve nem dengesi ile dökülme ve çatlamların önüne geçilmesi mümkün olabilmektedir. Geriye dönüşü olan ve söküldüğünde yapı duvarlarına hiçbir zarar vermeyen bu yöntemle duvarlar daha iyi korunabilmektedir. Diğer taraftan yapının plan bütünlüğünün bozulmaması, kapı ve niş gibi mimari detayların gösterilebilmesi, görsellik ve sergileme açısından da önemli bir avantaj sağlamıştır. Çok yaygın olmamakla birlikte arkeolojik alanlarda kerpiç duvarların korunmasına yönelik kısmen benzer yöntemler Suriye'deki Mari⁷⁵ ve Tell Beydar⁷⁶, Filistin'deki Hazor⁷⁷ ve İran'daki Konur Sandal⁷⁸ gibi merkezlerde uygulanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Oylum Höyük'ün bulunduğu bölgede, MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Ebla⁷⁹ önemli bir siyasi güç iken, MÖ 2. binyılın başlarında bölgesel yönetim merkezi rolünü, Fırat nehrinden Doğu Akdeniz kıyılarına kadar uzanan Kuzey Suriye coğrafyasına hükmeden, başkenti Halpa (Halep) olan Yamhad Krallığı üstlenmiştir⁸⁰. Oylum Höyük Sarayı'nın inşa edildiği dönemde, yerleşmenin Yamhad'ın bir parçası olduğu varsayılabilir. Bununla birlikte Yamhad'a bağlı bölgedeki küçük krallıklar özerk idari ve ekonomik merkez statülerini sürdürmüş olduklarından, Oylum Höyük'te olasılıkla bu dönemde Halpa'nın kuzeyindeki bereketli topraklara ve önemli yollara hükmeden güçlü ve önemli bir idari merkezdi.

Eski Önasya'da büyük saray yapıları, Ebla G Sarayı⁸¹ ve Tell Huera F Sarayı⁸² örnekleri gibi özellikle MÖ 3. binyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmıştır. Saraylar sadece yönetici sınıfın yaşam mekânları değil, depoları ve hizmet odaları ile aynı zamanda birer yönetim ve ekonomi merkezleriydi. Mezopotamya ve Suriye'de MÖ 3. binyılda başlayan çok katlı büyük kompleks saray yapılarının inşasında en temel unsur, etrafında mekân dizileri olan avlu sistemidir. Avlular, iç mekânlara ışık ve hava sağlarken, sıcak coğrafyalarda açık hava mekânları olarak oturma alanı, karşılama alanı, tören alanı ve işlik gibi önemli işlevlere de sahipti. Buna göre

75 Bendakir vd. 2011, 153-154, fig. 7.

76 Lebau 2005, 68, fig. 17; Lebau-Suleiman 2002, 14-15.

77 Cohen 2013, 119-120, fig. 119-120.

78 Dehkordi vd. 2011, 186-188, fig. 6-7.

79 Pinnock 1985; 2016.

80 Akkermans-Schwartz 2003, 233-304; Astour 1988; Archi-Biga 2003; Klengel 1992, 21-35, 44-83; Liverani 2014, 234-260; Morandi Bonacossi 2013, 416-420.

81 Matthiae 2010; 2013, 235-243.

82 Akkermans-Schwartz 2003, 258, fig. 8.16.

yapı ne kadar büyükse, avlu sayısı o kadar fazladır. MÖ 19-18. yüzyıllara tarihlenen Mari'deki Zimrilim Sarayı 25.000 m² alana yayılıyordu ve 300'den fazla odası üç ana avlu etrafında diziliydi⁸³. OTÇ'nin sonlarında yapılan ve MÖ 14. yüzyılın ortalarında bir yangın tahribatı ile yıkılan Ugarit Kralı Sarayı'nın 100'den fazla mekânı ise altı avlu etrafında toplanmıştı⁸⁴. MÖ 2. binyılın başlarında Orta Anadolu'daki Kültepe, Achemhöyük ve Konya-Karahöyük sarayları da benzer plan anlayışı ile inşa edilmiştir⁸⁵. Tahsin Özgüç, iç avlulu, koridorlu, ve merdiven odalı Kültepe ve Achemhöyük saraylarını plan olarak Eski Babil sarayları ile ilişkilendirmiştir⁸⁶. Avlular etrafında toplanmış çok katlı kompleks yapılar, Orta Anadolu Hitit saray ve tapınak mimarisinde de devam eden bir özelliktir⁸⁷.

Plan olarak Oylum Höyük Sarayı ile benzerlik gösteren Yarımlım ve Tilmen saraylarının (Fig 4b, 4d) her ikisi de MÖ 18-17. yüzyıllara tarihlendirilmiş ve yıkımları Hitit Kralı I. Hattuşili'nin Suriye seferine bağlanmıştır⁸⁸. Radyokarbon sonuçlarına göre MÖ 19-18. yüzyıllara tarihlenen Oylum Sarayı ise olasılıkla bu iki saraydan biraz daha eski olup Mari Zimrilim Sarayı ile çağdaştır. Yapı, diğer iki saray gibi olasılıkla bir saldırı ve yağmalama sonrasında yakılarak son bulmuştur. Bu saldırının ilk akla gelen failleri Eski Assur Kralı Shamshi-Adad I (ca. 1813-1781 BC) ve Eski Babil Kralı Hammurabi (ca. MÖ 1793-1750) olsa da bu konuyla ilgili olarak henüz kesin bir bilgiye sahip değiliz. Mari Zimrilim Sarayı'nın önce Hammurabi'nin saldırısına uğrayarak tahrip edildiği, ardından I. Shamshi-Adad'ın saldırısı ile yıkıldığı bilinmektedir⁸⁹. Oylum Sarayı ile yaklaşık aynı dönemde inşa edilmiş olan Tell Mardikh'deki Batı Sarayı, MÖ 1600'lere kadar ayakta kalırken⁹⁰, Oylum Höyük Sarayı çok daha erken yıkılmıştır.

Sonuç olarak, Oylum Sarayı'nın açığa çıkartılan bölümleri, MÖ 2. binyılın başlarında geleneksel Suriye saray mimarisi içinde özellikle Doğu Akdeniz'in kuzeyine özgü özellikler sergilerken bu dönemde Kilis Ovası'nda önemli bir yönetim merkezinin de varlığına işaret etmektedir. Sürdürülecek kazılarla sarayın açığa çıkartılacak bölümleri ve elde edilecek yeni bilgiler, bölge arkeolojisine daha fazla katkı sağlayacaktır.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

83 Akkermans-Schwartz 2003, 314-316, fig. 9.17; Bonatz vd. 1998, 91-92, fig. 28; Margueron 1982.

84 Yon 2006, 18-65.

85 Alp 1989, pl. 1; 1993, pl. 1; N. Özgüç 1966; T. Özgüç 2004, 88-105, fig. 74-98.

86 Özgüç 2004, 103.

87 Müller-Karpe 2017, Abb. 76-111; Schirmer 2002.

88 Alkım 1962, 465-466; Na'aman 1976, 130, 140; Woolley 1955, 92.

89 Akkermans-Schwartz 2003, 288, 313-317; Bonatz 1998, 91-92.

90 Matthiae 1980, 9-11; 1984; Pinnock 2001, 23.

KAYNAKLAR**Akar 2006**

Akar, M., *The Kinet Höyük MB II Building the Levantine Palace Tradition in Eastern Cilicia* (Unpublished master's thesis), Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.

Akkermans-Schwartz 2003

Akkermans, P. M. M. G.-Schwartz, G. M., *The Archaeology of Syria from Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca.16000-300B.C)*, Cambridge University Press, Cambridge.

Alkım 1962

Alkım, U. B., "Tilmen Höyük Çalışmaları (1958-1960)", *Belleten*, C 26, S. 103, 447-499.

Archi-Biga 2003

Archi, A.-Biga, M. G., "A Victory over Mari and Fall of Ebla", *Journal of Cuneiform Studies*, S. 55, 1-44.

Alp 1989

Alp, S., "Konya-Karahöyük 1988 Kazısı", *11. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 275-281.

Alp 1993

Alp, S., "Konya-Karahöyük 1992 Kazısı", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 301-306.

Astour 1988

Astour, M. C., "Toponymy of Ebla and ethnohistory of Northern Syria: A Preliminary Survey", *Journal of the American Oriental Society*, 108/4, 545-555.

Bartl 2005

Bartl, P. V., "The MBA on the Upper Tigris: New Evidence from the Excavations at Giricano and Ziyaret Tepe", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran and Turan*, 37, 153-162

Bendakir-Margueron-Dayre 2011

Bendakir, M.-Margueron, J. C.-Dayre, M., "Une collaboration exemplaire pour la conservation et la mise en valeur du site archéologique de Mari (Syrie)", *Terra 2008: The 10th International Conference on the Study and Conservation of Earthen Architectural Heritage* (Bamako, Mali, February 1-5, 2008), ed. L. Rainer-A. B. Rivera-D. Gandreau, Getty Conservation Institute, Los Angeles, 148-154.

Bonatz-Kühne-Mahmoud vd. 1998

Bonatz, D.-Kühne, H.-Mahmoud, A.-al-Zawr, M. D., *Rivers and Steppes: Cultural Heritage and Environment of the Syrian Jezireh: Catalogue to the Museum of Deir ez-Zor*, Ministry of Culture of Syria, Damascus.

Cohen 2013

Cohen, O., “Conservation and Restoration at Hazor”, *Near Eastern Archaeology*, 76/2, 118-122.

Dehkordi-Vatandoust-Madjidzadeh vd. 2011

Dehkordi, M. H.-Vatandoust, R.-Madjidzadeh, Y.-Kashi, M. G., “The archaeological site of Konar Sandal, Jiroft, Iran: Conservation of earthen architecture”, *Terra 2008: The 10th International Conference on the Study and Conservation of Earthen Architectural Heritage*, ed. L. Rainer-A. B. Rivera-D. Gandreau, Getty Conservation Inst., Los Angeles, 183-188.

Dinçol-Dinçol 2011

Dinçol, A.-Dinçol, B., “Zwei hethitische Hieroglyphensiegel und ein Siegelabdruck aus Oylum Höyük”, *Colloquium Anatolicum*, 10, 87-94.

Donbaz 2011

Donbaz, V., “A Lapis-lazuli cylinder seal found at Oylum Höyük”, *Colloquium Anatolicum*, 10, 95-102.

Donbaz 2014

Donbaz, V., “A tiny late Old Babylonian tablet found at Oylum Höyük”, *Armizzi: Engin Özgen'e Armağan/Studies in Honor of Engin Özgen*, ed. B. Helwing-B. Uysal-A. Engin, Ankara, 109-113.

Einwag 2002

Einwag, B., “The Early Middle Bronze Age in the Euphrates Valley: The Evidence from Tuttul/Tell Bi'a”, *The Middle Bronze Age in the Levant (Proceedings of an International Conference on MB IIA Ceramic Material)* (Vienna, 24th-26th of January 2001), ed. M. Bietak, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 143-161.

Engin 2014

Engin, A., “Oylum Höyük İçin Bir Lokalizasyon Önerisi: Ulisum/Ullis/İllis/A Localisation Proposal for Oylum Höyük: Ulisum/Ullis/İllis”, *Armizzi: Engin Özgen'e Armağan/Studies in Honor of Engin Özgen*, ed. B. Helwing-B. Uysal-A. Engin, Ankara, 129-149.

Engin 2016

Engin, A., “Yeni Bulgular Işığında Kilis/Oylum Höyük'ün Hitit Dünyasındaki Yeri/ Position of Kilis/Oylum Höyük in the Hittite World in the Light of Recent Evidence”, *Studies in Honour of Ahmet Ünal/Ahmet Ünal Armağanı*, ed. S. Erkut-Ö. Sir Gavaz, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 187-204.

Engin 2019a

Engin, A., “A Middle Bronze Age Palace at Oylum Höyük and New Findings”, *Arslantepe I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri/Arslantepe Proceedings of the I. International Archaeology Symposium*, ed. N. Durak-M. Frangipane, İnönü Üniversitesi, Malatya, 237-252.

Engin 2019b

Engin, A., “Oylum Höyük Kazısında Ele Geçen Karkamış Kralı İni-Teşub’a Ait Bir Bulla”, *Uğur Silistrelî Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar/In Memoriam Uğur Silistrelî: Studies on Anatolian Archaeology*, ed. F. Kulakoğlu-T. Yıldırım-T. Sipahi-V. Şahoğlu-H. L. Keskin, *Anadolu/Anatolia*, Ek Dizi III, Ankara Üniversitesi, Ankara, 119-129.

Engin 2019c

Engin, A., “Kerpiç Korumada Yeni Uygulamalar: Oylum Höyük’te Anıtsal Orta Tunç Çağı I Yapısı’nı Koruma Çalışmaları”, *Rifat Ergeç Armağanı/Studise presented to Rifat Ergeç*, ed. T. Demir-M. Ekici-M. Şahan Dinç-Ç. M. Tarhan, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 173-192.

Engin 2022

Engin, A., “Northern Syrian sculpture in the 2nd Millennium BC in the light of Oylum Höyük findings”, *Eski Yakın Doğu’da Taş Ocakları, Heykeltıraşlık Atölyeleri ve Yeselek’in Yeri: Yeselek 1. ve 2. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri/Stone Quarries, Sculpture Workshops and the Place of Yeselek in the Ancient Near East: Yeselek Proceedings of the 1st and 2nd International Archaeology Symposiums*, ed. A. Engin-T. Demir-N. P. Özgüner Gülhan, Gazikültür Yayınları, Gaziantep, 165-190.

Engin 2022

Engin, A., “Oylum Höyük Orta Tunç Çağı I Sarayı’nda Saldırı, Yağmalama ve Şiddet Bulguları”, *Savaş ve Şiddet/War and Violence*, ed. A. Aykurt vd., Önyasya Arkeolojisi Toplantıları 1/Near Eastern Archaeology Meeting 1, Ankara.

Engin-Helwing 2012

Engin, A.-Helwing, B., “The EBA-MBA Transition in the Kilis Plain” *Looking North: The Socioeconomic Dynamics of the Northern Mesopotamian and Anatolian Regions during the Late Third and early Second Millennium BC*, ed. N. Laneri-P. Pfälzner-S. Valentini, Studien zur Urbanisierung Nordmesopotamiens, Harrasowitz, Wiesbaden, 93-104.

Engin-Özgen-Zengin Koşan vd. 2014

Engin, A.-Özgen, E.-Zengin Koşan, O.-Ay Şafak, F.-Bozkurt, A., “Oylum Höyük 2013”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 235-254.

Engin-Özgen-Zengin Koşan vd. 2016

Engin, A.-Özgen, E.-Zengin Koşan, O.-Ay Şafak, F.-Bozkurt, A., “Oylum Höyük 2014”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 445-466.

Engin-Özgen-Zengin Koşan vd. 2017

Engin, A.-Özgen, E.-Zengin Koşan, O.-Ay Şafak, F.-Bozkurt, A., “Oylum Höyük 2015” *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 555-576.

Engin-Özgen-Bozkurt vd. 2018

Engin, A.-Özgen, E.-Bozkurt, A.-Bozkurt, D., “Oylum Höyük 2016” *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 477-494

Engin-Özgen-Bozkurt vd. 2019

Engin, A.-Özgen, E.-Bozkurt, A.-Bozkurt, D.-Özer, A., “Oylum Höyük 2017” 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 271-292.

Engin-Özgen-Aşır vd. 2020

Engin, A.-Özgen, E.-Aşır, M.-Ezer, S.-Kavak, A.-Bozkurt, A.-Bozkurt, D.-Doruk Engin, Ş., “Oylum Höyük 2018”, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 243-265.

Engin-Özgen-Ezer vd. 2022

Engin, A.-Özgen, E.-Ezer, S.-Kavak, A.-Bozkurt, A.-Bozkurt, D.-Doruk Engin, Ş.-Kişniş, D. B., “Oylum Höyük 2019-2020”, 2019-2020 *Yılı Kazı Çalışmaları*, C 1, Ankara, 169-188.

Engin-Ezer-Kavak vd. 2023

Engin, A. S.-Ezer, A.-Kavak, A.-Bozkurt, A.-Bozkurt, D.-Doruk Engin, Ş.-Kişniş, D. B., “Oylum Höyük 2021”, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 215-232.

Heinz 1992

Heinz, M., *Tell Atchana/Alalakh: Die Schichten VII-XVII*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn.

Homsher 2012

Homsher, R. S., “Mudbricks and the Process of Construction in the MBA Southern Levant”, *BASOR*, 368, 1-27.

Iamoni 2015

Iamoni, M., “The Eastern Palace of Qatna and the Middle Bronze Age Architectural Tradition of Western Syria”, *Qatna and the Networks of Bronze Age Globalism, Qatna Studien Supplementa 2*, ed. P. Pfälzner-M. Al Maqdissi, Wiesbaden, 451-466.

Iamoni-Kanhouch 2009

Iamoni, M.-Kanhouch, Y., “Der Ostpalast (Qatna)”, *Schätze des Alten Syrien: Die Entdeckung des Königreichs Qatna*, Landesmuseum, Württemberg, 161-164.

Iamoni-Morandi Bonacossi 2011

Iamoni, M.-Morandi Bonacossi, D., “The Middle Bronze Age I-III pottery sequence from the Italian excavations at Mishrifeh/Qatna, Syria: Archaeological contexts and ceramic evidence”, *Berytus*, 53-54 (2010-2011), 181-212.

Klengel 1992

Klengel, H., *Syria 3000 to 300 B.C: A Handbook of Political History*, Akademie Verlag, Berlin.

Lebau 2005

Lebau, M., *Tell Beydar, An EBA City in the Syrian Jezirah* (Lecture presented in Toronto on September 1st, 2005), <https://www.beydar.org/wp-content/uploads/2015/08/nabada-conf-en.pdf> (23.10.2023).

Lebau-Suleiman 2002

Lebau, M.-Suleiman, A., Tell Baydar/Nabada: An EBA City in the Syrian Jezirah: 10 Years of research (1992-2002), https://www.beydar.org/wp-content/uploads/2016/07/bey_10_en.pdf (23.10.2023).

Liverani, 2014

Liverani, M., *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, çev. S. Tahatabai, Routledge, London.

Lloyd 1978

Lloyd, S., “Palaces of the Second Millennium BC”, *Anatolia*, 21, 195-225.

Luciani 2013

Luciani, M., “The Northern Levant (Syria) during the LBA: Small kingdoms between the supraregional empires of the international age”, *The Archaeology of the Levant: c. 8000-332 BC*, ed. M. L. Steiner-A. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, 509-523.

Marchetti 2005

Marchetti, N., “Tilmen Höyük-Gaziantep”, *Dall’Eufrate al Mediterraneo, Ricerche delle Missioni Archeologiche in Turchia*, ed. A. Tangianu, Istituto Italiano di Cultura di Ankara, Ankara, 41-48.

Margueron 1982

Margueron, J. C., *Recherches Sur les Palais Mesopotamiens de l’Age du Bronze (texte and Figures)*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.

Matthiae 1980

Matthiae, P., “Two Princely Tombs at Tell Mardikh-Ebla”, *Archaeology*, 33/2, 9-17.

Matthiae 1984

Matthiae, P., “New Discoveries at Ebla: The Excavation of the Western Palace and the Royal Necropolis of the Amorite Period”, *Biblical Archaeology*, 47, 18-32.

Matthiae 2010

Matthiae, P., “Early Syrian palatial architecture: Some thoughts about its unity”, *Kulturlandschaft Syrien. Zentrum und Peripherie. Festschrift für Jan-Waalke Meyer*, ed. J. Becker-R. Hempelmann-E. Rehm, Munster, 349-358.

Matthiae 2013

Matthiae, P., *Studies on the archaeology of Ebla 1980-2010*, ed. F. Pinnock, Harrassowitz, Wiesbaden.

Merluzzi 2000

Merluzzi, E., “Basalt Tools at Ebla: An example of groundstone industry in a Central Syria site of the Bronze Age Period”, *Proceedings of the First International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, ed. P. Matthiae vd., Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell’Antichità, Roma, 1061-1078.

Morandi Bonacossi 2007

Morandi Bonacossi, D., “The Chronology of the Royal Palace of Qatna Revisited: A Reply to a Paper by Mirko Novák”, *Egypt and the Levant*, 14, 221-239.

Morandi Bonacossi 2009

Morandi Bonacossi, D., “Der Unterstadtpalast (Qatna)”, *Schätze des Alten Syrien: Die Entdeckung des Königreichs Qatna*, Landesmuseum, Württemberg, 156-159.

Morandi Bonacossi 2013

Morandi Bonacossi, D., “The Northern Levant (Syria) during the Middle Bronze Age”, *The Archaeology of the Levant: c. 3000-332 BC*, ed. M.L. Steiner-A. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, 414-432.

Morandi Bonacossi 2016

Morandi Bonacossi, D., “Mishrifeh/Qatna (Homs)”, *A History of Syria in One Hundred Sites*, ed. Y. Kanjou-A. Tsuneki, Archeopress, Oxford, 151-155.

Morandi Bonacossi-Da Ros-Garna vd. 2009

Morandi Bonacossi, D.-Da Ros, M.-Garna, G.-Iamoni, M.-Merlino, M., “The Eastern Palace and the Residential Architecture of Area T at Mishrifeh/Qatna”, *Mesopotamia*, 44, 61-112.

Na’aman 1976

Na’aman, N., “A New Look at the Chronology of Alalakh Level VII”, *Anatolian Studies*, 26, 129-143.

Müller Karpe 2017

Müller Karpe, A., *Sarissa: Die Wiederentdeckung einer hethitischen Königsstadt*, Philipp von Zabern, Darmstadt.

Novák 2004

Novák, M., “The Chronology of the Royal Palace of Qatna”, *Egypt and Levant* 14, 299-317.

Ökse-Görmüş 2013

Ökse, A. T.-Görmüş, A., “Salat Tepe 2005-2008 Kazıları”, *Ilisu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazılar: 2004-2008 Çalışmaları*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır, 163-200.

Özgen-Helwing 2001

Özgen, E.-Helwing, B., “Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük, 1997-2000: Zweiter Vorläufiger Bericht”, *Istanbuler Mitteilungen*, 51, 61-136.

Özgen-Engin-Eser 2009

Özgen, E.-Engin, A.-Eser, E., “Oylum Höyük 2007”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, 139-154.

Özgen-Engin-Uysal vd. 2011

Özgen, E.-Engin, A.-Uysal, B.-Ay Şafak, F., “Oylum Höyük 2009”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, 56-69.

Özgen-Engin-Uysal vd. 2013a

Özgen, E.-Engin, A.-Uysal, B.-Ensert, H. K.-Ay Şafak, F., “Oylum Höyük 2010”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 497-518.

Özgen-Engin-Uysal vd. 2013b

Özgen, E.-Engin, A.-Uysal, B.-Ensert, H. K.-Ay Şafak, F.-Bozkurt, A., “Oylum Höyük 2011”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 323-334.

Özgen-Engin-Uysal vd. 2014

Özgen, E.-Engin, A.-Uysal, B.-Ensert, H. K.-Ay Şafak, F.-Bozkurt, A., “Oylum Höyük 2012”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 159-174.

Özgüç 1966

Özgüç, N., “Excavations at Acemhöyük”, *Anatolia*, 10, 9-52.

Özgüç 2004

Özgüç, T., *Kültepe: Kaniş/Neša*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Pinnock 1985

Pinnock, F., “About the trade of Early Syrian Ebla”, *MARI*, 4, 85-92.

Pinnock 2001

Pinnock, F., “The Urban Landscape of Old Syrian Ebla”, *Journal of Cuneiform Studies*, 53, 13-33.

Pinnock 2016

Pinnock, F., “Dealing with the Past at Ebla. Ancestors’ Cults and Foreign Relations”, *Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Volume 1, ed. R. A. Stucky-O. Kaelin-H. P. Mathys, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 395-406.

Schirmer 2002

Schirmer, W., “Stadt, Palast, Tempel: Charakteristika hethitischer Architektur in 2. und 1. Jahrtausend v. Chr.”, *Die Hethiter und Ihr Reich: Das Volk der 1000 Götter*, Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 204-217.

Ünal 2015

Ünal, A., “A Hittite treaty tablet from Oylum Höyük in southeastern Turkey and the location of Һaššu(wa)”, *Anatolian Studies*, 65, 19-34.

Wiener 2011

Wiener, N., *Damaged Representation: The Figurines from Bronze Age Tell Sabi Abyad, Syria and the Archaeology of Disregard*, (Master Thesis), Leiden University, Leiden.

Woolley 1955

Woolley, C. L., *Alalakh. An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949.* Report of the Research Committee, 18. Society of Antiquaries, London.

Württemberg-Al Maqdisi-Banacossi vd. 2009

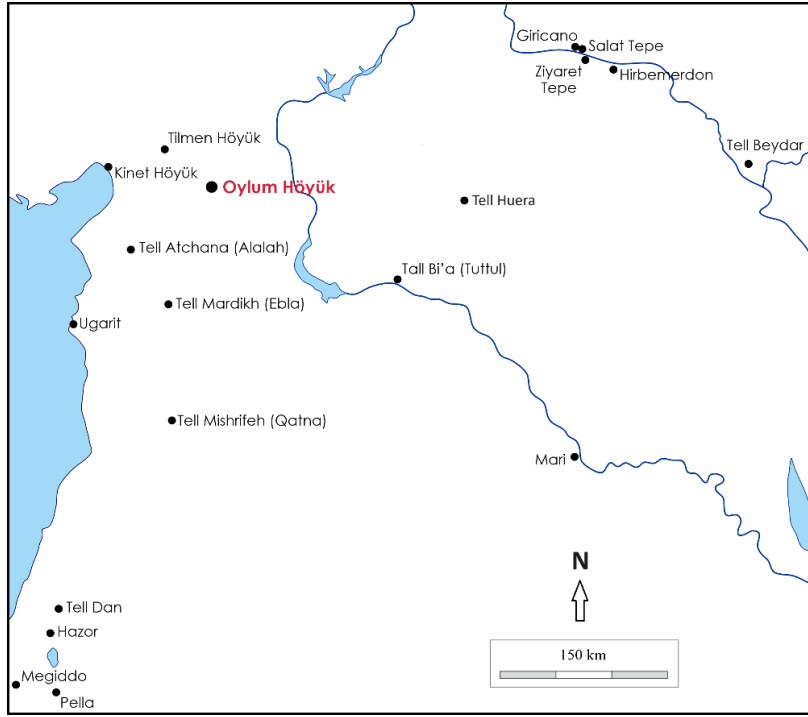
Württemberg, L.-Al Maqdisi, M.-Banacossi, D. M.-Pfälzner, P., *Schätze des Alten Syrien: Die Entdeckung des Königreichs Qatna*, Landesmuseum, Stuttgart.

Yener 2005

Yener, K. A., *The Amuq Valley Regional Projects Vol 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*, Oriental Institute Publications 131.

Yon 2006

Yon, M., *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana.

EKLER**Fig. 1:** Oylum Höyük ve çevre merkezler haritası**Fig. 2:** Oylum Höyük ve Kuzeybatı Kazı Alanı

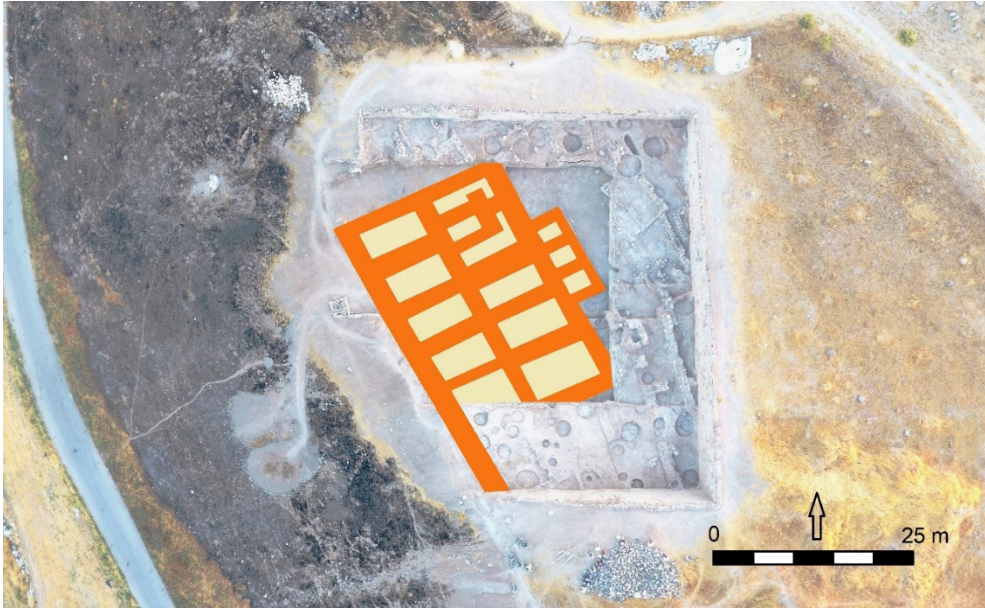

Fig. 3: Kuzeybatı Alan ve Oylum OTÇ I Sarayı

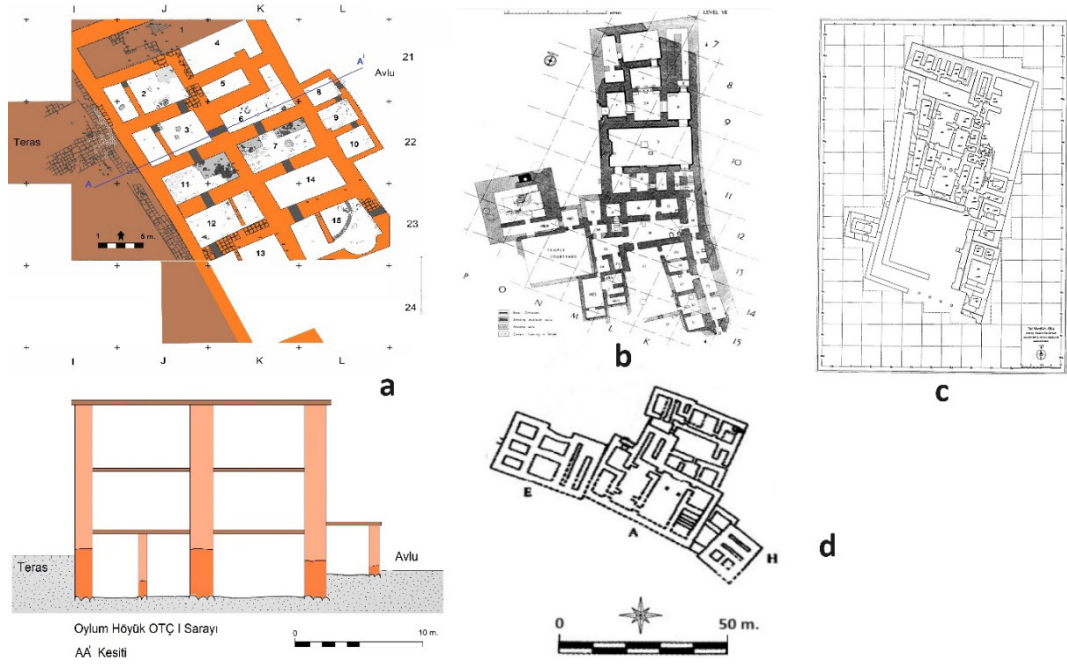

Fig. 4: a-Oylum Höyük OTÇ I Sarayı planı ve kesiti
 b- Alalah Yarım-Lim Sarayı (Woolley 1955, 94)
 c- Tell Mardikh Batı Q Sarayı (Pinnock 2001, fig. 8)
 d- Tilmen Höyük OTÇ Sarayı (Marchetti 2005, 47)

Fig. 5: Batı yamaçtaki kerpiç teras kalıntısı

Fig. 6: 4 ve 6 no'lu simetrik mekânlar ve ortadaki 5 no.lu merdiven odası

Fig. 7: a- 2 no.lu mekân
 b- güney duvardaki kapı geçidi ve platform üzerindeki ocaklar
 c- yangında ölen iki kadına ait iskeletler

Fig. 8: 6 no.lu mekânın kuzeydoğusundaki yüksek platformlu bölme

Fig. 9: 7 no.lu mutfak mekânı

Fig. 10: a- 7 no.lu mekânın kuzey duvarındaki kapı geçidi
b- kil seki
c- bazalt kaide üzerindeki ocak

Fig. 11: Avlu seviyesindeki 8, 9 ve 10 no.lu mekân dizisi

Fig. 12: a- 11 no.lu oda çay taşı kaplı platform
b- 11 no.lu oda dağılmış seramik parçaları

Fig. 13: 12 no.lu mekân

Fig. 14: 15 no.lu mekân

Fig. 15: 4 no.lu mekânda ele geçen kapı bullası

Fig. 16: a- 7 no.lu mekânda ele geçen bazalt heykel başı
b- 7 no.lu mekânda duvar içinde ele geçen bazalt kült heykelciği

Fig. 17: Saray duvarlarını kerpiç mantolama ile koruma alışmaları

Acemhöyük'ten Kırmızı Haç Motifli Bir Erken Tunç Çağı Çanağı

Yalçın Kamış*

Öz

Tuz Gölü'nün hemen güneyinde bulunan Acemhöyük, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın önemli ticari ve siyasi merkezlerinden biridir. Günümüze kadar sürdürülen çalışmalar, Acemhöyük'ün MÖ III. binyılın ilk yarısından itibaren iskân gördüğünü ve MÖ II. binyılın başlarında Orta Anadolu'nun büyük krallık merkezlerinden biri haline geldiğini göstermektedir. Bu çalışmada, Acemhöyük güney yamacında sürdürülen kazılarda ele geçen ve Erken Tunç Çağı'na tarihlenen bir çanak buluntusu ele alınmıştır. Güney yamaçta çöp çukuru içerisinde bulunan çanak, Anadolu'da en erken örnekleri Neolitik Çağ'da görülen kırmızı haç motifli çanakların bir örneğidir. Bu çanakların Erken Tunç Çağı'nın ilk yarısında İç Batı Anadolu çevresinde nispeten sınırlı bir bölgede yayılım gösterdikleri bilinmektedir. Ancak Erken Tunç Çağı sonlarına tarihlenen tabakalara sahip çok sayıda yerleşimde, bu tip çanakların bulunması, bir yaygınlaşma sürecine işaret etmiştir. Kırmızı haç motifli çanakların ele geçtiği yerleşimlerin coğrafi dağılımına bakıldığında, Batı Anadolu'dan Kilikya'ya kadar uzanan geniş bir bölgeyle karşılaşılmaktadır. Bu çalışmada tartışılan Acemhöyük çanağı, öncelikle arkeolojik bağlamı ve teknik özellikleriyle ele alınmıştır. Biçim ve bezeme özellikleri temelinde benzer örneklerle karşılaştırılan çanağın kırmızı haç motifinin yaygınlaştığı süreçle bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Biçim, hamur, astar gibi makroskopik özellikler, çanağın yerleşime dışarıdan getirilmediğine işaret etmiştir. Sonuç olarak Acemhöyük çanağının içinde bulunan kırmızı haç motifli, dönemin inanç sistemleriyle bağlantılı bir sembolün çanak çömlek üretimine yansımaları şeklinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Acemhöyük, Orta Anadolu, Erken Tunç Çağı, Seramik, Kırmızı Haçlı Çanak.

An Early Bronze Age Red-Cross Bowl from Acemhöyük

Abstract

Acemhöyük, located just south of Tuz Gölü, is one of the key trading and political center of the Assyrian Trade Colonies Period. Excavations at the site have revealed that the earliest settlement dates back to the first half of the 3rd millennium BC, and the site became one of the largest kingdoms of Central Anatolia at the beginning of the 2nd millennium BC. In this study, a bowl from the Early Bronze Age unearthed during the excavations on the southern slope of Acemhöyük was discussed. The bowl discovered in a bothros on the southern slope is an example of bowls with red-cross motifs, the earliest examples of which were seen in Anatolia in the Neolithic Period. It is known that the red-cross decorated bowls

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, yalcinkamis@nevsehir.edu.tr https://orcid.org/0000-0003-3165-1562

were widespread in a limited area around inland Western Anatolia during the first half of the Early Bronze Age. However, their recovery at several sites with archaeological layers dating to the final phase of the Early Bronze Age suggests their increasing popularity. The geographical distribution of the sites that yielded red-cross bowls reveals a wide area extending from Western Anatolia to Cilicia. The Acemhöyük bowl is first discussed in line with its archaeological context and technical characteristics. Decorative elements and form characteristics of the bowl have been compared with similar samples and it has been recognized that the bowl is deeply connected with the spreading of the red-cross bowls. Macroscopical characteristics such as form, paste, and slip suggest that the bowl was not imported to the site. Consequently, the red-cross motif observed inside the Acemhöyük bowl is considered a symbol transferred into pottery production from belief systems of the related period.

Keywords: Acemhöyük, Central Anatolia, Early Bronze Age, Pottery, Red-Cross Bowl.

Giriş

İçleri kırmızı haç motifleriyle süslenmiş çanaklar, Erken Tunç Çağı (buradan sonra ETÇ) Anadolu seramik sanatının üzerinde en fazla durulan ürünleri arasında yer almaktadır. Coğrafi yaygınlık açısından Anadolu ETÇ kültürlerinde özel konuma sahip oldukları bilinen depas, tankard, çark yapımı tabak, Suriye şişesi gibi formlarla karşılaştırılabilecek nitelikteki kırmızı haç motifli çanakların kökleri Neolitik Çağ'a kadar inmektedir¹. ETÇ'nin ilk yarısında, İç Batı Anadolu'da yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinen bu tarz motiflerle süslenmiş çanakların esas itibarıyla ETÇ sonlarında Kilikya'dan Batı Anadolu sahillerine kadar uzanan geniş bölgeye yayıldığı görülmektedir². Haç motifli çanakların yaygınlaşma sürecinin Anadolu yarımadasında ETÇ III'ün (MÖ 2450-2000) ortalarından itibaren hissedilmeye başlayan kültürel ve sosyo-ekonomik hareketlilikle çakışması dikkat çekicidir. MÖ III. binyılın ortalarından itibaren şekillenen ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıların çözüldüğü söz konusu zaman aralığında Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı hazırlayan yeni dinamiklerin belirginleşmeye başladığı kabul edilmektedir³.

Tuz Gölü'nün hemen güneyinde bulunan Acemhöyük, Anadolu platosunu doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde kat eden güzergâhlar üzerindedir (Resim 1)⁴. Bu konumun beraberinde getirdiği kültürel etkileri hemen her dönemde yansıtan Acemhöyük'ün, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın önemli ticari ve siyasi merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir⁵. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın en parlak devrini temsil eden III. tabakada açığa çıkartılan saraylar ile diğer anıtsal yapılar, kentin ticari merkez kimliğinin çok ötesine geçerek Orta Anadolu'nun büyük krallık merkezlerinden biri haline geldiğini ortaya koymuştur (Resim 2)⁶. Acemhöyük'te ETÇ dolgularının varlığı kazının ilk yıllarından itibaren bilinmekte olup bu dolguların araştırılması için 1975 yılında başlatılan çalışmalar aralıklarla da olsa günümüze kadar sürdürülmüştür⁷. Sarıkaya Sarayı'nın hemen güneyindeki yamaçta yoğunlaştırılan çalışmalar, kentin ETÇ'nin

1 Mellaart 1970, fig. 59, 8-9.

2 Korfmann 1983, 294.

3 Kamış 2020, 248.

4 French 1993.

5 Özgüç 2015, 5.

6 Özgüç 2015, 5.

7 Özgüç 1982, 989.

ilk yarısından Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonuna kadar uzanan zaman aralığında kesintisiz şekilde iskân edildiğini ortaya koymuştur (Resim 3)⁸. Acemhöyük güney yamaç kazılarında ele geçen kırmızı haç motifli bir çanağın incelenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla kaleme alınan bu çalışmada öncelikle kentin MÖ III. binyıl tabakaları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmanın devamında kırmızı haç motifli çanak buluntu yeri, teknik ve biçimsel özellikler bağlamında ele alınmış, benzer örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Erken Tunç Çağı'nda Acemhöyük

Acemhöyük güney yamacında günümüze kadar sürdürülen çalışmalar, MÖ III. binyılın ilk yarısından Roma Dönemi sonlarına kadar uzanan arkeolojik dolguların araştırılmasına olanak sağlamıştır. Güney yamaç kazılarında şimdiye kadar araştırılan en erken yapı katı XII. tabakadır. ETÇ surunun güneyinde ve kuzeyinde açılan sondajlarda tespit edilen bu yapı katı, MÖ III. binyılın ilk yarısına ait buluntularla karakterize olmaktadır. Sondajlarda karşılaşılan yoğun kül katmanları ve kerpiç yıkıntıları, bu tabakanın şiddetli bir yıkımla sona erdiğini göstermiştir. Yıkım olayından sonra, XII. tabakaya ait anıtsal sur sisteminin kullanımdan çıkmadığı ve XI. tabaka yerleşimini de çevrelediği belirlenmiştir. N. Özgüç dönemi kazılarında sınırlı bir alanda tanımlanabilen XI. tabaka 2011 yılından sonra gerçekleştirilen çalışmalarla daha geniş alanlarda araştırılmış ve dikkat çekici yapılar açığa çıkartılmıştır⁹. Hiç kuşkusuz ki bu yapıların en dikkat çekenini ETÇ surudur (Resim 4-5). Kazısı hâlen devam ettirilen kerpiç surun doğu-batı yönünde uzanan yaklaşık 60 metrelik bölümü araştırılabilmiştir. Korunan yüksekliği 4 metreyi aşan surun AB/52 açmasındaki genişliği 8 metrenin, DB/51-52 açmalarındaki genişliği ise 10 metrenin üzerindedir. Söz konusu açmalarda, surun öne doğru çıkıntı yaptığı anlaşılmış olup bu açmalar arasında uzanan yaklaşık 25 metrelik kısımda ortalama genişlik 6 metre civarındadır (Resim 5). Sur bedeninden öne doğru çıkıntı yapan bölümlerin kule veya benzeri düzenlemeler olabileceği düşünülmektedir. Kerpiç surun kuzeyinde yürütülen çalışmalarda ise sur gövdesine bağlanan yapılar açığa çıkartılmıştır (Resim 3). Duvar genişlikleri 30-50 cm arasında değişen kerpiç yapılardan ele geçen buluntular, bunların konut işlevi gördüklerini ortaya koymuştur. ETÇ suru çevresinde ve XI. tabaka yapılarında gerçekleştirilen kazılar, bu tabakanın sona erme biçimine dair dikkat çekici ipuçları elde edilmesini sağlamıştır. Sura bağlı yapılarda gözlenen yoğun küllü dolgular, yıkılmış kerpiç duvarlar ile söz konusu kontekstlerde bulunan 1500'den fazla sapan tanesi XI. tabakanın savaş neticesinde tahribata uğradığını ortaya koymuştur. XI. tabakadan ele geçen yerel nitelikli veya farklı bölgelerle kültürel bağlantılara işaret eden çanak çömlekler, bu tabakanın ETÇ III'ün başlangıç evresine tarihlenmesi gerektiğini göstermiştir¹⁰. Aynı tabakadan elde edilen radyokarbon tarihleri de bu sonucu desteklemiş ve XI. tabaka yıkımının en geç MÖ 2300 yılları civarında yaşandığını ortaya koymuştur.

XI. tabaka yıkım katmanının hemen üzerine inşa edildiği belirlenen X. tabaka yapıları, yerleşimin mimari karakterini kökten değiştiren bir yeniden yapılanmaya işaret etmektedir. Sur üzerine inşa edilen yapılar bu durumun en açık göstergelerinden biridir. X. tabakanın en dikkat çekici yapısını, kuzeyden güneye yay çizerek uzanan, birbirine bağlı odalar grubu oluşturmaktadır (Resim 5). Kerpiç temelli odalardan ele geçen çanak çömlekler ve çeşitli buluntular, bunların konut işlevi gördüğünü ortaya koymuştur. Biraz daha geniş bir alanda araştırılabilen

8 Öztan 2012.

9 Özgüç 1980, 621.

10 Kamış 2018, 66.

IX. tabaka yapıları, büyük oranda X. tabaka yapıları ile benzer plan özelliklerine sahiptir. Bu tabakanın en dikkat çekici yapısı 13x6,50 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı binadır. Güneydoğu duvarı X. tabaka mekânlarının üzerine oturan yapının büyük odasında 1,25 m çapında bir ocak açığa çıkarılmıştır. Binanın temellerinde taş kullanılmış olması X. tabaka yapılarından ayrılan en önemli teknik özelliklerden biridir. Bu durumu diğer IX. tabaka yapılarında da izlemek mümkün olmuştur. VIII. tabakanın iyi korunmuş yapıları, 2016-2019 yılları arasında güney yamacı açmalarının batısında yürütülen kazılarda açığa çıkartılmıştır (Resim 5)¹¹. Doğu-batı yönünde hafif bir yay çizerek uzanan bitişik yapıların duvar yükseklikleri 1,5 m civarındadır. Korunma dereceleri farklı olmakla birlikte, X., IX. ve VIII. tabakaların genel mimari karakterinin radyal düzende birbirine bağlanan yapı ve odalar tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Acemhöyük'te ETÇ sonlarında yaşanan kültürel gelişmelere dair fikir sunan VII-IV. tabakalar, güney yamacın neredeyse tamamına yayılmaktadır. Ancak yamacın alt kesimlerindeki dolgular, Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Helenistik Dönem ve modern yerleşimlere ait yapılar tarafından önemli ölçüde tahrip edilmiş durumdadır. Buna rağmen kazı alanının batısında daha yüksek bir konumda bulunan ZA/51-52 ve AB/50-51 açmalarında nispeten iyi korunmuş dolgulara ulaşmak mümkün olmuştur. Söz konusu dolgulardan elde edilen çanak çömlekler, ETÇ sonlarında Orta ve Batı Anadolu Bölgelerinde çok sayıda yerleşimde görülen seramiklerle çok benzer özelliklere sahiptir. Bu zaman aralığının daha belirgin hale getirilmesi amacıyla IV. tabakadan alınan radyokarbon örneği %95,4 olasılıkla MÖ 2139-1960 tarihini vermiştir. Bu sonuç, ETÇ sonlarını tanımlayan kültürel unsurların etkilerini Acemhöyük'te kabaca MÖ 20. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirdiğini göstermekte ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın başlangıcı için kabul edilen geleneksel tarihlerle uyum sağlamaktadır.

Kırmızı Haç Motifli Acemhöyük Çanağı

Bu çalışmada ele alınan kırmızı haç motifli çanak, X. tabakaya ait bir mekânın kaldırılarak XI. tabaka dolgularına ulaşılması amacıyla yürütülen çalışmalar sırasında bulunmuştur (Resim 6). 2019 yılında DB/50 açmasında taban temizliğinde tespit edilen çöp çukurlarından birine atılmış vaziyette bulunan çanak, birkaç parça halinde ele geçmiştir. X. tabaka mekânının güneyinde yer alan anahtar deliği biçimindeki çukurda söz konusu çanağın yanı sıra seramik parçaları, hayvan kemikleri ile bir adet hematit tartı ağırlığı bulunmuştur (Resim 7). Mekânın tabanını keserek XI. tabaka dolgusunun içine giren çukurun stratigrafik durumunu kesin olarak belirlemek güçtür. Ancak oda içerisinde tespit edilen çukurların boyutları ile çukurların içlerinden ele geçen buluntular, bunların IX. veya VIII. tabaka sakinleri tarafından açılmış olabileceğini göstermektedir.

Buluntu yeri ve arkeolojik bağlamı yukarıda sunulan çanak, gövde ve ağız kenarındaki küçük eksiklikler dışında iyi korunmuş durumdadır (Resim 8). Konik gövdeli çanak, hafif içe eğik yuvarlatılmış basit ağız kenarlı ve omurgalıdır. Düz dipli çanağın omzunda yuvarlak kesitli yatay kulp bulunmaktadır. Çanak, kızılımsı devetüyü astarlı ve perdahlıdır. Ağız kenarının içinde ve dışında, kırmızı renkli (5YR 5/8) boya bant bezeme yer almaktadır. Çanağın iç yüzeyinde, geniş yatay bant bezemeye dik olarak bağlanan haç motifinin kolları görülebilmektedir (Resim 8). İç yüzey astarındaki aşınma ve çanağın gövdesindeki eksiklikler nedeniyle kısmen korunan haç motifini, yatay bant bezemeyle aynı renktedir. Çanağın iyi arıtılmış pembemsi devetüyü renkli (5YR 7/3) hamuru, az mika katkılıdır. Astarlı ve perdahlı yüzeyler, çanağın üretim tekniğinin

11 Kamış-Öztan 2019, 148.

anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak cidarlardaki düzgünlük ve profilin genel özellikleri, çanağın çarkta biçimlendirildiğine işaret etmektedir.

Kırmızı haç motifli çanak; hamur, yüzey ve biçim özellikleri itibarıyla Acemhöyük ETÇ seramik repertuarının tipik örneklerinden biridir. Benzer hamur, yüzey ve biçim özelliklerine sahip çanaklar, yerleşimin X. tabakasından itibaren dikkat çekmekte ve IX. tabakadan itibaren çoğalmaktadır¹². ETÇ sonuna kadar kullanımda kalan bu çanaklarla kırmızı haç motifli çanak arasındaki benzerlikler hamur, astar ve perdah özellikleriyle sınırlı değildir. Bu çanakların pek çoğunun ağız kenarlarında görülen geniş boya bant bezemeler bir diğer ortak noktadır¹³. Burada kısaca değinilen tüm makroskopik özellikler, kırmızı haç motifli çanağın Acemhöyük ETÇ tabakalarında yoğun bir şekilde temsil edilen bant bezekli ve omurgalı çanakların bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır¹⁴. Bu nedenle de söz konusu çanağın yerleşime dışarıdan getirilme ihtimali çok düşük görünmektedir.

Acemhöyük ETÇ seramik repertuarının tipik formlarından biri olan boya bant bezekli, omurgalı ve tek yatay kulplu çanaklarla biçimsel benzerlikler temelinde karşılaştırılabilecek örnekler Troya, Alishar, Konya Karahöyük'te rastlanmıştır. Troya III'ün en yaygın çanak tipini oluşturan ve IV. kültür katında kullanılmaya devam eden A-16 çanaklarının bazı örnekleriyle Acemhöyük çanaklarının benzerliği dikkat çekicidir¹⁵. Acemhöyük çanaklarıyla genel hatlarıyla benzerlik kurulabilecek nitelikteki Alishar örnekleri farklı dönemlere tarihlenen tabakalarda bulunmuştur. "Bakır Çağı" tabakalarından ele geçen el yapımı çanaklar bunların ilk grubunu oluşturmaktadır¹⁶. Bu çanaklar, Acemhöyük örnekleri gibi yatay kulpları ve ağız kenarının dışında görülen bant bezekleriyle göze batmaktadır. Alishar çanaklarının ikinci grubu boya bezekli örneklerle temsil edilir¹⁷. ETÇ sonlarında Kızılırmak kavsi çevresinde yaygınlaştığı bilinen Alishar III seramiğinin tipik formları arasında yer alan bu tip çanaklar, Kültepe'den de iyi bilinmektedir¹⁸. Kırmızı haç motifli Acemhöyük çanağıyla biçimsel açıdan en fazla benzerlik gösteren örnek, Konya Karahöyük'te ele geçmiştir¹⁹. J. Mellaart'ın Konya Ovası yüzey araştırmaları kapsamında Karahöyük'ten derlediği boya bezekli çanak, iç yüzeyinde bulunan çok kollu haç motifliyle ayrıca dikkati çekmektedir. Omurgalı ve tek yatay kulplu Acemhöyük çanaklarıyla bağlantılı olarak değinilmesi gereken bir diğer yerleşim Ovaören Topakhöyük'tür. Topakhöyük'ün II. tabakasının seramik özellikleri açısından Acemhöyük ETÇ III tabakalarıyla güçlü bağlara sahip olduğu bilinmektedir²⁰. Bu tabakada ele geçen seramik buluntuları arasında, Acemhöyük çanaklarıyla yakın benzerlik gösteren örnekler bulunmaktadır.

12 Kamış 2018, 66.

13 Kamış 2018, 66, res. 7.

14 Şener, 2022, şek. 11, 1-4.

15 Blegen-Caskey-Rawson 1951, 124, fig. 176, 32-65.

16 von der Osten 1937, 166, e1072.

17 von der Osten 1937, fig. 248, 7-10.

18 Omura 1991, şek. 74-77.

19 Mellaart 1958, pl.1, 4.

20 Şenyurt-Kamış-Akçay 2014, 68.

Kırmızı Haç Motifli Anadolu Çanakları

Bu çalışmada ele alınan kırmızı haç motifli çanak, biçimsel özellikler itibarıyla yukarıda değinildiği gibi az sayıda ETÇ yerleşiminden ele geçen örneklerle karşılaştırılabilmektedir. Ancak çanağın iç yüzeyinde bulunan kırmızı haç motif için aynı durum söz konusu değildir. Çanakların yüzeylerine uygulanan haç motiflerinin Anadolu'daki ilk örnekleri, Neolitik Çağ'da karşımıza çıkmaktadır²¹. Ancak bu dönemde söz konusu çanakların çok yayılmadığı anlaşılmakta ve daha geç dönemlerde yaygınlaşan örneklerle ilişkilendirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Kırmızı haç motifleriyle süslenmiş çanakların Anadolu'da yaygınlaşmaya başladığı asıl dönem, MÖ III. binyıldır. ETÇ'nin tüm kültürel evrelerini kapsayan bu zaman aralığına ait haç motifli çanakları kronolojik olarak iki grup halinde ele almak mümkündür. İlk grup, kabaca ETÇ I-II (MÖ 3000-2450) dönemlerine tarihlenen örnekleri kapsamaktadır. İkinci grup, ETÇ III döneminde daha geniş bir bölgede görülmeye başlayan çanaklardan oluşmaktadır.

Kırmızı haç motifli çanakların ETÇ'nin ilk yarısına tarihlenen en erken örnekleri İç Batı Anadolu ve Göller Bölgesi'nde bulunan yerleşimlerde ele geçmiştir. Küllüoba, Demircihöyük ve Hacılar Büyük Höyük bu çanakların ele geçtiği başlıca yerleşimlerdir. Küllüoba'da ETÇ I'in hemen başlarına ait arkeolojik kontekstlerde ele geçen küresel gövdeli ve basit profilli çanakların iç yüzeylerinde kırmızı haç motifleri bulunmaktadır²². Aynı yerleşimde, bu çanakların azalarak da olsa ETÇ II'de kullanılmaya devam ettiği belirlenmiştir²³. Küllüoba ile güçlü kültürel bağlara sahip olan Demircihöyük'te kırmızı haç motifleriyle süslenmiş küresel gövdeli çanaklar aynı dönemde ortaya çıkmış ve ETÇ II başlarını da içeren bir zaman aralığında kullanımda kalmıştır²⁴. Küllüoba ve Demircihöyük seramik repertuarlarında karşılaşılan haç motiflerine ilişkin değinilmesi gereken bir diğer nokta, bu motifin varyasyonlarıyla ilgilidir. Her iki yerleşimde de bu motifin varyasyonu olarak kabul edilen çok kollu haçlarla karşılaşılmakta, ayrıca Küllüoba'da kollarının araları çizgisel motiflerle doldurulmuş haç motifleri dikkati çekmektedir²⁵. Buraya kadar kısaca değinilen tüm veriler, Küllüoba ve Demircihöyük'te ETÇ I ve II tabakalarında ele geçen kırmızı haç motifli çanakların ortak bir kültürel ve kronolojik çerçeveye sahip olduklarını işaret etmektedir. Söz konusu çerçeveye eklenebilecek bir diğer nokta her iki yerleşimde de haç motif uygulamasının sadece boya bezekler ile sınırlı kalmamasıdır. Özellikle ETÇ II'ye tarihlenen tabakalarda çanakların iç yüzeylerine haç şeklindeki yiv bezeklerin uygulandığı görülmektedir²⁶. Dolayısıyla bu iki yerleşimde, haç motifinin farklı biçimlerde de olsa ETÇ I ve II boyunca devamlılık gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Bu yerleşimlerde haç motiflerine ilişkin göze çarpan çeşitliliğin Beycesultan, Karaoğlan Mevkii gibi merkezlere yansıdığı görülebilmekte ve çanakların haç motifleriyle süslenmesine yönelik ilginin daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılmaktadır²⁷. Bu doğrultuda veri sunan bir diğer merkez Hacılar Büyük Höyük'tür. MÖ III. binyılın ilk yarısına ait kırmızı haç motifli çanakların en güneydeki örneği olan Hacılar Büyük Höyük çanağı, yerleşimin ETÇ II tabakasında ele geçmiştir²⁸.

21 Mellaart 1970, fig. 59, 8-9.

22 Efe-Ay 2000, 17.

23 Sarı 2009, 97.

24 Seeher 1987, 122, abb. 27; Efe 1988, taf. 5, 2.

25 Efe-Ay 2000, pl. 16, 8.

26 Efe 1988, taf. 42, 5; Sarı 2007, 649.

27 Lloyd-Mellaart 1962, fig. P24,10; Topbaş-Efe-İlâşlı 1998, fig. 39, 34.

28 Duru-Umurtak 2013, res. 25.

Anadolu coğrafyasının ekonomik, sosyal ve kültürel yapısını önemli ölçüde değiştiren çeşitli gelişmelerin yaşandığı ETÇ III, aynı zamanda kırmızı haç motifli çanakların yaygınlaşmaya başladığı bir döneme işaret etmektedir. ETÇ'nin ilk yarısında sınırlı bir bölgede yayılım gösteren kırmızı haç motifli çanaklar, ETÇ III'te Batı Anadolu kıyılarından Kilikya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Resim 9). Acemhöyük dışında, kırmızı haç motifli çanakların kazı buluntusu olarak ele geçtiği merkezler Troya, Kumtepe, Beycesultan, Seyitömer, Afrodisyas, Kusura, Bademağacı, Küllüoba, Polatlı, Bitik, Karaoğlan, Salur, Kültepe, Alishar, Alacahöyük, Konya Karahöyük, Camihöyük, Çayyolu Höyük, Tarsus, Yümüktepe ve Kilistepe şeklinde sıralanabilir.

Kırmızı haç motifli çanakların en yaygın görüldüğü yerleşimlerden biri olan Troya'da en eski örnekler IV. kültür tabakasında ortaya çıkmaya başlamıştır²⁹. İlk olarak IVc tabakasında ortaya çıkan kırmızı haç motifinin Troya'daki en geç örneği VI. kültür katında bulunmuştur³⁰. Troya IV'te az sayıda görülen haç motifli çanaklar, V. kültür katında yoğun bir şekilde temsil edilmektedir. Bu nedenle, C. Blegen kırmızı haç motifini Troya V'in "eşi olmayan ayar damgası" olarak nitelendirmiştir³¹. Troya'nın 5 km kuzeybatısında yer alan Kumtepe'nin Troya V ile çağdaş olduğu kabul edilen II. tabakasında kırmızı haç motifli çanak parçaları ele geçmiştir³². Beycesultan'da bulunan kırmızı haç motifli çanaklar, VII-VIa tabakalarına aittir³³. Söz konusu tabakaların Troya V ile çağdaş olduğu kabul edilmektedir³⁴. Seyitömer'de çok sayıda örneği bulunan kırmızı haç motifli çanaklar, ETÇ III'ün tüm evrelerinde görülmüştür³⁵. Seyitömer buluntularının dikkati çeken bir diğer özelliği çok kollu haç motiflerinin de repertuvarda yer almasıdır. Afrodisyas'ta açığa çıkarılan kırmızı haç bezemeli çanak parçası Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir³⁶. Kusura'da ele geçen kırmızı haç motifli çanaklar, ETÇ III sonlarına tarihlenen "Geçiş Çağı" seramiği içinde değerlendirilmiş ve çanakların Troya V ile çağdaş oldukları vurgulanmıştır³⁷. Bademağacı'nda bulunan kırmızı haç bezemeli çanak, höyük yüzeyinde zayıf buluntularla temsil edilen Orta Tunç Çağı tabakasında ele geçmiştir³⁸. Küllüoba'da ETÇ I ve II tabakalarından bilinen kırmızı haç motifli çanakların en geç örneği ETÇ sonuna tarihlenen IIA evresinden gelmektedir³⁹.

29 Blegen-Caskey-Rawson 1951, 138.

30 Blegen-Caskey-Rawson 1951, 250.

31 Blegen-Caskey-Rawson 1951, 250.

32 Sperling 1976, 363.

33 Lloyd-Mellaart 1962, fig. P57. 26, 31, fig. P.64. 23, 26.

34 Lloyd-Mellaart 1962, 255.

35 Bilgen-Kapuci 2019, 73.

36 Joukowsky 1986, 389, fig. 321, 16.

37 Lamb 1937, 237.

38 Duru 2008, 179, res. 359a.

39 Şahin 2013, 117.

Polatlı'da bulunan kırmızı haçlı çanak, höyüğün II. kültür katına ait 11. tabakada açığa çıkarılmış olup MÖ III. binyıl sonlarına tarihlendirilmiştir⁴⁰. Ayrıca, Polatlı'da aynı döneme ait çok kollu haç motifleriyle süslenmiş örneklerin de bulunduğu görülmektedir⁴¹. Bitik ve Karaoğlan'da ele geçen kırmızı haçlı çanaklar "Geçiş Çağı" örnekleri şeklinde değerlendirilmiştir⁴². Salur Mezarlığı'nda bulunan el yapımı kırmızı astarlı çanak, birlikte bulunduğu diğer mezar eşyaları göz önünde bulundurularak ETÇ III'e tarihlenmiştir⁴³. Kültepe'de haç motifi, bölgenin yerel seramik karakterini yansıtan Intermediate ve Alishar III çanaklarında göze çarpmaktadır. Intermediate tarzında kırmızı boyalı çanak, Kültepe'de 12. tabakada bulunmuştur⁴⁴. Kültepe'de 11a yapı katında ele geçen Alishar III boyalı seramiği tarzındaki örnekler, motif özellikleri açısından Troya V buluntularıyla karşılaştırılmış, ancak yerel ürünler şeklinde değerlendirilmiştir⁴⁵. Kültepe'de haç motifine ilişkin dikkati çeken bir diğer uygulama, yerel seramik repertuarının ürünleri olan çift kulplu bardaklarda da bu tip bezemelere rastlanmasıdır⁴⁶. Benzer bir uygulama çift kulplu Alishar bardaklarında da görülmektedir⁴⁷. Alacahöyük V. tabakada bulunan içi kırmızı haç motifi bezemeli çanak, çark yapımı olup Erken Tunç Çağı III'e tarihlendirilmiştir⁴⁸. Konya Karahöyük'te kırmızı haç motifli çanakların VI. tabakada "Intermediate" seramiğinin boyalı örnekleriyle birlikte görüldüğü belirtilmiştir⁴⁹. Alishar III seramiğinin çok yoğun temsil edildiği merkezler arasında yer alan Camihöyük'te bir adet kırmızı haç motifli çanak bulunmuştur⁵⁰. Söz konusu çanağın en dikkat çekici özelliği haç motifinin iç ve dış yüzeylere uygulanmış olmasıdır. Çayyolu Höyük, kırmızı haç motifli çanakların bulunduğu yerleşimler arasında son yıllarda katılmıştır. Yerleşimin ETÇ III buluntularıyla karakterize olan II. evresinde bir adet kırmızı haç motifli çanak parçası ele geçtiği görülmektedir⁵¹.

Anadolu ETÇ kronolojisinin anahtar yerleşimlerinden biri olan Tarsus'ta, kırmızı haç motifi ETÇ III'e tarihlenen ayaklı çanaklarda görülmektedir⁵². Tarsus'ta ele geçen ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen haçlı çanaklarda da motiflerin kapların iç ve dış yüzeylerine uygulandığı görülmektedir⁵³. Yümüktepe'de ele geçen kırmızı haçlı çanaklar Troya V etkisi şeklinde değerlendirilmiştir⁵⁴. Kilisetepe'de açığa çıkarılan çok sayıda kırmızı haçlı çanak, ETÇ III'ün erken evresi olan Vf tabakasında ortaya çıkmış ve ETÇ III sonuna tarihlenen Ve tabakasının

40 Lloyd-Gökçe 1951, 46, fig. 13, 12.

41 Lloyd-Gökçe 1951, fig. 13, 14.

42 Orthmann 1963, 24, 28.

43 İbiş-Durmuş 2010, 20.

44 Öktü 1970, taf. 8, I-B/06.

45 Omura 1991, 14.

46 Öktü 1970, taf. 16.

47 von der Osten 1937, pl. VIII, b139, b37, b332.

48 Gürsan-Salzman 1992, 172, 191.

49 Mellink 1974, 111.

50 Emre 2012, 82.

51 Bertram-İlgezdi-Bertram 2020, pl. 4, 3a-c.

52 Goldman 1956, fig. 273, 448, 445.

53 Goldman 1956, fig. 290, 811- 812, fig. 289, 813.

54 Garstang 1953, 189.

sonuna kadar görülmeye devam etmiştir⁵⁵. Kilisetepe'de Orta Tunç Çağı'na tarihlenen kırmızı haçlı çanaklar IV. tabakada açığa çıkarılmış olup Tarsus örneklerini andırır biçimde haç motifi kapların dışında görülmektedir⁵⁶.

Arkeolojik kazılarda ETÇ III tabakalarında ele geçen ve yukarıda kısaca değerlendirilen kırmızı haç motifli çanakların kronolojik durumlarına dair dikkat çekici bir çerçeve ortaya çıkmaktadır. Söz konusu çerçeve kısaca tanımlanacak olursa, Seyitömer, Kültepe gibi az sayıda yerleşimde ETÇ III'ün erken evresine (MÖ 2450-2200) tarihlenebilecek örneklerin ele geçtiği, bunların dışında kalan yerleşimlerden ele geçen çanakların genellikle ETÇ III'ün ikinci yarısına tarihlendikleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum kronolojik bir devamlılığa işaret etmekte, ancak kırmızı haç motifli çanakların asıl yaygınlaşmasının ETÇ III'ün ikinci yarısında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu zaman aralığının aynı zamanda, Anadolu'da ETÇ III'ün erken evrelerinde etkisini hissettiren ve bazı özellikleriyle bölgeler üstü bir kimliğe ulaştığı anlaşılan kültürel ve toplumsal yapıların çözülerek yerini yeni yapılara bıraktığı sürece işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir⁵⁷. Bu sürecin Orta Anadolu Bölgesi'nde Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın kültürel, ekonomik ve toplumsal altyapısını oluşturduğu bilinmektedir. Bu nedenle, çeşitli merkezlerde ele geçen MÖ II. binyılın başlarına ait haç motifli çanakların kültürel devamlılık çerçevesinde ele alınması mümkün görünmektedir.

Biçimsel özellikler açısından, kazılardan ele geçen bu kırmızı haç motifli çanaklar ile bazı merkezlerden ele geçen örnekler arasında benzerlikler kurulabileceği görülmektedir. Ancak tüm yerleşimleri kapsayacak ortak bir çerçeveye ulaşılması mümkün olmamakta ve ortak unsurun haç motifliyle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada söz konusu çanakların hamur ve yüzey özellikleri üzerinden yapılacak değerlendirmelerin ufuk açıcı olabileceği ortaya çıkmaktadır. Hamur ve yüzey özellikleri üzerine odaklanıldığında, yerel veya bölgesel özelliklerin ağır bastığı bir manzara ortaya çıkmaktadır. Bu durumu en açık şekilde Kültepe, Alishar gibi Orta Anadolu yerleşimlerinden izlemek mümkündür. Bu yerleşimlerin "Intermediate" ve Alishar III türü kaplarında görülen haç motifleri tamamen yerel özellikler sergileyen kaplar üzerine uygulanmıştır. Bu noktadan hareketle de Anadolu coğrafyasında geniş bir bölgede görülen ve ETÇ III'e tarihlenen çanakların, büyük oranda yerel veya bölgesel nitelik sergilediğini ve haç motifleri dışında sınırlı sayılabilecek ortak özelliklere sahip olduklarını ifade etmek mümkündür.

Kırmızı haç motifli çanaklara ilişkin veriler kazılarda ele geçen örneklerle sınırlı değildir. Batı Anadolu'dan Kilikya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada yürütülen çeşitli yüzey araştırmalarında çok sayıda yerleşimden haç motifli çanakların derlendiği görülmektedir⁵⁸. Genellikle ETÇ III sonlarına tarihlenen bu örnekler de göz önüne alındığında, kırmızı haç motifli çanakların ETÇ III'ün erken evresinin karakteristik seramik formları arasında yer alan depas, tankard, Suriye şişesi ve çark yapımı tabaklarla benzer bir yayılım tablosu sergiledikleri görülmektedir. Bu tabloya Erken Hellas Dönemi sonuna tarihlenen Ege Adaları ve Yunanistan örnekleri ile MÖ II. binyıl başlarına ait Levant buluntuları da eklendiğinde, Doğu Akdeniz Havzası'na yayılan bir görünüm ortaya çıkmaktadır⁵⁹.

55 Symington 2007a, 307-308; Postgate 2007, fig. 2.

56 Symington 2007b, fig. 386, 564, 565.

57 Bachhuber 2015, 180-182.

58 French 1967, 61; Mellaart 1958, 322.

59 Korfmann 1983, 294; Singer-Avitz 2004, 915.

Kırmızı haç motifli çanakların Anadolu ve yakın çevresinde geniş bir bölgeye yayılmış olması, dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Bu yayılımın anlaşılmasına yönelik olarak geliştirilen açıklamaların en eskilerinden biri Hint-Avrupalı toplulukların Anadolu'ya göçüdür. J. Mellaart'a göre Hint-Avrupalı topluluklar ETÇ II sonlarında Anadolu'yu istila etmişler ve bir altüst oluşa yol açmışlardır⁶⁰. ETÇ III kültürlerini bu çerçeveden ele alan J. Mellaart'ın, kırmızı haç motifli çanakları, bu çerçeve üzerinden değerlendirerek Hint-Avrupalı topluluklarla bağlantılı bir kültürel unsur olarak gördüğü ifade edilebilir⁶¹. Ancak kırmızı haçlı çanakların ETÇ boyunca hemen hemen kesintisiz olarak izlenebilmesi, göçle bağlantılı bu açıklamaların çok geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı konuda akıl yürüten T. Efe, kırmızı haç motifinin ETÇ figürlerinin göğüs kısımlarında bulunan ve dinî bir anlamı olduğu düşünülen çapraz bantların boya bezekli çanak çömlekteki bir yansıması olarak görmektedir⁶². Dolayısıyla da kırmızı haç motifinin kökenlerinin dışsal etkenler yerine Anadolu'nun karmaşık kültür tarihinde aranması gerektiğine vurgu yapmış olmaktadır.

Yukarıdaki satırlarda genel hatlarıyla değerlendirilen kırmızı haç motifli Anadolu çanaklarından elde edilen veriler ışığında, Achemhöyük örneği ele alınacak olursa birkaç noktanın vurgulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki Achemhöyük çanağının gerek biçimsel özellikleri gerekse de bezeme unsurları açısından yerel özellikleri ağır basan bir örnek olmasıdır. İkinci nokta ise çanağın tarihlendirilmesine, dolayısıyla da kırmızı haç motifli çanaklar içindeki kronolojik konumunun tespit edilmesine ilişkindir. Bu noktada, çanağın tabakasının kesin bir şekilde tayin edilememesi sınırlayıcı bir unsur gibi görünmektedir. Ancak çanağın ele geçtiği çukurun stratigrafik durumu ile çukurdan ele geçen diğer çanak çömlekler, çanağın IX. veya VIII. tabakaya ait olması gerektiğini göstermektedir. Söz konusu tabakaların kapsadığı zaman aralığı çeşitli buluntular ve radyokarbon tarihleri vasıtasıyla belirlenmiştir⁶³. Bu veriler ışığında, Achemhöyük çanağını kabaca ETÇ III'ün ortalarına tarihlendirmek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla da Achemhöyük örneğinin kırmızı haç motifli çanakların yaygınlaşma sürecinin başlarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

60 Mellaart 1966, 173.

61 Mellaart 1971,692-693.

62 Efe 2014, 192.

63 Kamış 2020, 248.

Sonuç

En erken örnekleriyle Neolitik Çağ'da karşılaşılan kırmızı haç motifli çanaklar, Anadolu seramik sanatının geniş bir coğrafyada yayılım gösteren az sayıdaki ürünleri arasında yer almaktadır. ETÇ'nin ilk yarısında nispeten sınırlı sayılabilecek bir bölgede ele geçen kırmızı haç motifli çanaklar, dönemin sonlarına gelindiğinde oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Yayılım süreciyle birlikte haç motifli çanakların büyük bir bölümünün yerel veya bölgesel nitelikler kazandıkları görülmektedir. Bu nedenle, Anadolu'da ele geçen söz konusu çanakların motif özellikleri dışında geniş bir benzerlik yelpazesine sahip olduklarını ifade etmek güçtür. Kırmızı haç motifli çanakların özellikle ETÇ III'ün ikinci yarısında yaygınlaşma eğilimi göstermesi tartışmaya açık bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu durumu Hint-Avrupalı toplulukların göç hareketleriyle ilişkilendirmeye çalışan yaklaşımlar, kırmızı haç motifli çanakların Anadolu'da MÖ III. binyıl boyunca neredeyse kesintisiz bir şekilde görülmesi ve göç hipotezini destekleyen başka veriler olmaması nedeniyle çok gerçekçi görünmemektedir. Bunun yerine, konuyu Anadolu toplumlarının karmaşık inanç sistemlerinin çanak çömlek üretimine yansımalarından biri şeklinde ele almak daha akla yatkındır.

Acemhöyük ETÇ tabakalarında yürütülen çalışmalar, yerleşimin MÖ III. binyıl boyunca sergilediği kültürel gelişimi ortaya koyan arkeolojik verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Geniş bir yelpazeye yayılan arkeolojik verilere özellikle de çanak çömleklere daha yakından bakıldığında, yerleşimin ETÇ boyunca Anadolu toplumlarını etkileyen ekonomik ve kültürel gelişmeleri takip ettiği görülmektedir⁶⁴. MÖ III. binyılın ortalarından itibaren Anadolu toplumlarının yaşam biçimlerini etkileyen ticari ağlarla yakından bağlantılı olan yerleşimin, ETÇ III ortalarından itibaren ticari ağların çözülmesiyle karakterize olan yeni dönemin dinamiklerini de güçlü bir şekilde yansıttığı görülmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı hazırlayan bu dönemin çanak çömlek repertuarında kendine özgü bir ağırlığı olduğu anlaşılan ve bu çalışmada bir örneği değerlendirilen kırmızı haç motifli çanaklara Acemhöyük'te rastlanmış olması bu durumun en açık göstergelerinden biridir.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

⁶⁴ Kamış 2018.

KAYNAKLAR**Bachhuber 2015**

Bachhuber, C., *Citadel and Cemetery in Early Bronze Age Anatolia*, Equinox Publishing, Bristol.

Bertram-İlgezdi Bertram 2020

Bertram, J. K.- İlgezdi Bertram, G., "Painted Pottery West of the Kızılırmak: Notes on Chronology and Supra-Regional Contacts at the Turn of the 3rd to 2nd Millennium BC", *TÜBA-AR*, S. 27, Ankara, 61-79.

Bilgen-Kapuci 2019

Bilgen, A. N.-Kapuci, A., *Seyitömer Höyük II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Blegen-Caskey-Rawson 1951

Blegen C.-Caskey J. L.-Rawson M., *Troy the Third, Fourth and Fifth Settlements*, Princeton Univeristy Press, Princeton.

Duru 2008

Duru, R., *M.Ö. 8000'den M.Ö. 2000'e Burdur-Antalya Bölgesinin Altıbin Yılı*, AKMED, Antalya.

Duru-Umurtak 2013

Duru, R.-Umurtak, G., "Yeniden Hacılar, Hacılar Büyük Höyük 2011-2012 Kazıları", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 142, İstanbul, 1-22.

Efe 1988

Efe, T., *Demircihöyük III. 2. Die frühbronzezeitliche Keramik der jüngeren Phasen (ab Phase H)*, Philipp von Zabern, Mainz.

Efe 2014

Efe, T., "Küllüoba İlk Tunç Çağı Boyalı Kaselerine Ait Birkaç Örnek", *Armağan Erkanal'a Armağan Anadolu Kültürlerine Bir Bakış*, ed. N. Çınardalı Karaaslan-A. Aykurt-N. Kolonkaya Bostancı-Y. H. Erbil, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 187-196.

Efe-Ay 2000

Efe, T.-Ay, D. Ş. M., "Early Bronze Age I Pottery from Küllüoba near Seyitgazi, Eskişehir", *Anatolia Antiqua*, C 8, İstanbul, 1-87.

Emre 2012

Emre, T., *Camihöyük Alişar III Seramiği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

French 1967

French, D. H., "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia: I. İznik Area", *Anatolian Studies*, C 17, London, 49-100.

French 1993

French, D. H., *Acemhöyük Colonia Archelais and Road-Knots, Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbours, Studies in Honour of Nîmet Özgüç*, ed. M. J. Mellink-E. Porada-Tahsin Özgüç, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Garstang 1953

Garstang, J., *Prehistoric Mersin Yümük Tepe in Southern Turkey*, Clarendon Press, Oxford.

Goldman 1956

Goldman, H., *Excavations at Gözülü Kule, Tarsus. Volume II. From the Neolithic Through the Bronze Age*, Princeton University Press, Princeton.

Gürsan Salzman 1992

Gürsan Salzman, A., *Alacahöyük: A Reassessment of the Excavation and Sequence of the Early Bronze Age Settlement*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Pennsylvania, Pennsylvania.

İbiş-Durmuş 2010

İbiş, R.-Durmuş S., “Çankırı Salur: Orta Anadolu'nun Kuzeyinde Bir Eski Tunç Çağı Mezarlığı”, *Anadolu*, S. 36, Ankara, 13-43.

Joukowsky 1986

Joukowsky, M. S., *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies Volumes I-II*, Brown University/Universite Catholique de Louvain, Court-Etienne.

Kamış 2018

Kamış, Y., “Acemhöyük Buluntuları Işığında Erken Tunç Çağı'nda Orta Anadolu'nun Güneyinde Çark Yapımı Seramiğin Ortaya Çıkışı”, *Adalya*, S. 21, İstanbul, 59-84.

Kamış 2020

Kamış, Y., “Acemhöyük'ten Bir Grup Erken Tunç Çağı Seramiği”, *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan*, ed. B. Gür-S. Dalkılıç, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 239-261.

Kamış-Öztan 2019

Kamış, Y.-Öztan, A., “2018 Yılı Acemhöyük Kazıları”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 147-159.

Korfmann 1983

Korfmann, M., “Red Cross Bowl Angeblicher Leittyp für Troja V”, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel*, ed. R. M. Boehmer-H. Hauptmann, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 291-298.

Lamb 1937

Lamb, W., “Excavations at Kusura near Afyon Karahisar”, *Archaeologia*, C 86, London, 1-64.

Lloyd-Gökçe 1951

Lloyd, S.-Gökçe, N., "Excavations at Polatlı: A New Investigation of Second and Third Millenium Stratigraphy in Anatolia", *Anatolian Studies*, C 1, The British Institute at Ankara, 21-75.

Lloyd-Mellaart 1962

Lloyd, S.-Mellaart, J., *Beycesultan. Vol. 1: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, The British Institute of Archaeology, London.

Mellaart 1958

Mellaart, J., "Second Millennium Pottery from the Konya Plain and Neighbourhood", *Belleten*, C 22, S. 87, Ankara, 311-346.

Mellaart 1966

Mellaart, J., *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia*, Khayats, Beirut.

Mellaart 1970

Mellaart, J., *Excavations at Hacilar*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Mellink 1974

Mellink, M. J., "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, C 78, 25-32.

Omura 1991

Omura, S., *Anadolu'da Alishar III Seramiği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Orthmann 1963

Orthmann, W., *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inner Anatolien*, Verlag Gebr. Mann, Berlin.

Öktü 1970

Öktü, A., *Die Intermediate Keramik in Kleinasien*, W. u. J. M. Salzer, München.

Özgüç 1980

Özgüç, N., "Acemhöyük Kazısı 1979 Çalışmaları", *Belleten*, C 86, S. 307, Ankara, 779-825.

Özgüç 1982

Özgüç, N., "Acemhöyük Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları", *Belleten*, C 84, S. 301, Ankara, 837-886.

Özgüç 2015

Özgüç, N., *Acemhöyük-Buruşhaddum I, Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Öztan 2012

Öztan, A., "Acemhöyük 1962-1988, 1989", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları*, ed. O. Bingöl-A. Öztan-H. Taşkıran, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 59-66.

Postgate 2007

Postgate, J. N., "The Ceramics of centralisation and dissolution a case study from Rough Cilicia", *Anatolian Studies*, S. 57, 141-150.

Sarı 2007

Sarı, D., "Küllüoba'da Ele Geçirilen Siyah Ağız Kenarlı (Black Topped) Kaselerden Birkaç Örnek", *Belkıs ve Ali Dinçol'a Armağan*, ed. M. Alparslan-M. Doğan Alparslan-H. Peker, Ege Yayınları, İstanbul, 647-656.

Sarı 2009

Sarı, D., "Late EB II Pottery Recovered in Complex II of Küllüoba", *Anatolia Antiqua*, C 17, İstanbul, 89-132.

Seeher 1987

Seeher, J., *Demircihöyük III. 1. Die Keramik. A. Die neolithische und chalkolithische Keramik. B. Die frühbronzezeitliche Keramik der alteren Phasen (bis Phase G)*, Philipp von Zabern, Mainz.

Singer Avitz 2004

Singer Avitz, L., "The Middle Bronze Age Pottery from Areas D and P", *The Renewed Archaeological Excavations at Lachish (1973-1994) III*, ed. D. Ussishkin, Emery and Claire Yass Publications, Tel Aviv, 900-965.

Sperling 1976

Sperling, J. W., "Kumtepe in the Troad: Trial Excavation 1934", *Hesperia*, 45/4, 305-364.

Symington 2007a

Symington, D., "The Early Bronze Age Pottery", *Excavations at Külissetepe 1994-98 From Bronze Age to Byzantine in western Cilicia*, ed. N. Postgate-D. Thomas, London, 295-319.

Symington 2007b

Symington, D., "The Middle Bronze Age Pottery", *Excavations at Külissetepe 1994-98 From Bronze Age to Byzantine in western Cilicia*, ed. N. Postgate-D. Thomas, London, 319-329.

Şahin 2013

Şahin, F., *Küllüoba Höyüğü Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi (Übergangsperiode): Mimari ve Çanak Çömlek*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Şener 2022

Şener, T., "Acemhöyük Erken Tunç Çağı III Boya Bezekli Seramik Grupları Üzerine Bir Değerlendirme", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli SBE Dergisi*, C 12, S. 1, Nevşehir, 488-502.

Şenyurt-Kamış-Akçay 2014

Şenyurt, S. Y.-Kamış, Y.-Akçay, A., “Ovaören 2012 Yılı Kazıları”, *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, 62-80.

Topbaş-Efe-İlâslı 1998

Topbaş, A.-Efe, T.-İlâslı, A., “Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: the settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii”, *Anatolia Antiqua*, C 6, İstanbul, 21-94.

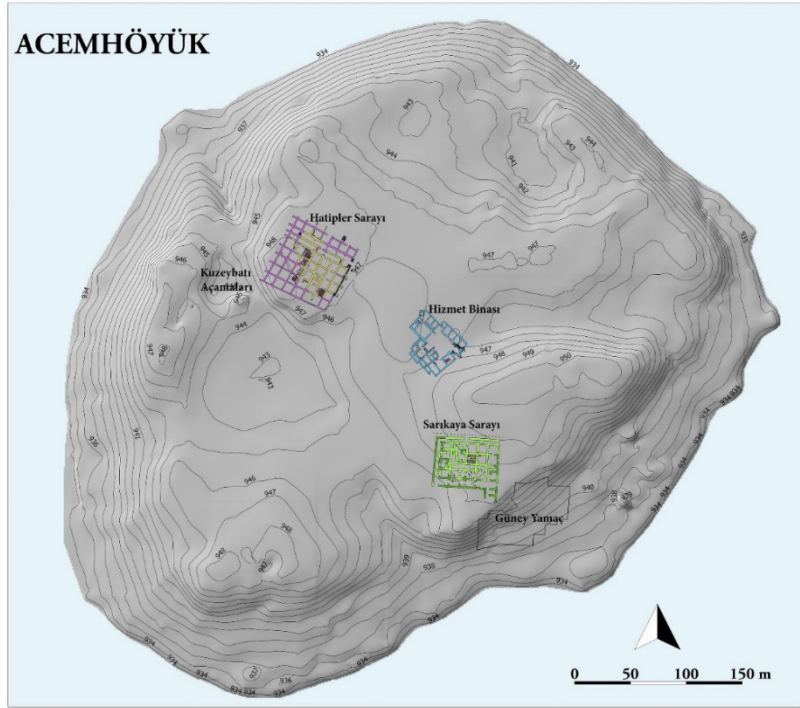
von der Osten 1937

von der Osten, H. H., *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Part I*, The University of Chicago Press, Chicago.

EKLER

Resim 1: Acemhöyük ve yol güzergahları

Resim 2: Acemhöyük topografik harita

Resim 3: Acemhöyük güney yamaç

Resim 4: Acemhöyük Erken Tunç Çağı Sur Yapısı

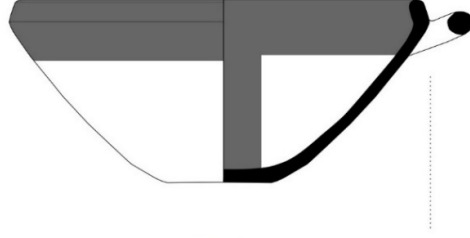
Resim 5: Güney yamaç mimari tabakalar

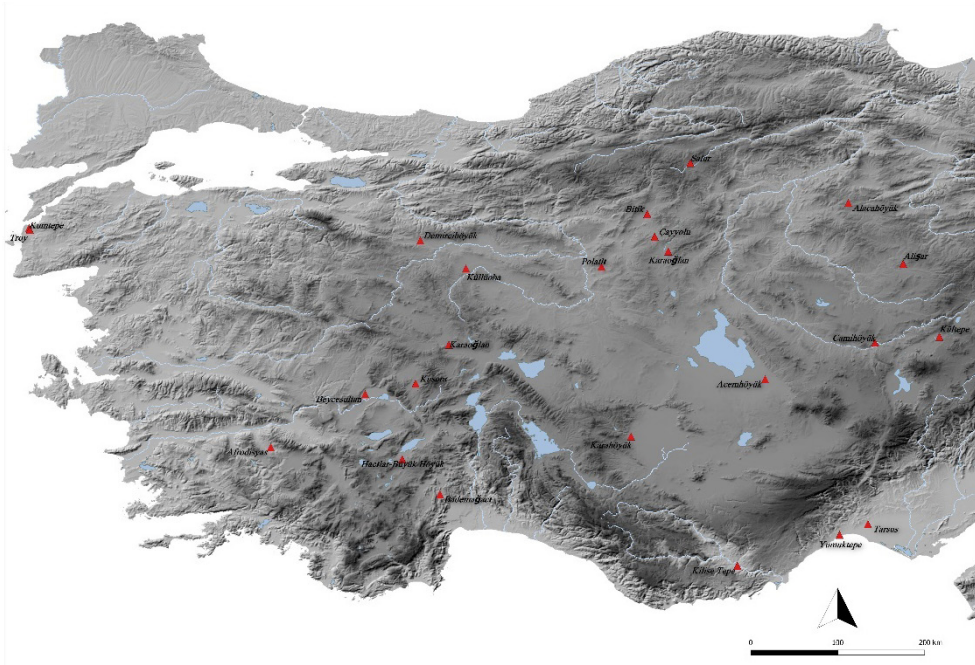
Resim 6: Kırmızı haç motifli çanağın buluntu yeri

Resim 7: Kırmızı haçli çanağın buluntu yeri

Resim 8: Kırmızı haç motifli Acemhöyük çanağı

Resim 9: Kırmızı haç motifli çanakların kazılarda bulunduğu merkezler

Defense Systems at Klazomenai and their Role in the Urbanization Process of the Site from Early Bronze Age into the Late Archaic Period

Yaşar Erkan Ersoy* - Hüseyin Cevizoglu**

Abstract

Klazomenai, in North Ionia, is unique in comparison to the other city-states in the region because of diverse archaeological evidence. Current data from the settlement suggest a smooth transition from the end of the second into the first millennia BC. In this article, we discuss the development of the defense systems of Klazomenai dating to the Early Bronze Age II (EBA) and the Archaic period. Excavations in the area close to the Olive Oil Plant of the sixth century BC revealed a bastion of the EBA II, protecting the lower town of a site (Level 1), which has an upper citadel located at Liman Tepe. Following its termination, the area was used for pottery production and as a cemetery during the Early Iron Age (from ca. 11th century into the early 7th century). In the early seventh century BC, the construction of the fortification wall protecting Klazomenai, define the limits of the *asty* and marks the formal design of the urban layout of the site (Level 3a). The use of the area as a burial ground was terminated following the construction of the defense system. The formation of the various extramural cemeteries surrounding Archaic site is linked with this change. Architectural features of the fortification wall of the seventh century BC, with a glacis, reflect a well-rooted tradition of Iron Age Anatolia. The construction of the gateway with a deep corridor marks the final phase and belongs to the late sixth century BC (Level 3b).

Keywords: Ionia, Klazomenai, Bronze Age, Early Iron Age, Archaic Period, fortification walls, Urbanization, Burial Grounds.

Klazomenai’de Erken Tunç Çağı’ndan Arkaik Dönem Sonuna Savunma Sistemleri ve Bunların Kentleşme Sürecine Etkileri

Öz

Kuzey İonia bölgesindeki Klazomenai, prehistorik çağlardan Geç Arkaik döneme kadar uzanan çeşitli arkeolojik kanıtlar nedeniyle bölgedeki diğer kent devletlerine göre benzersizdir. Yerleşimden elde edilen güncel veriler, MÖ ikinci binin sonu, birinci bin başında yerleşimde kültürel anlamda bir devamlılığı gösterir. Bu yazıda, Erken Tunç Çağı (ETÇ) II ile Arkaik Dönem’e tarihlenen Klazomenai’nin savunma sistemlerinin gelişimini tartışmaktayız. MÖ 6. Yüzyıla ait olan zeytinyağı işliğinin yakınında gerçekleştirilen kazılarda, Liman Tepe’de bir üst kaleye sahip bir yerleşimin aşağı kentini koruyan ve ETÇ II sonlarına ait olan bir sur duvarı ve at nalı kulesi bulunmuştur (Tabaka 1). Bu savunma sisteminin

* Prof. Dr., Yaşar Üniversitesi, İzmir/TÜRKİYE, yasarers@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-4569-6542>

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova-İzmir/TÜRKİYE, huseyin.cevizoglu@ege.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9003-3591>

kullanımın sonlanması ardından, alan Erken Demir Çağı'nda (yaklaşık MÖ 11. yüzyıldan 7. yüzyılın başlarına kadar) bir fırının gösterdiği üzere seramik üretimi ve ardından mezarlık olarak kullanılmıştır (Tabaka 2). MÖ 7. yüzyılın başlarında, Klazomenai'yi koruyan sur duvarının inşası, hem *asty*'nin batı sınırını tanımlar ve hem de kent devletinin resmi anlamda tasarımına işaret eder (Tabaka 3a). Savunma sisteminin kurulmasına müteakip alandaki mezarlığın sonlanması ve alanı çevreleyen sur dışındaki farklı mezarlık alanlarının oluşumu bununla ilişkilidir. MÖ 7. yüzyılın başına ait olan şevli sur duvarının mimari özellikleri, Demir Çağı Anadolu'sunun köklü mimari geleneğini yansıtır. Bu sur duvarındaki derin bir koridorlu girişin inşası ise, MÖ 6. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir (Tabaka 3b); bu girişim de büyük bir olasılıkla Pers yönetiminin başına geçen Darius I (yaklaşık 522-486 M.Ö.) getirmiş olduğu pozitif ortam ile alakalıdır.

Anahtar Kelimeler: Ionia, Klazomenai, Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Arkaik dönem, sur duvarları, şehircilik, mezarlıklar.

During the excavations in the Hamdi Balaban Field (HBT) Sector at Klazomenai, which is located between Liman Tepe, prehistoric and Bronze Age Klazomenai, and the Acropolis Hill of the Archaic site further to the south, significant data is gathered for the early history and archaeology of the site. In the excavation campaigns of the mid-90s domestic levels dating to the Late Classical period, and various installations including the iron smelting complex as well as the olive oil plant of the Archaic period were exposed. Based upon this evidence, we may define this part of the Archaic settlement as an extended workshop area, away from the living units during the late seventh and the sixth centuries BC¹. When the excavations were expanded further to the east in the successive excavation campaigns, substantial data were found that produced significant information related to the historical topography of the site covering a rather long period from the late third millennium BC until the end of the Archaic period².

Essentially three major levels were identified that help us to understand and evaluate the use of the area during these excavations. The chronology and the characteristics of each of them are summarized under individual headings below:

Level 1: Defense wall of the Lower Town of EBA Klazomenai (Advanced years of EBA II (ca. 2500-2200/2100 BC))

During the excavations of this quarter at Klazomenai, between 2005-2011, that aimed to define the characteristics of the defense wall of the Archaic city, a horseshoe-shaped bastion, and a fortification wall were uncovered under the 7th century remains and in the area, next to the olive oil installation of the Archaic period (Fig. 1). The maximum preserved height of the bastion, which dates to the late third millennium BC, is about 1,50m and it is 8,30m long and 6,75m wide (Fig. 2). This monumental construction shows close similarities with the example exposed at Liman Tepe, immediately next to the modern highway, and therefore dates to the late third millennium BC according to the diagnostic pottery found during its excavation³. This new defense system which was identified about 700m to the southwest of

1 Kopal-İplikçi 2004, 221-234; Cevizoğlu-Yalçın 2012, 73-97; Cevizoğlu-Ersoy 2016, 116-118 fig. 1.

2 Bakır et al. 2007, 186-190 fig. 1-9; Bakır et al. 2008, 318-323 fig. 8-14; Ersoy et al. 2009, 234-241 fig. 1-9; Ersoy et al., 2010, 186-194 figs. 1-15 a-b; Ersoy et al. 2011, 169-176; Ersoy et al. 2013, 191-195 figs. 1-8; Cevizoğlu-Ersoy 2016, 109-110 figs. 2-4.

3 For the fortification wall as well as the horse-shoe shaped bastion of the Early Bronze Age II exposed at Liman

the main core of the settlement was highly likely built for protecting the lower town that was established in the late EBA II period. The emergence of densely populated, nucleated, and fortified sites is one of the characteristic features of third-millennium urbanism in Western Anatolia and the Aegean. As is the case for various sites in the region, development in animal husbandry and agricultural practices, created an economic basis for feeding larger populations and also allowed the materialization of resource-intensive projects, of which the construction of extensive fortification systems is an example. The physical remains of this bastion strongly suggest that during the late third millennium BC (Liman Tepe Level V-2b-2a-1b), the settlement at Klazomenai went through a dramatic change and expanded in size with the formation of the lower town, which appears to have been also fortified⁴.

The construction technique of the horseshoe-shaped bastion, with somewhat thin but long and rectangular slabs inserted into the mud-brick core, closely follows the defense systems protecting the promontory at Liman Tepe during the Early Bronze Age I (Liman Tepe Level VI) and the late Early Bronze Age II periods (Liman Tepe Level V-2b-2a-1b) (Fig. 3)⁵. Although it is not certain whether the initiative that was taken for protecting the lower settlement was completed or not, it is clear that in this particular spot, there was a row of horseshoe-shaped bastions built next to one another, which was highly likely dictated by the topography of the area. The stone socle of the main wall of this Bronze Age defense system, which was built with large, roughly shaped boulder-like stones runs in the north-south direction and reaches a height of 1,30 m at the most and is about 1,0 m wide (Fig. 5). Also when the excavation in the area was progressed, about 4,10 m further to the west of the bastion, a narrow ditch cut into natural rock, measuring 3,80 m wide on top and 2,40 m wide at the bottom, and around 0,45 m deep on its outer ends were discovered (Fig. 3)⁶. Similar examples of this defensive moat, which was deliberately constructed to enhance the fortification system of the EBA Klazomenai attested in a vast area including the Near East, Asia Minor, and the Aegean in different periods⁷. This moat or ditch associated with the EBA at Klazomenai was gradually filled and in the later period, during the Early Iron Age, used as a burial ground as discussed below. Immediately to the west end of the deep corridor of the Archaic gateway, traces of wheel ruts on the bedrock were observed. These traces were interestingly cut by a pithos burial dating to the 10th century BC. This observation strongly suggests the fact that the cuts on the bedrock belong to a period before the Early Iron Age, perhaps to the earlier gateway in the area associated with the defense system of the EBA II period protecting the lower town of prehistoric Klazomenai (Fig.4)⁸.

The core of the EBA bastion was made of pure packed earth similar to the one perhaps protecting the upper citadel, uncovered at Liman Tepe. During the clearance of part of the

Tepe, see Erkanal 1999, 240 and pl. 3a-b; Erkanal 2001, 308f, plan 2B; Erkanal 2011, 131-133 fig. 4; Erkanal-Şahoğlu 2012, 222-226 plan 1.

4 Erkanal and Şahoğlu 2016, 157-160 and fig. 3, 162-164 figs 9-10.

5 Ersoy et al. 2011, 169-171; Ersoy et al. 2013, 193f. figs. 3-5.

6 Ersoy et al. 2010, 188-189, 204 figs. 15a-b. The ditch in here first identified as a channel cut for drainage, Ersoy et al. 2011, 173. 175 fig. 5.

7 For the example associated with Late Troy VI corresponding to the Late Bronze Age, see Jablonka, et.al. 1994, 51-66 plan 1-6 figs. 1-9; Jablonka 1995, 61-76 figs. 1-7. 10; Jablonka-Rose 2004, 617-619 figs. 1-2. For the ditches used in Aegean and Central Anatolia during the Iron Age, see Vergnaud 2012, 176-178.

8 See Massa 2016, 75-76, 386 and fig. 3.2,

inner fill of the EBA defense system, limited pottery was collected which found their best parallels in the advanced phases of Troy II and Troy III settlements. On the other hand, the lack of any archeological material dating to the second millennium BC in this part of the site suggests that the scope of Bronze Age Klazomenai during the second half of the second millennium BCE was not extended beyond the proximity of Liman Tepe further to the south and southwest of the prehistoric upper citadel.

Level 2: Early Iron Age (11th through late 8th centuries BC)

In this part of the settlement, following the termination of the defense system of the Early Bronze Age, there was a long silence until the early 11th century BCE. At Klazomenai, the evidence of domestic activity was largely confined to the mound formation at Limantepe and its immediate vicinity in the south during the Early Iron Age. Because of the later disturbances caused by the construction of the large mansion on the tip of the small promontory at Limantepe, unfortunately, the stratigraphy postdating to the Middle Bronze Age was severely disturbed and almost all the finds of the Early Iron Age, as well as the Archaic and the Classical periods, were found in the loose fillings in the North Sector of Liman Tepe excavations. During the late second and early first millennium BC, it is beyond question that the former prehistoric mound continued to be habituated, and highly likely at the summit of the promontory there was once a temple serving the Clazomenian community during the Archaic period. Although there was no significant architectural evidence from the Early Iron Age at Liman Tepe because of the later disturbances, large dwellings dating to the 11th century BC as well as the architectural remains of the preceding century postdating the collapse of the palatial civilization in the Aegean were uncovered in the area of the Early Bronze Age II bastion and its immediate south. These remains and as well as stratified deposits covering the 12th through 8th centuries BC suggest that the main core of the habitation was confined to Limantepe and its immediate surroundings in the south.

The proximity of the Late Bronze and Early Iron Age structures, of which some were even stratified over one another, suggests that there was no break, instead of a smooth transition to the so-called Iron Age through the end of the second millennium BC. Over time, the Iron Age settlement was expanded further to the south and southwest of Liman Tepe during the 10th and 8th centuries BC. The model of the settlement at Klazomenai in the Early Iron Age was quite likely a nucleated type similar to Lefkandi⁹. On the other hand, the existence of isolated burials, which were identified rather far away from the core of the settlement argues for the existence of clusters of dwellings around the main core of habitation in this period.

During the Early Iron Age (ca. 11th through late 8th/early 7th centuries BC), the area where the defense system of the Early Bronze Age lower town was identified, served for pottery production as well as a burial ground until the construction of the fortification wall of the Archaic city (Figs. 2, 6)¹⁰. These burials are more significant in number, particularly around

9 Essentially two distinctive settlement characteristics are proposed for the Early Iron Age sites in the Aegean. Dispersed settlement pattern, composed of small habitation units formed of cluster of houses linked to burial plots is proposed for Athens during the 10th and 9th centuries (see Morris, 1987, 62-65; Lemos 2002, 198) as well as the 8th century BC (D'Onofrio 2007-2008) In contrast to this Lefkandi on Euboea, the key-site for the Early Iron Age Aegean, suggests a nucleated site formation reaching to 10 hectares in size from late 11th through early 8th centuries BC (Lemos 2020, 791-793).

10 For the discussion of the pottery kiln of the Early Iron Age in the area, see Cevizoğlu-Ersoy 2016, 110-112, figs. 3-4; for the burials, see Ulusoy 2009, 14-22.

the Archaic gateway and the EBA bastion, and they diminished and became less frequent in number further to the north and the east. The pottery kiln complex, which predates the Iron Age burials, was constructed immediately to the south face of the bastion (Figs. 2, 6). The choice of this location for the kiln is by no means coincidental and most likely due to reducing the impact of strong northerly winds by remaining close to the debris formed by the ruined superstructure of the Early Bronze Age bastion. This kiln, which is rather large in size and interesting in terms of its design predates the late 10th century burials in the area. The ground plan of the kiln complex with its curved ending on the east side recalls the large Minoan and the Mycenaean examples of the Late Bronze Age and suggests the existence of the long tradition inherited by the community of the Early Iron Age at the site¹¹.

This area following the abandonment of the kiln complex was used for the burials from the late 10th until the middle of the 7th century BC, the latter, which is the approximate date for the construction of the fortification wall of the Archaic settlement that reached this point in the concerning period (Figs. 2, 3). The majority of these graves that belong mostly to the young infants are simple pot burials without any significant finds¹². Only a few examples are of adults, which were either inhumations directly placed on earth or cremations, and the dominance of adolescent and infant graves among all these burials provides fresh evidence regarding the way how deceased minors were treated during the Early Iron Age in the eastern Aegean. The latest burials in the area are from the second half of the eighth century BC and their dating is based upon the stylistic analysis of a few vases associated with graves (Fig. 7). Funerary goods are rather few and consist mostly of small clay vessels. Only a few isolated items other than pottery, made of metal and bone were found in these burials. The cosmetic spoon made of bone, which is in the shape of a naked woman was highly likely one of the earliest eastern imported goods uncovered at the site¹³. The long period of use and high frequency of burials in the area belonging to different age groups suggest the fact that this was a formal burial ground of Klazomenai during the 10th to late 8th and early 7th centuries BC. Apart from these graves of the Early Iron Age, numerous burials belonging to young infants mostly in pots (*enchytrismoi*) and sometimes in small cists were uncovered over the remains of the abandoned houses of the 11th and 10th centuries BC¹⁴. In other words, Klazomenai in the Early Iron Age both suggests the existence of a formal burial ground, as well as the use of formal dwellings as a burial place for young individuals, which was not an uncommon phenomenon for the sites in the Eastern Aegean and Crete during the Late Bronze and Early Iron Ages¹⁵.

Immediately to the west of the northern glacis of the Archaic defense wall associated with the Level 3b, one notices various cavities, hemispherical and shallow pits on the bedrock (Fig. 11). There is no question that these features predate the fortification wall, but on the other hand there is a severe disturbance in the area during the construction of the glacis during the early seventh century. Therefore it is not possible to propose any firm date or function for these features.

11 Cevizoğlu-Ersoy 2016, 110-112.

12 For the adult graves and child burials in the area, see Ulusoy 2009, 10-24, 68-70.

13 Cevizoğlu 2014, 1-18.

14 For the graves of young infants in pots or in cists of the Early Iron Age, placed over abandoned dwellings, see Ersoy, in press.

15 Labrude 2017, 299-300.

Levels 3a-b: Archaic period, early 7th through late 6th century BC)

This level marks first the construction (Level 3, Phase a) and secondly the renovation/modification (Level 3, Phase b) of the defense wall of Archaic Klazomenai (Fig. 3). The use of the area as a burial ground during the Iron Age reached an end in the final years of the eighth and the beginning of the seventh century BC.

As a major initiative, the defense wall of Archaic Klazomenai began to be constructed in the early seventh century (Figs. 3, 8). There is as yet no physical evidence to suggest the existence of a fortification wall at Klazomenai in the Early Iron Age, but this possibility cannot be completely ruled out when we consider the early defense systems uncovered at Old Smyrna, and other major sites like Gordion and Boğazköy in the Anatolian heartland during the 9th and the 8th centuries BC¹⁶. The development of defense structures during the Iron Age in the Aegean, as well as Asia Minor, is generally explained by the consolidation of sociopolitical structures and economical conditions within the communities in the concerning regions. Quite likely sufficient human resources and material substances as well as strong social and political power provided an impetus to start such a massive project, which lead Klazomenians to affirm their identity and compete with contemporary city centers around them. In this context, the notion of *polis* formation in Ionia should not be completely ruled out. Interestingly the appearance of the burial grounds beyond the limits of the defense wall surrounding the Archaic settlement not only provides an important vestige for the urban layout of the city but also gives additional support for the chronology of the fortification wall. In direct relation to this, the formation of the burial grounds surrounding the Archaic settlement coincides with the construction of the fortification wall of Klazomenai¹⁷.

The accumulation of earth over the ancient remains in the area where the fortification wall, as well as the olive oil plant, was exposed is not substantial, and this makes understanding and grasping the architectural features of this massive initiative rather difficult. Despite this major obstacle, stratigraphical soundings, as well as the architectural analysis and the study of the finds coming from various layers related to the Archaic defensive wall, suggest two distinctive phases for this major enterprise. Following the abandonment of the area as a burial ground, and when the line through which the defense wall would pass was planned, the whole area was leveled and filled with a sand layer mixed with small pebbles. This leveling fill gently slopes down through the west and directly rest upon earlier graves as well as the natural rock in the area (Fig. 8). Following the artificial leveling for the construction, a single row of large boulders running vertically through the glacis of the Archaic defense wall in the west served as a foundation for the inner fill of this fortification. Next to the outer face of the wall, there is additional support constructed in parallel to the structure (Figs. 3, 8). The glacis, the artificial slope that was made of stone and quite close to the Iron Age examples of central Anatolia in its overall design, was constructed about 13 m further to the west of the outer face of the fortification wall¹⁸. This feature not only provides additional support for the actual wall but also enhances the defense system. The original

16 For the defense systems in Phrygian Anatolia and the Iron Age Aegean including Old Smyrna, see Vergnaud 2013, 233-236; Hüllden 2016, 95-99; Cevizoğlu 2019, 27-38.

17 Ersoy 2014, 267-268.

18 For further discussions of the glacis in the defense systems of Bronze Age and Iron Age Anatolia, see Vergnaud 2012, 172-175; Vergnaud 2016, 99-101. This feature in the military architecture in Anatolia during the Iron Age, appears to be a quite common particularly in Phrygia, see Vergnaud 2013, 233-236.

height of the glacis is not known. One cannot be sure whether it rose to the outer face of the original wall or made a platform-like area on its top that would be backed by the outer face of the wall. Obvious differences in the masonry of the glacis that is observed on either side of the deep corridor of the gateway support the idea of two distinct phases associated with this defense system. Stratigraphic analysis based upon the excavations conducted inside the glacis of the early phase shows that large polygonal stone slabs were fixed with chips of limestone fragments, collected after the blocks were shaped at the spot.

The identification of Level3b is based upon the alteration of the defense wall, namely the opening of a gateway with a deep corridor constructed in the late sixth century BC (Fig. 3). It was exposed in its entirety during the 2007 campaign and in the following seasons, trial excavations were made to understand its stratigraphic sequence (Fig. 9). The plan of the entrance is arranged so that it is perpendicular to the main wall running in the north-south direction. Just next to the glacis and outer face of the main wall in the west is a deep corridor measuring about 8 by 4 m in dimensions and in between the actual gateway, up to the outer face of the wall is another space that is slightly wider than the deep corridor in the west (Fig. 9)¹⁹. This area is 7 m long and 3,60 m wide and lies immediately to the west of the actual threshold, which was made of a large, single rectangular block measuring 2 m long and 0,40 m wide (fig. 10)²⁰. In the defense systems of the ancient Mediterranean world, wide gates were considered undesirable, since they exposed weaknesses in the fortification walls.

This gateway with its deep and narrow plan is an axial entrance type with an overall length of about 15 m including a deep corridor in the front. The gentle slope in the corridor rises towards the east, therefore there is an approximately 1,00m difference in elevation between the original surface on the west end of the corridor and the one next to the threshold block in the east. To materialize this, packed stones, mixed with sand and pebbles as well as some boulders and mostly chunks of white gypsum, the leftovers from large blocks were used for the fortification wall in the area. In the western end of the corridor associated with the gateway of the final phase of the complex, only part of the northern glacis bordering the deep corridor was preserved (Fig. 11). The outer face of the southern section was destroyed during the construction of the major terrace wall of the Late Classical period in the west. Only the inner filling of the glacis is visible in the south; but in the north, the lowermost blocks of the glacis, which were made of finely shaped rectangular blocks were diagonally placed and fixed into the bedrock by pounding the lowermost rectangular slabs used as a base for the upper ones (Fig. 11). Also, the inner filling partly observable both in the southern as well as the northern parts of the glacis suggest that to fix the blocks small chunks of local limestone blocks mixed with the dust of the same stone functioning like cement were used as a bedding for finely cut rectangular slabs. There is an obvious difference in the masonry technique one can observe on the glacis immediately next to the corridor of the gateway. The blocks in this area that were made of large rectangular slabs are different from the polygonal blocks to the north and further to the south, suggesting two distinctive phases in the fortification wall protecting the site in its western limit (Figs. 10, 12). The reason why we attribute the planning of the gateway as well as part of the glacis immediately next to the deep corridor to the Late Archaic period

19 Bakır et al. 2007, 186-190 figs. 7-9; Bakır et al. 2008, 318-323 figs. 9-12; Ersoy et al. 2009, 234-237 figs. 2-5; Ersoy et al. 2011, 173 f. fig. 5.

20 Bakır et al. 2008, 320-323 figs. 9-12.

is based upon the analysis of small finds, coming from the corridor itself. Some decorated pottery sherds, including a few Athenian and Clazomenian black-figured examples, bronze arrowheads as well as the fragmentary anta capital, carved from local gypsum, quite likely related to the monumental gateway of the complex were found on the beaten earth floor of the corridor, laid over the rubble filling sloping upwards towards the east. All the small finds and the pottery stylistically belong to 525-500 BC²¹.

In its final phase, the defense wall of Klazomenai shows close similarities with the fortifications of Sardeis, Phokaia, and finally Old-Smyrna. All these examples including the one from Klazomenai exhibit a mature type of defense architecture in the Archaic period, whose roots go back to the Bronze and Early Iron Age architectural traditions of Anatolia. As the other examples in Anatolia and the Aegean show, the fortification wall of the Archaic period at Klazomenai served not only as a defensive construction but also as a symbol of power and also as a key element in the definition and the development of urban space (Figs. 12, 13). The abandonment of the formal burial ground of the Early Iron Age in the area is directly linked to the construction of the fortification system in the area in the early seventh century BC.

As we know quite well from the various excavations at Klazomenai, including large-scale works in the domestic quarters, as well as at burial grounds, and finally from different facilities related to various production activities, including pottery kilns, ironsmith workshops, and finally olive oil installations, dating between ca. 525/520 to 500/490 BC appear to be such an active period for the site. In other words, there is a dramatic difference between this period and the third quarter of the sixth century BC, which marks the Persian dominion at Klazomenai as well as the other coastal sites in western Anatolia following the collapse of the Lydian empire after 547 BC.

Defining the cultural characteristics as well as material differences of the sixth century is a hard task in the eastern Aegean because of the lack of extensive stratigraphical evidence coming from various contexts at different sites. The available archaeological data in the eastern Aegean belonging to the late sixth century BC is rather limited at many sites including Old Smyrna, Miletos, and Ephesos. The same picture also emerges in the Heraion of Samos for the same period. In contrast to this, Klazomenai produced such a vast archaeological material, particularly in the domestic as well as the funerary contexts dating to the last decades of the sixth and the beginning of the fifth century BC²². The lack of any significant remains stratified under these levels, which may belong to the middle of the sixth century, suggests that the size of the population at Klazomenai diminished dramatically after the first Persian Invasion in 547/6 BC. Quite likely people affected by the Persian military raids fled from their city and became a refuge overseas and also in the countryside²³. The movement of the mass population during this period is known from various written sources, moreover, the surge in the number of Ionian colonies in the Black Sea and the western Mediterranean including Southern France, Italy as well as the Iberian peninsula is thought to be the outcome of the Persian military campaigns in the region²⁴. As the Klazomenai

21 Ersoy et al. 2009, for these finds, see p. 235 and note 3-4, 248 fig. 4.

22 For the discussion of the various archaeological evidence from the late sixth century BC at Klazomenai see, Ersoy 2007, 161-169.

23 Ersoy 2003, 60-64; Ersoy 2007, 161-162; Ersoy 2014, 268-269. For the effect of the Persian Wars especially for sites in the Eastern Aegean see also Demand 1990, 34-43.

24 Dougherty 1993, 16ff; Tsatskhladze 1994, 123-126; Tsatskhladze 2002, 81-96; Shefton 1994, 61-86.

evidence suggests, the effect of this turmoil gradually eased and the city, perhaps as a result of the social and political climate of the period, once again attracted people to unite and live together in their former settlement on a larger scale few decades before the Ionian Revolt. Quite likely internal political dynamics in the Persian court, namely the succession of Darius I (Darius (522/1–486 BC), who carried significant administrative reforms must have had a strong impact on the Ionian sites that were controlled by the Persians after 547 BC²⁵. Based on Herodotus' long discussion (Herodotus III.39-45), it is widely accepted that the reforms of Darius I include the completion of the division of the empire into provinces (satrapies) with their regular and annual money taxes that were collected centrally rather than irregular tributes paid by the lands controlled by the Persian administration before. During the reign of Darius I, it is also claimed that the satrapies in Anatolia entered into closer contact with the ruling elite, and the Persians supported the loyal tyrants in the region, especially in Ionia²⁶, it may even be claimed that the Achaemenids pursued a deliberate policy of centralizing the empire or independent rulers, each of whom built relations with the Persians, and they also even imposed a tyrannical form of government in Ionian city-states²⁷. There are, however, different interpretations related to Persian policies towards the Ionian cities that were thought to be more likely. For instance, it is argued that both under Cyrus and Cambyses and Darius I, Persians did not have a regular and purposeful policy of imposing tyrannies in the Ionian cities, and tyranny as an institution had its roots in Ionia that went back to the eighth century. Still, however, there was no question that Darius I received support from the Ionian leaders/tyrants or local elites as participants in his campaigns against the Scythians²⁸. Such an extensive activity at Klazomenai, corresponding to the ascension of power to Darius I after Cambyses in our opinion is not a coincidence but a direct result of the positive political and economic climate brought in by the new king who came to power in 522 BC.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%70) - Yazar/Author-2 (%30)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

²⁵ Briant, Pierre, 2002, *From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, 2002, 139-146.

²⁶ Young 1988, 67-68.

²⁷ Anderson 2005, 211.

²⁸ Anderson 2005, 211; Austin 1990, 289-306; Nieling 2010, 127-128.

BIBLIOGRAPHY

Anderson 2005

Anderson, G., “Before Turanoi Were Tyrants: Rethinking a Chapter of Early Greek History”, *Classical Antiquity*, S. 24.2, 173-222.

Austin 1990

Austin, M. M., “Greek Tyrants and the Persians, 546-479 B. C.”, *The Classical Quarterly*, S. 40.2, 289-306.

Bakır-Ersoy-Cevizoğlu et al. 2007

Bakır, G.-Ersoy, Y.-Cevizoğlu, H.-Hasdağlı, İ., “2005 Yılı Klazomenai Kazısı”, *KST*, 28/2, 185-202.

Bakır-Ersoy-Cevizoğlu et al. 2008

Bakır, G.-Ersoy, Y.-Cevizoğlu, H.-Güngör, Ü.-Hasdağlı, İ., “2006 Yılı Klazomenai Kazısı”, *KST*, 29/3, 313-332.

Briant 2002

Briant, P., *From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Eisenbrauns.

Cevizoğlu 2014

Cevizoğlu, H., “Bemerkungen zu einem Elfenbeingriff in Form eines schwimmenden Mädchens aus Klazomenai”, *Archäologischer Anzeiger*, 2014/2, 1-18.

Cevizoğlu 2019

Cevizoğlu, H., “Eski Smyrna Demir Çağı Savunma Duvarları”, *Smyrna-İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, ed. A. Ersoy-H. Göncü-D. Akar-Tanrıver, İstanbul, Ege Yayınları, 27-38.

Cevizoğlu 2020

Cevizoğlu, H., “Die baulichen Veränderungen des Stadttors in Klazomenai während der Bronze- und frühen Eisenzeit”, *Umgebaut: Umbau-, Umnutzungs- und Umwertungsprozesse in der antiken Architektur. Internationales Kolloquium in Berlin vom 21.-24. Februar 2018*, ed. K. Piesker, U. Wulf-Rheidt, Regensburg, Verlag Schnell & Steiner GmbH, 45-54.

Cevizoğlu-Ersoy 2016

Cevizoğlu, H.-Ersoy, Y., “Zur Rolle der handwerklichen Betriebe in Bezug auf die wirtschaftliche Entwicklung von Klazomenai”, *Wirtschaft als Machtbasis: Beiträge zur Rekonstruktion vormoderner Wirtschaftssysteme in Anatolien. Drittes Wissenschaftliches Netzwerk der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts*, BYZAS 22, ed. K. Piesker, İstanbul, Ege Yayınları, 105-132.

Cevizoğlu-Yalçın 2012

Cevizoğlu, H.-Yalçın, Ü., “A Blacksmith’s Workshop at Klazomenai”, in *Anatolian Iron Ages 7. The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010*, Ancient Near Eastern Studies Supplement 39), ed. A. Çilingiroğlu-A. Sagona, Leuven, Peeters, 73-97.

Demand 1990

Demand, N., *Urban Relocation in Archaic and Classical Greece: Flight and Consolidation*, Norman/London, University of Oklahoma Press.

Dougherty 1993

Dougherty, C., *The Poetics of Colonization: From City to Text in Archaic Greece*, Oxford University Press, Oxford.

D'Onofrio 2007-2008

D'Onofrio, A. M., "Gli Ateniesi dell'asty: l'abitato della prima età del ferro attraverso il record archeologico", In *Sepolti tra i vivi. Atti del convegno internazionale. Roma, 26-29 aprile, 2006* (Scienze dell'Antichità. Storia, Archeologia, Anthropologia 14). Rome: Università degli studi di Roma "La Sapienza", ed. G. Bartoloni, and G. Benedettini, 437-460.

Erkanal 1999

Erkanal, H., "Early Bronze Age Fortification Systems in Izmir Region", *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th Year, Aegaeum 20*, ed. P. B. Betancourt-V. Karageorghis-R. Laffineur-W.-D. Niemeier, Liège, Université de Liège, 237-242.

Erkanal 2011

Erkanal, H., "Early Bronze Age Settlement Models and Domestic Architecture in the Coastal Region of Western Anatolia", *Across: The Cyclades and Western Anatolia During the 3rd Millennium BC, Sabancı University Sakıp Sabancı Museum, May 24-August 28, 2011*, ed. V. Şahoğlu-P. Sotirakopoulou, Istanbul, Sakıp Sabancı Museum, 130-135

Erkanal-Şahoğlu 2016

Erkanal, H.-Şahoğlu, V., "Liman Tepe, an Early Bronze Age Trade Center in Western Anatolia: Recent Investigations", *Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts: Proceedings of an International Conference held at the University of Tübingen May 8-10, 2009*, ed. E. Pernicka-S. Ünlüsoy-S. W. E. Blum, Verlag Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 157-166.

Ersoy 2007

Ersoy, Y., "Notes on History and Archaeology of Early Clazomenae", *Milesische Forschungen 5. Frühes Ionien: eine Bestandaufnahme. Akten des Internationalen Kolloquiums zum einhundertjährigen Jubiläum der Ausgrabungen in Milet, Panionion/Güzelçamlı, 26.09.-01.10.1999*, ed. J. Cobet-V. von Graeve, W.-D. Niemeier-K. Zimmermann, Frankfurt am Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 149-178.

Ersoy 2014

Ersoy, Y. E., "Klazomenai'da Tunç Çağı'ndan Arkaik Dönem Sonuna Kadar Yerleşim Düzenleri ve Değişimleri: Siyasal, Sosyal ve Çevresel Etkiler", *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi (Tematik Arkeoloji Serisi)*, ed. Ö. Çevik-B. Erdoğan, İstanbul, Ege Yayınları, 257-280.

Ersoy 2022

Ersoy, Y. E., “Western Anatolian Littoral From Prehistoric Times to the end of the Dark Ages: The Case Of Klazomenai”, *Ionians in the West and East. Proceedings of the International Conference ‘Ionians in East and West’, Museu d’Arqueologia de Catalunya-Empuries, Empuries/L’Escala, Spain, 26-29 October, 2015, Colloquia Antiqua 27*, ed. G. R. Tsetkladze Leuven, Peeters.

Ersoy-Cevizoğlu-Güngör et al. 2009

Ersoy, Y.-Cevizoğlu, H.-Güngör, Ü.-Hasdağlı, İ.-Ulusoy, P., “2007 Yılı Klazomenai Kazısı”, *KST 30/3*, Ankara, 233-254.

Ersoy-Cevizoğlu-Güngör et al. 2010

Y. Ersoy, Y.-Cevizoğlu, H.-Güngör, Ü.-Ulusoy, P.-Özbay, F.-Ercan, H., “2008 Yılı Klazomenai Kazısı”, *KST 31/1*, Ankara, 185-204.

Ersoy-Güngör-Cevizoğlu 2011

Ersoy, Y.-Güngör, Ü.-Cevizoğlu, H., “2009 Yılı Klazomenai Kazısı”, *KST 32/4*, Ankara, 169-182.

Ersoy-Cevizoğlu-Güngör et al. 2013

Ersoy, Y.-Cevizoğlu, H.-Güngör, Ü.-Koparal, E.-Ulusoy, P.-Hasdağlı, İ.-Özbay, F., “Urla-Klazomenai Kazıları”, *KST 34/2*, Çorum, 191-210.

Graf 1985

Graf, D. F., “Greek Tyrants and Achaemenid Politics”, *The Craft of the Ancient Historian: Essays in Honor of Chester G. Starr*, ed. J. W. Eadie-J. Ober, Lanham, Rowman & Littlefield, s. 79-123.

Herman 1987

Herman, G., *Ritualised Friendship and the Greek City*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hüllden 2018

Hüllden, O., “Greek Fortifications Before the Persian Wars. An Overview”, in *Understanding Ancient Fortifications: Between Regionality and Connectivity*, ed. A. Ballmer-M. Fernández Götz-D. P. Mielke, Oxford & Philadelphia, Oxbow Books, 93-109.

Jablonka, et al. 1994

Jablonka, P., König, H., Riehl, S., “Ein Verteidigungsgraben in der Unterstadt von Troya VI. Grabungsbericht 1993”, *Studia Troica*, S. 4, 51-73.

Jablonka 1995

Jablonka, P., “Ausgrabungen südlich der Unterstadt von Troya im Bereich des Troya VI-Verteidigungsgrabens. Grabungsbericht 1994”, *Studia Troica*, S. 5, 39-79.

Koparal-İplikçi 2004

Koparal, E.-İplikçi, E. “Archaic Olive Oil Extraction Plant in Klazomenai”, *Klazomenai, Teos and Abdera. Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, Abdera, 20-21 October 2001*, ed. A. Moustaka-E. Skarlatidou-M.-C. Tzannes-Y. Ersoy, Thessaloniki, Studio Press, 221-234.

Labrude 2017

Labrude, A., “Aegean Late Bronze and Early Iron Age Burials in the Ruins of Rulers’ Dwellings: a Legitimation of Power?”, *Staging Death: Funerary Performance, Architecture and Landscape in the Aegean*, ed. A. Dakouri-Hild, M. J. Boyd, Berlin/New York, De Gruyter, 297-314.

Lemos 2002

Lemos, I.S., *The Protogeometric Aegean: The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC* (Oxford Monographs of Classical Archaeology), Oxford University Press, Oxford.

Lemos 2006

Lemos, I., “Athens and Lefkandi: A Tale of Two Sites”, *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer* (Edinburgh Leventis Studies), ed. S. Deger-Jalkotzy-I.S. Lemos, Edinburgh University Press, Edinburgh, 505-530.

Lemos 2020

Lemos, I. S., “Euboea”, *A Companion to the Archaeology of Early Greece and the Mediterranean*, Volume 2, ed. I.S. Lemos-A. Kotsonas-Hoboken, NJ, Wiley-Blackwell, 787-813.

Massa 2016

Massa, M., *Networks before Empires: cultural transfers in west and central Anatolia during the Early Bronze Age*, Unpublished PhD Thesis submitted to Institute of Archaeology, University College London.

Morris 1987

Morris, I., *Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State*, Cambridge University Press, Cambridge.

Nicholls 1958-59

Nicholls, R. V., “Old Smyrna: the Iron Age fortifications and associated remains on the city perimeter”, *BSA*, S. 53-54, 35-137.

Nieling 2010

Nieling, J., “Persian Imperial Policy Behind the Rise and Fall of the Cimmerian Bosphorus in the Last Quarter of the Sixth to the Beginning of the Fifth Century BC”, *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers*, ed. J. Nieling-E. Rehm, Aarhus University Press, 123-136.

Shefton 1994

Shefton, B. B., “Massalia and the Colonization in the North-Western Mediterranean”, *The Archaeology of Greek Colonisation, Essays dedicated to Sir J. Boardman*, ed. G.R. Tsatskhladze-F. De Angelis, Short Run Press, Exeter, 61-86.

Taylor 2022

Taylor, J., “Turannoi in Archaic Greece: A New Phenomenon or a New Name for an Old Phenomenon?”, *From Homer to Solon: Continuity and Change in Archaic Greece* (Mnemosyne Supplements 454), ed. J. C. Bernhardt-M. Canevaro, Leiden/Boston, Brill, 301-329.

Tsatskhladze 1994

Tsatskhladze, G. R., “Greek Penetration of the Black Sea”, *The Archaeology of Greek Colonisation, Essays dedicated to Sir J. Boardman*, ed. G.R. Tsatskhladze-F. D. Angelis, Exeter, Short Run Press, 111-135.

Tsatskhladze 2002

Tsatskhladze, G. R. 2002 “Ionians Abroad”, *Greek Settlements in the Eastern Mediterranean and the Black Sea*, ed. G. R. Tsatskhladze-A. M. Snodgrass, Oxford, Archaeopress, 81-95.

Ulusoy 2009

Ulusoy, P., *Burial Customs of Klazomenai in the Iron Age and Archaic Period*, (unpublished MA Thesis, Bilkent University, Ankara.

Vergnaud 2012

Vergnaud, B., *Recherches sur les fortifications d’Anatolie occidentale et centrale au début du premier millénaire av. J.-C. (Xe-VIe s.)*, Université Michel de Montaigne-Bordeaux.

Vergnaud 2013

Vergnaud B., “A Phrygian Identity in Fortifications?”, *SOMA 2012: Identity and Connectivity: Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Florence, Italy, 1-3 March 2012*, ed. L. Bombardieri-A. D’Agostino-G. Guarducci-V. Orsi-S. Valentini, BAR International Series 2581, Oxford, Archaeopress, 233-241.

Vergnaud 2016

Vergnaud B., “Fortifications of Central Anatolia in the Early First Millennium BC”, *Focus on Fortifications: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East*, ed. R. Frederiksen-S. Müth-P. I. Schneider-M. Schnelle, Oxford/Philadelphia, Oxbow Books, 94-108.

Young 1988

Young, T. C., “The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, *Cambridge Ancient History Volume 4: Persia, Greece and the Western Mediterranean, c.525 to 479 BC*, ed. J. Boardman-N. G. L. Hammond-D. M. Lewis-M. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 53-111.

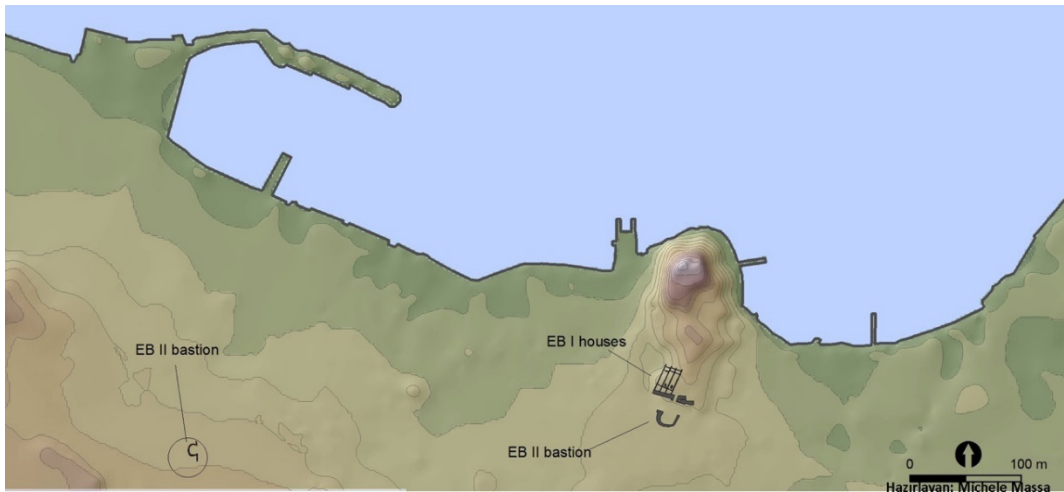
ILLUSTRATIONS

Figure 1: Map showing the location of Liman Tepe, the upper citadel with defense walls and the fortified part of the lower town of the late third millennium BC exposed next to the fortification wall of Archaic Klazomenai (drawing M. Massa)

Figure 2: Part of the horseshoe-shaped bastion of the EBA II (Level I) (late 3rd millennium BC) and the pottery kiln of the Early Iron Age (Level 2) (second half of the 11th century BC) (Courtesy of Klazomenai Expedition)

Figure 3: State plan of the remains showing different phases exposed in the HBT Sector at Klazomenai (drawing H. Cevizoğlu)

Figure 4: Wheel ruts on the bedrock, perhaps associated with the EBA II gateway protecting the lower town at Bronze Age Klazomenai (late 3rd millennium BC) (Courtesy of Klazomenai Expedition)

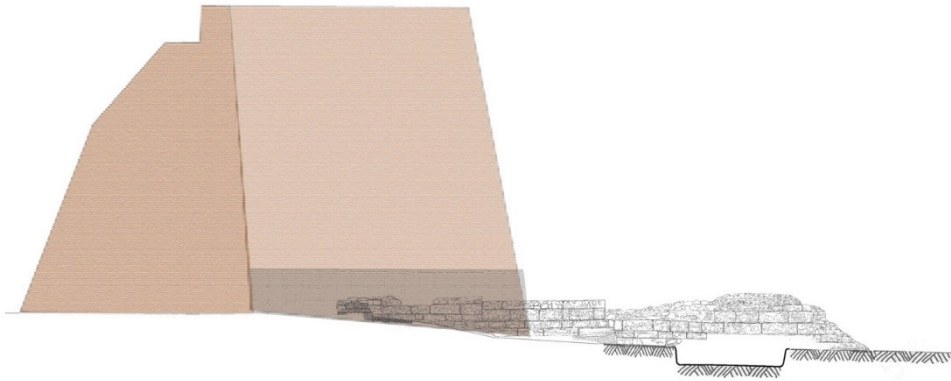

Figure 5: Reconstructed drawing showing the defense wall of the lower town of EBA II Klazomenai (Level 1) (late 3rd millennium BC) (drawing H. Cevizoğlu).

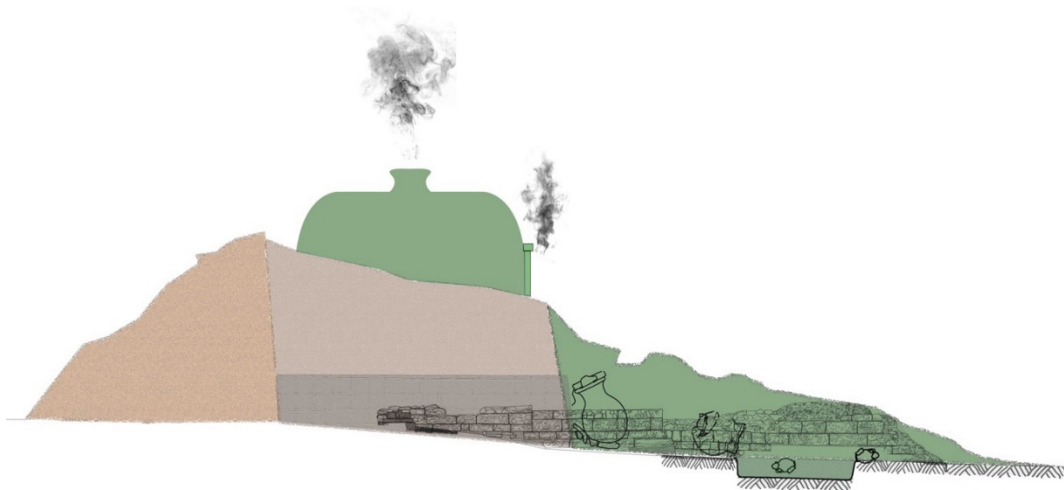

Figure 6: Reconstructed drawing showing the Early Iron Age remains including the pottery kiln and the graves postdating it (Level 2) (11th through late 8th centuries BC) (drawing H. Cevizoğlu)

Figure 7: Pithos burials predating the Archaic defense Wall of Klazomenai (Level 2) (Courtesy of Klazomenai Expedition)

Figure 8: Reconstructed drawing of the defense wall of Archaic Klazomenai (Level 3a) (early 7th century BC) (drawing H. Cevizoğlu)

Figure 9: Aerial view of the deep corridor and the gateway of Archaic Klazomenai (Level 3b) (ca. 525-500) (Courtesy of Klazomenai Expedition)

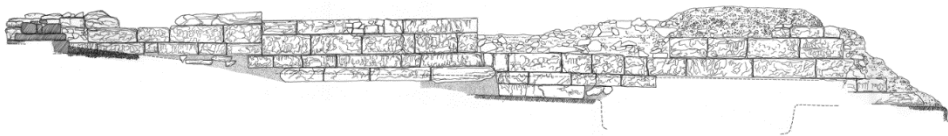

Figure 10: Drawing of the facade of the South Wall in the deep corridor (Level 3b) (ca. 525-500 BC) (drawing H. Cevizoğlu)

Figure 11: The northern glacis next to the corridor of the gateway related to the late phase of the Archaic defense Wall (Level 3b) (ca. 525-500 BC) (Courtesy of Klazomenai Expedition)

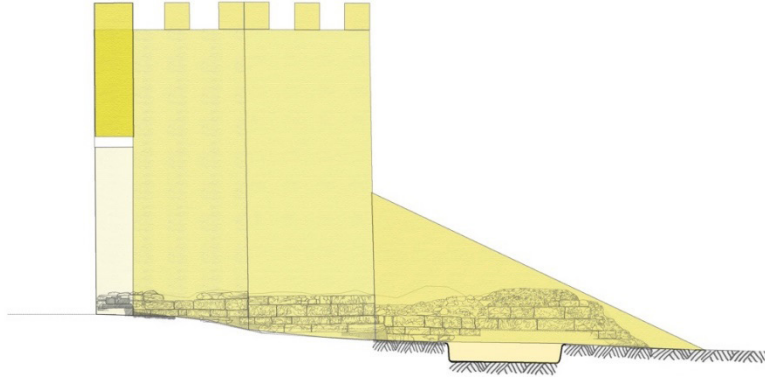

Figure 12: Reconstructed drawing of the defense wall of Archaic Klazomenai (Level 3b) (ca. 525-500 BC) (drawing H. Cevizoğlu)

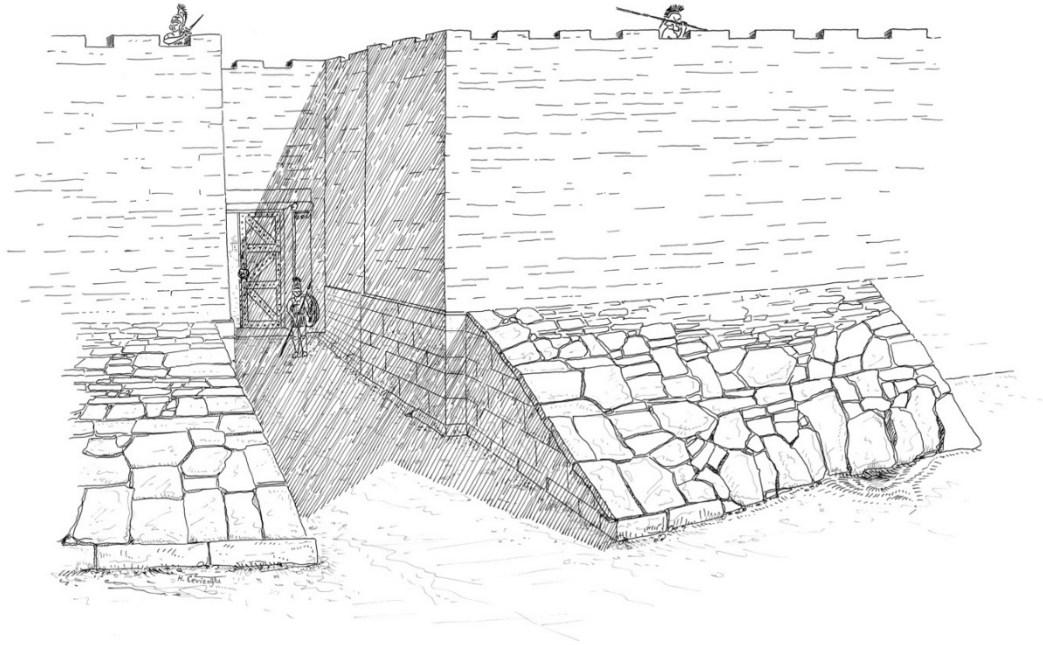

Figure 13: Hypothetical drawing showing the features of the gateway and defense wall of Archaic Klazomenai in its late phase (Level 3b) (ca. 525-500 BC) (drawing H. Cevizoglu)

Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Alexandria Troas'taki Kültler ve İkonografileri

Erhan Öztepe*

Öz

Kuzeybatı Anadolu'nun en büyük yerleşimlerinden biri olan Alexandria Troas antik kentinin, kuruluşundan itibaren yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntuların verdiği bilgiler ışığında çeşitli inanışlara ve kültlere ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Antik kentteki en eski kültlerin başında Apollon Smintheus kültü gelmektedir. Günümüzde yaklaşık olarak Çanakkale ili sınırlarını kapsayan Troas Bölgesi'nin en eski ve saygı gören kültlerinden olan Apollon kültü, Smintheus sıfatıyla Homeros'un İlyada Destanı'ndaki dizelerinde ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Apollon Smintheus kültü, antik kentte kuruluş evresinden itibaren tanınsa da asıl güçlü ilişki Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren, Gülpınar'daki Apollon Smintheus Tapınağı'nın Alexandria Troas'ın ana kült merkezi olmasıyla, MS 3. yüzyıla kadar sürmüştür. Apollon'un yanı sıra antik kentte varlığı bilinen Dionysos ve Aphrodite kültleri de yazıtlar yardımıyla tanınmaktadır. Roma Dönemi'yle birlikte sikkeler üzerindeki betimlerden tanıdığımız Tykhe de kent tanrıçası olarak antik kentte saygı gören kültlerden biri olmalıdır. Karia Bölgesi'nde Lagina'da bulunmuş olan MÖ 81 yılına tarihlenen Grekçe bir yazıt yoluyla kurabildiğimiz Hekate ile Alexandria Troas arasındaki dini bağın erken Geç Helenistik Dönem'e kadar gittiği, son yıllarda Forum'da yürütülen kazılar sırasında bulunmuş olan farklı boyutlardaki üç gövdeli Hekate heykelleri ise kültün Roma Dönemi'ndeki varlığı ve kültün bu kentte daha eskiye dayandığının somut kanıtı niteliğindedir. Alexandria Troas'ın İmparator Augustus ile birlikte bir koloni yerleşimi haline gelmesinden sonra kente kazandırılan kültlerden biri de İmparatorluk kültürüdür.

Anahtar Kelimeler: Troas, Kült, Apollon, Smintheus, Hekate, Kybele, Tykhe.

Cults and Iconographies in Alexandria Troas in Light of Epigraphic and Archaeological Evidence

Abstract

Alexandria Troas, one of the largest settlements in northwestern Anatolia, has been home to various beliefs and cults since its foundation, as evidenced by both written sources and archaeological findings. One of the oldest cults in the ancient city is the cult of Apollo Smintheus. Among the oldest cults in the ancient city is the cult of Apollo Smintheus. This cult, one of the most ancient and revered in the Troas region -today roughly within the boundaries of the Çanakkale province- first appears in the verses of Homer's Iliad under the epithet Smintheus. While the cult of Apollo Smintheus was recognized in

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, oztepe@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0558-8870>

Alexandria Troas from the city's earliest phases, its strongest association occurred during the Roman Imperial Period, particularly as the Temple of Apollo Smintheus in Gülpınar became the city's main cult center, persisting until the 3rd century CE. In addition to Apollo, the presence of the Dionysus and Aphrodite cults in the ancient city is confirmed through inscriptions. The goddess Tyche, known from depictions on coins during the Roman period, was likely one of the venerated cults, regarded as the city's patron deity. A Greek inscription dated to 81 BCE in Lagina, located in the Caria region, reveals that the religious connection between Hecate and Alexandria Troas extends back to the early Late Hellenistic period. Furthermore, the discovery of three-bodied Hecate statues of varying sizes during recent excavations in the Forum provides tangible evidence of the cult's presence during the Roman period. The Imperial cult was also introduced to the city following Emperor Augustus' transformation of Alexandria Troas into a colony.

Keywords: Troas, Cult, Apollo, Smintheus, Hecate, Cybele, Tyche.

Giriş

Günümüzde Çanakkale ili, Ezine ilçesi, Dalyan Köyü yakınlarında yer alan Alexandria Troas antik kenti, MÖ 4. yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Ege'de Helenistik Dönem'de kurulmuş olan en büyük yerleşimlerden biridir. Antik kentin nüfusunun, kuruluş aşamasında yakın çevredeki çok daha küçük yerleşimlerden getirilen ahalinin, "synoikismos" olarak adlandırılan zorunlu iskâna tabi tutulması neticesinde oluştuğu düşünülmektedir¹. Roma Dönemi'nde bir koloni şehri haline dönüşen yerleşimin, son kazı ve araştırmalara göre MS 13-14. yüzyıla kadar iskân gördüğü anlaşılmaktadır. Son dönem kazılarında antik yerleşimin merkezi konumundaki Forum içinde ortaya çıkarılan geç dönem mezarları bu durumu desteklemektedir. Gerek yazılı kaynaklar gerekse de arkeolojik bulgular antik kentte, kuruluşundan itibaren pek çok tanrı ve tanrıçaya tapınım olduğunu göstermektedir. Epigrafi belgelerden edinilen bilgilere göre kuruluşundan sonraki yüzyıllarda ve Roma kolonisi haline dönüşmesinden sonra, yeni kültürler ile birlikte eski inanışların da devam ettiği görülmektedir. Hristiyanlığın Anadolu'da ilk nüvelerinin oluştuğu bir dönemde Aziz Paulus'un, Alexandria Troas ile olan ilişkisi antik kentte bu yeni inancın da tanınmasına neden olmuştur.

Epigrafi veriler Apollon kültürünün Alexandria Troas'ın kuruluşundan başlayarak MS 3. yüzyıla değin varlığını koruyabilen tek kültür olduğunu göstermektedir. Bulgular Anadolu'nun saygın kültürlerinden biri olan Apollon kültürünün Kuzeybatı Ege'de özellikle Troas Bölgesi'nde birçok yerde "Smintheus epitheti" ile birlikte anıldığına işaret eder².

Homeros'un İlyada Destanı'nda yer alan "Ey Khryse'yi, kutsal Killa'yı koruyan, gümüş yaylı, Tenedos'un güçlü kralı, Smintheus dinle beni", dizelerinden de anlaşılacağı üzere Apollon Smintheus'un bölgede tamnan önemli bir kültür olduğu bilinmektedir³. Alexandria Troas'ın içerisinde ayrı bir tapınım alanına sahip olan Apollon Smintheus'un ayrıca antik kentin kuş uçuşu 25 km kadar güneyinde yer alan Gülpınar Beldesi'nde de Smintheion adı verilen bir kültür alanı daha bulunmaktadır⁴. Anadolu'da Miletos-Didyma ve Lagina-Stratonikeia gibi ör-

1 Troas'taki Synoikismos için bk. Akahn 2008, 1-38.

2 Özgünel 2001, 7-18; Özgünel 2012, 477; Özgünel 2013, 32; Buruldağ 2017, 632, dipnot 2869.

3 Homeros 2012, I. 37.

4 Apollon Smintheus Kültür Alanı ile ilgili olarak bk. Özgünel 2012, 475-488.; Özgünel 2013, 29-75; Kaplan 2021, 150-160.

neklerden tanıdığımız, aralarında kutsal yol vb. ulaşım hattı bulunan ana kent-kutsal alan ilişkisini, Troas Bölgesi'ndeki uygulamasını Alexandria Troas-Smintheion arasında da görmekteyiz. Bu iki merkezin birbirleri ile olan bağının varlığı hem epigrafik hem de arkeolojik olarak ispat edilebilmektedir. Alexandria Troas'tan çıkıp güneye Smintheion'a ulaşan bir yol ve bu yolun üzerinde var olan Roma Dönemi Köprüsü bu ilişkiye işaret eden en önemli veridir⁵. Ana kent-kutsal alan ilişkisini gösteren diğer bir kanıt ise Smintheion'da ele geçmiş olan sikkeler içinde Alexandria Troas darbı sikkelerin hem Helenistik hem de Roma Dönemlerinde göz ardı edilemeyecek olan yoğunluğudur⁶. Apollon kültürünün, antik kentin kuruluş evresinden itibaren Helenistik Dönem boyunca sevilen ve saygı gösterilen bir kült olduğu en erken sikkelerden itibaren betimlerine rastlanıyor olması nedeniyle anlaşılmaktadır⁷. Benzer bir durum Roma Dönemi darbı sikkelerde de Apollon'un sembolleri ile birlikte kültün dolaylı olarak, bazen de sadece kült heykeli biçimdeki betimi ya da tapınak içinde kült heykeli tasviri ile görülmektedir⁸.

Sikke betimleri dışında Apollon kültü ile antik kent arasındaki bağlantıyı vurgulayan diğer bir kaynak gerek Alexandria Troas içinden ve çevresinden gerekse de Apollon Smintheus kült alanından ele geçmiş olan yazıtlardır. Kült alanında Alexandria Troas sakinlerinin onuruna dikilen en erken yazıt MÖ 165 tarihine aittir⁹. Bu en erken yazıttan başlayarak Roma Dönemi boyunca Alexandria Troas-Smintheion ilişkisini kanıtlayan pek çok yazıt hem antik kent ile yakın çevresinde hem de Smintheion'da ele geçmiştir¹⁰. Son yıllarda Gülpınar'daki kült alanında yürütülen kazılar bize Apollon Smintheus kültüne adanmış yeni yazıtları sunmaktadır¹¹. Günümüzde Roma Kolonisi Colonia Augusta Troadensis'in Forumu içindeki Podyumlu Salon olarak adlandırılan yapıda bulunan batı ve güney duvarları önünde yer alan, ufak farklılıklarla birbiriyle uyumlu Latince iki yazıtta "Quintiliae P(ublii) f(iliae) Apphiaie Quintili(i) Maximi leg(ati) Aug(usti) sacerdoti Victor(iae) Aug(usti) et Divae Aug(ustae) propheti Apollinis Zminthei sacerdoti Liberi Patris d(ecreto) d(ecurionum)" ibaresi yer alır ve burada Publius Quintilius Maximus'un kızı Quintilia Apphia'nın onurlandırıldığı anlaşılmaktadır¹² (Resim 1). Detaylandırılacak olursak, Quintilia Apphia'nın birbirini izleyen önemli rahibelik görevleri belirtmekte olup bunlardan biri Apollon Smintheus'un kâhinliği rolüdür ve kendisinin Alexandria Troas'taki ölümünden sonra Smintheion'daki Apollon Smintheus koruluğuna gömüldüğünden antik kaynaklar bahsetmektedir¹³. Antik kent ile kült alanını ilişkilendirebilecek en geç tarihli yazıt ise MS 3. yüzyıla kadar olan bir zaman aralığına tarihlendirilmektedir¹⁴.

5 Tabula Peutingeriana'da Alexandria Troas'tan çıkan yol güneye doğru uzanarak Smintheion'a ulaşmaktadır. https://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/8_aegyptus/aegyptus_3_3.html; Özgünel 2001, 60-63; Jewett-Stupperich 2008, 353-354, Taf.45.3; Özgünel 2012, 478; Cook 1973, 225-226, Pl.26-27, 28a; Şahin Öztepe 2001, 14; Gürdal 2013, 141-149; Kaplan 2016, 49-94.

6 Çizmeli Ögün 2013, 140.

7 Buruldağ 2017, 639-642.

8 Buruldağ 2017, 643-671.

9 Riel 1997, 6, 42-46 No. 5.

10 Bu yazıtlar ile ilgili olarak bk. Buruldağ 2017, 634-639.

11 Özhan 2015, 107-114, No. 1-6.

12 Schwertheim 2008, 180-183, Taf.44,2-3.

13 Schwertheim 2008, 181.

14 Riel 1997, 94, No.64 (MS 1-2. yüzyıl); Schwertheim 1996, 111-112, No. 14 (MS 2-3. yüzyıl)

Alexandria Troas'ın Apollon kültü ile olan bağımlı vurgulayan bir başka unsur da Apollon Smintheus onuruna yerel olarak düzenlenen ve atletlerin katıldığı "Smintheia Pauleia" oyunlarıdır¹⁵. Helenistik Dönem'de MÖ 2-1. yüzyıllarda başladığı düşünülen ve antik kentin stadionu ile ilişkilendirilebilecek söz konusu oyunlar olasılıkla MS 3. yüzyıla kadar devam etmiştir¹⁶. Henüz kazısı yapılmamış stadionun mevcut teknik özellikleri ve yüzey bulguları ile yazılı kaynaklar değerlendirildiğinde, Apollon Smintheus kültü ile ilintili olarak "Smintheia Pauleia" oyunlarının en erken MÖ 2. yüzyılın geç safhasından başlayarak MS 3. yüzyıla kadar faaliyette olduğu ve burada organize edildiği düşünülebilir¹⁷. Alexandria Troas'ın dışında ele geçmiş ancak antik kentteki Apollon kültü ile ilişkilendirilebilecek iki Grekçe yazıt bize "Pythia" şenlikleri ile ilgili bağı gösterir. Perinthos'tan ele geçmiş ve MS. 2. yüzyılın sonuna tarihlenen yazıt ile Delphoi'den MS erken 3. yüzyıla ait olan yazıt Alexandria Troas'ta Apollon onuruna düzenlenen "Pythia" oyunlarına atıfta bulunmaktadır¹⁸. Son dönem çalışmaları antik kent tarafından düzenlenen, "Smintheia", "Smintheia Pauleia" ve "Pythia" olmak üzere üç agon'un varlığına işaret etmektedir¹⁹.

Kültler ve İkonografi

En erken döneme ilişkin bulgulara bugün için henüz sahip olamasak da yazılı kaynaklar Apollon'a duyulan saygının en azından MS 3. yüzyılın erken evresine kadar devam ettiğini ve bu inanışın önemini koruduğunu ispatlamaktadır. Antik kentte Apollon'a duyulan saygının Homeros döneminden beri bölgede var olan bir kült olmasının yanında farklı antik yerleşimlerden Alexandria Troas'a taşınan nüfusun da beraberinde getirdikleri inançlar içinde Apollon'un özel bir yer tutması olasılığını da göz ardı etmemek gerekir. Apollon Smintheus kültürünün, Alexandria Troas'ta yaşayan inançlar içinde en önemlisi olduğu ve geniş bir yer tuttuğu antik kentin en erken sikkeleri üzerindeki betimlemelerden de anlaşılmaktadır. Kentin kuruluş dönemine ait sikkeler üzerinde define çelenkli Apollon başı olarak karşımıza çıkan kült emareleri (Resim 2a-b), MS 2. yüzyılın sonundan itibaren Apollon Smintheus'un kült heykelinin betimi olarak gözükmeye başlar ve MS 3. yüzyıl sikkelerinde de bir tapınak yapısının içerisinde tasvir edilmiş kült heykeli betimi devam eder (Resim 3a-3b). Sikkeler üzerindeki Apollon'un kült heykeli genellikle sağa dönük, himationa sarılmış, sağ elinde patera, sol elinde ok, yay ve de omzunun gerisinde sadak ile betimlenmiştir. Bu betimleme biçimi, tanrının kült heykelinin alçak bir kaide üzerine çıkarılması, yay, sadak ve elinde patera tutar biçimde karşımıza çıkabildiği gibi bazı örneklerden de gördüğümüz üzere önünde üç ayaklı bronz kazanın yerleştirilmesi ile de kompoze edilmiştir. Apollon'un betimlenmesindeki en belirgin değişimlerden biri de Caracalla Dönemi sikkelerinde görülür. Tanrı bu tasvirde sağ ayağını bir kaide üzerine koymakta, sol bacağı yere basar vaziyette ve sağ elinde bir dal tutmaktadır (Resim 4). Apollon'un MS 3. yüzyılın ilk yarısında sikkeler üzerindeki bu ikonografisi aklı Lateran tipli Poseidon'u getirmektedir. MÖ 4. yüzyılda dönemin önemli ustalarından Lysippos, Korinth şehri için bronz bir Poseidon heykeli yapmış olup bugün mevcut olmayan bu eser günümüzde Vatikan Müzesinde korunmakta olan Lateran tipli Poseidon heykeli ile bağdaştırılmakta-

15 Riel 1997, 82-84, No. 52-54, 238, T 143,1-2; Özhan 2015, 107; Buruldağ 2017, 464-473.

16 Ferguson 1985, 90; Mechikoff-Rieger-Trakadas 2011, 181; Buruldağ 2017, 473.

17 Mechikoff-Rieger-Trakadas 2011, 187.

18 Riel 1997, 83, 238, T 143,1-2; Buruldağ 2017, 461-462.

19 Özhan 2016, 257-275; Buruldağ 2017, 461-473; Kaplan 2021, 148.

dır²⁰ (Resim 5). Poseidon'un bu betimi MÖ 2. yüzyılın ortasından Roma İmparatorluk Dönemi içine kadar farklı alanlarda karşımıza çıkmaktadır²¹. Poseidon'un bir kaya ya da yunus üzerine sağ ayağını basması ve sol tarafında da üç dişli yaba (trident) tutuyor olması Apollon'un MS 3. yüzyıl Alexandria Troas sikkeleri üzerinde sağ ayağını kaya üzerine basan, sağ eliyle dal tutan tiplemesine ilham kaynağı olmuş olmalıdır²².

Apollon kültürünün yanında yazıtlarda bahsi geçen ancak kutsal alanı veya tapınak yapısı ile ilgili herhangi bir arkeolojik veriye henüz ulaşmadığımız bir diğer kült Dionysos'a aittir. Alexandria Troas antik kentinin territorumunda bulunmuş olan yazıtlardan ikisi Dionysos'a ait mülke ya da kutsal alana işaret ediyor olması nedeniyle önemlidir²³. Yine Dionysos kültürü ile ilintili bir sınır taşı ve Callistes ile babası tarafından tanrıya adanmış bir altar, antik kentteki Dionysos varlığını belgeleyen yazılı kaynaklardır²⁴. Ancak söz konusu yazıtlardan ilk ikisinde geçen ortak ifadelerden Dionysos ile ilgili yazıtların Alexandria Troas'tan ziyade Neandria'daki Dionysos kültürünün varlığına işaret edebileceğine de dikkat çekilmektedir²⁵. Söz konusu yazıtların kronolojik olarak Geç Helenistik Dönem'e işaret ediyor olmaları ve eğer Alexandria Troas ile ilişkilendirileceklerse MÖ 4. yüzyılın sonlarında, antik kentin nüfusunun oluşturulması evresinde belki de Neandria'dan göç edenlerle birlikte yeni yerleşime getirilmiş olabileceği de ihtimaller arasındadır. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen diğer iki yazıt ise Dionysos kültürü ile doğrudan bağ kurulabilecek niteliktedir²⁶. Dionysos ile ilgili epigrafik kanıt niteliğindeki bir başka örnek Hadrian Dönemi'ne tarihlendirilen, imparatorun Dionysos sanatçıları derneğine hitap ettiği üç mektuptan oluşan Grekçe yazıttır²⁷. Yazıt genel olarak agonların düzenlenmesi ile ilgili organizasyon, takvim ve ödüllere varıncaya kadar çeşitli kararları içermektedir. Bu epigrafik belge hem antik kentteki Dionysos kültürünü hem de bu kült ile ilgili olarak Dionysos sanatçılarının oluşturduğu derneğin varlığını kanıtlaması açısından önemlidir. Yazıtın Alexandria Troas'ta odeonun hemen önündeki portikoda bulunmuş olması sanatçıların odeonu bir toplanma mekânı olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir²⁸. Forumda bugüne kadar gerçekleştirilen kazı ve araştırmalarda Dionysos kültürünün yazıtlar dışında arkeolojik olarak varlığına işaret edebilecek bulgu sayısı oldukça azdır. 2000 yılında Forum içindeki podyumlu tapınağın kuzeydoğu köşesinde ele geçen ve muhtemelen bir kabartmadan kopmuş olan baş bu anlamdaki tek örnektir. Dionysos olduğu saçının üstündeki asma yapraklı çelenk ile anlaşılan kabartmanın, gözlerindeki matkap işçiliğine dayanarak MS 2. yüzyılın ortası civarına tarihlendirilmesi mümkündür. Bulunduğu nokta itibarıyla nereye ait olabileceği konusunda yorum yapabilmek ise güçtür²⁹.

20 Katsonopoulou 2017, 23-24.

21 Katsonopoulou 2017, 23.

22 Apollon kült heykelleri ve tiplmeleri üzerine güncel çalışmalar yürüten Prof. Dr. Thomas Weber-Karyotakis ile gerçekleşen fikir alışverişinde Apollon Smintheus kült heykelinin köken olarak Lateran Poseidon tipinden türetilmiş olabileceğini ifade etmiştir.

23 Riel 1997, 97-98, No. 69-70; Schwertheim 1996, 113-114, No.17, Taf.11, 5.

24 Cook 1973, 404, No. 27, Pl.71; Riel 1997, 98-99, No. 71-72.

25 Franken 1996, 87-90; Schwertheim 1996, 114; Buruldağ 2017, 672.

26 Riel 1997, 99 No.73, 162 No.176.

27 Petzl-Schwertheim 2006.

28 Schwertheim 2004, 22.

29 Troya Müzesi Env. No. 9252

Antik kentte saygı gördüğü ve dolayısıyla bir kültü olduğu düşünülen ancak az sayıda yazıtta adı geçen bir diğer tanrı Aphrodite'dir³⁰. Plutarchus, tanrıça Aphrodite ile ilgili en önemli kaynağımız durumundadır. Yazar, "Paralel Yaşamlar" isimli yapıtında Lucullus'un hayatını aktarırken onun Mithridates tarafından gerçekleştirilen Kyzikos kuşatmasını zaferle püskürttüktan sonra Hellespontos'a gitmek üzere oradan ayrıldığını, Alexandria Troas'a ulaştığında Aphrodite'ye ait korulukta geceyi geçirdiğini, tanrıçanın uykusunda kendisine görünmesi sonrası uyandığında Lemnos'a doğru yola çıktığından bahseder³¹. Lucullus ile ilgili bu anekdotun MÖ 73-72 yılları civarında yaşanmış olması Alexandria Troas'ta en azından MÖ 1. yüzyıl içinde bir Aphrodite kutsal alanının varlığını düşündürmektedir³². Alexandria Troas'ta bir Aphrodite kültürünün varlığına ilişkin diğer bir somut kanıt, üzerinde yazıt da yer alan Aphrodite heykelidir. 1760 yılında Roma Celio'daki San Gregorio Kilisesi yakınlarında keşfedilmiş olan normal insan ölçülerinin üzerindeki Aphrodite heykelinin kaidesinde, tanrıçanın tuttuğu kumaşın döküldüğü kutu biçimli bloğun dar yüzü üzerinde: "Troas'taki (Alexandria) Aphrodite'ye Menophantos onu yaptı" anlamına gelen, "Ἀπὸ τῆς ἐν Τρωάδι Ἀφροδίτης Μηνόφαντος ἐποίησεν" şeklinde beş dizelik bir yazıt yer almaktadır³³ (Resim 6a-b). Günümüzde Roma'daki Ulusal Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda yer alan ve MS 1. yüzyılda faaliyet göstermiş olan heykeltıraş Menophantos'un imzasını taşıyan eser, Aphrodite Medici tipiyle Kapitol Aphroditesi olarak bilinen tipin kombinasyonundan oluşan bir heykel olup ustasının imzasını taşıdığı bilinen tek kopya olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir³⁴. Stilistik özellikleri nedeniyle Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde özgün eserden üretilmiş kopya olması muhtemel olan heykelin ustası Menophantos'un Alexandria Troas'ta çalışmış olan bir sanatçı mı yoksa sadece bir kopya ustası mı olduğunu tespit edebilmek güçtür.

1997 yılından itibaren antik kent ve çevresinde sürdürülen sistematik araştırma ve kazı çalışmaları çerçevesinde henüz Aphrodite'ye ait olabilecek bir kült alanının ya da tapınağın varlığına rastlanamamıştır. Ancak Roma'daki yazıtlı Aphrodite heykeli dışında 2001 yılında podiyumlu tapınağın altındaki kanal sistemi içerisinden gün ışığına çıkmış olan bir kadın heykeline ait gövde alt bölümü her ne kadar müze envanterine nymphe olarak kaydedilmiş olsa da gösterdiği ikonografik özellikler nedeniyle yarım giyimli Aphroditeler sınıfına dahil olması gerekir³⁵ (Resim 7). Heykel alt gövdesi bel altına kadar kaymış ve göbeğin altında bağlanmış olan himationu, sabit sol bacağı ve hareketli bacak olan dizden kırılarak verilmiş olan sağ bacağının sağladığı duruş ile Helenistik Dönem'in Aphrodite Anadyomene, Roma Dönemi'nin Venus Pudica tipine yakınlık göstermektedir³⁶. Heykel torsosunun Aphrodite Anadyomene tipi ile olan bağı S. Feuser tarafından inandırıcı bir biçimde ortaya konulmuştur³⁷. 2015 yılında Alexandria Troas'ta antik limanın kuzeyinde, günümüzdeki Dalyan Köyüne ait balıkçı barınağının içinde yapılan dip temizliği sırasında ikinci bir Aphrodite torsosu daha ele geçmiştir. Anadyomene tipli

30 Buruldağ 2017, 674-676.

31 Plutarchus, XII, 1-2.

32 Riel 1997, 222-223, T.133.

33 Riel 1997, 238 T.142, 2; Delivorrias-Berger Doer-Kossatz Deismann, 1984, 54, No. 422; Weinstock 2001, 506-507.

34 Weinstock 2001, 507; Delivorrias-Berger Doer-Kossatz Deismann, 1984, 54, No. 422.

35 Troya Müzesi Env. No. 9394.

36 Anadyomene tipi için bk. Delivorrias-Berger Doer-Kossatz Deismann, 1984, 76-77; Vogt 2001, 66.

37 Feuser 2008, 141-144 (MS 2. yüzyıl).

bir Aphrodite'ye ait olması muhtemel torsonun tıpkı ilkinde olduğu gibi nereye ait olabileceği konusunda tahmin yürütmek güç gözükmektedir. İlk torso için tapınak alanındaki buluntu yerine yakınlığı nedeniyle çeşme yapısı veya özel konutun bahçesi ile ilişkilendirmek akla yatkın gelse de ikinci torsonun denizden çıkmış olması durumu güçleştirmektedir³⁸. Yine de tüm bu veriler, Alexandria Troas'ta Aphrodite ve kültü ilişkilendirilebilecek somut arkeolojik bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Helenistik Dönem'de Kuzeybatı Ege'de özellikle de Troas Bölgesi'nde yaygın olan Apollon Smintheus kültünün antik kentteki en önemli tapınım olduğunu, Apollon'un yanında çok daha az veri ile varlıkları bilinen ya da düşünülebilecek olan Dionysos ve Aphrodite kültlerinin de antik kent bir Roma kolonisine dönüşmeden önceki saygı gören kültürler arasında bulunduğunu belirtmiştik. Roma Dönemi'ne gelindiğinde İmparator Augustus'la birlikte kentin bir Roma kolonisine dönüşmesinden sonra Helenistik Dönem'deki yerleşik nüfusa Romalı yurttaşların katılmasıyla birlikte kente yeni inanışların ve kültürlerin geldiği görülmektedir. Bu dönemle birlikte artık Colonia Augusta Trodensis adını alan, yeni bir yerleşim düzenine ve karma nüfusa kavuşan Alexandria Troas'ta Hekate ve İmparatorluk Kültü gibi yeni kültürlerin varlığı görülme-ye başlanmıştır.

Alexandria Troas'ın doğu kapısı yakınında bulunmuş adak sütunu üzerindeki Grekçe yazıt, yerleşimde daha önce bilinmeyen bu kültürün varlığını ispatlamaktadır. Alexandria Troas'tan Apollon Smintheus tapınağına uzanan kutsal yola dikilmiş ve MS 2. yüzyıla ait olduğu varsayılan sütunun kaidesi üzerindeki yazıt kaidenin Hekate rahibi olan Grek kökenli Roma yurttaşı Lucius Curiatius Onesimus tarafından tanrı Apollon için adandığını göstermektedir³⁹. Yazıt kolonideki Hekate kültünün ilk kanıtı olması bakımından önemlidir. Yazıt içinde karşılaşılan "πολυώνυμος" sıfatı Selene veya Artemis gibi diğer tanrıçalar ile ilişkilendirilse de bu örnekte Hekate vurgusu belirgindir⁴⁰. Lagina'da bulunmuş olan MÖ 81 yılına tarihli Grekçe bir yazıt, aslında Hekate ile Alexandria Troas arasındaki dinî bağın ilk işareti olarak da sayılabilir. Yazıtta Lagina'da yer alan Hekate tapınağının kutsallığının Alexandria Troas tarafından tanındığı belirtilmektedir⁴¹.

2017 yılına kadar Alexandria Troas'ta yazılı kaynaklar dışında Hekate ile ilgili arkeolojik veriler elimizde bulunmamaktaydı. Ancak 2017 kazı sezonunda doğu ve güney portikoların birleştiği köşede bir geç dönem mezarının arkasında gün ışığına çıkarılan üç gövdeli Hekate heykelcikleri antik kentte Hekate kültünün varlığını belgeleyen en somut örneklerdir. Anadolu'da Roma Dönemi'nde iki farklı biçimde tek gövdeli üç başlı ve altı kollu ya da üç ayrı gövdeli üç başlı ve altı kollu olmak üzere iki ayrı formda karşımıza çıkan bu heykelciklerden Alexandria Troas örnekleri ikinci gruba dâhildir. Birbirlerine sırt sırta yapışık, bazen ortalarında bir sütun bulunacak şekilde üç kadın bedeni şeklinde betimlenmiş olan üçü de ayrı yöne bakmakta olan Hekate figürleri kavşaklara, yol ağzlarına ya da yerleşim içerisindeki belirli kutsal alanlara konulmaktadır⁴². Antik kent içinde Hekate ile ilişkilendirilebilecek bir alan henüz tespit edilebilmiş değildir. Bu heykellerin özgün konumlarının ev gibi özel bir alan olma ihtimalleri de olabilir.

38 Feuser 2008, 143.

39 Schwertheim 1996, 112-113, No.16; Riel 1997, 95, No. 65; Römhild 2011, 176.

40 Riel 1997, 95.

41 Şahin 1982, 10 No.508; Riel 1997, 219-220 T.108.

42 Karagöz 2002, 310.

Burada zikretmemiz gereken diğer bir kült ise bugüne kadar çok az örnekle temsil edilen Kybele Kültü olmalıdır. Alexandria Troas'ta Kybele kültü ile ilgili olarak ne yazık ki hem epigrafik kaynaklarda hem de sikke betimleri üzerinde bugüne kadar bize bilgi verebilecek bir bulguya rastlanılmamıştır. Ancak Kybele, ilki 2007 yılında podyumlu salon olarak adlandırılan yapının içinden diğeri ise modern balıkçı barınağının içindeki dip temizliği sırasında 2014 yılında ele geçen heykelcikler olmak üzere iki örnekle temsil edilmektedir⁴³. *In situ* halde bulunmayan Kybele heykelciklerinden ilki yüksek arkalıklı tahta oturan, yüksek kemerle bağlanmış *chiton* üzerine himation giysili ve başında polos taşıyan, sağ tarafında patera sol tarafında ise tympanon bulunan, dizleri üzerine küçük bir aslanın uzandığı bir kompozisyon sergilemektedir⁴⁴ (Resim 8). Söz konusu bu Kybele heykelciği gösterdiği genel özellikleri ile MÖ 5. yüzyılda Atina'da Metroon'da yer alan Agorakritos'un Kybele heykeli ile başlayan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar devam eden bir tipin temsilcisidir⁴⁵. İkonografisi ve detayda gösterdiği işçilik nedeniyle Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmesi mümkün olan Kybele heykelciği olasılıkla özel bir konutun içinde bir niş için tasarlanmış olmalıdır⁴⁶. İlkini gösterdiği özelliklere karşın ikinci heykelcikte yine arkalıklı bir tahtta oturan, tahtın yanlarında iki yetişkin aslanın yer aldığı, altta *chiton* üzerinde dizlerin üzerini örten *himation* taşıyan Kybele tiplmesi betimlenmiştir. Oturan heykelciğin üst bölümü ve bazı bölümleri kırık olduğu için diğer detaylarla ilgili elimizde veri yoktur. Ancak genel özellikleriyle ikinci heykelcik de Roma Dönemi boyunca yaygın olan diğer bir tipin temsilcisidir⁴⁷. Bugüne kadar sadece iki örnek ile tanıdığımız Kybele'nin kültüne ilişkin özel bir alana ise henüz ulaşılabilmiş değildir.

Antik kentte özellikle Roma Dönemi sikkeleri üzerinden tanıdığımız diğer bir kült ise Tykhe kültüdür. Tanrıçanın kent sikkeleri üzerinde betiminin yer almaya başlaması zaman olarak İmparator Hadrian Dönemi sonrasına denk gelmektedir. Yerleşim tanrıçası olarak Tykhe çoğunlukla MS 3. yüzyıla ait sikkeler üzerinde başında sur burçlarını sembolize eden bir taç taşıyan, profilden sağa dönük büst şeklindeki betimlemesi ile karşımıza çıkar. Tanrıçanın başında burçları simgeleyen tacı ile sikkenin bir yüzünde yer aldığı örneklerde sikkenin diğer yüzünde yaygın olarak Apollon Smintheus kült heykeli farklı ikonografilerde olmak üzere karşımıza çıkmaktadır⁴⁸.

Alexandria Troas ve çevresinden ele geçen yazıtlarda Asklepios ile ilgili ibarelere de rastlanmaktadır⁴⁹. Bir kısmı günümüzde nerede olduğu bilinmeyen ancak antik kent ile ilişkilendirilebilecek epigrafik belgeler içerisinde MS 2. yüzyıla tarihlendirilen ve Marcus Paulinus Aelius Aurelius'a ait olduğu anlaşılan yazıt Asklepios'a ait bir kutsal alana işaret etmektedir⁵⁰. Bu bilgi ışığında Asklepios'a adanmış bir küçük altının varlığı ile teyit edilmektedir⁵¹. Antik

43 Tannöver 2016, 405-412.

44 Tannöver 2016, Abb. 3-5.

45 Simon 1997, 753-764.

46 Tannöver 2016, 408.

47 Genel Kybele ikonografisi için bk. Simon 1997, 744-764; Roma dönemine genel bakış Naumann 1983, 283-290.

48 Buruldağ 2017, 665-671.

49 Riel 1997, 48 No. 9, 95-97 No. 66, 136-137 No.129.

50 Riel 1997, 137.

51 Buruldağ 2017, 415, dn.2036.

kentte bulunmuş olup günümüzde Verona'da korunmakta olan bir başka MS 2. yüzyıl yazıtı, Apollon Smintheus'a adanmış olup içinde Asklepios Soter ifadesi de geçmektedir⁵². Asklepios ile ilişkilendirilebileceğimiz son yazıt Geç Helenistik Dönem'e ait olup bize Alexandria Troas'ta bir Asklepios Birliği'nden söz etmektedir⁵³. Asklepios ile ilişkilendirilebilecek bir diğer bilgi ise 1726 yılında Alexandria Troas'ı gezen ve antik yerleşimin 18. yüzyıldaki durumu hakkında bilgiler veren Chevalier de Clairac'dan gelmektedir. Fransız seyyahın antik yerleşim içerisinde heykelli kule olarak işaret ettiği yapıdan ele geçtiği ifade edilen ve çizimi verilen kabartmalı bir mimari eleman üzerinde yer alan 1,67 m boyutlarındaki kadın figürü, sağ kolu üzerindeki yılan betimlemesi ile Asklepios'un kızı Hygeia olarak tanımlanmaktadır⁵⁴. Elimizdeki az sayıdaki epigrafik kanıt antik kentte Asklepios ile ilişkilendirilebilecek doğrudan bir külte işaret etmek konusunda güçlü veriler sunamasa da Alexandria Troas'ın doğu nekropolü içerisinde ve Ilıca deresi kenarında yer alan, Roma Dönemi'nden günümüze işletilmeye devam eden termal kaynak, bölgede Asklepios ile ilgili başkaca verilerin olabileceğini de düşündürmelidir.

Alexandria Troas'ın İmparator Augustus Dönemi'nde Colonia Augusta Troadensis adıyla bir Roma kolonisine dönüştüğü süreçte yukarıda bir kısmına değinildiği gibi antik yerleşimin kuruluşundan itibaren var olan kültürlerin yanında yeni inançların da kolonide kendilerini göstermeye başladığı hem epigrafik hem de arkeolojik bulgular vasıtasıyla görülmektedir. Bu dönemde Troas'taki Roma kolonilerinden biri olan Colonia Augusta Troadensis'te İmparatorluk kültürünün de görülmeye başladığı epigrafik bulgulardan anlaşılmaktadır. Günümüzde mermer elemanlarının neredeyse tamamını yitirmiş olan Forum'daki podyumlu tapınak gösterdiği mimari özellikler nedeniyle Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ve olasılıkla Caesar, Augustus ve Tanrıça Roma'ya adanmış olmalıdır⁵⁵. Roma kolonisi olduktan sonra kentte oluşturulmaya çalışılan imparatorluk kültürüne ve bu kült ile ilişkili görevleri yürüten kişiler üzerinden kültürün varlığına işaret edebilecek ve çoğunluğu da MS 1. yüzyıla tarihlenebilecek epigrafik kanıtlara antik yerleşimde ve çevresinde rastlanmaktadır⁵⁶.

Colonia Augusta Troadensis'te imparatorluk kültürü ile birlikte değişen demografik yapı beraberinde kimi yerel inanışları da getirmiştir. Bunlardan ilki yazıt ve sikkeler üzerinden tanıdığımız Genius Populi kültürüdür⁵⁷. Genius kelimesi "baba", "yaratıcı" ve "meydana gelen" gibi anlamlar içermekte olup Roma toplumunda ailenin reisi olan erkeğin koruyucu ruhunu temsil etmektedir. Ailenin bütünlüğünü temsil eden bu kavram zamanla Roma toplumunda Genius Populi Romani kavramına ve özel bir aile kültürüne dönüşmüştür. Kolonideki sikkelerde, MS 2. yüzyılın ikinci yarısında, İmparator Commodus'tan itibaren bir yüzde imparatorun başı diğer tarafta ise kişileştirilmiş erkek figürü olarak personifike edilen Genius'un bir elinde Apollon Smintheus kült heykeli, diğer elinde ise cornucopia tuttuğu görülmektedir⁵⁸. MS 3. yüzyıldaki pseudo-otonom koloni sikkelerinde de bir yüzde tanrıça Tykhe'nin burçlu tacı varken, diğer

52 Riel 1997, 95-96 No. 66.

53 Schwertheim 1996, 103-105 No.4, Taf.9,1; Riel 1997, 48-49 No. 9.

54 Laporte 2011, 256, Fig.13, 2.

55 Görkay 2002, 228.

56 Riel 1997, 53-55 No.13-14, 68-70 No.36, 75 No.41 imparatorluk kültürü ile ilintili görevlere ilişkin tartışmalar için bk. Buruldağ 2017, 683-692.

57 Cook 1973, 208; Riel 1997, 100-101 No.74

58 Buruldağ 2017, 683.

yüzde Alexandria Troas Genius'u tıpkı MS 2. yüzyıl sikkelerinde olduğu gibi Apollon Smintheus kült heykeli ve cornucopia ile tasvir edilmiştir⁵⁹.

MS 2. yüzyıldaki bir yazıt aracılığıyla varlığından haberdar olduğumuz diğer bir yerel kült ise Theos Hypsistos kultüdür⁶⁰. Anadolu'da özellikle de Phrygia Bölgesi'nde yaygın bir tanrı olan Theos Hypsistos'un kultünden yeni Roma kolonisinde sadece tek bir yazıt ile bahsediyor olmamız kultün antik yerleşime Roma Dönemi'nde getirilen nüfus ile birlikte gelmiş ve dolayısıyla sınırlı bir yayınlığa sahip olduğunu düşündürmektedir⁶¹.

Antik yerleşimde yine tek bir yazıt ile haberdar olduğumuz diğer bir kült ise Hosios kai Dikaioş'a ait olanıdır⁶². Theos Hypsistos gibi çoğunlukla Phrygia'da yayılım gösteren ve bu bölgede kült alanı da tespit edilmiş yerel bir tanrı olan Hosias kai Dikaioş kutsal ve adil tanrı olarak tanınır⁶³. Kolonide bugün kaybolmuş olan tek bir yazıtla varlığı bilinen bu kultün yoğunluklu olarak Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde saygı görüyor olması söz konusu yazıtın antik yerleşime bölge dışından taşınmış olabileceği fikrini de güçlendirmektedir⁶⁴.

Hristiyan yazar Athenagoras'ın aktarımına göre Roma İmparatorluk döneminde MS 2. yüzyılda kolonide Neryllius'un yaldızlı bir heykeli bulunmaktaydı ve hastaları iyileştirdiği, kehanetler verdiğine inanıldığı için adına kurbanlar kesilmekte ve heykelin üzeri altın ve çelenklerle süslenmekteydi⁶⁵.

Sonuç

MÖ 4. yüzyılın sonunda Antigoneia adıyla kurulan ve Lysimakhos dönemindeki synoikismos ile nüfusu oluşturulan Alexandria Troas'ın kuruluşundan itibaren varlığını tespit edebildiğimiz ve yukarıda zikretmeye çalıştığımız çeşitli kültlere sahip olduğu görülmektedir. Erken Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte antik yerleşimin bölgedeki Roma kolonilerinden birine dönüştürülmesi sürecinde dışarıdan getirilen Roma yurttaşları ile karma bir nüfusa sahip olduğu da epigrafik belgelerden anlaşılmaktadır. Antik yerleşimde hem polis döneminden beri var olan kultlerin mevcudiyetlerini koruyarak saygı görmeye devam ettiği hem de koloni döneminde yerleşimin inanç dünyasına yeni dahil olan kultlerin eskileri ile birlikte saygı görmeye başladığı görülmektedir. Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Alexandria Troas'ta da pagan inancına ait olan tüm uygulama ve adakların MS 3. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başlarında artık yerini Hristiyanlık inancına terk etmeye başladığı söylenebilir.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

59 Buruldağ 2017, 459.

60 Riel 1997, 101-102 No.76. Theos Hypsistos kultü ilgili olarak bk. Karakuş 2018, 1-20.

61 Buruldağ 2017, 679.

62 Riel 1997, 101 No.75.

63 Hosios kai Dikaioş kultü ile ilgili olarak bk. Känel 1990, 542-543, Pl.374-375; Akyürek Şahin 2004, 1-18.

64 Akyürek Şahin 2004, Harita 1-2

65 Riel 1997, 101, 239 T.144.

KAYNAKLAR**Akalın 2008**

Akalın, A. G., "Der hellenistische Synoikismos in der Troas", *Asia Minor Studien*, 55, Bonn, 1-38.

Akyürek Şahin 2004

Akyürek Şahin, N. E., "Anadolu'da Hosios Kai Dikaios Kùltü (Kutsal ve Adil Tanrı)", *Arkeoloji ve Sanat*, 118, 1-18.

Buruldağ 2017

Buruldağ, E., *Anadolu'nun Romalılaşma Sürecinde Troas Kolonileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Cook 1973

Cook, J. M., *The Troad: An Archaeological and Topographical Study*, Oxford.

Çizmeli Öğün 2013

Çizmeli Öğün, Z., "Smintheion'da Ele Geçen Sikke Buluntuları", *Smintheion: Apollon Smintheus'un İzinde*, ed. A. Coşkun Özgünel, İstanbul, 135-140.

Delivorrias-Berger Doer-Kossatz Deismann 1984

Delivorrias, A.-Berger Doer, G.-Kossatz Deismann, A., "Aphrodite", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae II*, Zürich-Münich, 2-151.

Ferguson 1985

Ferguson, J., *The Religions of the Roman Empire*, New York.

Feuser 2008

Feuser, S., "Ein Torso der halbbekleideten Aphrodite Anadyomene", *Asia Minor Studien 55 Studien zum Antiken Kleinasien V*, ed. E. Schwertheim, Bonn, 141-144.

Franken 1996

Franken, N., "ΙΕΡΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ. Zu zwei neuen Inschriften aus Neandria", *Asia Minor Studien 22 Die Troas. Neue Forschungen II*, ed. E. Schwertheim, H. Wiegartz, Bonn, 87-90.

Görkay 2002

Görkay, K., "An Early Imperial Podium Temple at Alexandria Troas", *Patris und Imperium: Kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit, Babesch Supplements 8*, ed. C. Berns-H. von Hesberg-L. Vandeput and M. Waelkens, Leuven Peeters, 217-232.

Gürdal 2013

Gürdal, T., "Tuzla (Satnioeis) Roma Köprüsü", *Smintheion: Apollon Smintheus'un İzinde*, ed. A. Coşkun Özgünel, İstanbul, 141-149.

Homeros 2012

Homeros, *İlyada*, çev. A. Ersoy, Panama Yayınları, Ankara.

Jewett-Stupperich 2008

Jewett, R.-Stupperich, R., “Wanderungen in der Troas”, *Asia Minor Studien 65 Vom Euphrat bis zum Bosphorus Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65*, ed. E. Winter, Geburtstag, Bonn, 349-357.

Känel 1990

Känel, R., “Hosios kai Dikaios”, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae V*, 1-2, Zürich-München, 542-543.

Kaplan 2016

Kaplan, D., “Smintheion-Aleksandreia Troas Yolu Ne İçindi? Jeolojik, Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Güzergâh ve İşlevi”, *Anadolu-Anatolia*, 42, 49-94.

Kaplan 2021

Kaplan D., “Panhellenik Kutsal Alanların Değişimi: Festivaller, Hamamlar, Atletizm ve Smintheion Örnekleri”, *Anadolu-Anatolia*, 47, 137-173.

Karagöz 2002

Karagöz, Ş., “Küçük Asya’ya Özgü Bir Tanrıça: Hekate”, *Anadolu Araştırmaları*, 16, 303-320.

Karakuş 2018

Karakuş, O. S., “Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü”, *Anadolu Araştırmaları, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung*, 21, 1-20.

Katsonopoulou 2017

Katsonopoulou, D., “Further Insights on the Cult of Poseidon Helikonios in Helike (IV)” *Helike V, Ancient Helike and Aigialeia Poseidon God of Earthquakes and Waters Cults and Sanctuaries*, Proceedings of The Fifth International Conference, ed. D. Katsonopoulou, Athens, 17-33.

Laporte 2011

Laporte, J. P., “Alexandria Troas according to Louis-André de Lamamie, Chevalier de Clairac (April 1726)”, *Asia Minor Studien 66*, Bonn, 247-276.

Mechikoff-Rieger-Tradakas 2011

Mechikoff, R.-Rieger, B.-Tradakas, A., “Alexandria Troas Stadium Survey: Report on the first Campaign”, *Asia Minor Studien 66 Studien zum antiken Kleinasien VII*, ed. E. Schwertheim, Bonn, 181-191.

Naumann 1983

Naumann, F., *Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst*, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen.

Petzl-Schwertheim 2006

Petzl, G.-Schwertheim, E., *Asia Minor Studien 58 Hadrian und die Dionysischen Künstler: drei in Alexandria Troas Neugefundene Briefe des Kaisers an die Künstler-Vereinigung*, Bonn.

Ricl 1997

Ricl, M., *The Inscriptions of Alexandria Troas*, Inschriften Kleinasiens 53, Bonn.

Römhild 2011

Römhild, J. H., "Römische Bürger in der Troas", *Asia Minor Studien 66, Studien zum antiken Kleinasien VII*, ed. E. Schwertheim, Bonn, 159-179.

Özgünel 2001

Özgünel, C., *Smintheion: Troas'ta Kutsal Bir Alan*, Ankara.

Özgünel 2012

Özgünel, A. C., "Apollon Smintheus Tapınağı ve Homeros", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)*, ed. Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkıran, Anadolu-Anatolia Supplement III., 2, Ankara, 475-488.

Özgünel 2013

Özgünel, A. C., "İlyada Destanı Işığında Apollon Smintheus Tapınağı", *Smintheion: Apollon Smintheus'un İzinde*, ed. A. Coşkun Özgünel, İstanbul, 29-75.

Özhan 2015

Özhan, T., "New Inscriptions from Smintheion: Dedications, Epitaphs, and Fragments", *Smintheion: In Search of Apollo Smintheus*, ed. A. Coşkun Özgünel, İstanbul, 107-123.

Özhan 2016

Özhan, T., "Anadolu'nun Antik Spor Yazıtları: 2 Aleksandria Troas'ta Agon'lar ve Smintheion'dan Yeni Bir Yazıt Fragmanı", *Eskiçağ Yazıları 10-AKRON 13*, yay. haz. A. Vedat Çelgin vd., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 257-275.

Plutarchus

Greek and English text in Loeb Classical Library, Plutarch Lives. Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus, translation by Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1914.

Schwertheim 1996

Schwertheim, E., "Inschriften aus Alexandria Troas, Antandros, Skepsis und Kebren", *Asia Minor Studien 22, Die Troas. Neue Forschungen II.*, ed. E. Schwertheim-H. Wiegartz, Bonn, 99-124.

Schwertheim 2004

Schwertheim, E., "Die Ausgrabungen in Alexandria Troas im Jahre 2004", *Historisch-Archäologischer Freundeskreis e. V.*, Münster, 21-27.

Schwertheim 2008

Schwertheim, E., “Neues zur Frühgeschichte der Römischen Kolonie in Alexandria Troas”, *Asia Minor Studien 55 Studien zum Antiken Kleinasien V*, Bonn, 173-183.

Simon 1997

Simon, E., “Kybele”, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae VIII*, Zürich-München, 744-766.

Şahin 1982

Şahin, Ç., *Die Inschriften von Stratonikeia*, Inschriften Kleinasiens 22, 1, Bonn.

Şahin Öztepe 2001

Şahin, Öztepe, H., “Roma Dönemi Köprüleri ve Anadolu Örnekleri”, *İDOL*, S. 11, 12-18.

Tanrıöver 2016

Tanrıöver, A., “Kybele in Alexandria Troas”, *Ömer Özyiğit'e Armağan, Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, ed. E. Okan-C. Atilla, İstanbul, 405-412.

Vogt 2001

Vogt, S., *Römische Idealplastik Norditalien*, Köln.

Weinstock 2001

Weinstock, H., “Menophantos”, *Künstlerlexicon der Antike*, ed. R.Vollkommer, München, 506-507.

EKLER

Resim 1. Quintilia Apphia'a ait heykel kaidesi
(Alexandria Troas Kazısı Arşivi).

Resim 2a. Alexandria Troas Sikkesi, AE, MÖ 261-246.
(https://www.wildwinds.com/coins/greece/troas/alexandria/Bellinger_A053.jpg)

Resim 2b. Alexandria Troas Sikkesi, AR, Tetradrachmi, MÖ 188-133.
(https://www.wildwinds.com/coins/greece/troas/alexandria/Bellinger_A133cf.jpg)

Resim 3a. Alexandria Troas Sikkesi, AE, MS 184-192 (İmp. Commodus).
(https://www.wildwinds.com/coins/ric/commodus/_alexandriaTroas_SNGRighetti_775.jpg)

Resim 3b. Alexandria Troas Sikkesi, AE, MS 222-235 (İmp. Severus Alexander).
(https://www.wildwinds.com/coins/ric/severus_alexander/_alexandriaTroas_LindgrenIII_304.jpg)

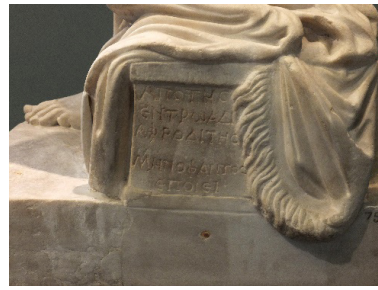
Resim 4. Alexandria Troas Sikkesi, AE, (İmp. Caracalla).
(https://www.wildwinds.com/coins/ric/caracalla/_alexandriaTroas_Lindgren_A334A.jpg)

Resim 5. Lateran Poseidon, Vatican Müzesi, MS 160 (Katsonopoulos 2017, 23, Fig. 5).

a

b

Resim 6a-b. Menophantos Aphroditesi, Roma Ulusal Müzesi.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5f/Aphrodite_of_Menophantos_%2814789290425%29.jpg

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/Aphrodite_of_Menophantos_%E2%80%94_Inscription_%2814602649558%29.jpg

Resim 7. Aphrodite Anadyomene Torsosu, Troya Müzesi (Müze Arşivi).

Resim 8. Oturan Kybele Heykelciğı, Troya Müzesi (Müze Arşivi).

Laodikeia'dan Volütlü ve Üç Tutamaklı Kandil

Celal Şimşek*

Öz

Laodikeia Antik Kenti'nde 2003 yılından itibaren yapılan sistemli kazı çalışmalarında ilk yerleşmenin MÖ 5500 yıllarında başladığı ve kesintiye uğramadan MS 7. yüzyılın başlarında meydana gelen yıkıcı depreme kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Antik kaynaklara göre yerleşmenin adı ilk Rhoas, sonra Diospolis (Zeus kenti anlamında) ve Helenistik Dönem'de ise MÖ 3. yüzyılın ortalarında Seleukoslar Kralı II. Antiokhos'un eşi Laodike'den kaynaklı olarak Laodikeia şekline dönüştürülmüştür. Bölgenin 1206 yılında tamamen Türkleşmesine bağlı olarak Laodikeia ismi kısaltılarak Ladik olmuştur. Makale konusu olan kandilin bulunduğu Laodikeia Kilisesi ilk kez 2010 yılında tespit edilmiş olup aynı yıl içinde anıtsal yapının kazı çalışmaları bitirilerek tamamen ortaya çıkarılmıştır. Laodikeia Kilisesi'nde kazılar sonunda açığa çıkarılan arkeolojik kalıntıların korunması amacıyla koruma çatısı yapılmasına karar verilmiş olup bu amaç doğrultusunda yapının etrafında 18 adet çukur sondajı kazısı yapılmıştır. 6 no.lu sondajda ele geçirilmiş olan volütlü ve üç tutamaklı kandil, devasa boyutuyla ünik bir eserdir. Kandilin omuz kısmında yapılan Bergama etkili aplikasyon kabartmalarda Tanrı Dionysos ritüeli işlenmiştir. Satyr ve Maenad'ların da yer aldığı kabartmalarda olasılıkla Dionysos ile Ariadne'nin kutsal evlilikleri (hieros gamos) betimlenmiştir. Bu nedenle büyük boyutlu olan kandilin, kutsal alanda kullanılan özel bir aydınlatma aracı olduğu düşünülebilir. 6 no.lu sondaj kazısında ele geçirilen diğer seramikler ve sikkeler de göz önüne alınarak kabartmalı kandil MÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreği ile MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lykos, Laodikeia, Kilise, Kandil, Kutsal Evlilik, Dionysos.

A Volute and Triple-Handled Lamp from Laodikeia

Abstract

Laodikeia was first settled about 5500 BC and remained inhabited until a severe earthquake in the early seventh century AD. Initially named Rhoas, then Diospolis (i.e. the city of Zeus), the city was named Laodikeia after Queen Laodike, wife of the Seleucid King Antiochus II, in the mid-third century BC during the Hellenistic period. After the region was fully Turkified in AD 1206, the city became known as Ladik. The Church of Laodikeia was identified and thoroughly excavated during the 2010 campaign. Eighteen sondages were conducted around the Laodikeia Church, before constructing a protective roof over the building. The subject of this article, an embossed terracotta oil lamp, was discovered in sondage

* Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli/TÜRKİYE, csimsek@pau.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4123-2372>

number 6. This lamp characterized by its volute and three handles, is unique due to its large size. The shoulder of the lamp features a relief, influenced by Pergamon style appliques, depicting a ritual related to Dionysus which includes Satyrs and Maenads, likely representing the sacred marriage (hieros gamos) of Dionysus and Ariadne. Due to both its depiction and size, the lamp is considered to have been used to illuminate the sanctuary. Based on the other ceramics and coins recovered from sondage number 6, the embossed oil lamp can be dated between the third quarter of the 2nd century BC and the first quarter of the 1st century BC.

Keywords: Lykos, Laodikeia, Church, Oil Lamp, Hieros Gamos, Dionysus.

Giriş

Laodikeia Antik Kenti, Denizli ilinin yaklaşık 6 km kuzeyinde, Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerinde Eskihisar, Goncalı, Bozburun Mahalleleri (eski köyler) sınırları içinde yer almaktadır (Res. 1). Kent, Antik Dönem coğrafyasında Frigya, Lidya, Karya Bölgelerinin ortak sınırını oluşturan Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin merkezinde kurulmuştur. Vadinin etrafı dağlarla çevrildiğinden küçük ve verimli ova, bir çanak görünümündedir¹. Bu nedenle yolların kavşak noktasında güney, doğu ve batıya geçiş hattı veren Laodikeia, coğrafi ve stratejik konumuyla her dönemde önemini korumuştur. Antik Dönem'de Laodikeia, Lykos (Çürüksu) Ovası ortasında yer alan göl² ve ırmak geçişleriyle ana ulaşım hatlarının bağlantı merkezi olmuştur. Ovanın ana merkezindeki kent, Anadolu'nun iç kesimlerinin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini nehir ve deniz bağlantısıyla antik dünyaya ulaştırmıştır. Ovaya adını veren Lykos Nehri'nde, Lykos (Çürüksu) Gölü'nden beslenen ana kol Sarayköy ilçesinde Büyük Menderes Nehri ile bağlantı sağlayarak, deniz aşırı ülkelerle ticaretin yapılmasında büyük katkı sağlamıştır³.

Helenistik Dönem'de, MÖ 3. yüzyılın ortalarında bir polis olarak Seleukos Kralı II. Antiochos tarafından eşi Laodike'nin adı verilere kurulan Laodikeia'nın bulunduğu alandaki ilk yerleşmeler; Asopos (Gümüşçay) Irmağı'nın iki yakasında şekillenen Asopos I-II ve Kandilkırı yerleşmeleridir. Batı Nekropolü içinde yer alan Kandilkırı Yerleşmesi'nde yapılan kazılarda Erken Kalkolitik (MÖ 5500) Dönem'e tarihlenen çanak-çömlek buluntuları ile Erken Tunç Dönemi'ne tarihlenen yerleşmelere ait mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Asopos Tepesi I-II'de ise Geç Kalkolitik Dönem ve MÖ 2. bin yıl ile MS 4.-5. yüzyıla kadar olan yerleşimlerin varlığı hem mimari hem de küçük buluntularla tespit edilmiştir⁴. Söz konusu arkeolojik veriler antik kaynakların sözünü ettiği Rhoas ve Diospolis (Zeus Kenti) kutsal yerleşimlerinin varlığını

1 Şimşek 2013b, 35, Res. 22-26; Şimşek 2014a, 34-36, Res. 1; Şimşek 2019, 1, Res. 1-2. Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin güneyinde Babadağ (Salbakos), kuzeyinde Çökelez, doğusunda Honaz (Kadmos) ve batısında Buldan Dağları yer alır.

2 Scardozzi 2007, 86, Fig. 18-19; Şimşek 2013b, 58. Lykos (Çürüksu) Ovası ortasında yer alan göl, Asopos (Gümüşçay), Lykos (Çürüksu) ve Kadmos (Gökpinar) Irmaklarıyla beslenmiştir. Ayrıca Vitruvius (VIII.3.14) bölgedeki zengin ırmakların varlığı ve bunlardan içen koyunların yünlerinin renkleriyle ilgili bilgiler vermiştir.

3 Şimşek 2013b, 35, 39, Res. 29-30, 37; Şimşek 2014a, 34-36, Res. 2; Şimşek 2017, 1-2, Fig. 1-6. 1950-1960'lı yıllarda B. Menderes Nehri'nde son taşımacılık yapanların röportaj ve yazıları için bk. Bayrakçı 2010, 12-13; Kamacı-Doğan 2010, 14-21.

4 Şimşek 2013b, 27, 39, 47, 70-77, 400-407, Res. 68-74, 528-536; Şimşek 2014a, 36-44, Res. 5-10; Şimşek vd. 2014, 123-142, Fig. 1-15, Table 1-3; Oğuzhanoğlu 2014, 71-84, Res. 1-23; Konakçı 2014, 87-104, Res. 1-28, Çiz. 1-4; Şimşek 2019, 2, 7-11, Res. 3-8.

da somut olarak ortaya koymuştur⁵. Yerleşme tarihi boyunca depremlerle yıkılan ve tekrar ayağa kaldırılan kent, İmparator Focas (MS 602-610) zamanındaki deprem sonrasında yerle bir olmuş, buna bağlı olarak Salbakos (Babadağ) ve Karcı eteklerinden gelen su yolları bozulmuş, ova ortasında korumasız kalan kent halkı, Sasani tehlikesine karşı vadinin güneyinde Salbakos (Babadağ) eteklerinde suyu bol ve askerî saldırılar karşısında sığınması ve yaşaması daha kolay olan küçük yerleşimlere taşınmıştır⁶. 13. yüzyıl başlarında (1206) bölgenin tamamen Türkleşmesi sonunda Denizli Kaleiçi ve Hisarköy etrafına yayılan yeni Laodikeia'nın adı, Lâdik olmuştur⁷. Lâdik ismi ise ovanın ortasında yer alan göl ve su kaynaklarının zenginliğinden dolayı zaman içinde Denizli adını almıştır⁸.

Laodikeia, bölgeleri birbirine bağlayan ulaşım yollarının kavşak noktasında olması nedeniyle ticaret, sanat, spor ve kültür kenti olarak en parlak dönemini MS 1-3. yüzyıllar arasında, ikinci parlak dönemini ise Hristiyanlığın yayılması ve ilk yedi kiliseden birine sahip olması itibarıyla, MS 4-6. yüzyıllar arasında yaşamıştır⁹.

Laodikeia Kilisesi

Makale konusunu oluşturan devasa kandilin gün yüzüne çıkartıldığı Laodikeia Kilisesi, ızgara planlı kentte Suriye Caddesi'nden ayrılan ve Kuzey Tiyatrosu'na ulaşan ara sokak üzerinde yer alır¹⁰ (Res. 2-3). Katedral özellikleri taşıyan Laodikeia Kilisesi 2010 yılı kazı çalışmalarında tespit edilmiş olup yapıda 2011-2015 yılları arasında restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Laodikeia Kilisesi dışta doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen, içte üç nefli Bazilikal planlı bir yapıdır¹¹ (Res. 4-6). Yapının batısında kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, kuzey ve güneyde iki girişi olan narteks, kuzeybatı köşede tuvalet ve yukarı çıkış merdiveni, kuzeydoğusunda bir koridorla ulaşılan vaftizhane ve güneyinde piskopos evi, arşiv ve mutfak bölümleri gibi çeşitli mekânları bulunmaktadır (Res. 5-6). Narteks kısmında, naosa açılan üç nefin giriş kapılarının yanında birer çeşmenin yer alıyor olması, Laodikeia'ya gönderilen mektuplarda sudan söz edilmesiyle de örtüşür durumdadır¹². Kilisenin içinde mutfak ve tuvaletin olması, yapıda aynı zamanda din adamlarının da yetiştirildiğini göstermektedir. Özellikle tuvalet girişinin yan tarafında bulunan merdivenler üst kata çıkışı sağlıyor ve burada yer alan odalarda eğitim gören din adamı adayları kalıyor olmalıdır. Bu yönüyle Laodikeia Kilisesi, Hristiyanlık öğretilerini yayacak olan

5 Plinius, NH.V.105; Ramsay 1895, 35-36; Şimşek 2014a, 44; Şimşek 2019, 3-3, 9-11.

6 Şimşek 2013b, 57-58; Şimşek 2019, 4.

7 Cahen 2000, 152; Ramsay 1960, 86-87, 91-92; Şimşek-Ceylan 2003, 155; Şimşek 2007, 39; Şimşek 2013b, 57-58, 509-513, Res. 46-50, 763-770; Şimşek 2013c, 15-19, Res. 1-5; Şimşek 2014a, 42-44; Şimşek 2014c, 21-37, Res. 1-46; Şimşek 2015a, 597-603, Res. 1-21; Şimşek 2017, 2-7, Fig. 6-11, 13, 16-18; Şimşek 2018a, 81-116, Fig. 1-46.

8 Şimşek 2013b, 513.

9 Şimşek 2012b, 9-24, 1-20; Şimşek 2015b, 14-20; Bayram 2018, 117-137, Fig. 1-22.

10 Şimşek 2012a, 576-584, Res. 1, 6, 9-11; Şimşek 2012b, 24-38, Res. 22- 31; Şimşek 2013a, 113-114, Res. 1, 13-14; Şimşek 2013b, 345-360, Res. 453-467; Şimşek 2013c, 21-22, Res. 14-21; Şimşek 2014a, 54-58, Res. 29-30; Şimşek 2014b, 89-91, Res. 1, 10-13; Şimşek 2019, 32-37, Res. 39-47; Kaytan 2014, 339-353, Plan 1-2, Res. 1-3, Çiz. 1-7; Şimşek 2015b, 7 vd.; Şimşek 2015c, 651-653, Res. 1, 15; Şimşek 2016, 497-502, Res. 2, 14-15; Tarhan 2018, 149-174, Fig. 1-32a-c.

11 Laodikeia Kilisesi doğu-batı uzantısında 40,85-40,95 m, güney-kuzey uzantısında ise 37,50-37-90 m ölçülerindedir.

12 Şimşek 2013b, 343-344; Şimşek 2015b, 18-19.

din adamlarının yetiştirilmesi gibi önemli bir işlevi de üstlenmiş durumdadır. Doğu ve batısındaki sokaklar üzerinde kilisenin güneybatı ve güneydoğu köşelerine de birer çeşme yapılmıştır. Ünik bir plan tipine sahip olan Laodikeia Kilisesi biri doğuya (apsis), beşi kuzeye ve beşi de güneye bakan toplam 11 (ikisi nartekste) adet apsidale sahiptir. Bu yönüyle yapının plan tipi komünyon masasını andırmaktadır. Laodikeia Kilisesi'nin kutsal mekânını temsil eden naos içerisinde, tra-verten bloklarla örülmüş ve devasa yapının çatısını taşıyan ikisi synthrononun iki yanında olmak üzere 10 adet ayak, prothesis ve diakonikon mekânları, ambon, bema ve doğuya bakan ana apsis içerisinde synthronon yer almaktadır. Basamaklı synthronon önünde, altta çeşmesi olan altar masası bulunur. Bema parapetleri Dokimeion'dan (İscehisar) getirilen kaplan postu mermerlerinden yapılan zarif haç kabartmalarıyla süslü olup sütunları kompozit başlıklıdır¹³.

Kilisenin narteks bölümüne, ara sokak üzerinden biri kuzeyde, biri güneyde yer alan iki kapıdan girilir. Buradan üç ayrı kapı ile naos kısmına geçilir (Res. 6). Üç nef (koridor) ayrılmış olan naosta kuzey ve güney nefler, bitkisel ve geometrik tarzda yapılmış mozaik döşemeye sahiptir. Güneydeki mozaik panolar üzerinde haç içinde iki adet (Protodiakon Polykarpos ve Diakon Aleksandros Hypodematas) din görevlisinin adları bulunmaktadır. Orta nef, apsidaller ve pastoforion tabanları ise opus sectile döşemeye sahiptir. Ayrıca ayakları birbirine bağlayan tuğla kemerlerin iç kısımları da mozaik süslemelidir. Diğer taraftan kilise duvarları panolar halinde mermer kaplama ve fresklerle süslenmiştir¹⁴. Yapının en önemli mekânlarından birisini oluşturan opus sectile döşemeli vaftizhane odası içerisinde taban altında ortada Hristiyanlık tarihinin en eski ve sağlam kalabilmiş haç planlı, mermer kaplamalı vaftiz havuzlarından birisi yer almaktadır¹⁵. Kilise; Büyük Constantinüs zamanında (MS 306-337), Hristiyanlığın MS 313 yılında Milano Fermanı ile serbest bırakılması ardından yapılan önemli bir dinî yapıdır¹⁶. Bu yönüyle Hristiyanlık âleminin erken ve önemli kutsal yapısı olma özelliğine sahiptir. MS 494 yılındaki depremde büyük hasar gören kilise, onarılarak İmparator Focas (MS 602-610) Dönemi'ndeki depreme kadar kullanılmıştır.

Laodikeia Kilisesi'nin koruma çatısının yapılabilmesi için kilisenin etrafına 19 adet taşıyıcı kolon dikilmesine, bunlar için 18 adet çukurun kazılmasına, güneybatıda yer alacak olan tek taşıyıcı kolonun basacağı bölümde altta sağlam taban ve blokajı olması nedeniyle kazılmadan bir blok üzerine çelik taşıyıcının yerleştirilmesine karar verilmiştir (Res. 4-6). Çukurlara güneybatı köşede yer alan çeşmeden başlamak üzere sırasıyla kilise etrafını dolaşacak şekilde 19 adet numara verilmiştir¹⁷. Koruma çatısı için açılan çukurlar aynı zamanda kilisenin oturtulduğu zemin ve temel blokajı, kiliseye ulaşan su hatları ve kiliseden çıkan atık su kanalları hakkında bilgi edinilmesine, ara sokaklardaki kanalizasyon sisteminin anlaşılmasına, bu hatlarda zamanla oluşan dolgu toprağın temizlenerek kilise içerisinde oluşan nemin engellenmesine, stratigrafik olarak yapı altındaki tabakalaşma gibi birçok önemli verinin elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Yapılan 18 adet sondaj çukuru içinde makale konusu olan devasa boyutlu L.14.LK.KS.S6.01 buluntu numaralı kandi 6 no.lu sondajda bulunmuştur (Res. 5-6). Bunun yanında söz konusu

13 Tarhan 2018, 152, Fig. 9.

14 Tarhan 2018, 169, Fig. 27.

15 Tarhan 2018, 151-152, Fig. 11, 31.

16 Şimşek 2013b, 345-360, Res. 453-467; Şimşek 2015b, 21-86, Res. 5-136; Şimşek 2019, 32-37, Res. 39-47; Şimşek 2021, 5-15, Grafik 1-2, Res. 3-24.

17 Şimşek 2015b, 87-89, Res. 137-140; Şimşek 2021, 19-33, Res. 18-22, 27-84.

sondajda vaftizhane koridorundan gelen suların tahliye edildiği ve tabanında pişmiş toprak tuğla döşemesi olan doğu-batı yönünde düzgün olmayan traverten taşlardan yapılan sığ tahliye kanalı açığa çıkartılmıştır. 6 no.lu sondajın diğer bir önemi de içerisinde Geç Helenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen sikke ve bol miktarda çeşitli seramiklerin ortaya çıkartılmasıdır (Res. 12-13). Kilise koruma çatısı ayakları için açılan sondaj çukurları birçok arkeolojik verinin de ortaya çıkartılmasını sağlamıştır. Kuzey yönde açılan sondajlarda Geç Helenistik ve Augustus (MÖ 27-MS 14) Dönemi ile alakalı çok sayıda seramik ve bunların tarihlendirilmelerinde yardımcı unsurlar olarak sikkeler tespit edilmiştir. Taşıyıcı ayaklara ait çukur kazıları aynı zamanda alandaki yerleşme kronolojisini de anlamamızı sağlamıştır. Büyük Constantinus (MS 306-337) zamanında yapılan kilisede özellikle kuzey nef mozaikleri altında ortaya çıkartılan mermer yapı tabanı Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılan yapıların varlığını¹⁸ görmemizi, sondaj kazıları ise daha alt tabakada Helenistik Dönem kullanımına ait verilerin ortaya çıkartılmasını sağlamıştır. Böylece Laodikeia Kilisesi ile birlikte alandaki daha erken kullanımların kronolojisi de aydınlatılmıştır¹⁹.

Sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılan ve Helenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen seramik buluntularının olasılıkla bir hafriyat dolgusuyla bağlantılı oldukları düşünülmektedir. Bunu destekler nitelikte Laodikeia antik kentinde çeşitli sektörlerde yürütülen kazı çalışmaları, depremlere bağlı olarak farklı dönemler içinde yıkılan binaların molozlarının atıldığı ve üzerine tekrardan yeni binaların yapıldığını göstermiştir. Bunlar içinde en önemli ve büyük boyutlu olan Kuzey (Kutsal) Agora'da tespit edilen ve çok geniş bir alanda depremde yıkılan binaların molozlarının taşınmasıyla meydana getirilmiş olan kalınlığı 2 ile 7 m arasında değişen dolgudur²⁰. Ayrıca kilise koruma çatısı için yapılan çukur kazıları, alt kotta, kuzey sokağın batı ucunda tespit edilen kanalizasyon sistemine ait duvar ve taban parçası da erken dönemlerde (Helenistik) sokakta bir kanalizasyon sisteminin yer aldığı ancak sonrasında yapılan düzenlemelerle bu sistemin iptal edildiğini göstermiştir. Sondaj kazılarında ortaya çıkarılan Helenistik Dönem kanalizasyon sistemi, seramik ve sikke buluntuları, alandaki yapılaşma kronolojisiyle bütünlük oluşturduğunu ortaya koymuştur (Res. 12-13). Özellikle kuzeyde yer alan sokak üzerinde yapılan sondajlarda ortaya çıkartılan erken dönem seramikler, buraya bir hafriyat dolgusunun atıldığı göstermektedir. Ele geçirilen çok çeşitli ve nitelikli seramikler, alanda daha önce önemli bir yapının varlığını ortaya koymaktadır. Makale konusu olan devasa kandilin yanında bulunan diğer nitelikli kaplar²¹ da erken dönem yapısının Dionysos ritüelleriyle ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Aydınlatma Aracı Olarak Kandiller

Laodikeia Kilisesi 6 no.lu sondaj kazısında bulunan L.14.LK.KS.S6.01 buluntu no.lu devasa kandilin genel özelliklerine değinmeden önce kandillerle ilgili kısa bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Kandiller Grek ve Roma dünyasının içine yağ konularak yakılan önemli aydınlatma araçları içinde (tapınak, ev içi aydınlatma, ticari aydınlatma vb.) yer almış, bunun yanında mezar hediyesi ve adak eşyası olarak da kullanılmışlardır²². Özellikle mezarlara erken dönemler-

18 Tarhan 2018, 159-160, Fig. 25.

19 Şimşek 2015b, 84-92, Res. 133-136, 141-147.

20 Şimşek 2013b, 275; Şimşek 2018a, 98-99, Res. 26-27; Şimşek 2019, 43-48, Res. 57-63, 71.

21 Helenistik-Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen pişmiş toprak kaplar ve tarihlemeleri için bk. Şimşek 2021.

22 Walters 1914, XII; Bailey 1972, 12.

den itibaren, Doğu'da Levant'ta MÖ 3. binyıldan başlamak üzere, konan kandillerin sembolik ve dinî anlamı olmalıdır²³. Belki de ana amaç dinî inanç gereği, ölen kişinin ruhunun karanlıkta kalmaması, sonsuzlukta yolunun aydınlatılması, dolayısıyla yolunu bulması gibi düşüncelere hizmet ediyor olmalıdır²⁴. Kandiller erken dönemlerden itibaren tapınakların aydınlatılması için en önemli unsurların başında gelmekteydi. Callimachus tarafından yapılan ünlü altın kandil, bunların tapınaklara adak eşyası olarak sunulduklarını göstermektedir. İsimlendirme Grekçe'de "luksos (λυχνος)", Roma'da ise "lychnus" şeklinde olup Latince'de "candelae" olarak verilmiştir²⁵. Klasikleşmiş olarak Latince'de meşale anlamında "lampas" kelimesi Geç Antik Çağ'da da kullanılmış olup günümüzde lamba olarak bu isim devam etmiştir²⁶.

İskenderiyeli Clement²⁷ kandillerin ilk ortaya çıkışını ve kullanımını Mısırlıların kandillerin nasıl yakılacağını gösterdiklerinden söz ederek Mısır'a bağlamıştır. İskenderiyeli Clement'ten daha önce yaşamış olan Herodotos²⁸ *Sais'te toplaştıkları zaman, kurban kesmek için bir gece evlerinin çevresine birçok çırağ dizip açık havada bunları yakarlar; çırağlar içleri tuz ve yağla dolu fincanlardır; içindeki fitil bütün gece yanar; bu bayrama çırağ bayramı derler. Mısırluların bu törene katılmayanları da kurban gecesi çırağlar yakarlar; böylece yalnız Sais değil, bütün Mısır aydınlanmış olur...* şeklinde Mısır'da erken dönemde kandillerin kullanımı hakkında bilgi vermiştir. Homeros'un Odysseia²⁹ destanında ... *Taşudular tolgaları, göbekli kalkanları ve sivri karguları, yanı başlarında Pallas Athene, elinde altın bir kandil, en güzel ışığı saçıyordu çevrelerine...* dizelerinde kandille ilgili bilgiler yer alır. Geç Tunç Çağı'nda kilden üstü açık çanak tipli formda yapılan kandiller; Girit Adası'nda Orta Minos (MÖ 1700-1450) Dönemi'ne ait kalıntılar içinde, Mikenai, Kıbrıs ve Enkomi'de ise Geç Tunç Çağı'na (MÖ 1400-1200) ait mezarlarda olan kandiller bulunmuştur³⁰.

Kandillerde infudibulum olarak adlandırılan yuvarlak veya oval, üstü açık ya da kapalı olabilen ve içine yağ konan gövde, süslemelerin yer aldığı omuz (margo) ve diskus, diskus içinde yağ koyma deliği, bazı durumlarda diskus etrafında tekli, ikili ya da üçlü olan hava deliği yer alır. Uç kısmında fitilin yerleştirildiği burun Greklerde mukter, Romahlarda rostrum; ikili burna sahip olanlar "bilychnis", daha fazla burna sahip olanlar ise "polymyxus" olarak adlandırılır³¹. Ayrıca kandillerin taşınması için genellikle arka kısımda olan tutamak, gövdenin iki yanında asmaya yarayan kulakçıklar, en altta ise düz, girintili ya da dışa çıkıntılı olan kaide bulunur. Plinius'un³² bildirdiğine göre fitil genellikle sığırkuyruğu (Grekçe phlomos, verbascum, thryallis olarak adlandırılan bitki), lif keten ya da papirüsten yapılmıştır³³. Erken Dönem'de kandillerde genellikle hayvansal yağlar kullanılırken, daha sonra zeytinyağı, susam yağı, Hint yağı gibi

23 Bailey 1972, 12.

24 Şimşek-Okunak 2017, 197.

25 Walters 1914, XII.

26 Walters 1914, XII.

27 Strom. I.16.

28 Herodotos II.62.

29 Homeros XIX.30-35.

30 Walters 1914, XI-XII, 1, Fig. 1/1-2, Pl. VI/2; Bailey 1972, 9, Pl. 1/abc; Bailey 1996, 5, Pl. 1/Q3536, Q3537.

31 Walters 1914, XIII.

32 Plinius N.H. XXV.121.

33 Walters 1914, XIV; Bailey 1972, 10.

yağlar da kullanılmaya başlanmıştır³⁴. Bazı durumlarda Herodotos'un³⁵ da bildirdiği gibi yağın içine tuz da katılmıştır. Antik Dönem'de başlangıçta bayramlarda ve törenlerde agoralar ile caddeler meşalelerle aydınlatılmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde en azından ticari yoğunluğu olan caddelerin geceleri aydınlatılmış olması gerekir. Pompeii'de cadde ve sokaklarda gerçekleştirilen kazılarda yüzlerle ifade edilen sayıda kandillerin bulunması, bu önemli antik kentin geceleri aydınlatıldığını ortaya koymaktadır³⁶. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Basel yakınlarındaki Vindonissa askeri kampında 1600 civarında kandil bulunmuştur. İmparator Caligula (MS 37-41) ve Domitianus (MS 81-96) gladyatör gösterilerini ve tiyatroları kandillerle aydınlatmış, İmparator II. Philippus (MS 244-249) MS 248'de düzenlediği MÖ 753 yılında Romulus tarafından kurulan Roma şehrinin bin yılı kutlamalarında binlerce kandille kentin aydınlatılmasını sağlamıştır³⁷. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ışsız sokakların karanlığını gidermek için cadde ve sokak üzerinde yer alan evlerin önüne yanan kandil ve meşaleler asıldığı bilinmektedir³⁸. Cadde ve sokakların sürekli aydınlatılması ancak Geç Antik Çağ'da başlamış olup bunun en güzel örneği ise MS 5. yüzyılın ortalarında Antiocheia'nın ve İskenderiye'nin cadde ve sokaklarının katranlı meşalelerle geceleri sürekli aydınlatılmasıdır³⁹. Ephesos'ta bazı ana cadde ve sokakların MS 5. yüzyılın ortalarında aydınlatıldığı bilinmekte olup Vali Cyrus'un emriyle dükkânların kamu hizmeti vermeleri nedeniyle akşam ve gece aydınlatılması için zorunluluk getirilmiştir⁴⁰. Yine Ephesos'ta MS 6. yüzyıla tarihlenen çok sayıda seri üretim kandil ve kalıpları, kentin hac yeri olması itibarıyla bunların litürjik seremonilerde kullanıldıklarını ortaya koymuştur⁴¹. Laodikeia antik kentinde Suriye Caddesi'nde portik sütunları üzerinde MS 5-6. yüzyılda yapılan düzenlemelerde kandil askı delikleri yapılması caddenin aydınlatıldığını göstermektedir⁴². Kiliseli Peristylli Ev'in peristyl sütunlarının tamamında değişken olarak yapılmış olan koridor ve iç avluyu aydınlatan kandil askı delikleri MS 4. yüzyıldan itibaren bu bölümün geceleri aydınlatıldığını ortaya koyar⁴³. Batı Tiyatrosu'nda güney parados girişinde ele geçen ve MS 5-6. yüzyıla tarihlenen 270'ten fazla sayıdaki toplu kandil buluntuları ve mermer haçlar, tiyatro orkestrasının MS 5. yüzyıldan itibaren açık hava kilisesi olarak kullanılmış olmasına bağlı olarak litürjik seremoniler ile ilişkilendirilmiştir⁴⁴.

Kandillerin üretiminde elde, çarkta ve kalıpta olmak üzere üç farklı teknik kullanılmıştır⁴⁵. Elde yapılan kandiller tüm dönemler boyunca üretilmiştir. Kaba görümlü ve üstü açık olan bu tipin diskusu yoktur. Bu kandiller çanak görümlü olup fitil yağın içinde serbest şekilde dolaştığından verim alınmamış ve fitilin sabit durması için elle şekillendirilerek bir burun-yu-

34 Walters 1914, XIV; Bailey 1972, 10-11.

35 Herodotos II.62.

36 Bailey 1972, 11.

37 Bailey 1972, 11.

38 Johnston 1957, 102-103.

39 Bailey 1972, 11; Foss 1979, 56.

40 Foss 1979, 56.

41 Ladstätter 2011, 19-21, Res. 25-27.

42 Şimşek 2019, 15, Res. 11-12.

43 Şimşek 2016, 496, Res. 13.

44 Şimşek 2018b, 376, Res. 14.

45 Bailey 1972, 13.

va yapılmıştır. En erken örnekleri ise Minos ve Kıbrıs'ta bulunmuştur⁴⁶. Bu kandiller daha sonra MÖ 7. yüzyıl sonlarında Atina Akropolü ve daha sonra MÖ 2. yüzyılda Sparta'da bir mezarda görülmüş olup çok yaygın üretimleri yoktur⁴⁷. MÖ 7. yüzyıl sonlarından itibaren metal ya da kilden yapılan kandillerin üretimi yaygınlaşmıştır⁴⁸. Çark yapımı kandillerin erken dönemde yapılanlarının diskusu açık ve burnu küçüktür. Daha sonra diskus kapanarak burun kısmı uzamıştır. Diskusun kapatılmasıyla yağın dökülmesi ve içine sinek, böcek vb. girmesi de engellenmiştir. Bu teknikle üretilen kandillerde gövde ve diskus yuvarlak şekillendiğinden kulp ve burun daha sonra elle ilave edilmiştir. MÖ geç 7. yüzyıl-MÖ 6-3. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılan bu kandillerde imza geleneği de başlamıştır⁴⁹. Kalıp yapımı kandiller Helenistik Dönem'den itibaren yaygınlaşmıştır. Kalıp yapımı kandillerde iki parça kalıp kullanılmıştır. Patris olarak adlandırılan bezemeli model tek parça ve pozitif şeklinde hazırlanmış, sonra sertleşmesi için pişirilerek, bundan birden fazla matrisler çıkartılabilmektedir. Negatif olan matrisler kandilin alt ve üstünü oluşturacak şekilde iki parça halinde alçı ya da kilden hazırlanan kalıplardır. Matris kalıplar içine yaş kil elle bastırılarak yayılır ve bu sayede süslemelerin tam çıkması sağlanırdı. Daha sonra alt ve üst parça kurumaya bırakılır ve kil kurudukça küçüldüğünden kalıptan kolayca çıkartılabildi. İki parçanın birleşme yerinin daha düzgün olması için alet yardımıyla birleştirilerek, kulp yapıştırılıp gerekli olan rötuşlamalar yapılır, astarlanır ve fırınlanarak imalat tamamlanmış olurdu⁵⁰. Kalıp tekniği sayesinde benzer formda seri üretimler daha kolay yapılmıştır. Çark ve kalıp tekniğinin ortak noktası alt ve üstten oluşan gövde ve diskusun birleştirilmesidir.

L.14.LK.KS.S6.01 Buluntu No.lu Kandil

L.14.LK.KS.S6.01 buluntu no.lu kandil, sondaj buluntuları arasında devasa boyutu ve omuz üzerinde friz şeklinde kabartma olarak yapılmış figürlü süslemeleriyle dikkati çekmektedir (Res. 7-9). Kandil formu ters-düz çift konik profilli, yüksek ve geniş omuzlu, içe bastırılmış tabanlı, sığ ve geniş bant şeklinde olan kabartı kaidelidir. Geniş diskus, kabartı bant halka ile sınırlandırılarak tamamı yağ deliği şeklinde oluşturulmuştur. Dışa taşkın burunlu kandilin burun köprüsünün her iki yanında volüt yer almaktadır. İki yanda volüt çıkıntısı kıvrımı ile omuz-gövde geçişi arasında gittikçe daralarak birleşen bölümde forma uygun sıralı kabartı noktalar yapılmıştır. Devasa boyutlu kandili taşımak için üç kulp yapılmıştır (Res. 7-9). Dikine yerleştirilen ikiz yuvarlak kesitli şerit kulp, diskus halkasına makara formlu olarak yapıştırılmıştır. Kulpun üst kısmında aplike olarak kalın halka şeklinde oyuk nokta bordür, bezemeli ve ortası fiyonk atkılı-ataşlı olup önünde aplike ince ikiz ip şeklinde bağlantısı bulunur. Halka önünde ve diskus birleşme yerinde ortada birer adet küçük bağlantı halkası yapılmıştır. Bu haliyle halkalar ve oyuk noktalar sarmaşık meyvelerini hatırlatmaktadır. İki yanda omuzlara yatay bağlanan kulplar, yivli ve yuvarlak kesitli olup ortada kabarık yüzük çıkıntılı ve iki yanında ikişerli ip boğumludur. Kulpların omuz bağlantısı, genişleyen ve omzu saran palmet yaprakları şeklindedir. Omuzdan başlayarak gövde

46 Walters 1914, XVI, XVIII; Bailey 1972, 9, Pl. 1/abc.

47 Bailey 1972, 13, Pl. 4/abc; Howland 1958, 7-11, Pl. 29; Kassab Tezgör-Sezer 1995, Kat.no. 1-5.

48 Bailey 1972, 12-16, Pl. 1-15.

49 Walters 1914, XIX-XXI; Bailey 1972, 13; Howland 1958, 12-129, Pl. 30-39; Slane 1990, 9-11, 23-26, Fig. 1; Pl. 1/1, 5-6; Kassab Tezgör-Sezer 1995, Kat.no. 6-279.

50 Walters 1914, XXI-XXII; Howland 1958, 129-145, Pl. 44-55; Bailey 1972, 13-16; Slane 1990, 11-13, 26-36, Fig. 2, Pl. 1/11, 18, Pl. 2-5; Kassab Tezgör-Sezer 1995, Kat.no. 280-467.

üzerine dikey bağlanan çift şerit kulpun üst bölümünde kulp ataşı, gövdesi üzerinde ise karşılıklı yerleştirilmiş yatay kulplar vardır. Kandilin 10 cm yüksekliğinde olan omuz kısmında kalıp aplike şeklinde yapılmış olan Dionysos ritüeliyle ilgili kabartmalar olup olayın açık arazide geçtiğini gösterir şekilde gruplar arasına sarmaşık ve defne ağaçları yerleştirilmiştir (Res. 7-11). Korunabilen kabartmalarda; kandilin burun kısmının üstünde khiton ve himation giyimli, ayakta, cepheden bir kadın ve yanında sağ omzunu ve gövdesini çıplak bırakan mantosuyla bir erkek profilden ayakta betimlenmiş, kollarını kadının boynundan sarmış ve yanak yanağa gösterilmiştir (Res. 7-8, 10). Erkek figürün sağında ayaklarını kaldırmış bir panter yer alır. Olasılıkla bu grup betimlemesi Dionysos ile Ariadne'nin kutsal evlilikleridir (Hieros Gamos). Grubun sağ yanında geniş bir alanı kaplayan "S" şeklinde gövdesi olan sarmaşık dalları, yaprakları ve meyveleri yapılmıştır. Daha geride sağda kasıklarına kadar bölümü kapatan himation giymiş yarı çıplak aulos çalan bir kadın (Maenad), ayakta ve gövdesi $\frac{3}{4}$ dönük olarak betimlenmiştir. Dikine yerleştirilen arka kulpun solunda ortada defne ağacı olup ağacın solunda profilden ayakta ve başını geriye doğru atan bir kadın (Maenad) yer almakta ve arkasında profilden ayakta çıplak bir erkek (Satyr) kadını boynundan sarmaktadır (Res. 7-8, 11). Kadının başını çok geriye atması kendinden geçmiş sarhoş ifadesini göstermektedir. Defne ağacının sağında panter postu giymiş ve profilden öne doğru eğilerek yaslanan sarhoş Satyr'i belinden kollarıyla sararak taşımaya çalışan çıplak bir kadından (Maenad) oluşan grup yer alır. Satyr'in başının üst yanında ise diğer bir defne ağacı gösterilmiştir. Gövde altına yakın küçük bir parçada ise bitki ve ön ayaklarını kaldıran panter bulunur. Söz konusu korunagelmış kabartmalı parçalar, kandilin omuz kısmının tamamen aplikasyon kabartmalarıyla süslü olduğunu göstermektedir.

L.14.LK.KS.S6.01 buluntu no.lu kandil, devasa boyutu ve kabartmalarıyla çok özel bir örnektir. Kandilin ebatları ve üzerinde applike olarak yapılan kabartmaları göz önüne alındığında bir ritüelde, olasılıkla da Dionysos kültüyle ilgili seremonilerde kullanıldığı düşünülebilir. Bu yönüyle kontekste ele geçen diğer seramiklerin nitelikleri ve form tiplerine de baktığımızda⁵¹, Laodikeia Kilisesi'nin alt tabakasında Helenistik ve Erken İmparatorluk Dönemi'nde Dionysos kültüyle ilgili bir yapının varlığından söz etmek mümkündür. Bunu kentte Dionysos'la ilgili yoğun şekilde bulunan diğer arkeolojik buluntular da desteklemektedir⁵². Kandilin omuz kabartmalarının applike olarak yapılmasında Pergamon etkisi görülmektedir. Olasılıkla lokal Laodikeia üretimi olduğu anlaşılan kandilin başka bir benzeri tespit edilememiştir. Ancak büyüklük bakımından yakinen örneği Delos kandilleri arasında yer alan, Pergamon etkili Anadolu üretimi olan ve MÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen, üzerinde Galatomachia sahneli friz kuşağı taşıyan bir kandildir⁵³. L.14.LK.KS.S6.01 buluntu no.lu kandilin 6 no.lu sondajda MÖ 133 öncesine tarihlenen sikkelerle birlikte bulunması, boyut bakımından yakın olan Delos örneği ve ilgili sondajda tespit edilen diğer seramiklerin tarihlenmeleri de göz önüne alınarak MÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreği ile MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreği arasına verilmesi uygun olacaktır⁵⁴. L.14.LK.KS.S6.01 buluntu no.lu kandil Geç Helenistik Dönem'de kentin alım gücünü ve zenginliğini ortaya koymasının yanında, kente özgü atölyelerde özel üretimlerin de yapıldığını göstermesi bakımından önemli ve özel bir örnektir.

51 Ayrıntılar ve bulunan seramikler için bk. Şimşek 2021.

52 Dionysos dünyasıyla ilgili antik kentte bulunan kabartmalar için bk. Şimşek 2013b, Res. 73, 171, 189, 232, 256, 649, 653, 663, 693, 751; Şimşek 2021, 412-426, 547-548, 556-558, 562, 564-568.

53 Bruneau 1965, 69-70, Fig. 5.

54 Şimşek 2021, 180-182, 543-545, 575-576, Kat.no. 652, 697-701, Lev. 108/756.

Sonuç

Antik dönemin en önemli aydınlatma aracı olan kandiller erken dönemlerden (MÖ 3. bin) itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar genel olarak bronz, cam ve daha çok da pişmiş topraktan yapılmıştır. Kandillerin haznelerine doldurulan sıvı yakıt ise daha çok zeytinyağı olup bunun içine yerleştirilen fitil yardımıyla aydınlatma sağlanmıştır. Kandiller günlük yaşayışta sokakların, evlerin, tapınakların aydınlatılması, ritüel seremoniler yanında yaygın olarak mezar hediyesi olmak üzere çok çeşitli şekilde kullanılmıştır. Özellikle mezar hediyesi olarak kullanımında yılın belirli zamanlarında ailelerin yaptığı mezar yemeklerinde odanın aydınlatılmasının yanında ölünün öbür dünya seyahatinde yolunun aydınlatılması gibi dinsel sembolik bir amaca da hizmet etmiştir. Laodikeia Kilisesi sondaj kazılarında ele geçirilen ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen L.14.LK.KS.S6.01 buluntu numaralı devasa kandil üzerinde kalabilen aplik kabartmalar Satyr, Maenad, panter, sarılarak öpüşen kadın-erkek (Dionysos-Ariadne) gibi figürlerden oluştuğundan, olasılıkla Hieros Gamos (kutsal evlilik)'u yansıtan unik bir eserdir. Kabartmalı ve boyalı kandil, antik kentte Dionysos ritüellerinin yapıldığını göstermesi yanında, kentin alım gücü ve yerel atölye üretimlerini de göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Katalog

Kazı Buluntu No	: L.14.LK.KS.S6.01
Buluntu Yeri	: Laodikeia Kilisesi Kuzey Sokak
Buluntu Konumu	: 6 No.lu Sondaj-Hellenistik-Erken İmparatorluk tabakası
Buluntu Tarihi	: 14.05.2014
Derinlik	: 280,70-280,50 m
Buluntu Grubu	: Aydınlatma Aracı
Form Grubu	: Volütlü ve Üç Tutamaklı Kandil
Ölçüleri	: Y: 15 cm, GÇ: yaklaşık 31 cm, U: yaklaşık 45 cm, KÇ: 21,1 cm, Diskus Ç: 11,8 cm, KK: 1,9 cm, CK: 0,7 cm.

Tanımı: Kandile ait diskus, kulp, gövde ve kaide parçası olup gövdesinin büyük bir bölümü, omuzun bir bölümü ile burnu kırık ve eksiktir. Açık kahverengimsi gri (2.5Y 6/2 – Light Brownish Gray) hamuru; gümüş mika, az miktarda mineral ve kireç katkılı, ince kumlu, sert ve sık dokuludur. Dış yüzeyi yeşilimsi siyah (GLE Y1 2.5/10Y – Greenish Black), iç yüzeyi ise hamurunun renginde astarlı olup astar boya yer yer iç yüzeye akmıştır. Yüzey dokusu mat ve hafif pürüzlüdür. Kalıpta yapılmış, omuzları aplikli kabartmalı ve iyi kalitede pişirilmiştir.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR**Bailey 1972**

Bailey, D. M., *Greek and Roman Pottery Lamps*, London.

Bailey 1996

Bailey, D. M., *A Catalogue of the Lamps in The British Museum, IV. Lamps of Metal and Stone, and Lampstands*, London.

Bayrakçı 2010

Bayrakçı, A., "Bafa'dan Yoran'a Yolculuk", *Meandros*, 6, 12-13.

Bayram 2018

Bayram, F., "Laodikeia'da Hıristiyanlık ve Kiliseler-Christianity and Churches in Laodikeia", *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi, Laodikeia Çalışmaları Supplementary/Ek Yayın 1*, ed. C. Şimşek-T. Kaçar, İstanbul, 117-137.

Bruneau 1965

Bruneau, P., *Les Lampes, Exploration Archeologique de Delos Faite par L'Ecole Française D'Athenes*, Fascicule XXVI, Paris.

Cahen 2000

Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. E. Üyepazarcı, İstanbul.

Clement of Alexandria

"The Miscellanies; or, Stromata Book I, Chapter XVI", *The Writings of Clement of Alexandria*, Trans. W. Wilson, Edinburgh, 1931, 401-405.

Foss 1979

Foss, C., *Ephesus after Antiquity: a late antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge.

Herodotos

Herodot Tarihi, çev. A. Erhat-M. Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Homeros

Odysseia, çev. A. Erhat-A. Kadir, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul.

Howland 1958

Howland, R. H., *Greek Lamps and Their Survivals, The Athenian Agora*, Vol. IV, New Jersey.

Johnston 1957

Johnston, M., *Roman Life*, Chicago-Atlanta-Dallas.

Kamacı-Doğan 2010

Kamacı, B.-Doğan, D., "300 Yıllık Bir Sökeli Çınar", *Meandros*, 6, 14-21.

Kassab Tezgör-Sezer 1995

Kassab Tezgör, D.-Sezer, T., *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Kandiller Kataloğu, Cilt 1, Protoprohistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler, Varia Anatolica, VI/2*, İstanbul.

Kaytan 2014

Kaytan, S. M., “Laodikeia (Hac) Kilisesi Koruma Yapısı Projesi”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, ed. C. Şimşek, İstanbul, 339-353.

Konakçı 2014

Konakçı, E., “Laodikeia’nın İlk Yerleşimi: Asopos Tepesi/First Settlement of Laodikeia: Asopos Hill”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, ed. C. Şimşek, İstanbul, 87-122.

Ladstätter 2011

Ladstätter, S., “Bizans Döneminde Ephesos, Büyük Bir antik Kentin Tarihinde Son Sayfa”, *Bizans Döneminde Ephesos*, ed. F. Daim-S. Ladstätter, İstanbul, 3-28.

Oğuzhanoğlu 2014

Oğuzhanoğlu, U., “Laodikeia’dan Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’na Yeni Katkılar/New Contributions to the Western Anatolian Early Bronze Age from Laodikeia”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, ed. C. Şimşek, İstanbul, 71-86.

Plinius

Naturalis Historia, XI, Libri XXXIII–XXXV, çev. H. Rackham, The LOEB Classical Library, Harvard University Press, London, 1961 (2th publishing).

Ramsay 1895

Ramsay, W. M., *Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford.

Ramsay 1960

Ramsay, W. M., *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul.

Scardozi 2007

Scardozi, G., “Ricerche Topografiche e Telerilevamento”, *Hierapolis di Frigia, Le Attività Delle Campagne Di Scavo e Restauro 2000-2003*, ed. F. D’Andria-M. P. Caggia, İstanbul, 67-86.

Slane 1990

Slane, K. W., *The Sanctuary Of Demeter And Kore. The Roman Pottery And Lamps*, Vol. XVIII, Part II, Princeton-New Jersey.

Şimşek-Ceylan 2003

Şimşek, C.-Ceylan, A., “Laodikeia’da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus’a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia’sı)”, *Archivum Anatolicum*, C VI, S. 1, Ankara, 147-163.

Şimşek-Okunak 2017

Şimşek C.-Okunak, M., "Attouda Nekropol Buluntuları ve Hisarköy Müze Deposu'ndan Çalınan Seramikler" *Barış Salman Anı Kitabı*, ed. I. Adak Adıbelli vd., İstanbul, 181-220.

Şimşek 2007

Şimşek, C., *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul.

Şimşek 2012a

Şimşek, C., "2010 Yılı Laodikeia Kazıları", *33. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (23-28 Mayıs 2011 Malatya)*, C 4, Ankara, 569-601.

Şimşek 2012b

Şimşek, C., *Kutsal Kent Laodikeia'nın Kiliseleri*, Denizli.

Şimşek 2013a

Şimşek, C., "2011 Yılı Laodikeia Kazıları", *34. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (28 Mayıs-1 Haziran 2012 Çorum)*, C 3, Ankara, 103-124.

Şimşek 2013b

Şimşek, C., *Laodikeia (Laodicea ad Lycum), Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul.

Şimşek 2013c

Şimşek, C., "Laodikeia Antik Kenti'nde Yapılan Çalışmalar", *Colloquium Anatolicum (Anadolu Sohbetleri)*, XII, İstanbul, 15-36.

Şimşek 2014a

Şimşek, C., "Lykos Vadisi İçinde Yer Alan Laodikeia", *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, ed. C. Şimşek, İstanbul, 33-70.

Şimşek 2014b

Şimşek, C., "2012 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *35. Kazı Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 2013 Muğla)*, C 3 (Ayrı Basım), Ankara, 82-102.

Şimşek 2014c

Şimşek, C., "Laodikeia'dan Lâdik ve Denizli'ye, Denizli'nin Derin Geçmişi: Kazı ve Araştırmalar", *Geçmişten Günümüze Denizli*, 38, Denizli, 21-37.

Şimşek 2015a

Şimşek, C., "Laodikeia'da M.S. 7. yy Sonrası Yaşam", *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan Essays in Honour of Mustafa Büyükkolancı*, ed. C. Şimşek-B. Duman-E. Konakçı, İstanbul, 597-612.

Şimşek 2015b

Şimşek, C., *Laodikeia Kilisesi, Lykos Vadisi'nde Hristiyanlık*, Denizli.

Şimşek 2018a

Şimşek, C., “Geç Antik Çağ’da Laodikeia (Laodikeia in the Late Antiquity)”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi, Laodikeia Çalışmaları Supplementary/Ek Yayın 1*, ed. C. Şimşek-T. Kaçar, İstanbul, 81-116.

Şimşek 2018b

Şimşek, C., “2016 Yılı Laodikeia Çalışmaları”, *39. Uluslararası, Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (22-26 Mayıs 2017 Bursa)*, Bursa, 359-386.

Şimşek 2019

Şimşek, C., “Laodikeia’da Kazı ve Restorasyon Çalışmalarının 15 Yılı”, *15. Yılında Laodikeia (2003-2018)*, *Laodikeia Çalışmaları 5*, ed. C. Şimşek, İstanbul, 1-88.

Şimşek 2021

Şimşek, C., *Laodikeia Kilisesi Sondaj Buluntuları Hellenistik Dönem Seramiği, Laodikeia Çalışmaları 6*, İstanbul.

Şimşek vd. 2014

Şimşek C.-Konakçı E.-Pernicka, E., “Laodikeia Asopos Tepesinde Bulunan Obsidyenlerin Köken Analizleri”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları 3*, ed. C. Şimşek, İstanbul, 123-144.

Tarhan 2018

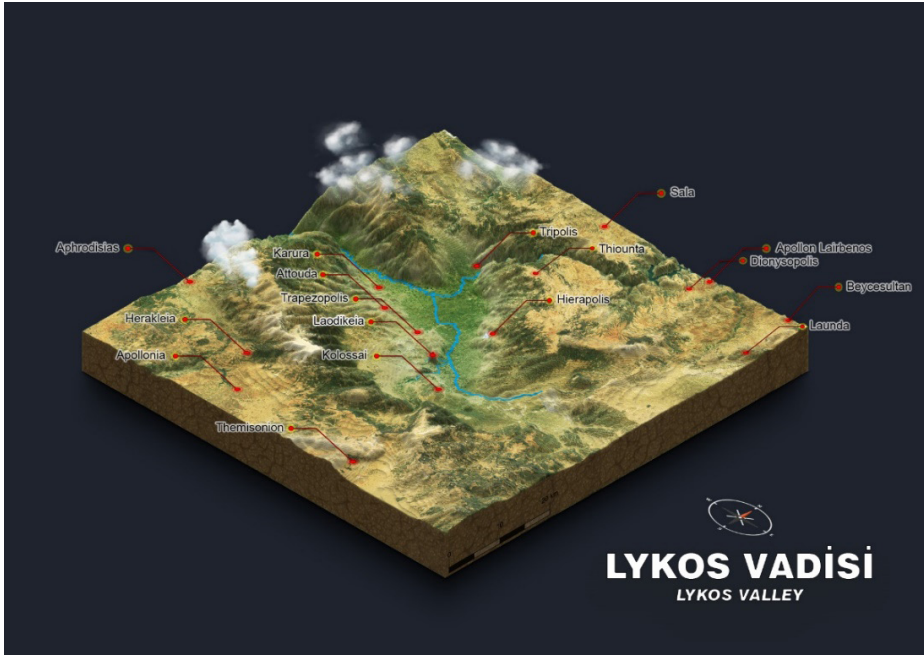
Tarhan, Ç. M., “Laodikeia Kilisesi’nde Uygulanan Restorasyon Yöntemleri: Temel Prensipler ve Uygulama Sınırları-Restoration Methods Applied in the Laodikeia Church: Fundamental Principles and Application Limits”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi, Laodikeia Çalışmaları Supplementary/Ek Yayın 1*, ed. C. Şimşek-T. Kaçar, İstanbul, 149-174.

Vitruvius

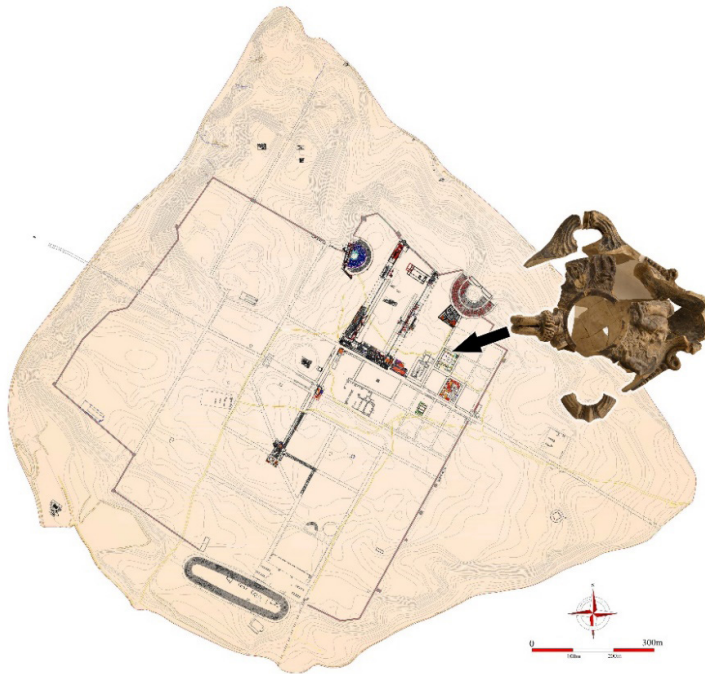
Mimarlık Üzerine On Kitap, çev. S. Güven, İstanbul.

Walters 1914

Walters, H. B., *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*, London.

EKLER

Resim 1: Uydu fotoğrafı üzerinde Lykos (Çürüksü) Vadisi ve çevresinde yer alan kentlerin konumları

Resim 2: Laodikeia sit haritası üzerinde Laodikeia Kilisesi'nin konumu ve ele geçen kandil

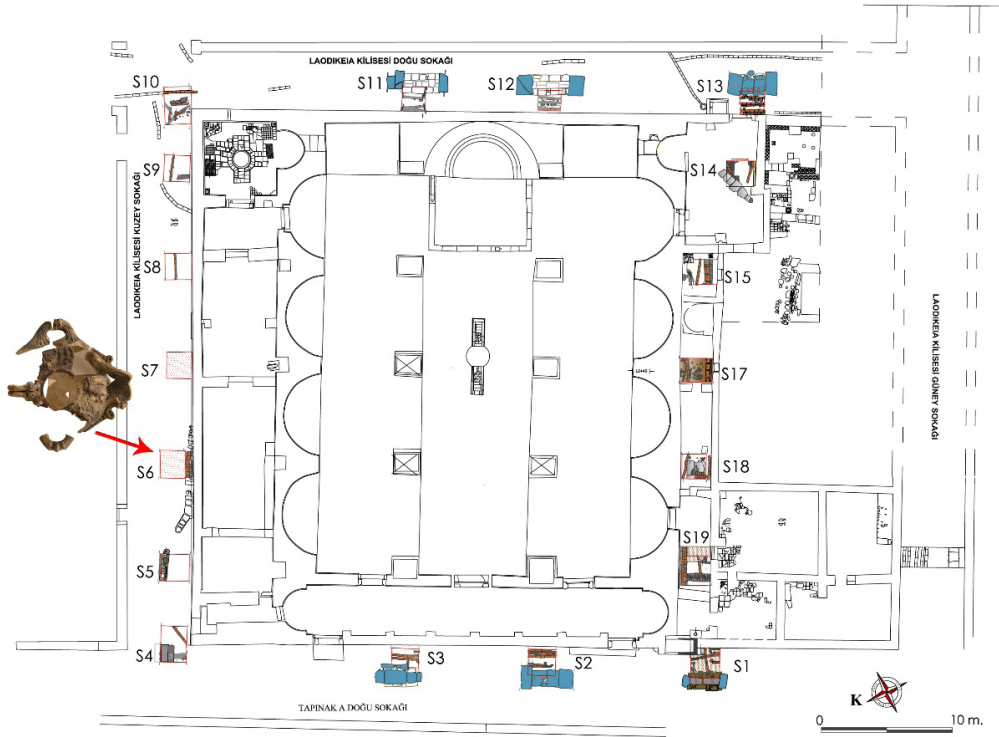
Resim 3: Laodikeia sit alanında Laodikeia Kilisesi'nin konumu

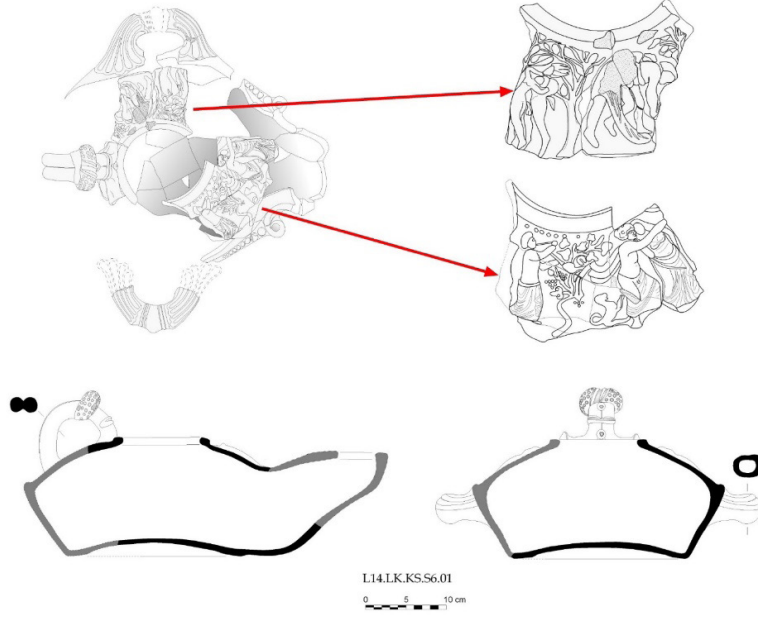
Resim 4: Laodikeia Kilise'si üzerine yapılan koruma çatısı

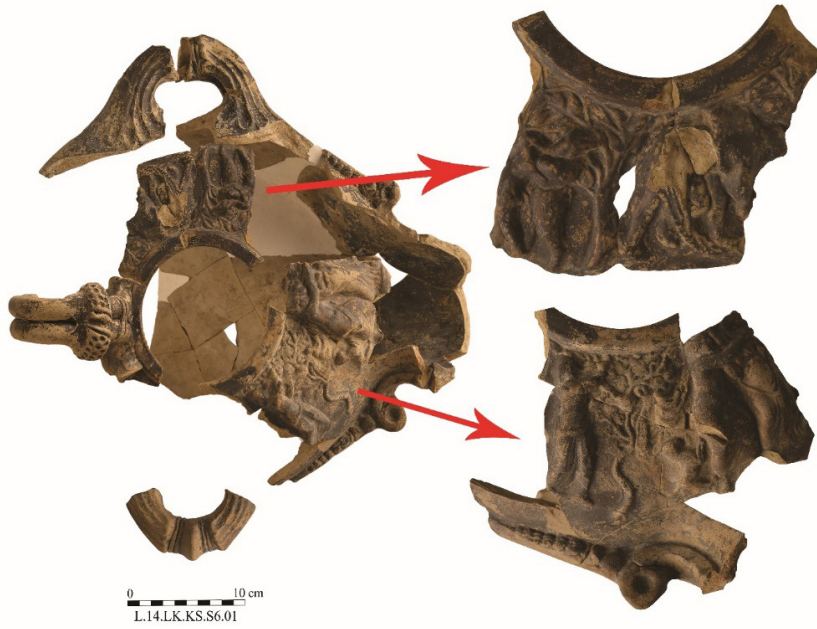
Resim 5: Laodikeia Kilisesi'nin koruma çatısı için kuzey sokakta açılan 6 no.lu sondaj alanı

Resim 6: Laodikeia Kilisesi'nin planı ve koruma çatısı için etrafına açılan sondajlar

Resim 7: 6 no.lu sondajda bulunan L14.LK.KS.S6.01 no.lu kandilin çizimleri

Resim 8: 6 no.lu sondajda bulunan L14.LK.KS.S6.01 no.lu kandil ve detayları

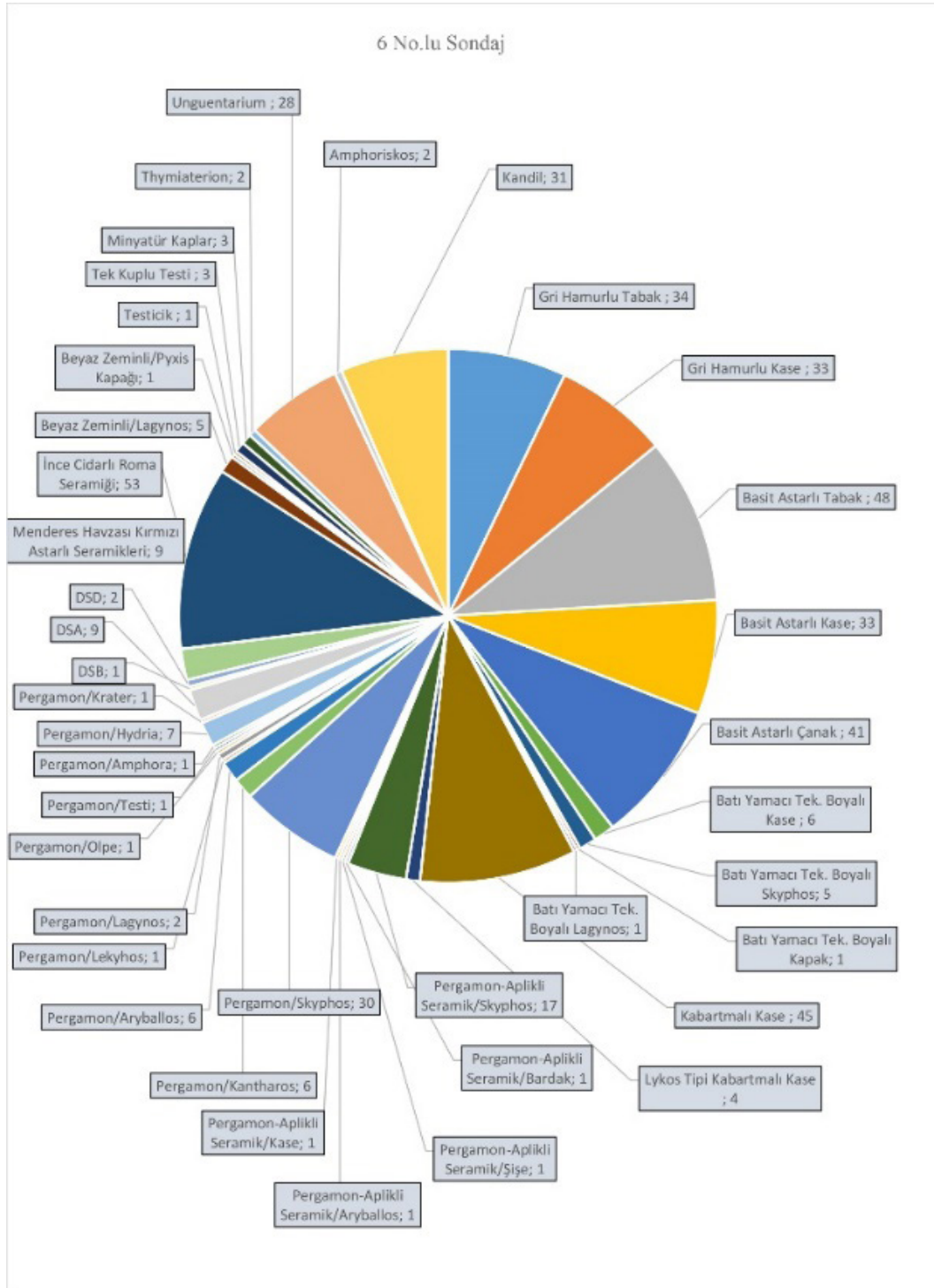
Resim 9: 6 no.lu sondajda bulunan L14.LK.KS.S6.01 no.lu kandil

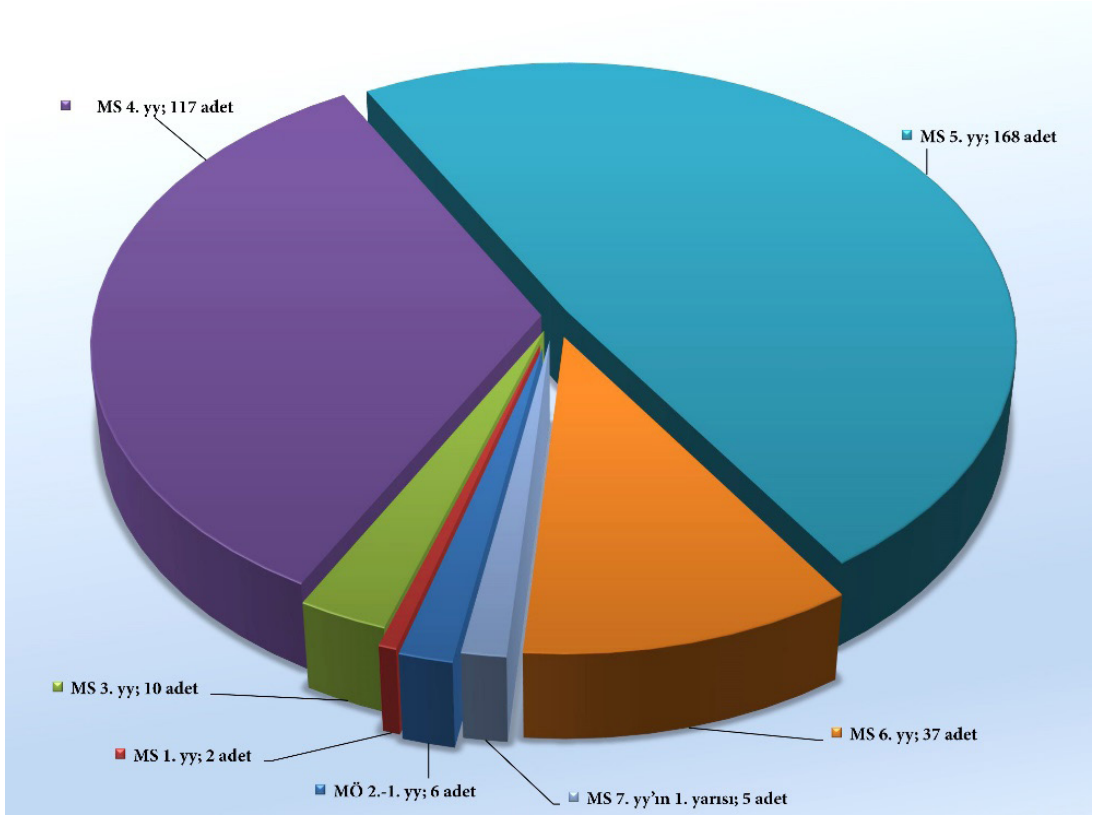
Resim 10: 6 no.lu sondajda bulunan L14.LK.KS.S6.01 no.lu kandilden Maenad, panter, Dionysos ve Ariadne (hieros gamos?)

Resim 11: 6 no.lu sondajda bulunan L14.LK.KS.S6.01 no.lu kandilden Satyr ve Maenad'lar

Resim 12: Laodikeia Kilisesi 6 no.lu sondajın buluntu grafiği

Resim 13: Laodikeia Kilisesi koruma çatısı sondajlarında bulunan dönemlerine göre sikke pastası

Euromos Agorası Güney Stoasında 2021 Yılında Yapılan Kazılarda Ele Geçen Çiviler

Abuzer Kızıl*

Öz

Euromos Antik Kenti Agorası Güney Stoada 2021 yılında yapılan kazılar neticesinde ele geçen toplam 64 adet çivi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Çiviler antik kent kazılarında yoğun olarak ortaya çıkarılan buluntular arasında yer almasına rağmen çok çalışılmış bir konu değildir. Bu çalışma ile bu boşluğun doldurulması, daha sonra yapılacak olan çalışmalara bir başvuru kaynağı olması ve çivilerin öneminin vurgulanması amaçlanmıştır. Kazı buluntusu çivilerin incelenmesine yönelik bu çalışmanın amaçlarından biri de yerel atölyelerin ürünü olan metal buluntuların değerlendirilmesi ve metal sanatı içerisindeki yerinin saptanması olmakla birlikte ele geçen çivilerin eski ahşap yapı tekniği kapsamında, bir yapının form ve işlevinin bir parçası olarak nasıl kullanıldığını tartışmaktadır. Güney stoada ortaya çıkarılan çivilerden 2 adedi bronz diğerleri demirdir. Çiviler nitelik, nicelik ve işlevsellik bakımından sınıflandırılarak incelenmiş ve istatistikleri çıkartılmıştır. Sonuç kısmında ise çivilerin formları, ham maddeleri, işlevleri ve kullanım alanları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Güney Stoa'da yapılan kazı çalışmaları sırasında tarihlemeye yardımcı çok sayıda sikke, altın yüzük ve küpe gibi buluntular da ele geçmiştir. Bu buluntular ile birlikte ele geçen ve çalışmaya konu olan çivilerin de yapı, form ve işlevleri bakımından benzer örneklerle karşılaştırıldığında tarihlemeye yardımcı olan bu buluntular ile tutarlılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Euromos, Agora, Güney Stoa, Çivi, Demir, Bronz.

Nails Recovered During the Excavations in the South Stoa of the Euromos Agora in 2021

Abstract

The article focuses on a total of 64 nails recovered during the 2021 excavations in the South Stoa of the Agora in the Ancient City of Euromos. Despite the frequent recovery of nails in the ancient city excavations, they have not been extensively studied. This study aims to examine the nails, evaluate the metal finds as products of local workshops, determine their place in metalworking and discuss their usage in ancient wooden constructions. Of the nails unearthed in the South Stoa, two are bronze while the rest are iron. The nails were categorized and analyzed in terms of quality, quantity, and functionality, and statistical data was compiled. The study concludes with a general evaluation of nails' forms, raw materials, functions, and usage areas. Additionally, During the excavations in the South Stoa, numerous coins, gold rings, and earrings were also found, which could assist with dating. It was concluded that the

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, akizil@mu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1701-3022>

nails found alongside these artifacts and examined in this study were consistent with these items in terms of structure, form, and function, thereby supporting the proposed dating when compared with similar examples.

Keywords: Euromos, Agora, South Stoa, Nail, Iron, Bronze.

Giriş

Batı Anadolu'da, agorasının kısmen de olsa iyi korunduğu antik kentlerinden birisi hiç şüphesiz Euromos'tur. 2011 yılında agorada başlatılan, peyderpey devam eden temizlik ve kısmi kazılar neticesinde elde edilen ilk sonuçlar detaylı bilimsel çalışmalar mahiyetindedir¹. Güney stoada, 2021 yılında 60x12 m'lik alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında, stoanın batı köşesine 28,20 m mesafede yer alan giriş kapısına ait eşik taşına rastlanmıştır (Res. 1). 2,20x1,50 m ölçülerindeki eşik taşının yüzeyinde, ahşap kapının sürtünme izleri ve basmaktan kaynaklanan aşınma izleri açıkça belli olmaktadır. Eşik taşının hemen önünde yapılan kazı çalışmalarında birbirine yakın noktalarda, makalenin konusunu oluşturan çivilerin yanı sıra 13 adet gümüş, 2 adet bronz sikke, 2 adet altın yüzük ve 3 adet altın küpe gibi tarihlemeye yardımcı eserler toplu denilebilecek şekilde ele geçmiştir (Res. 2-3)².

Çivilerin az çalışılan spesifik bir konu olması nedeniyle, bu çalışmanın daha sonra yapılacak olan çalışmalara başvuru kaynağı olması hedeflenmiştir. Bu çerçevede çalışma içerisinde söz konusu çivilerin tipolojik olarak tasnifi yapılmış, form ve işlevleri benzer örneklerle karşılaştırılarak, mimaride ahşap donatı öğelerinin üstlendiği görev açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çivilerin, Euromos'taki yapı ve ahşap ustaları tarafından nasıl, nerede ve neden kullanıldığı konusu da kısmen aydınlığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Farklı boyut ve tiplerde olan çiviler üzerine yapılan değerlendirmelerde, güney stoa mimari yapılarında kullanılan ahşap öğelerin yapı mimarisindeki yerine dair veriler sunması da ayrıca önem taşımaktadır.

Konumuzu teşkil eden çivilerin elde edilmesindeki sürecin daha iyi anlaşılabilmesi açısından metal eserlerin öneminden, gelişiminden ve metal eser yapım tekniklerinden kısaca söz edilmiştir. Bunun yanında çivilerin kullanım alanlarına genel olarak değinilmiştir. Güney stoada ortaya çıkartılmış ve çalışma kapsamına alınmış olan tüm çiviler nitelik, nicelik ve işlevsellik bakımından sınıflandırılarak incelenmiş ve bu çivilerin istatistikleri çıkartılmıştır. Çiviler baş formlarına göre; yuvarlak, mantar, çekiç, piramidal, tegulae mammatae, dikdörtgen ve kibaralar olmak üzere yedi grupta sınıflandırılmış ve her grup kendi içinde değerlendirilmiştir. Eserlerin değerlendirilmesinde kentteki buluntu yerleri ile olan ilişkileri göz önünde tutularak, işlevleri saptanmıştır. İstatistikleri yapılan çivilerin çizimi, fotoğraflaması ve tanımları yapılarak katalog kısmı oluşturulmuştur. Buluntu türleri ve dönemleri ile ilgili yayın taraması yapılmış ve elde edilen kaynaklar doğrultusunda yayımlanmış benzer eserler ile karşılaştırılarak, asıl kullanım amaçları ve tarihlemesi yapılmıştır. Güney stoada yapılan kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan çok sayıda sikke, altın yüzük ve küpe gibi buluntular da çivilerin tarihlendirilmesinde belirleyici olmuştur. Sonuç bölümünde çivilerin buluntu yerleri ile olan ilişkisi ve kronolojik karşılaştırmalar ile genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1 Agorayla ilgili yapılan bu çalışmalar için bk. Kızıl-Doğan 2017, 623-644; Kızıl-Doğan 2016, 497-520; Kızıl-Doğan 2015, 209-232; Kızıl-Doğan 2014, 401-425; Kızıl-Konuk 2017, 161-186; Kızıl-Konuk 2016, 321-338.

2 Eşiğin hemen dibinde topluca ele geçen sikkelerin ve altın süs objelerinin buraya ya bilinçli bir şekilde bırakıldığı ya da düşürüldüğü tezini akla getirmektedir.

Metal Eserlerin Önemi ve Gelişimi

Metal eserler, pek çok buluntu türünde olduğu gibi dönemin sosyal ve ekonomik yapısına ışık tutar. Seramiğe nazaran daha sağlam, tekstil ve ahşaptan çok daha dayanıklı ve uzun ömürlü olan metal buluntular, özellikle arkeolojik verilerin sağlıklı değerlendirilebilmeleri açısından da büyük öneme sahiptirler. Tarihî çağlara isim olabilecek kadar insanlık tarihinde büyük öneme sahip olan metaller, teknolojik gelişmelere paralel olarak çağlara göre değişim ve gelişim göstererek, toplumların gelişip güçlenmelerinde belirleyici rol oynamıştır. Düşünen ve üreten bir varlık olan insanoğlu, başlangıçta kolay şekillendirilebilen bir malzeme olan ahşabı kullanmış, daha sonra da taş ve pişmiş topraktan yararlanmıştır. Zaman içinde bu ürünlerin, gerek imatları esnasında karşılaşılan zorluklar gerekse çabuk kırılıp parçalanmaları sebebiyle insanlar bunlara alternatif olacak dayanıklı, yapımı kolay ve uzun ömürlü ürünler için yeni malzeme arayışı işine girmişlerdir. Dövme ya da döküm teknikleri kullanılarak istenilen şekli alabilen metalin keşfi ile beraber söz konusu malzemelere alternatif olarak, hayatın neredeyse her alanında kullanılmaya başlanmıştır³.

Bütün bu tarihsel gelişmelerin yanında barınak yapımı, insanların hayatta kalmasını ve hayatını rahat bir şekilde devam etmesini sağlayan temel faaliyetlerinden birisi olmuştur⁴. Zamanla gelişen ve yukarıda da bahsedilen bu teknik gelişmelere ait maddi kalıntıların toplanması ve karşılaştırılması, toplumlar arasındaki kültürel ve endüstriyel işbirliği hakkında ipuçları sağlaması noktasında da önemli katkılar sunmaktadır. Böylece insanlar için doğadan ve birbirinden korunmak amacıyla temel bir ihtiyaç olarak başlayan barınma, kültürel ifadenin bir yönü, toplumsal örgütlemenin bir yansıması ve bir teknolojik başarı örneği haline dönüşmüştür. Yaşanan süreç içerisinde Antik Çağ'ın en belirgin kalıntılarının taş yapı kalıntıları olduğu gerçeğini bir yana bırakacak olursak ahşabın kullanımının da en az taş malzeme kadar yaygın olduğu düşünülebilir. Bir çatıyı çerçevelemek için kullanılan yöntemler birkaç yüzyıl boyunca çok az değişebilirken, kapıları sabitlemek gibi daha basit inşaat faaliyetlerinin, daha fazla gelişme gösterdiği ve araştırmaya değer olduğu görülmektedir. Bugün bir çiviye veya menteşeyi gündelik hayatın sıradan ve yaygın bir objesi olarak görsek de antik çağda bu kesinlikle böyle değildi⁵.

Metal Eser Yapım Teknikleri

Metalürjideki en önemli keşif, metallerin ısıtılınca kolay işlenmesinin, hatta ateşte uzun süre bekletildiklerinde erimesinin, soğuyunca da yeniden katılaşmasının anlaşılması olsa da; ilk başlarda kullanılacak olası yöntemler hep sorun olmuştur⁶. Ancak zaman içerisinde günümüzde de hâlâ geçerli olan bazı yöntemler uygulanmıştır. Bu yöntemlerden en yaygın olanları dövme ve döküm tekniğidir. Döküm ustalığı, zaman içinde olağanüstü değişimler geçirerek özellikle mimari eserlerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Aslına bakılırsa demirin üretimi ve özellikle döküm yoluyla biçimlendirilmesi zorluklarla dolu bir süreç olmasına rağmen taş işçiliğine göre daha kolay, hızlı ve çok sayıda üretim yapılmasına imkan sağlayan bir metottur. Bunun yanında bozulan veya eskiyen metallerin defalarca eritilip, yeniden dökülebiliyor olması da önemli bir avantaj sağlamaktadır.

3 Başak 2010, 15-18.

4 Günümüzde barınak yapımı insanlar için hâlâ en temel faaliyet olmaya devam etmektedir.

5 Sharp 2011, 1-2.

6 Başak 2010, 28.

Metalurjide dövme tekniği döküm tekniğine göre daha kolay bir yöntemdir. Dövme tekniğinde, bir ocakta ısıtılan metal parçası hemen orada birçok işlemden geçirilebilir; dövülerek biçimlendirilebilir, kesilir, eklenir, uzatılır, kısaltılır ve üstelik bu iş birçok kez tekrar edilebilir. Ama döküm tekniğinde bunların tam tersine çok uzun bir hazırlık, organizasyon, büyük ve çok yönlü deneyler, model yapımı, kalıp yapımı ve yüksek ısılar elde edilebilen maden fırınlarının yapımı gerekmektedir⁷. Dövme tekniği madenlerin keşiflerine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Bu alandaki ilk önemli adım ise tavlamanın keşfidir. Tavlamanın yani metali ısıtarak yumuşatmanın ve kolay işlenebilir hale getirmenin bulunmasından sonra, ergitilerek kalıba dökülen metalin dövülerek şekillendirilmesi mümkün hâle gelmiştir. Böylece büyük boyutlu parçalardan istenilen biçimlerde eser ya da ürünler yapılabilmiştir. Döküm tekniğinde ise potada eritilen metallerin istenilen biçimlerde hazırlanmış kalıplara dökülerek dondurulması işlemi uygulanmıştır. Metalin döküm yoluyla biçimlendirilmesi zor bir süreç olmasına rağmen hazırlanan kalıplara çok sayıda eser dökülebilmesi ustaya önemli ölçüde zaman kazandırmaktadır.

Çiviler ve Kullanım Alanları

Ahşap mimari öğelerin diğer mimari öğelere göre daha kısa ömürlü olması, doğal afet ve tahribattan kolay bir şekilde zarar görmesi, ahşap mimari geleneğinin ve ahşabın bir yapı ögesi olarak nasıl kullanıldığını anlamayı güçleştirmektedir. Ahşabın ahşap ya da diğer mimari öğeler ile bağlantısını sağlayan en önemli malzeme genellikle çiviler olmuştur. Bağlayıcı unsur olarak sıcak dövme veya döküm yöntemleriyle demir ve bronzdan üretilen çiviler; antik dönemlerden günümüze kadar geçen süreçte çatı konstrüksiyonlarında, kapılarda, mobilyalarda ve birçok farklı alanda hem fonksiyonel eleman olarak hem de dekorasyon amacıyla kullanılmış ve günümüzde de aynı amaçlarla yoğun olarak kullanılmaya devam etmektedir. Boyutlarına bağlı olarak çivilerin bir binanın yatay ve dikey girişlerini birleştirme veya kapı, pencere, mobilya sabitleme gibi farklı kullanım alanları vardır⁸. Örneğin büyük boyutlu bir çivi sandık için değil ancak büyük bir kapı ya da çatı için kullanılmış olmalıdır. Büyük değişikliklere uğramadan üretilen çiviler, özellikle insanların içinde yaşadıkları yapıların inşasında ve süslemesinde kullanılan en önemli araç olmuştur. Yapıların inşasında bağlayıcı olarak demir çiviler kullanılırken, fonksiyonunun yanı sıra süsleme kaygısı da gözetilen durumlarda bronz çivilerin kullanıldığı bilinmektedir. Antik Çağ'da bağlayıcılar olarak tanımlanabilecek çivilerin karakteristik özelliği bir fayda ve estetik dengesidir. İki parça ahşabın veya bir nesnenin bir yüzeye sabitlenmesinde bazen nihai sonuç göz önünde bulundurulmuş bazen de çivi başlarının dekoratif potansiyeline karşı bir hassasiyetle yaklaşılmıştır. Bağlantı elemanlarının ahşapla birlikte kullanımı her ne kadar eski dönemlere dayansa da özellikle Roma İmparatorluğu'nun yayılması ve Roma inşaat yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte sayısında önemli ölçüde bir artış olmuştur⁹. Bunların yanında Antik Çağ'da güçlükle elde edilen çivilerin eski ahşaptan çıkarılarak yeniden kullanıldığı¹⁰ veya eritilip yeniden şekillendirilmesi için demirciye tekrar verildiği bilinmektedir¹¹.

Çivilerin sınıflandırılmasında en kapsamlı araştırmayı H. F. Cleere yapmıştır. Cleere, mimari- de veya farklı alanlarda kullanılmış çivilerin sınıflandırılmasında çivilerin baş formlarına göre

7 Küçükerman-Başgelen 1994, 9-35.

8 Alicu-Cociş 1994, 20-21.

9 Sharp 2011, 10-13.

10 Günümüzde de çivilerin düzeltilerek yeniden kullanıldığı bilinmektedir.

11 Gaitzsch 2005, 52.

piramidal başlı, yarı yuvarlak başlı, dairesel-düz başlı ve T şekilli çiviler olmak üzere dört ana grup belirlemiştir. Çivilerin form ve boyutlarına göre işlevlerinin saptanabileceğini; mimaride 15 cm'den büyük çivilerin ana kirişlerde, daha küçük çivilerin ise ikincil destek bağlantılarında ve basit birleştirmelerde kullanılmış olabileceğini belirtmektedir¹². Bunun yanında tavan döşemesini çerçevelere sabitlemek için de çivilerin kullanıldığı düşünülmektedir¹³. Çivilerin sağlam olması oldukça önemlidir. Bu nedenle sadece dökme tekniği ile üretilmiş bir çivi kırılabileceğinden, yuvarlak gövdeyi çekiçlemek metali güçlendirmenin tek yolu olacaktır. Mukavemet elde etmek için gövdenin birçok kez dövülmesi ve döndürülmesi gerekli olmalıydı¹⁴.

Antik Dönem'de çiviler kullanıldıkları mekân ve fonksiyon doğrultusunda arkeolojik kazılarda sıkça karşılaşılan malzemelerin başında gelmektedir. Biçimsel durumlar mimaride genellikle kare kesitli demir çivilerin tercih edilmiş olduğunu göstermektedir. Eğer bir çivi özellikle ortasından uç noktasına yakın bir noktadan bükülmüşse¹⁵ dönmeye büyük ölçüde direnirdi, böylece bu durum çivinin ve bağlanan nesnelere gevşemesini zorlaştırırdı. Kare kesitli çivilerin bir başka avantajı ise üretimlerinin daha kolay ve seri olmasıdır. Bu nedenle Roma İmparatorluğu'nda kare şaftlı demir çiviler ahşap işlerde en yaygın kullanılan sabitleyiciler olmuştur. Bunların uzunlukları uygulamaya göre değişmekle birlikte, kısa olanlar yaklaşık 1 cm, uzun çiviler 10 cm boyutlarında; en yaygın çiviler ise 3 cm ile 10 cm uzunluğundadır. Bu çivilerin başları genellikle mantar şeklinde olup, imalat sırasında basitçe dövülmüşlerdir¹⁶. Daha kısa olan 3 cm uzunluğundaki çiviler kapı ve pencerelerde kullanılmasının yanı sıra hareketli mobilyalarda, yani dolapların ve sandıkların imalatında kullanılmış olmalıdır. Kısa boyutlu çivilerden hareketle Bizans kapılarının levha kalınlığının 2,6 ile 3,5 cm, daha büyük avlu kapılarının 4,5 cm, çatı kirişlerinin kalınlıklarının ise 7x12 cm ile 10x10 cm olduğu tahmin edilmektedir¹⁷.

Euromos Agorası Güney Stoasında Ele Geçen Çiviler

Euromos Agorası Güney Stoasında 2021 yılı kazı çalışmalarında toplamda 78 adet çivi ele geçmiştir¹⁸. Bu çivilerden baş kısmı korunmuş olan 64 adedi çalışma kapsamına alınmıştır. Dövme tekniği ile şekillendirilmiş olan çivilerden 2 adedi kabara bronz, diğerleri demirdir. Bu çivilerden 4 tanesi piramidal başlı silindirik, diğerleri ise kare kesitli gövde yapısına sahiptir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen çivilerin tipolojisi baş formlarına göre yapılmıştır. Buna göre çiviler; yuvarlak, mantar, çekiç, piramidal, tegulae mammatae, dikdörtgen ve kabara başlı olmak üzere yedi grupta sınıflandırılmıştır.

12 Cleere 1959, 55-74.

13 Littlefield 2012, 108.

14 Sharp 2011, 40.

15 Çivi ahşaba çakıldıktan sonra arka tarafta açıkta kalan kısmın yatay olarak bükülmesidir. Güney stoa çivi örneklerinin büyük çoğunluğunun gövde kısmının düzgün bir şekilde bükülmüş olduğu ve bunun çivinin yerinden çıkmaması için özellikle uygulandığı anlaşılmaktadır.

16 Davidson 1952, 142-143.

17 Gaitzsch 2005, 53.

18 Euromos Agorası Güney Stoası çift salonludur (galeri, nef). Çiviler arka duvar ile ortadaki ionik kolon sırası arasında kalan nefte ele geçmiş ve kazılan alanın her tarafında bulunmasına rağmen yoğunluk kapı eşiği önü ve çevresidir.

1. Yuvarlak Başlı Çiviler

26 adetle en kalabalık grubu oluşturan yuvarlak başlı demir çivilerin; 1 adedi büyük boyutlu, 21 adedi orta boyutlu, 4 adedi küçük boyutludur (Res. 4-30). Çivilerin korunmuş uzunlukları; 1,2 ile 10,3 cm, kalınlıkları; 0,4 ile 0,9 cm, baş çapları ise 1,4 ile 2,7 cm arasında değişmektedir. Yuvarlak başlı çivilerin benzer örnekleri; Kibyra¹⁹, Pergamon²⁰, Sardis²¹, Assos²², Yassı Ada²³ ve Verulamium²⁴ kazılarında bilinmektedir.

5 no.lu çivi, baş kısmının altında silindirik başlayıp kare kesitli olarak devam eden gövde yapısına sahiptir. Bu durum çivilerin üretiminde, gövdesinin silindirik olduğunu sonradan dövülerek kare formu verildiğini kanıtlamaktadır (Resim: 4,9). 4 no.lu çivi, sağlam olması ve gövdeden uca doğru sivrilen formu ile orta boyutlu çivilerin tam formunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir (Res. 8). 6 no.lu çivinin gövdesinin büyük bir kısmı kırılmış olup korunmuş uzunluğu 1,2 cm'dir. Baş çapından ve gövde kalınlığından oldukça küçük boyutlu bir çivi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çivilerin kapı levhalarını sabitlemede kullanılmış olabileceği büyük olasılıktır (Res. 10). Bu boyuttaki çivilerin kullanılmış olabileceği Bizans kapılarının levha kalınlığının 2,6 cm ile 3,5 cm aralığında olduğu tahmin edilmektedir²⁵. 8 no.lu çivi oldukça uzun ve kalın gövdelidir. Gövde ortasından bükülmüş ve ucunun kırık olmasından dolayı tam uzunluğu bilinmemekle birlikte tahmini uzunluğu 19 cm olmalıdır. Büyük boyutlu çivi olasılıkla güney stoa çatı yapısının omurgasını oluşturan kalın ahşap hatılarda kullanılmıştır (Res. 12). Uzunluğu 10 cm'den büyük olan düz başlı çiviler mih olarak tanımlanmaktadır ve bu boyutlardaki demir çiviler ahşap üst yapıda kullanılmış olmalıdır. Bükülmüş çivilerden, ortalama 7 cm ahşap kalınlıkları ve aynı zamanda 11 ve 15,5 cm giriş kalınlıkları da çıkarılabilmektedir²⁶. 11, 19 ve 20 no.lu çivilerin geniş baş profilleri ile ahşabı birleştirme görevinin yanında görsel amaçlı da kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Res. 15,23,24).

2. Mantar Başlı Çiviler

Mantar başlı çiviler, kullanılmış olduğu nesne üzerinde süs görevi de gören geniş kubbeli başa sahip olan gruptur²⁷. Bu çivilerin mobilyada mı yoksa kapılarda mı kullanıldığı belli değildir²⁸. Fakat baş formlarından, bu çivilerin sadece fonksiyonel değil dekoratif bir işleve de sahip oldukları kesindir.

21 adet mantar başlı çivinin tamamı demirden yapılmıştır (Res. 31-52). Çivilerin korunmuş uzunlukları 4,5 cm ile 14,2 cm, baş çapları 1,4 cm ile 2,7 cm arasında değişmektedir. Çivilerin başları şemsiye ve yarım küre şekliyle tam olarak mantar formunu andırmaktadır. Kibyra²⁹,

19 Demirer 2013, 294-298, L4-13.

20 Gaitzsch 2005, N3, Tafel 36.

21 Waldbaum 1983, Plate 21, Type 1, 2, 3.

22 Bishop 1992, 165, Abb.3: Nr.12.

23 Bass-Doorninck 1982, 253, Fig. 11-19.

24 Frere 1972, 187, Fig. 69, 101, 113.

25 Rheidt 1991, 26.

26 Cleere 1959, 56.

27 Bu tip için bk. Dusenbery 1998, 1039.

28 Allison 2006, 343.

29 Demirer 2013, 298-299, L14.

Samothrake Nekropolisi³⁰, Pergamon³¹ ve Verulamium³² kazılarında bu tip çivilerin benzer örnekleri ele geçmiştir.

Bu grup içerisinde 46 no.lu³³ çivinin baş ile gövde kısmının metal yapısı ve dokusu farklıdır. Baş kısmı pürüzsüz, gövde kısmı ise pürüzlü bir yüzeye sahiptir. Bunun yanında baş ile gövdenin birleşme kısmının belirgin olduğu görülmektedir. Bu durum çivinin baş kısmının kalıp yöntemiyle, gövdenin ise dövme tekniği ile üretilip sonradan birleştirildiğini düşündürmektedir (Res. 31,51).

3. Çekiç Başlı Çiviler

Çekiç başlı çiviler, kenet işlevi gören ve tutma yüzeyini arttıran baş şekillerine sahiptir. Bu baş formunun düşeyde paralel olarak birleşen desteklerin daha sağlam ve esnemeyecek bir şekilde birleştirilmeleri için veya yatayda yan yana duran elemanların kaymasını engellemek için üretilmiş oldukları düşünülmektedir³⁴. Başları dövülerek oluşturulan çivilere, mimari aksamlar olan "T" kenetlere veya tegula mammata çivilerine benzer bir işlev kazandırılmıştır.

Bu formda incelenen 8 adet demir çivi bulunmaktadır (Res. 53-60). Çivilerin korunmuş uzunlukları 4,8 cm ile 11,2 cm, baş uzunlukları 1,2 cm ile 3,5 cm, baş genişlikleri 0,5 cm ile 1,4 cm arasında değişmektedir. Çivilerin baş kısımları, iki yanına kanat şeklinde açılan iki uçlu çekiç formuna sahiptir. Bu tip çivilerin benzer örnekleri; Kibyra³⁵, Pergamon³⁶ ve Sardis³⁷'te görülmektedir.

4. Piramidal Çiviler

Bu tip çivilerin benzer örneklerine sık rastlanılmamasına rağmen Verulamium³⁸ ve Pergamon kazılarında görülmektedir. Pergamon'daki benzer örneğin de tam olarak işlevinin bilinmediği fakat çarpma izinin olamaması nedeni ile muhtemelen sıkıca sabitlenmiş veya döner şekilde monte edilmiş bir yapının civatası olabileceği yorumunda bulunulmuştur³⁹. Güney stoada ele geçmiş olan aynı boyut ve forma sahip dört adet çivinin silindirik gövdelerinin kalın olması, herhangi bir bükülme ve deformasyona uğramamış olmaları, bir yere çakılarak değil önceden açılmış bir delik ya da yuvaya geçirilerek kullanılmış olabilecekleri düşüncesini akla getirmektedir. Güney stoanın kapı eşik taşının çevresinde ele geçen bu çivilerin ahşap kapı menteşesinin mili oldukları tahmin edilmektedir.

Büyük boyutlu olan 4 adet piramidal başlı demir çivinin korunmuş uzunlukları 14,7 cm ile 17,7 cm, baş çapları 1,1 cm ile 1,7 cm arasında değişmektedir. Farklı baş formuna sahip olan çivilerin uca doğru sivri bir gövde yapısı vardır (Res. 61-64).

30 Dusenbery 1998, 1039, RDS13-2.

31 Gaitzsch 2005, Tafel 37, N12.

32 Frere 1984, 102, Fig. 44, 139, 147.

33 Bu tip için bk. Ploug-Oldenburg 1969, 63, Fig. 23, 8.

34 Demirer 2013, 128.

35 Demirer 2013, 300, L18-20.

36 Gaitzsch 2005, Tafel 37, N7-10.

37 Waldbaum 1983, Plate 21, Type 4.

38 Frere 1972, 187, Fig. 69, 119.

39 Gaitzsch 2005, 53, Tafel 37, N8.

5. Tegulae Mammatae Çivisi

Roma hamamlarında ve mekânlarında ısıyı eşit sağlamak amacıyla içi boş duvarlar oluşturmak gerekmektedir. Bu sistem tegulae mammatae adı verilen yani büyük, kare biçimli ve köşelerinde dışarıya çıkıntılı “memeleri” olan tuğlaların kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Bu yöntemde tuğlalar duvar yüzeyinde T-biçimli kenetlerle ve çivilerle tutturulmaktadır. Tuğla ve duvar arasında boş bırakılan alan da hypocaust ile bağlantılıdır⁴⁰. Bu gruba dahil edilen çivilerin işlevi tartışmalı olsa da muhtemelen ortadaki kollar tegulae mammataeleri, baştaki kollar ise tegulae mammataeler üzerini kapatan kaplama levhalarını sabitlemek için kullanılmış olmalıdır⁴¹. T şeklindeki başı mümkün olduğu kadar az dışarıya doğru hizalanacak şekilde özenle düzenlenmiş bu sabitleme çivisi, içinde bulunduğu duvardan izole etmek isteyen bir kaplamayı muhafaza etmeye uyarlanmış bir sabitleme sistemi ile donatılmıştır. Çıkarılabilir anahtarın zorla yerleştirilmesi, kaplamanın tapadan sonra yerleştirilmesine izin verir ve bu nedenle kaplamanın herhangi bir bozulma riskini ortadan kaldırır⁴². Bu çiviler, klipsler gibi duvar tuğlaları ve termal banyolardaki borular için başına buyruk ankrajlar olarak hizmet etmiştir⁴³. Duvar döşemelerinde fayanslar tegulae mammataelerin ara parçaları ile kolları arasına oturacak şekilde ayarlanmıştır⁴⁴.

Tek örnek olarak ele geçmiş olan demir tegulae mammatae çivisinin korunmuş uzunluğu 9,5 cm, baş uzunluğu 4 cm, baş kalınlığı 0,9 cm'dir (Res. 65). Bu çivinin benzer örneği Sardis'te görülmektedir⁴⁵. Tegulae mammatae çivisinin agoranın kuzeyinde yer alan hamam yapısına yakınlığından dolayı tarımsal faaliyetler sonucu taşınmış olabileceği ihtimal dahilindedir.

6. Dikdörtgen Başlı Çiviler

Bu kategoride, 2 adet demir çivi incelenmiştir (Res. 66-68). Bu formdaki çivilerin baş kısmı dövülerek düzleştirilmiş ve ikiye katlanarak yassı dikdörtgen şeklinde bir form verilmiştir. Katlanma noktası belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Oldukça büyük boyutlu ve kalın gövdeli olan 62 no.lu çivinin baş formunun büyük oranda bozulmuş olduğu görülmektedir. Gövdesinin yatay olarak bükülmüş olmasından dolayı tam uzunluğu bilinemese de tahmini uzunluğu 18 cm olmalıdır. (Res. 66). Bu boyuttaki çivilerin kalın ahşap yapı elemanlarını birleştirmede kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Şimdilik herhangi bir kaynaktan benzer bir formuna rastlanılmayan bu çivilerin baş formlarını adlandırma konusunda tereddüt yaşanmasına rağmen dikdörtgene yakın olmasından dolayı dikdörtgen başlı çivi olarak sınıflandırılmasının uygun olacağı kanaatine varılmıştır.

7. Kabaralar

Kabaralar, farklı boy ve uzunlukları sayesinde sadece kapıyı oluşturan ahşap plakaları ve kapıyı taşıyan ana iskeleti bağlayıcı görevi ile değil aynı zamanda yarım kürevi başlıkları ile kapı süsleme öğesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bazı durumlarda amaç iki ahşabı birbirine

40 Yegül 2006, 94.

41 Demirer 2013, 86.

42 Feugère 2000, 175.

43 Gaitzsch 2005, 53.

44 Manning 1985, 132.

45 Waldbaum 1983, Plate 21, Type 5.

tutturmaktan ziyade görsel estetiğin tamamlayıcı bir ögesi olarak kullanılmasıdır. Dekoratif çivi olarak yarım küre başlı olarak karakterize edilen topuz biçimli kapı ve mobilya armatürleri olan kabalar genellikle bronzdan yapılmıştır⁴⁶. Bu çiviler büyük boyutlu ahşap kapılarda kullanılmış olmalarına rağmen, ahşap geleneğe öykünen Antik Dönem taş mezar kapıları üzerinde de dekoratif amaçlı olarak kullanım görmüştür. Bu kullanıma güzel bir örnek olarak Beçin Helenistik Dönem oda mezarının kapısı gösterilebilir. Bu kapı büyük ahşap kapıların mermer taklididir. Kapının her bir kanadı kabartma bantlar ile ikişer metopa ayrılmış olup bu bantların üstü büyük çivi başlarını andıran kabartma yarım küreciklerle bezenmiştir⁴⁷. Bunun yanında Mylasa Uzunyuva Hekatomneion'u mezar odasına girişi sağlayan mermer kapı da ahşap kapıları taklit eden bir tarzda yapılmıştır. Kapı kanatlarının ön cepheleri geniş bantlarla ikişer panoya bölünmüştür. Bu pervaz ya da bant olarak niteleyebileceğimiz ve yaklaşık ana panolardan 1 cm çıkıntı yapan bantların üstüne mantar formu portatif kabara yerleştirilmesi için 1 cm çapında çukurlar açılmıştır⁴⁸. Çukurların çevresinde kabara başlarının izleri görülebilmektedir. Bu kapı diğer mezar odası kapılarından farklı bir örnek teşkil etmektedir. Mevcut örneklerde genellikle mermer kapı kabartmasının üzerine yine kabartma şeklinde taklit edilmiş kabara örnekleri görülmektedir. Fakat Hekatomneion örneğinde mermer kapı üzerine açılan delik ya da çukurlara kabaranın süsleme amaçlı yerleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kabaraların göbek olarak adlandırılan baş kısmı döküm tekniğinde üretilirken, gövde döküm kalıbının merkezine yerleştirilmiştir. Bu şekilde kompozit olarak üretilip tornalanmış oldukları, göbek üzerindeki konsantrik çemberlerden anlaşılmaktadır. Sürekli çalışan ve bütün ağırlıkları mil üzerine binerek moment oluşturan kapılarda, birleşim yerlerinde açılmalar olmaması için sağlam, uzun gövdeli ve baskı yüzeyini genişletmek amacıyla geniş kafalı çiviler kullanılması zorunludur. Bu zorunluluk, 20. yüzyıl ortalarında yapılmış olan sivil mimari kapı örneklerinde de görülmektedir⁴⁹. Kabaralar yan yana gelerek kapı kanatlarını oluşturan parçaların, enine atılan bir kuşakla birbirlerine sabitlenmesini sağlamaktadır⁵⁰. Bunların yanında Yunan sitelerinin çoğunda bulunan, ahşap kapıların demirbaşları olarak adlandırılan kabalar, dekoratif olarak muhtemelen kapılara çapraz giriş takmak için kullanılmış olan demir başlıklardır⁵¹. Çivilerin gövde boyu, kanadı oluşturan levhalar çift kuşakla sabitlendiğinde oluşan kalınlıkla daha da uzamaktadır. Bu durumda kabaların çok çeşitli roller üstlendiği sonucuna varılabileceği gibi dekoratif bir amacı olduğu neredeyse kesindir⁵².

46 Gaitzsch 2005, 53.

47 Kızıl 1996, 259.

48 Kızıl 2020, 162-163, Fig. 31-32.

49 Demirer 2013, 92.

50 Künzl 2003, 20.

51 Raubitschek 1998, 134.

52 Davidson 1952, 142-143.

Bu tip 2 örnekle temsil edilmektedir. Kabaraların korunmuş uzunluğu 1,3 cm, baş çapı 2,6 cm'dir (Res. 69-70). Isthmia⁵³, Verulamium⁵⁴ ve Olynthus⁵⁵'ta benzer örnekleri görülmektedir. Bu formdaki çivilerin kullanımını günümüze ulaşmış eski ahşap kapılarda görmek mümkündür. Söz konusu örneklerde kapı dışında sıralı şekilde dizilmiş olan kabaralar, ön tarafta süsleme görevi görürken arka tarafta yatay ahşabı sabitleme görevini üstlenmişlerdir⁵⁶. Bu kullanım Pergamon Roma Dönemi ahşap kapı rekonstrüksiyon örneğinde de açık bir şekilde görülebilmektedir⁵⁷. Mevcut olan 2 adet bronz kabaranın güney stoada ortaya çıkarılan kapı eşiğinin yakınlarında bulunmuş olması buradaki ahşap kapıda kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Euromos Antik Kenti Agorası Güney Stoa yapısının ana iskeletini oluşturan taş ya da mermer yapı öğelerinin yanında en önemli öğesi hafif ve kolay işlenebilen ahşap yapı elemanlarıdır. Birbirine yatay ve dikey ekseninde kesişen noktalarda, özellikle çatı mimarisinde ahşap donatı öğelerinin sağlam durması ve yükü taşıması için birbirine sıkı kenetlenmesi gerekmektedir. Bu da kullanılan ahşabın kalınlığına göre değişen uzunluklarda ve formlarda çivilerin kullanılması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

Güney stoada ortaya çıkarılan 64 adet çivi farklı form ve boyutları ile dikkati çekmektedir. Yoğun olarak yuvarlak ve mantar başlı çiviler bulunmaktadır. Yuvarlak başlı çivilerin geneli orta boyutludur. Orta boyutlu çivilerin çatının daha hafif taşıyıcı kalaslarında, kapı menteşelerinde ve yapıdaki bazı tamiratlarda kullanılmış olabileceği düşünülmektedir⁵⁸. 19 cm uzunluğundaki çiviler ise en azından 10x10 cm'lik iki ahşabın bağlantısında kullanılmış olmalıdır. Mantar başlı çivilerin baş formları birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Bir kısmı yarım küre şeklinde tam bir mantar formunu yansıtırken, bir kısmı şemsiye şeklinde yanlardan aşağı doğru açılmaktadır. Özellikle dikdörtgen başlı çiviler olarak değerlendirilen iki adet çivinin baş formunun farklı olması ve başka kaynaklarda henüz örneğine rastlanmamış olması bu çivilere önemli bir ayrıcalık sağlamaktadır. Bunun yanında piramidal başlı çivilerin de örnekleri çok yaygın değildir. Pergamon'da bulunan benzer örnekte kullanım alanının tam olarak bilinemediği belirtilmiştir. Euromos'da bulunan ve piramidal başlı olarak adlandırılan 4 adet çivinin de ne şekilde kullanılmış olabileceğine dair kesin bir yorum getirilememiş olmakla birlikte herhangi bir darbeye maruz kalmamış olması bir yuvaya yerleştirilerek kullanıldıklarını akla getirmektedir. Bu durum Euromos demirci atölyelerinde ustalarının üretimde ihtiyaca göre farklı teknikler denemiş olduklarını kanıtlamaktadır. Güney stoada kapı eşiğinde ortaya çıkarılan 2 adet bronz kabara, mekan bölümlenmelerini oluşturan ve bölümlenmiş mekana girişi sağlayan kapıların çeşitli kabara örnekleri ile donatılarak süslendiğini göstermektedir. Tegulae mammatae çivisi örneğinde, tek buluntu olarak ele geçen çivinin bu noktaya nasıl geldiği henüz bilinmemekle beraber, çalışma alanına yakın hamam yapısından bu noktaya ulaşmış olabileceği düşünülmektedir.

53 Raubitschek 1998, pl 76.

54 Frere 1984, 46, Fig. 18, 154, 158.

55 Robinson 1941, pl 70-74.

56 Gültekin 2012, 147, Resim 5; Kaya 2010, 360, Resim 1.

57 Gaitzsch 2005, 56.

58 Waldbaum 1983, 68.

Söz konusu çivilerin büyüklükleri, baş ve gövde şekilleri bize az ya da çok kullanım alanları hakkında bilgi vermektedir. Örneğin güney stoanın kapı eşiği yakınında ele geçen farklı boyutlardaki çivilerin ahşap kapiya ait olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Güney stoda dağınık olarak ele geçen büyük çiviler ise çatı imalatında kullanılmış olmalıdır. Sonuç olarak farklı form ve boyutlardaki bu çivilerin kullanım alanlarının da farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çivilerden yalnızca iki adet kabaranın bronz olması çivi üretiminde demirin daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Demirin bakır ve kalaya göre daha kolay ve bol bulunması bu durumun nedenleri arasındadır. Bunun yanında Euromos yapı ustalarının demir çivi mimari yapının her alanında kullanırken; bronz çivileri yalnızca süsleme amaçlı kullanmış olmaları da bronz çivilerin daha az bulunmasının nedenlerinden biridir.

Güney stoda çivilerin bulunduğu alanda ortaya çıkarılan sikke, yüzük ve küpelerin Roma Dönemi'ne (MS 3 ve 4. yüzyıl) tarihleniyor olması, çivilerin tarih aralığı hakkında bilgi vermektedir⁵⁹. İncelenen kaynaklardaki benzer örneklerin tarihlemeleri de bu kronolojiyi desteklemektedir.

59 Sikkeler, İmparator Gallienus ve Gordian III Dönemlerine aittir.

KATALOG

- Kat. No** : 1
Resim No : 5
Kazı Env. No : AMR.2
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 6,2 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmında bükülme ve kırık vardır.
- Kat. No** : 2
Resim No : 6
Kazı Env. No : AMR.6
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,7 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş ve uç kısmında küçük kırık vardır.
- Kat. No** : 3
Resim No : 7
Kazı Env. No : AMR.10b
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,7 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 2,2 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Ucunda küçük kırık vardır.
- Kat. No** : 4
Resim No : 8
Kazı Env. No : AMR.33a
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 9,5 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 2,5 cm, **Baş K:** 0,4 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Sağlamdır.
- Kat. No** : 5
Resim No : 4, 9
Kazı Env. No : AMR.33d
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 3,2 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,2 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesi büyük oranda kırıktır.
- Kat. No** : 6
Resim No : 10
Kazı Env. No : AMR.44e
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 1,2 cm, **Gövde K:** 0,4 cm, **Baş Ç:** 1,4 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmında küçük kırıklar vardır. Gövdenin büyük kısmı kırıktır.

Kat. No : 7
Resim No : 11
Kazı Env. No : AMR.45e
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 3,5 cm, **Gövde K:** 0,5 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi silindirik formlu gövdeye sahiptir. Gövde kısmı kırıktır.

Kat. No : 8
Resim No : 12
Kazı Env. No : AMR.52a
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 10,2 cm, **Gövde K:** 0,9 cm, **Baş Ç:** 2,5 cm, **Baş K:** 0,5 cm
Tanım: Büyük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde ortasından itibaren yatay şekilde bükülmüştür. Uç ve baş kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 9
Resim No : 13
Kazı Env. No : AMR.54
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,1 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,6 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesi "S" şeklinde, baş kısmı ise iki yanından bükülmüştür. Uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 10
Resim No : 14
Kazı Env. No : AMR.57a
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 9,5 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmında küçük kırıklar vardır.

Kat. No : 11
Resim No : 15
Kazı Env. No : AMR.57c
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,1 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 2,6 cm, **Baş K:** 0,1 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde yatay yönde bükülmüştür. Baş ve uç kısmında kırık vardır.

Kat. No : 12
Resim No : 16
Kazı Env. No : AMR.58d
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,5 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,5 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesinde yay şeklinde hafif bükülme ve uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 13
Resim No : 17
Kazı Env. No : AMR.58e
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8 cm, **Gövde K:** 0,8 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesinde yay şeklinde hafif bükülme vardır. Sağlamdır.

Kat. No : 14
Resim No : 18
Kazı Env. No : AMR.58f
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,6 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesinde yay şeklinde hafif bükülme, baş ve uç kısmında küçük kırıklar vardır.

Kat. No : 15
Resim No : 19
Kazı Env. No : AMR.58h
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 5,6 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,1 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmı bükülmüş, gövdede korozyon kaynaklı kopma seviyesinde incelme vardır. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 16
Resim No : 20
Kazı Env. No : AMR.63c
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 6,9 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde yatay olarak bükülmüştür. Baş kısmında bükülme, uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 17
Resim No : 21
Kazı Env. No : AMR.67
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 6,3 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 2,1 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdenin başa yakın kısmında korozyon kaynaklı, kopma seviyesinde incelme ve çatlak görülmektedir. Ucu kırıktır.

Kat. No : 18
Resim No : 22
Kazı Env. No : AMR.68
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 9,9 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Sağlamdır.

Kat. No : 19
Resim No : 23
Kazı Env. No : AMR.69a
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 9,4 cm, **Gövde K**: 0,6 cm, **Baş Ç**: 2,5 cm, **Baş K**: 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 20
Resim No : 24
Kazı Env. No : AMR.81
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 9,1 cm, **Gövde K**: 0,9 cm, **Baş Ç**: 2,7 cm, **Baş K**: 0,4 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmında bükülme vardır. Uç kısmı çatlayarak ikiye ayrılmış ve kırıktır.

Kat. No : 21
Resim No : 25
Kazı Env. No : AMR.83
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 10,3 cm, **Gövde K**: 0,7 cm, **Baş Ç**: 2 cm, **Baş K**: 0,5 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde ortasından bükülerek çatlak oluşmuştur. Uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 22
Resim No : 26
Kazı Env. No : AMR.84
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 5,2 cm, **Gövde K**: 0,5 cm, **Baş Ç**: 1,6 cm, **Baş K**: 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesi hafif bükülmüştür. Baş kısmının yarısı ve ucu kırıktır.

Kat. No : 23
Resim No : 27
Kazı Env. No : AMR.91a
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 5,6 cm, **Gövde K**: 0,6 cm, **Baş Ç**: 1,7 cm, **Baş K**: 0,1 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmında yatay ve dikey olarak bükülme görülmektedir. Baş ve uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 24
Resim No : 28
Kazı Env. No : AMR.91c
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 5,1 cm, **Gövde K**: 0,6 cm, **Baş Ç**: 1,6 cm, **Baş K**: 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı bükülerek kırılmıştır.

Kat. No : 25
Resim No : 29
Kazı Env. No : AMR.91f
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 3,9 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde kısmı büyük oranda kırıktır. Baş kısmında da küçük kırıklar vardır.

Kat. No : 26
Resim No : 30
Kazı Env. No : AMR.91g
Eserin adı : Yuvarlak Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 3,8 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,2 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde kısmı büyük oranda kırıktır.

Kat. No : 27
Resim No : 32
Kazı Env. No : AMR.10a
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 9,8 cm, **Gövde K:** 0,9 cm, **Baş Ç:** 2,5 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş ve uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 28
Resim No : 33
Kazı Env. No : AMR.10c
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 6,2 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,4 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde yatay olarak bükülmüştür. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 29
Resim No : 34
Kazı Env. No : AMR.10d
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 4,5 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,5 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 30
Resim No : 35
Kazı Env. No : AMR.33c
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 4,9 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,4 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 31
Resim No : 36
Kazı Env. No : AMR.42
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 9 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 2,2 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı yatay ve dikey olarak bükülmüştür. Sağlamdır.

Kat. No : 32
Resim No : 37
Kazı Env. No : AMR.45a
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,5 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 1,6 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde S şeklinde bükülmüştür. Baş kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 33
Resim No : 38
Kazı Env. No : AMR.45b
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 7,9 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,1 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 34
Resim No : 39
Kazı Env. No : AMR.55
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 7,7 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,1 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesi hafif bükülmüştür. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 35
Resim No : 40
Kazı Env. No : AMR.56
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 10,2 cm, **Gövde K:** 0,7 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Sağlamdır.

Kat. No : 36
Resim No : 41
Kazı Env. No : AMR.57d
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 7,1 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,4 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde kısmı yatay olarak bükülmüştür. Sağlamdır.

Kat. No : 37
Resim No : 42
Kazı Env. No : AMR.58a
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 14,2 cm, **Gövde K:** 0,9 cm, **Baş Ç:** 2,7 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Büyük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı yatay ve dikey olarak bükülmüştür. Yüzeyinde korozyon kaynaklı katmanlaşma ve çatlaklar oluşmuştur. Uç ve baş kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 38
Resim No : 43
Kazı Env. No : AMR.58b
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 10,7 cm, **Gövde K:** 0,7cm, **Baş Ç:** 2 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesi hafif bükülmüş, uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 39
Resim No : 44
Kazı Env. No : AMR.58c
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 9 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 1,8 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 40
Resim No : 45
Kazı Env. No : AMR.58d
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 7,1 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 1,9 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 41
Resim No : 46
Kazı Env. No : AMR.61a
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 7,6 cm, **Gövde K:** 0,6 cm, **Baş Ç:** 2,3 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede yatay şekilde bükülme vardır. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 42
Resim No : 47
Kazı Env. No : AMR.61b
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8 cm, **Gövde K:** 0,5 cm, **Baş Ç:** 2,2 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdenin uca yakın kısmında yatay şekilde bükülme ve korozyon kaynaklı incelme vardır. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 43
Resim No : 48
Kazı Env. No : AMR.61c
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 6,2 cm, **Gövde K**: 0,6 cm, **Baş Ç**: 2,3 cm, **Baş K**: 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 44
Resim No : 49
Kazı Env. No : AMR.63a
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 8,7 cm, **Gövde K**: 0,6 cm, **Baş Ç**: 1,9 cm, **Baş K**: 0,2 cm
Tanım: Normal boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 45
Resim No : 50
Kazı Env. No : AMR.69b
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 9,3 cm, **Gövde K**: 0,5 cm, **Baş Ç**: 1,4 cm, **Baş K**: 0,2 cm
Tanım: Normal boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 46
Resim No : 31, 51
Kazı Env. No : AMR.77
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 5,5 cm, **Gövde K**: 0,6 cm, **Baş Ç**: 2,2 cm, **Baş K**: 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı kırıktır.

Kat. No : 47
Resim No : 52
Kazı Env. No : AMR.91b
Eserin adı : Mantar Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 6,2 cm, **Gövde K**: 0,4 cm, **Baş Ç**: 1,8 cm, **Baş K**: 0,1 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı hafif bükülmüş ve kırılmıştır.

Kat. No : 48
Resim No : 53
Kazı Env. No : AMR.44c
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 4,9 cm, **K**: 0,5 cm, **Baş U**: 1,8 cm, **Baş G**: 0,6 cm, **Baş K**: 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmında ve ucunda kırık vardır.

Kat. No : 49
Resim No : 54
Kazı Env. No : AMR.45d
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 4,9 cm, **K:** 0,6 cm, **Baş U:** 1,6 cm, **Baş G:** 0,5 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmından itibaren bükülmüştür. Baş kısmında kırık vardır.

Kat. No : 50
Resim No : 55
Kazı Env. No : AMR.57e
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 7,5 cm, **K:** 0,6 cm, **Baş U:** 1,5 cm, **Baş G:** 0,6 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmının bir kanadı ve ucu kırıktır.

Kat. No : 51
Resim No : 56
Kazı Env. No : AMR.57f
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 7,2 cm, **K:** 0,7 cm, **Baş U:** 1,8 cm, **Baş G:** 0,6 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdenin ucunda bükülme vardır. Sağlamdır.

Kat. No : 52
Resim No : 57
Kazı Env. No : AMR.63b
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 8,7 cm, **K:** 0,6 cm, **Baş U:** 2,2 cm, **Baş G:** 1 cm, **Baş K:** 0,3 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Uç kısmı bükülmüş ve küçük kırık vardır.

Kat. No : 53
Resim No : 58
Kazı Env. No : AMR.63d
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 5,3 cm, **K:** 0,6 cm, **Baş U:** 1,7 cm, **Baş G:** 0,8 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövdesinde korozyon kaynaklı kopma seviyesinde inceleme vardır. Baş kısmının bir kanadı ve ucu kırıktır.

Kat. No : 54
Resim No : 59
Kazı Env. No : AMR.63e
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 6,8 cm, **K:** 0,5 cm, **Baş U:** 1,7 cm, **Baş G:** 0,8 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 55
Resim No : 60
Kazı Env. No : AMR.69c
Eserin adı : Çekiç Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 4,3 cm, **K**: 0,5 cm, **Baş U**: 1,6 cm, **Baş G**: 0,5 cm, **Baş K**: 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmında ve ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 56
Resim No : 61
Kazı Env. No : AMR.43
Eserin adı : Piramidal Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 16,3 cm, **K**: 1,1 cm, **Baş Y**: 1,3 cm, **Baş Ç**: 1,7 cm
Tanım: Büyük boyutlu çivi silindirik gövde yapısına sahiptir. Ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 57
Resim No : 62
Kazı Env. No : AMR.59
Eserin adı : Piramidal Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 14,9 cm, **K**: 1 cm, **Baş Y**: 1,1 cm, **Baş Ç**: 1,7 cm
Tanım: Büyük boyutlu çivi silindirik gövde yapısına sahiptir. Ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 58
Resim No : 63
Kazı Env. No : AMR.64
Eserin adı : Piramidal Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 14,7 cm, **K**: 1 cm, **Baş Y**: 1,2 cm, **Baş Ç**: 1,1 cm
Tanım: Büyük boyutlu çivi silindirik gövde yapısına sahiptir. Baş kısmı büyük oranda tahrip olmuştur. Ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 59
Resim No : 64
Kazı Env. No : AMR.76
Eserin adı : Piramidal Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 17,7 cm, **K**: 1,2 cm, **Baş Y**: 1,3 cm, **Baş Ç**: 1,5 cm
Tanım: Büyük boyutlu çivi silindirik gövde yapısına sahiptir. Ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 60
Resim No : 65
Kazı Env. No : AMR.41
Eserin adı : Tegulae Mammatae Çivisi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U**: 9,5 cm, **K**: 0,9 cm, **Baş U**: 4 cm, **Baş K**: 0,9 cm
Tanım: Orta boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş ve uç kısmında küçük kırık vardır.

Kat. No : 61
Resim No : 67
Kazı Env. No : AMR.44b
Eserin adı : Dikdörtgen Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 4,8 cm, **K:** 0,5 cm, **Baş U:** 1,2 cm, **Baş G:** 0,5 cm, **Baş K:** 0,2 cm
Tanım: Küçük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde yatay, uç kısmı ise dikey olarak bükülmüştür. Baş kısmında ve ucunda küçük kırık vardır.

Kat. No : 62
Resim No : 66, 68
Kazı Env. No : AMR.52b
Eserin adı : Dikdörtgen Başlı Çivi
Malzemesi : Demir
Ölçüleri : **U:** 11,2 cm, **K:** 0,8 cm, **Baş U:** 3,5, **Baş G:** 1,4 cm, **Baş K:** 0,6 cm
Tanım: Büyük boyutlu çivi kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde ortasından itibaren yatay olarak bükülmüştür. Sağlamdır.

Kat. No : 63
Resim No : 69
Kazı Env. No : AMR.8
Eserin adı : Kabara
Malzemesi : Bronz
Ölçüleri : **U:** 1,2 cm, **K:** 0,3 cm, **Baş Ç:** 2,7 cm, **Baş K:** 0,1 cm
Tanım: Yuvarlak, geniş başlı kabara kare kesitli gövdeye sahiptir. Baş kısmında küçük çatlaklar vardır. Gövde kısmı büyük oranda kırılmıştır.

Kat. No : 64
Resim No : 70
Kazı Env. No : AMR.91h
Eserin adı : Kabara
Malzemesi : Bronz
Ölçüleri : **U:** 1,3 cm, **K:** 0,3 cm, **Baş Ç:** 2,6 cm, **Baş K:** 0,1 cm
Tanım: Yuvarlak, geniş başlı kabara kare kesitli gövdeye sahiptir. Gövde kısmı büyük oranda kırılmıştır.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR**Alicu-Cociş vd. 1994**

Alicu, D.-Cociş, S.-İlieş, C.-Soroceanu, A., *Small Finds From Ulpia Traiana Sarmizegetusa I, Sarmizegetusa Monograph 4*, The National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca.

Allison 2006

Allison, P. M., *The Insula of The Menander at Pompeii Volume III: The Finds, a Contextual Study*, Clarendon Press, Oxford.

Bass-Doorninck 1982

Bass, G. F.-Doorninck, F. H., *Yassı Ada, Volume 1., A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, Texas A&M University Press, Texas.

Başak 2010

Başak, O., “Taş Çağı’ndan Tunç Çağı’na Anadolu’da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, 15-33.

Bischof 1992

Bischof, D., “Metallfunde: Geräte aus Bronze, Blei und Eisen, Ausgrabungen in Assos 1990”, *Asia Minor Studien*, Band: 5, 149-171.

Cleere 1958

Cleere, H. F., “Roman Domestic Ironwork, as Illustrated by the Brading, Isle of Wight”, *Villa, University of London Bulletin of the Institute of Archaeology*, Vol. 1, 55-74.

Davidson 1952

Davidson, G. R., *Corinth Results of Excavations The Minor Objects*, Vol. XII., New Jersey.

Demirer 2013

Demirer, Ü., *Kıbyra Metal Buluntuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Dusenbery 1998

Dusenbery, E. B., *Samothrace, The Nekropoleis, Catalogues of Objects by Categories*, Princeton University Press, New Jersey.

Frere 1972

Frere S., *Verulamium Excavations VOL I*, Society of Antiquaries, London.

Frere 1984

Frere S., *Verulamium Excavations VOL III*, Oxford University Committee for Archeology, Oxford.

Feugère 2000

Feugère, M., “Outillage agricole et quincaillerie antique de Valentine (F, Haute-Garone)”, *Iron Blacksmiths and Tolls Ancient European Crafts, Acts of the Instrumentum Conference at Podsreda (Slovenia) in April 1999*, ed. M. Feugère-M. Guštin, 169-178.

Gaitsch 2005

Gaitsch, W., *Eisenfunde aus Pergamon, Geräte, Werkzeuge und Waffen, Pergamenische Forschungen 14*, Berlin.

Gültekin 2012

Gültekin, A., *Pisidia Antiokheia Antik Kenti Metal Buluntuları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Kaya 2010

Kaya, L. G., “ Geleneksel Kapı Halka ve Tokmakları: Safranbolu”, *ŞKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C 6, S. 12, 341-369.

Kızıl-Doğan 2014

Kızıl, A.-Doğan, T., “36. Euromos 2013 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 401-425.

Kızıl-Doğan 2015

Kızıl, A.-Doğan, T., “37. Euromos 2014 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, 209-232.

Kızıl-Doğan 2016

Kızıl, A.-Doğan, T., “38. Euromos 2015 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, 497-520.

Kızıl-Doğan 2017

Kızıl, A.-Doğan, T., “39. Euromos 2016 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, 623-644.

Kızıl-Konuk 2016

Kızıl, A.-Doğan, T., “Eurômos: rapport préliminaire sur les travaux réalisés en 2015”, *Anatolia Antiqua*, XXIV, 321-338.

Kızıl-Konuk 2017

Kızıl, A.-Doğan, T., “Eurômos: rapport préliminaire sur les travaux réalisés en 2016”, *Anatolia Antiqua*, XXV, 161-186.

Kızıl 1996

Kızıl, A., “Beçin Hellenistik Dönem Oda Mezarı”, *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 255-272.

Kızıl 2020

Kızıl, A., “Uzunyuva Kutsal Alanı ve Hekatomneion Mimarisi”, *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion'u*, ed. Adnan Diler, Ege Yayınları, 162-163.

Küçükerman-Başgelen 1994

Küçükerman, Ö.-Başgelen, N.-Tanyeli, G.- Batur, A., *Anadolu Sanayi ve Tasarım Tarihinin Ayak İzlerinde Maden Döküm Sanatı*, Demirdöküm, İstanbul.

Künzl-Künzl 2003

Künzl, E.-Künzl, S., *Das Römische Prunkportal von Ladenburg*, Stuttgart.

Littlefield 2012

Littlefield, J. D., *The Hull Remains of the Late Hellenistic Shipwreck at Kızılburun, Turkey*, Texas.

Manning 1985

Manning, W. H., *Catalogue of the Romano-British Iron Tools, Fittings and Weapons in the British Museum*, British Museum Publications, London.

Ploug-Oldenburg 1969

Ploug, G.-Oldenburg, E., *Hama, Fouilles et Recherches 1931-1938*, IV3, Copenhague.

Raubitschek 1998

Raubitschek, I. K., *Isthmia, Volume VII, The Metal Objects (1952-1989)*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.

Rheidt 1991

Rheidt, K., *Die Byzantinische Wohnstadt*, AvP XV2, De Gruyter, Berlin.

Robinson 1941

Robinson, D. M., *Excavations at Olynthus, Part X, Metal and Minor Miscellaneous Finds, an Original Contribution to Greek Life*, The Johns Hopkins Press, Baltimore.

Sharp 2011

Sharp, E. G., *A Comparison of Ancient Mediterranean Metal Structural Fittings*, Wilfrid Laurier University, Canada.

Waldbaum 1983

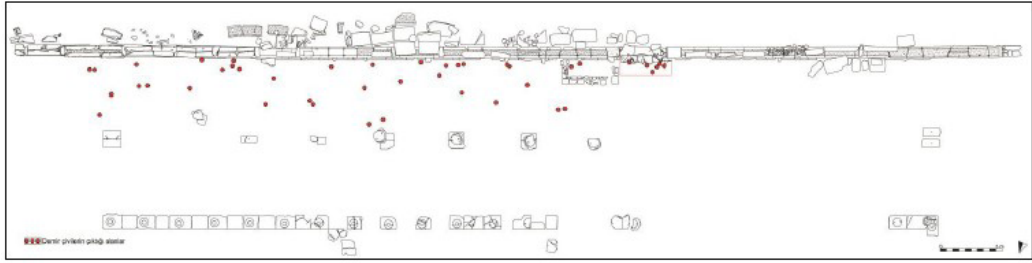
Waldbaum, J. C., *Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, London.

Yegül 2006

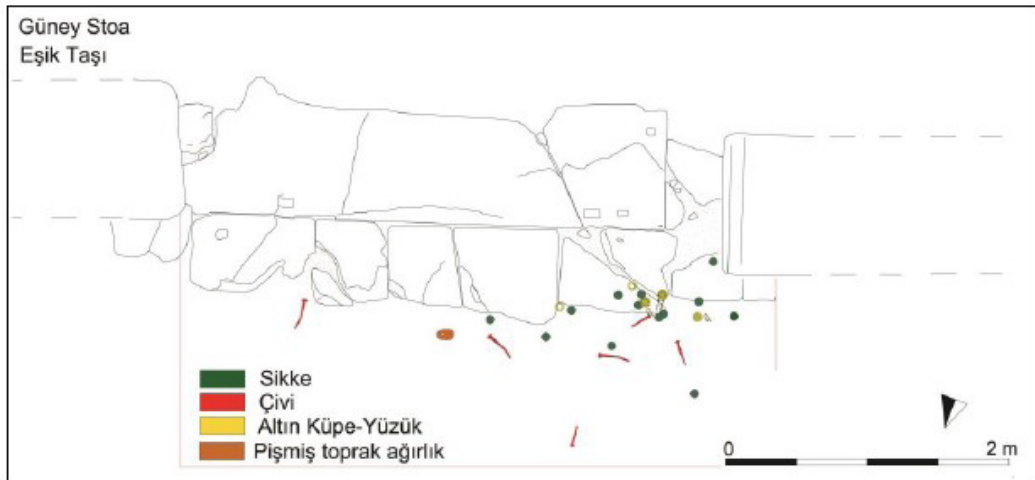
Yegül, F., *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*, çev. E. Erten, İstanbul.

EKLER

Res. 1: Agoranın havadan çekilmiş fotoğrafı üzerinde güney stoanın konumu ve eşik taşı

Res. 2: Güney Stoda ele geçen çivilerin buluntu noktaları

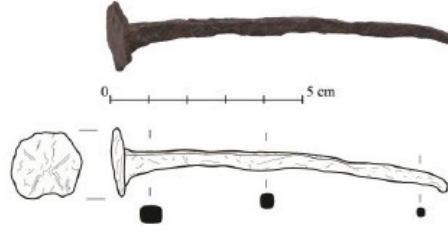
Res. 3: Eşik önünde ele geçen çivi ve diğer objelerin buluntu noktaları

Res. 4: 5 no.lu çivinin baş kısmının altında silindirik başlayıp kare kesitli olarak devam eden gövde yapısının detay fotoğrafı

Res. 5: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 1)

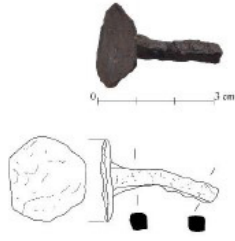
Res. 6: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 2)

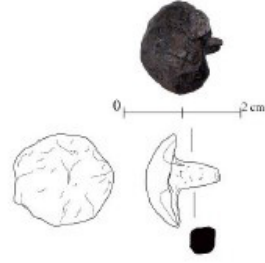
Res. 7: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 3)

Res. 8: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 4)

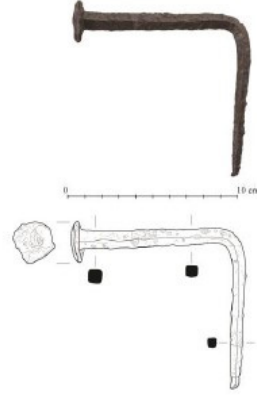
Res. 9: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 5)

Res. 10: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 6)

Res. 11: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 7)

Res. 12: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 8)

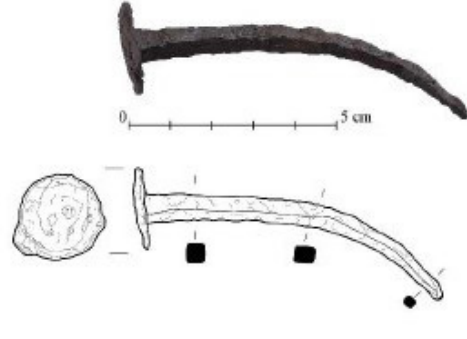
Res. 13: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 9)

Res. 14: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 10)

Res. 15: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 11)

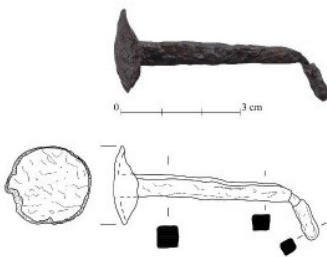
Res. 16: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 12)

Res. 17: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 13)

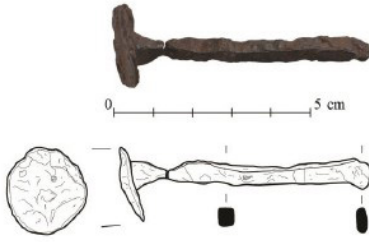
Res. 18: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 14)

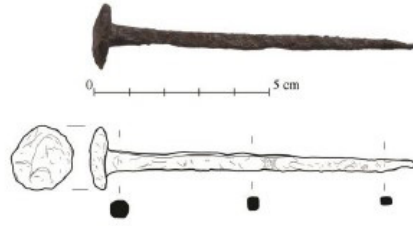
Res. 19: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 15)

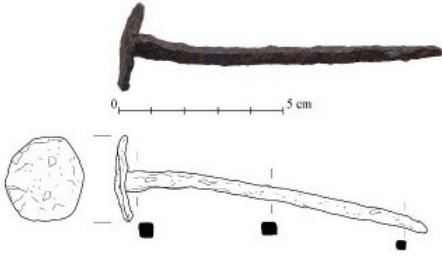
Res. 20: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 16)

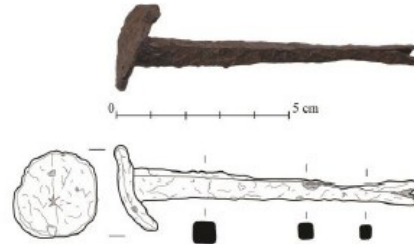
Res. 21: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 17)

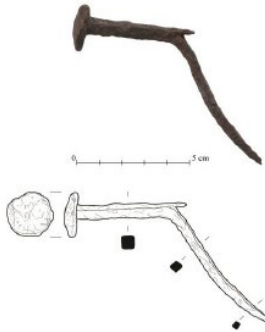
Res. 22: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 18)

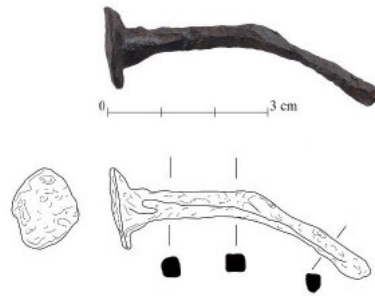
Res. 23: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 19)

Res. 24: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 20)

Res. 25: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 21)

Res. 26: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 22)

Res. 27: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 23)

Res. 28: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 24)

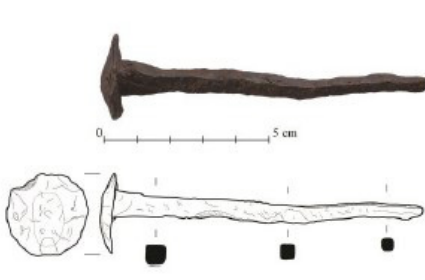
Res. 29: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 25)

Res. 30: Yuvarlak başlı çivi (Kat. No: 26)

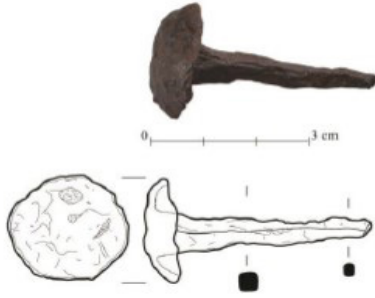
Res. 31: 46 no.lu çivinin baş ile gövdesinin birleşme noktasının detay fotoğrafı

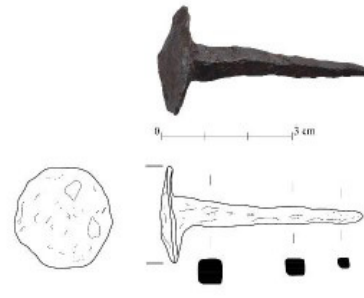
Res. 32: Mantar başlı çivi (Kat. No: 27)

Res. 33: Mantar başlı çivi (Kat. No: 28)

Res. 34: Mantar başlı çivi (Kat. No: 29)

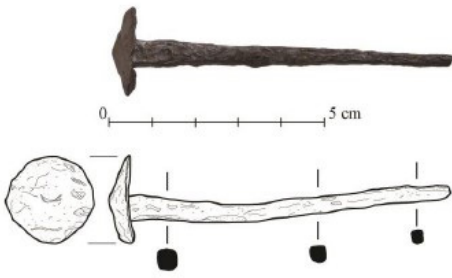
Res. 35: Mantar başlı çivi (Kat. No: 30)

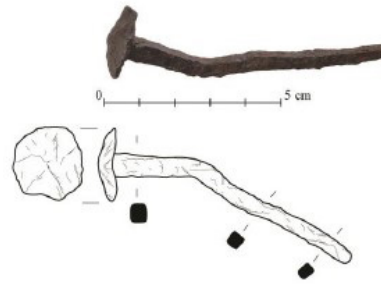
Res. 36: Mantar başlı çivi (Kat. No: 31)

Res. 37: Mantar başlı çivi (Kat. No: 32)

Res. 38: Mantar başlı çivi (Kat. No: 33)

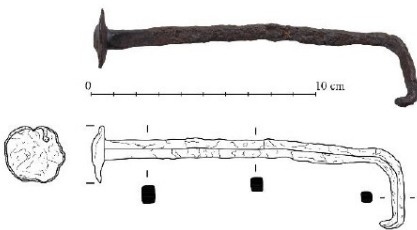
Res. 39: Mantar başlı çivi (Kat. No: 34)

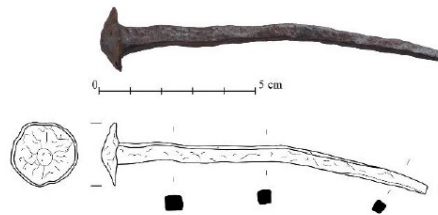
Res. 40: Mantar başlı çivi (Kat. No: 35)

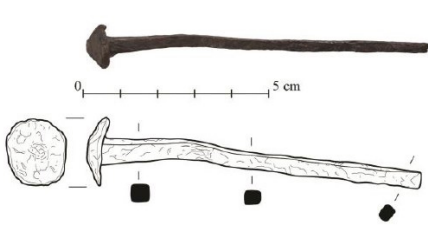
Res. 41: Mantar başlı çivi (Kat. No: 36)

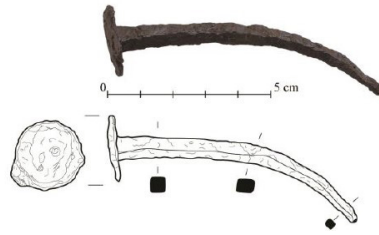
Res. 42: Mantar başlı çivi (Kat. No: 37)

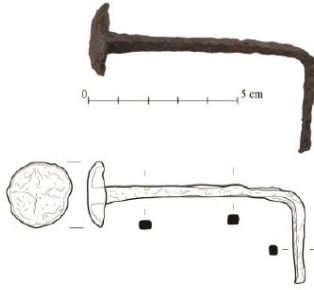
Res. 43: Mantar başlı çivi (Kat. No: 38)

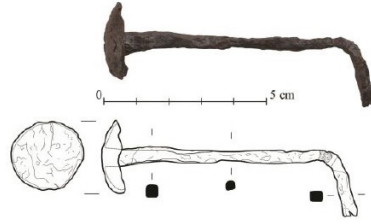
Res. 44: Mantar başlı çivi (Kat. No: 39)

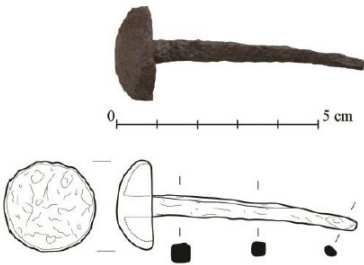
Res. 45: Mantar başlı çivi (Kat. No: 40)

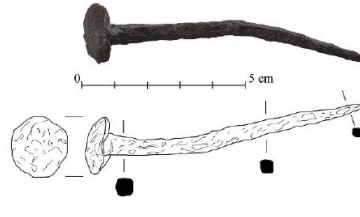
Res. 46: Mantar başlı çivi (Kat. No: 41)

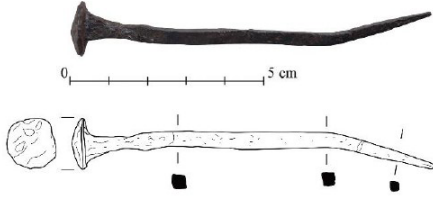
Res. 47: Mantar başlı çivi (Kat. No: 42)

Res. 48: Mantar başlı çivi (Kat. No: 43)

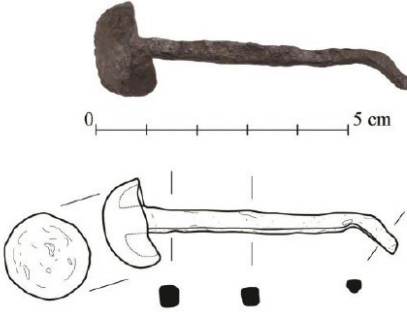
Res. 49: Mantar başlı çivi (Kat. No: 44)

Res. 50: Mantar başlı çivi (Kat. No: 45)

Res. 51: Mantar başlı çivi (Kat. No: 46)

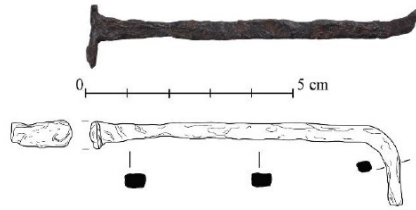
Res. 52: Mantar başlı çivi (Kat. No: 47)

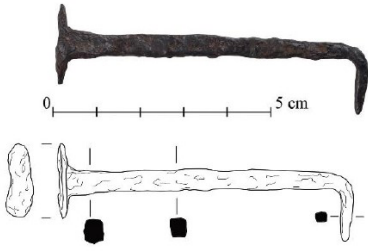
Res. 53: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 48)

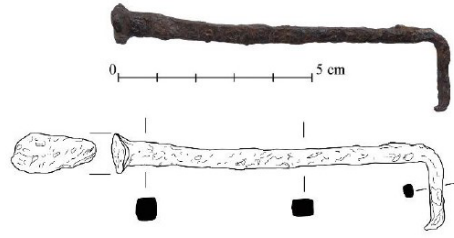
Res. 54: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 49)

Res. 55: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 50)

Res. 56: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 51)

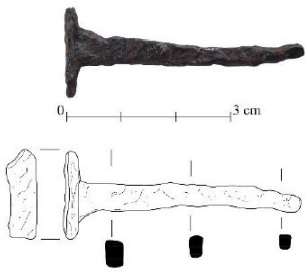
Res. 57: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 52)

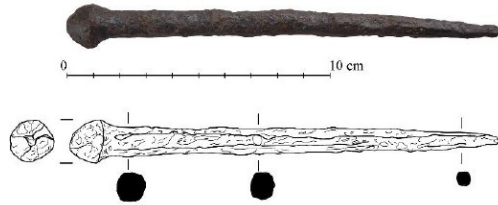
Res. 58: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 53)

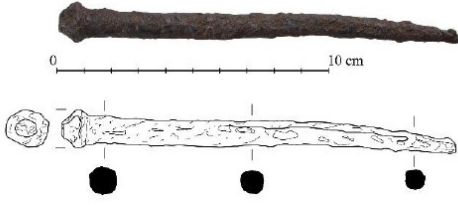
Res. 59: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 54)

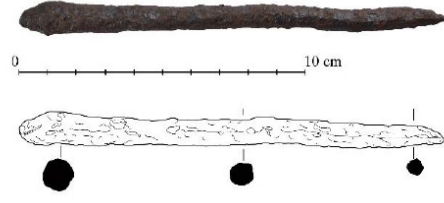
Res. 60: Çekiç başlı çivi (Kat. No: 55)

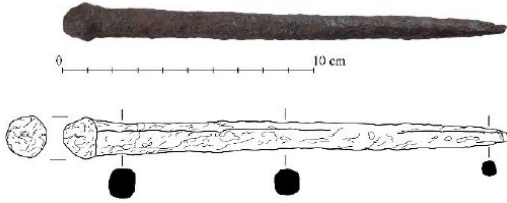
Res. 61: Piramidal başlı çivi (Kat. No: 56)

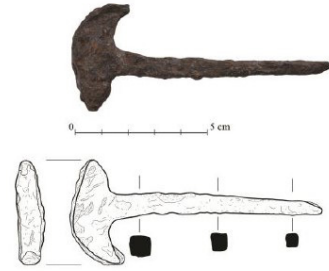
Res. 62: Piramidal başlı çivi (Kat. No: 57)

Res. 63: Piramidal başlı çivi (Kat. No: 58)

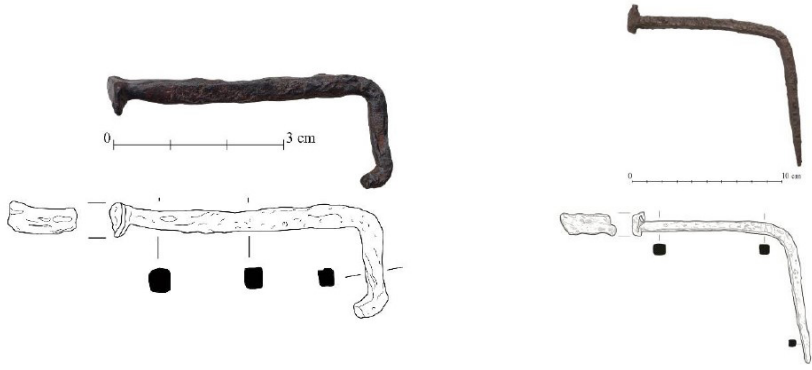
Res. 64: Piramidal başlı çivi (Kat. No: 59)

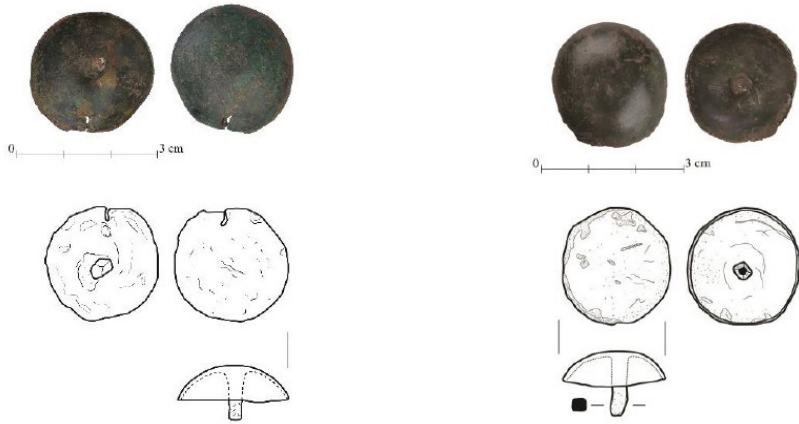
Res. 65: Tegulae mammatae çivisi (Kat. No: 60)

Res. 66: 62 no.lu çivinin düz bir plaka şeklinde dövülerek ikiye katlanmış ve yassı dikdörtgen bir form verilmiş baş kısmının detay fotoğrafı. Baş formunun büyük oranda bozulmuş olduğu görülebilmektedir.

Res. 67: Dikdörtgen başlı çivi (Kat. No: 61) **Res. 68:** Dikdörtgen başlı çivi (Kat. No: 62)

Res. 69: Kabara (Kat. No: 63)

Res. 70: Kabara (Kat. No: 64)

Perre 2020-21 Kazılarında Bulunan Pithos/Doliumlar Üzerine Bir Değerlendirme

Kahraman Yağız* - Murat Tosun**

Öz

Perre antik kent merkezinin güneybatısındaki kayalıkların kuzeydoğu yamaçlarında gerçekleştirilen 2020-21 yılları kazı çalışmaları, kent'in yerel üretimi hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. Bahsi geçen alanlarda, tahıl öğütme amaçlı kullanılan taş değirmenin yanı sıra, kayaya oyularak oluşturulmuş üzüm işlikleri tespit edilmiştir. Bu durum, yerleşimin bir üretim sahası olarak da kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte, çok sayıda depolama amaçlı kullanım görmüş pithos/doliumlara ait parçalara da rastlanmıştır. Bu pithos/doliumlar, olasılıkla yerleşim çevresinde üretimi yapılan tahıl ve şarap gibi ürünlerin depolandığı büyük kaplardır. Makale kapsamında, Perre'nin kırsal yerleşimi olarak öngörülen alanlarında ele geçmiş pithos/dolium bulguları değerlendirilecektir. İki adet in-situ olarak ele geçmiş pithos/dolium, yarıya kadar toprağa gömülü olarak tespit edilmiştir. Toplam 52 adet pithos/dolium parçası ele geçmiş olup, bunların birçoğu amorf niteliği taşımaktadır. Ağzı ve gövdenin üst kısımları kısmen korunmuş 15 adet pithos/doliumun ağız yapıları dikkate alınarak, Perre'de beş tip tespit edilebilmiştir. Ayrıca bir adet dip kısmı korunmuş örnek de çalışmaya dâhil edilerek, Perre'de ele geçen pithos/doliumların tipolojik özellikleri genel hatlarıyla açıklanmak istenmiştir. Perre'de bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından MS 7. yüzyılın ilk yarısına kadar olan geniş bir tarih aralığına ait bulgular (seramik ve sikke gibi) yer almaktadır. Perre'deki pithos/doliumlara benzer tipolojik özellikler sunan örnekler; Anadolu ve Suriye başta olmak üzere Mezopotamya, Levant, Kuzey Afrika ve İtalya'nın bazı yerleşimlerinde de görülmektedir ve bu örnekler, ağırlıklı olarak Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bu pithos/doliumlar hem analojik yolla karşılaştırılan bulgular ile olan benzer tipolojileri hem de yerleşimin üretim potansiyeline işaret eden süreci dikkate alınarak, MS 3-7. yüzyıl aralığına tarihlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Perre, İşlik, Pithos, Dolium, Şarap, Tahıl.

An Evaluation of the Pithoi/Dolia Found in the 2020-21 Excavations at Perre

Abstract

During the 2020-21 excavations on the northeastern slopes of the rocky areas in the southwest of Perre ancient city center, significant insights into the city's local production activities were uncovered. In addition to discovering stone mills for grinding grain, winery facilities carved into the rock were identified, indicating that this area served as a production zone. Moreover, fragments of pithoi/dolia,

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adıyaman/TÜRKİYE, kyagiz@adiyaman.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7410-5014>

** Dr. Arkeolog, muratsn@windowslive.com <https://orcid.org/0000-0003-0595-8587>

large containers likely used for storing products such as grain and wine produced within the settlement, were also found. This article focuses on evaluating the pithos/dolium findings discovered in the rural settlements of Perre. Two in-situ pithoi/dolia were found partially buried in the ground, and a total of 52 pithos/dolium fragments were recovered, most of which were amorphous. Based on the rim structures of 15 pithoi/dolia, five types were identified at Perre, along with an additional sample that preserved the bottom part. The typological features of the pithoi/dolia found at Perre are explained in general terms. Finds such as ceramics and coins from the second half of the 1st century BC to the first half of the 7th century AD have been uncovered in Perre. Examples with typological characteristics identical to those of Perre's pithoi/dolia can be found in Mesopotamia, the Levant, Northern Africa, and Italy, particularly in Anatolia and Syria. These examples are predominantly dated to the Late Roman-Early Byzantine Period. Based on both the typological similarities with these analogously compared findings and evidence of settlement's production capacity, the pithoi/dolia from Perre can be dated to 3rd-7th centuries AD.

Keywords: Perre, Winery, Pithos, Dolium, Wine, Grain.

Giriş

Perre antik kenti, Adıyaman il merkezinin 5 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Resim 1). Toros Dağları'nın güney eteğinde konumlanan Perre, kuzeyde Melitene (Malatya) ile güneydeki Samosata (Samsat) kentlerinin geçiş güzergahında yer alması sebebiyle tarihi süreç içerisinde hem ticari hem de stratejik bir öneme sahip olmuştur¹. Kentin Helenistik Dönem sonlarından itibaren yerleşime sahip olduğu, arkeolojik bulgular ile desteklenmektedir². Ancak bu stratejik ve ticari konumuna karşın kentin tarihi hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlı olup, MS 4. yüzyıla kadar kentin isminin geçtiği herhangi bir kaynak ile karşılaşılmamaktadır. Perre daha çok MS 4-7. yüzyıllar arasında yer yer adı geçen bir kent olarak görülmektedir³. Kent hakkındaki araştırmalar, 19. yüzyılın sonlarına kadar geriye gitmesine karşın bunlar daha çok yüzeysel bilgiler içermektedir⁴. Kentte ilk kazılar ise nekropoliste 2001-2009 yılları arasında Adıyaman Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir⁵. 2020 yılında yeniden başlayan ikinci dönem kazı çalışmaları, kesintisiz olarak sürdürülmektedir. Çalışmalar kent merkezinin yaklaşık 1 km güneybatısındaki kayalıklar ve kayalıkların bitiminde yer alan düz toprak arazide gerçekleştirilmiştir (Resim 2). Bu alanlarda kayaya oyulmuş işlikler ile kent dışı kırsal mahiyetli yerleşim alanı tespit edilmiştir. Yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bulgular, üretim sahasının büyük oranda buradaki kırsal birimde gerçekleştirildiğini düşündürmektedir⁶. 2020-21 yılları arasında Perre'nin kırsal mahiyetli bu biriminde gerçekleştirilen kazılarda, çok sayıda seramik grubu ile de karşılaşılmıştır⁷. Bunlar arasında çalışmanın konusunu oluşturan pithos/doliumlar

1 Doğan 2021, 377-378.

2 Erarslan-Özman 2010, 96; Doğan 2021, 379.

3 Perre'nin tarihi süreci hakkındaki detaylı araştırma için bk. Doğan 2021, 377-388.

4 Humann-Puchstein 1890, 13, Taf. L. 2; Pittard 1931, 147-154; von der Osten 1933, 131-132; Bittel 1934, 8, 135; Kökten 1947, 459-469; Bostancı 1971, 52-53; Dörner 1990, 49-50.

5 Erarslan 2003, 129-136; Blömer-Facella 2008, 189-200; Facella 2008a, 201-205; Facella 2008b, 207-226; Erarslan-Winter 2008, 179-187; Blömer-Lätzer 2008, 227-230; Erarslan-İnci 2009, 171-184; Erarslan-Özman 2010, 91-104; Erarslan-Zeyrek 2011, 363-374, Res. 1-14.

6 Yağız-Tosun-Doğan 2022, 147-148.

7 Bu seramik grupları içinde; MÖ 1-MS 1. yüzyıllar arası Doğu Sigillata A-B grubu seramikler, MS 3-7. yüzyıllar

hiç şüphesiz kentte üretilen ürünlerin depolandığı örneklerdir. Bu örnekler üzerine yapılmış çalışmalar, diğer seramik gruplarına göre oldukça az sayıdadır. Bunun başlıca sebebi, pithos/doliumların uzun yıllar boyunca kullanılması, standart tipler sunması ve tarihleyici bulgular olmadan salt tipolojik bir tarihlenmenin pek mümkün olmamasıdır⁸. Bu sebeple pithos/doliumlar üzerine yapılmış çalışmalar ağırlıklı olarak, diğer seramik grupları ile birlikte değerlendirilmesi ya da tarihleyici bulgular eşliğinde yerel/bölgesel özellikleri sunan kap formları olarak belirtilmesi yönünde olmuştur⁹. Perre'nin kırsal yerleşimindeki yerel dinamiklerini anlayabilmek adına, kazılar sırasında tespit edilmiş ve yer yer in-situ olarak da ele geçmiş pithos/doliumların tarihleyici bulgular ile birlikte hem kent hem de bölge arkeolojisindeki tipolojisine katkı sunmak, bu çalışmanın temel amacıdır.

Perre'deki Pithos/Doliumların Genel Özellikleri

Perre 2020-21 kazılarında tipolojik bilgi sunan toplam 16 adet pithos/dolium parçası ele geçmiştir. Bu örneklerden 15 tanesinin ağız ve gövde kısımları, bir tanesinin ise dip ve gövde kısmı korunmuştur. Bu doğrultuda ağız yapılarına göre tipolojik ayrımlarını yapmak mümkün olabilmıştır. 15 adet örneğin ağız yapıları dikkate alınarak, beş farklı tip belirlenmiştir. Bu beş farklı tip de ağız formunun kendi içindeki profil yapılarındaki farklılıkları göz önünde bulundurularak, alt tiplere ayrılmıştır. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan bu tiplerden; Tip 1 beş, Tip 2 bir, Tip 3 bir, Tip 4 üç ve Tip 5 ise iki alt tipte değerlendirilmiştir. Ayrıca bir adet dip ve gövde kısmı korunmuş olan örneğin hamur yapısı ve cidar kalınlığı dikkate alınarak, hangi tipolojik sınıfa dâhil edilmiş olabileceği, değerlendirme kısmında ele alınmıştır. Pithos/doliumların tamamı dışa eğik (dışbükey) gövdelidir.

Tip 1 (Resim 3, Kat. No. 1-8)

Tip 1 kapsamında değerlendirilen pithos/dolium sekiz adettir (Kat. No. 1-8). Bunlar özellikle ağız yapılarının farklılık arz etmesi yönünden beş alt tipte ele alınmıştır. Genel olarak ağız yapıları, dışa çekik ve sivri (Kat. No. 1-3, 8) ya da dışa çekik ve kalınlaştırılmış (Kat. No. 4-7) bir profil sunmaktadırlar. Tamamı dışbükey profilli gövde yapılarına sahiptirler. Hamur renkleri¹⁰, yedi örnekte sarımsı kahverengi ve tonlarında (Kat. No. 1-5, 7-8) olup, yalnızca bir örnek kırmızı (Kat. No. 6) tonundadır. Hamur yapıları hepsinde ortak olarak, sık dokulu ve gözeneklidir. Hamurundaki katkı ise yine hepsinde ortak olarak; taş, kum ve kireç içermektedir. Özellikle tipolojik olarak benzerlerine, Suriye'deki Ras el Bassit kentindeki kazılarda MS 7. yüzyıl kontekstindeki iki örnekte¹¹, Humus'ta yapılan yüzey araştırmalarında MS 5-6. yüzyıllara tarihlenen iki örnekte¹² ve Suriye'nin güneyinde yer alan Hauran Bölgesi'nin güneyindeki yüzey araştırmalarında Helenistik Dönem'den Emevî Dönemi'ne değin tarihlenen grup içerisindeki bir örnekte¹³ Yukarı Mezopotamya'da Dara kazısında MS 6. yüzyıla tarihlenen

arası Brittle Ware seramikler, MS 5-7. yüzyıllar arası Kuzey Suriye Amphoraları gibi tarihlenebilir bulgular başı çekmektedir. Bk. Yağız-Tosun-Doğan 2022, 148-153, Res. 6-8.

⁸ Shaw-Shaw 1993, 144; Rotroff 2006, 98.

⁹ Sezgin 2018, 604-605.

¹⁰ Hamur renklerini belirlemede 2016 basımlı "Munsell Soil Color Charts"tan yararlanılmıştır.

¹¹ Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D32.4, D34.6.

¹² Humus örneklerinin tek farkı, ağzının içten de çekilmiş olmasıdır. Bk. Reynolds 2014, 58-59, Fig. 6d.

¹³ Kennedy-Freeman 1995, 62-63, 67-68, Fig. 32.55.

iki örnekte¹⁴; Suriye-Anadolu geçişinde yer alan Antiokheia territoryumuna yakın konumdaki günümüz Tayfur Sökmen Kampüs kazısındaki MS 4-7. yüzyıllara tarihli üç örnekte¹⁵, Gaziantep'teki Dede Harabeleri kazısındaki MS 6-7. yüzyıllara tarihli yedi örnekte¹⁶; Levant Golan Bölgesi'ndeki Khirbat El-Hawarit kentindeki kazılarda MS 2. yüzyıl-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen üç örnekte¹⁷, Beyrut'taki kazılarda ele geçen Erken Bizans Dönemi'ne tarihli bir örnekte¹⁸, Chhîm-Marjiyat kazısında Erken Bizans Dönemi'ne tarihli bir örnekte¹⁹; Anadolu'daki Sardeis kazılarında Erken Bizans Dönemi'ne tarihli bir örnekte²⁰, Kadikalesi kazılarında MS 4-6. yüzyıllara tarihli üç örnekte²¹, Patara kazılarında MS 5-7. yüzyıllara tarihli üç örnekte²², Myra-Andriake kazılarında MS 6-7. yüzyıllara tarihli iki örnekte²³, Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kazısında Erken Bizans Dönemi'ne tarihli üç örnekte²⁴, Kyenai kazılarında MS 5-7. yüzyıllara tarihli iki örnekte²⁵, Perge kazılarında MS 5-7. yüzyıllara tarihli iki örnekte²⁶, Sagalassos kazılarında MS 5-7. yüzyıllara tarihli bir örnekte²⁷, Paphlagonia Bölgesi'nin güneybatısındaki yerleşimlerde ele geçen MS 5-6. yüzyıllara tarihli üç örnekte²⁸; Kuzey Afrika'daki Bingazi kazılarında MS 5-7. yüzyıllara tarihli iki örnekte²⁹; İtalya'daki Cumae kentindeki MS 4-5. yüzyıllara tarihlenen bir örnekte³⁰ rastlamak mümkündür.

Tip 1.1 (Resim 3. Kat. No.1)

Bu alt tip, bir örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız üstte düz bir şekilde devam edip, ardından yuvarlatılarak kenardan sivriltilmiş ve son olarak içe doğru keskin bir geçiş yaparak gövde ile birleştirilmiştir.

Tip 1.2 (Resim 3. Kat. No.2-3)

Bu alt tip, iki örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısımları korunmuştur. Ağız üstte düz bir şekilde devam edip, ardından sivriltilmiş ve son olarak içe doğru keskin bir geçiş yaparak gövde ile birleştirilmiştir. Tip 1.2'nin Tip 1.1'den temel farkı, ağız kenarının yuvarlatılmadan doğrudan sivriltilmiş olmasıdır.

14 Özügül 2014, Şek. 6.29; Tosun 2020, 983, 985, Kat. No. 442, 444.

15 Kılınçoğlu 2019, Kat. No. 121, 193-194.

16 Kozbe-Güngör 2019, Lev. 17.1-5.

17 Hartal-Hudson vd. 2008, 142, Fig. 12.2-4.

18 Hayes-'Ala' Eddine 1998-1999, 136, Fig. 7.8487/19.

19 Wicenciak 2002, 73, Pl. 10.532.

20 Sardeis örneği de tıpkı Humus örneği gibi içten de çekilmiştir. Bk. Crawford 1990, 28, 33, P59.584:2214, Fig. 80.

21 Mimaroglu 2011, 399, Kat. No. 281-282; Fidancı 2016, 164, 176, Kat. No. 9, 21.

22 Özdemir 2009, 167-168, Kat. No. 280-282.

23 Öz 2020, 338, Kat. No. 316-317, Lev. 48.1-2.

24 Türker 2009, 108, 110, no. 211-212, 223.

25 Mader 1996, 107, Taf. 34.95-96.

26 Fırat 1999, 83, Lev. 184.821-822.

27 Degeest 2000, 165-166, Fig. 202.

28 Kan Şahin-Lafı 2012, 379-387, Pl. 21.145, 22.152, 24.162, 50.145a-b, 51.152, 53.162.

29 Riley 1979, 414, Fig. 118.750-751.

30 Capano-Rescigno 2015, 656-658, Fig. 3.

Tip 1.3 (Resim 3, Kat. No.4)

Bu alt tip, bir örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız üstte çift oluklu olup, kenarda sivridir ve sivri kenardan içe doğru yumuşak bir geçiş yaparak gövde ile birleştirilmiştir. Tip 1.3'ün Tip 1.1 ve 1.2'den farkı, ağız üstünün çift oluklu olmasıdır.

Tip 1.4 (Resim 3, Kat. No.5-7)

Bu alt tip, üç örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısımları korunmuştur. Ağız, üstte düz bir şekilde devam edip ardından yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ve son olarak içe doğru içbükey yaparak gövde ile birleştirilmiştir. Tip 1.4'ü, Tip 1.1, 1.2 ve 1.3'ten farklı kılan yanı ağız kenarının yuvarlatılarak dışta kalınlaştırılmış olmasıdır.

Tip 1.5 (Resim 3, Kat. No.8)

Bu alt tip, bir örnekle temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, içten dışa yuvarlatılmış olup kenarda hafif sivriltilmiş ve sivri kenardan içe doğru hafif içbükey yaparak gövde ile birleştirilmiştir. Tip 1.5'in Tip 1.1, 1.2, 1.3 ve 1.4'ten ayrılan özelliği, ağzın içten dışa yuvarlatılmış olmasıdır.

Tip 2 (Resim 4, Kat. No.9)

Tip 2 kapsamında değerlendirilen pithos/dolium bir adettir. Bu örneğin ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, içten kapak yuvası oluşturacak şekilde oluklu, içten dışa doğru yuvarlatılarak kalınlaştırılmıştır. Ayrıca yuvarlak bir şekilde sonlanan ağız, kenarından içe doğru içbükey yaparak gövde ile birleştirilmiştir. Tip 2'nin genel olarak Tip 1'deki örneklerden temel farkı, ağzın dışa çekilmeden içten dışa yuvarlatılarak kalınlaştırılmış olmasıdır. Tip 2'nin bire bir benzer bir örneği olmamakla birlikte, Suriye'deki Ras el Bassit kazısında içten kapak oturma yuvasına sahip bir örneğe benzerliği dikkat çekicidir ve bu örnek MS 7. yüzyıl kontekstinde ele geçmiştir³¹.

Tip 3 (Resim 4, Kat. No.10)

Tip 3 kapsamında değerlendirilen pithos/dolium bir adettir. Bu örneğin ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, içten yuvarlatılarak kenarda sivriltilmiş ve sivri kenardan aşağı doğru içbükey bir oluk oluşturularak gövde ile birleştirilmiştir. Tip 3'ün genel olarak Tip 1 ve Tip 2'deki örneklerden farkı, ağız bölümünün içten dışa yuvarlatılarak sivri kenarlı olması ve ağız kenarının altında oluk oluşturmasıdır. Tip 3'ün özellikle ağız yapısı ile benzer paralel bir örneği, Kuzeybatı Suriye'deki Ras el Bassit kazısında MS 7. yüzyıl kontekstinde ele geçmiştir³². Ancak Ras el Bassit'teki örneğin boyun yapısı, Perre Tip 3'ün boyunsuz yapısı ile farklılık arz etmektedir. Bunun dışında Suriye'nin güneyinde yer alan Hauran Bölgesi'nin güneyindeki yüzey araştırmalarında, Helenistik Dönem'den Emevî Dönemi'ne değin tarihlenen, bir grup içerisindeki, kâse olarak tanımlanmış örneğin ağız yapısıyla oldukça benzer olduğunu belirtmek mümkündür³³.

31 Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D34.1.

32 Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D32.3.

33 Kennedy-Freeman 1995, 62-63, 66-67, Fig. 31.46.

Tip 4 (Resim 5, Kat. No.11-13)

Tip 4 kapsamında değerlendirilen pithos/dolium üç adettir. Bunlar özellikle ağız yapılarının farklılık arz etmesi yönünden üç alt tipte ele alınmıştır. Genel olarak ağız yapıları, içten yukarı doğru eğik veya düzdür. Tip 4'ün benzerlerine, Suriye-Anadolu geçişinde yer alan Antiocheia territoryumuna yakın konumdaki günümüz Tayfur Sökmen Kampüs kazısındaki MS 5-8. yüzyıllara tarihli üç örnekte³⁴, Gaziantep'teki Dede Harabeleri kazısındaki MS 6-7. yüzyıllara tarihli üç örnekte³⁵ ve Perge'de MS 5-7. yüzyıllara tarihlenen bir örnekte³⁶ rastlamak mümkündür.

Tip 4.1 (Resim 5, Kat. No.11)

Bu alt tip, bir örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, içten yukarı doğru eğik ve düz, üstte yuvarlatılarak kenarda hafif sivriltilmiş ve hafif sivri kenardan içe doğru keskin bir şekilde inerek gövde ile birleştirilmiştir.

Tip 4.2 (Resim 5, Kat. No.12)

Tip 4.2 bir örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, içten yukarı doğru eğik ve düz bir şekilde üstte sivridir ve sivri uçtan aşağı doğru eğik ve düz biçimde inerek kenarda sivriltilmiştir. Ardından sivri kenardan içe doğru keskin bir şekilde inerek gövde ile birleştirilmiştir. Tip 4.2'nin Tip 4.1'den farkı, ağız kenarının yukarıdan aşağı doğru eğik ve düz bir şekilde inerek sivriltilmiş olmasıdır.

Tip 4.3 (Resim 5, Kat. No.13)

Bu alt tip de bir örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, içten yukarı doğru eğik ve düz bir şekilde devam edip üstten dışa doğru yuvarlatılmıştır. Yuvarlatılmış kenardan içe doğru içbükey yaparak, keskin bir şekilde gövde ile birleştirilmiştir. Tip 4.3'ün Tip 4.1 ve 4.2'den farkı, ağız kenarının üstten dışa doğru yuvarlatılmış olmasıdır.

Tip 5 (Resim 6, Kat. No.14-15)

Tip 5 kapsamında değerlendirilmiş pithos/dolium iki adettir. Bunlar özellikle ağız yapılarının farklılık arz etmesi yönünden iki alt tipte ele alınmıştır. Genel olarak ağız yapıları, üstte düz ve dışta kalınlaştırılmıştır. Tip 5'in benzerine, Suriye'de yer alan Ras el Bassit kazısındaki MS 12-13. yüzyıllara tarihli bir örnekte³⁷, Yukarı Mezopotamya'daki Dara kazısındaki MS 6. yüzyıla tarihli bir örnekte³⁸, Anadolu'da Miletos kazısındaki Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihli iki örnekte³⁹, Perge kazısındaki MS 5-7. yüzyıllara tarihli bir örnekte⁴⁰, Patara kazısındaki MS 5-7. yüzyıllara tarihli bir örnekte⁴¹, Anemurium kazısındaki Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihli bir örnekte⁴² rastlamak mümkündür.

34 Kılınçoğlu 2019, Kat. No. 185-187.

35 Kozbe-Güngör 2019, Kat. No. 7, 17, Lev. 7.1-2, 17.7.

36 Ağız-gövde geçişi, Perre örneklerinden daha keskindir ve ayrıca gövde tamamen oluk bezemelidir. Bk. Fırat 1999, 83, Lev. 185.823.

37 Mills-Beaudry 2007, 745, 750, Fig. 9.D32.7.

38 Tosun 2020, 984, Kat. No. 443.

39 Berndt 2003, 88, Taf. 71.21-22.

40 Fırat 1999, 83, Lev. 185.826.

41 Özdemir 2009, 169, Kat. No. 288.

42 Williams 1989, 82, Fig. 48.487.

Tip 5.1 (Resim 6, Kat. No.14)

Bir örnekle temsil edilen Tip 5.1'in ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, üstte düz, kenarda kalınlaştırılmış ve kalınlaştırılmış kenardan içbükey yaparak gövde ile birleştirilmiştir.

Tip 5.2 (Resim 6, Kat. No.15)

Bu alt tip de yine tek örnek ile temsil edilmektedir. Ağız ve gövde kısmı korunmuştur. Ağız, üstte düz, içten ve dıştan kalınlaştırılmış, kalınlaştırılmış kenardan içbükey yaparak gövde ile birleştirilmiştir. Tip 5.2'nin Tip 5.1'den farkı, ağzın yalnızca dıştan değil içten de kalınlaştırılmış olmasıdır.

Değerlendirme

Şarap fıçısı, dip ya da dip kısım anlamlarına gelen pithos (πίθος), eski Yunanca bir terimdir⁴³. Aynı anlamı ifade eden terimin Latincesi ise doliumdur⁴⁴. Bazı yayınlarda her iki terimin bir arada (pithos/dolium) kullanımı mevcutken⁴⁵, bazı yayınlarda İngilizce "storage jar" olarak adlandırılan ve Türkçeye "depolama kabı" olarak çevrilebilecek adlandırmaların kullanıldığı da görülebilmektedir⁴⁶. Genel olarak şarap, zeytinyağı, tahıl ve kuru meyve gibi hem sıvı hem de katı ürünlerin saklanması amaçlı kullanılan pithos/doliumlar, uzun süre ürünlerin bozulmadan korunmasını sağlayan pişmiş toprak kaplardır⁴⁷.

İnsanoğlunun ilk yerleşik yaşama geçtiği ve ürünlerini depolamaya başladığı Neolitik Dönem'den itibaren saklama kaplarının kullanıldığı bilinmektedir⁴⁸. Her yerleşim biriminde insanların ürettiği ürünleri stoklaması zaruri bir ihtiyaçtır. Bu sebeple, insanoğlunun ürünlerini saklamak adına bu kaplara her dönemde ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. Genel olarak kazılarda bu tür kaplar, neredeyse toprağa yarıdan fazlası ya da ağzına kadar gömülü bir şekilde ele geçmektedirler⁴⁹. Bazı örnekler ise taş ve harç kullanılarak oluşturulmuş birimlerin içine sabitlenmişlerdir⁵⁰. Genelde saklama kabı olarak kullanılan pithos/doliumlar, zaman zaman mezar olarak da kullanılmıştır. Anadolu'da Kalkolitik Dönem ile birlikte pithos mezarlarının kullanımı başlamış ve Tunç Dönemleri ile de yaygınlığı artmıştır⁵¹. MÖ 1. binde bu mezar tipleri görülmeye devam etmiş⁵² ve nadiren Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde de mezar olarak kullanıldıkları görülmüştür⁵³.

43 Teslenko 2009, 869.

44 Vinocurov 1999, 138; Tekçam 2007, 177.

45 Hayes 1997, 35-36.

46 Blitzer 1990, 705.

47 Pithos/doliumların katı ya da sıvı birçok farklı ürünü muhafaza etmek amaçlı kullanıldığına ilişkin bk. Routman 2006, 188.

48 Sezgin 2018, 597, 603.

49 Estreicher 2006, 32, Fig. 24.

50 Unwin 2005, 105-106, Fig. 23.

51 Akılı 2015, 70.

52 Arkaik, Klasik ve Helenistik Dönemlerde pithos mezar geleneği devam etmiştir. Bk. Ürün 2020, 18, 115-151, Kat. No. 1-37.

53 İtalya'daki Cumae'de MS 4-5. yüzyıla tarihli pithos mezarlara rastlanmıştır. Bk. Capano-Rescigno 2015, 656, Fig. 3.

Genel olarak 70 cm'nin üzerinde boyutlara sahip olan bu kaplar, aynı dönem içinde ya da farklı dönem aralıklarında boyutsal olarak değişkenlik gösterebilmektedir⁵⁴. Oldukça büyük boyutlu olmasından dolayı yapımı da oldukça zahmetli olan bu kapların, diğer seramiklerden farklı olarak aşama aşama çarktan çıkarılıp birleştirildikleri anlaşılmaktadır⁵⁵. Yine büyük boyutlu kaplar olmasından dolayı bir yerden bir yere taşımaya uygun olmadığı düşünülen pithos/doliumların⁵⁶, genelde bulunduğu yerleşim yerine özgü ya da yerleşime yakın bölgesel üretimli formlar olabileceği ve bu nedenle de pithos/doliumların daha çok gezici zanaatkarlar tarafından yerinde üretilen formlar olduğu düşünülmektedir⁵⁷. Ancak özellikle su altı araştırmalarında ele geçen bazı örnekler, bu düşünceyi sorgulatmaktadır. Bölgesel ticari faaliyetleri göz önüne seren su altı araştırmalarında ele geçen ve incelenen batıklardaki buluntular, güvenilir kontekstleri de sağlamaktadırlar. Bazı batıklarda ele geçmiş olan pithos/doliumlar, bunların taşıma amaçlı kullanımının da olduğunu göstermektedir⁵⁸. Elbette deniz aşırı yolculuklarda yeme-içme ihtiyacına yönelik depolama kapları olarak kullanımı göz ardı edilmemelidir. Ancak pithos/doliumların, belli ürünlerin taşınmasında ticari amaçlı kullanılmış olduğu da bilinmektedir. Buna ilişkin bazı bulgular da mevcuttur. Tunç Çağı'ndan Orta Çağ içlerine kadar tarihlenebilen batıklardaki araştırmalarda, özellikle amphoralar ile birlikte pithos/doliumlar da ele geçmiş olup bu pithos/doliumların bazılarında yapılan karbon analizlerinde üzüm çekirdeği ve şarap gibi ürünlerin de taşındığı ortaya konmuştur⁵⁹.

Perre'deki pithos/doliumlarda karşılaşılan beş farklı tipten en yoğun gözlenen Tip 1'dir. Genel olarak ağız yapıları, dışa çekik ve sivri ya da dışa çekik ve kalınlaştırılmış bir profil sunan Tip 1 örnekleri; Anadolu, Suriye ve Levant Bölgeleri başta olmak üzere, Mezopotamya, Kuzey Afrika ve İtalya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada görülebilmektedir. Bu örnekler ağırlıklı olarak, Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerine tarihlenmektedir⁶⁰. Ancak Tip 1 tipolojisinde değerlendirilebilecek Geç Roma-Erken Bizans Dönemi öncesi ve sonrasına tarihlenebilecek örneklerin de olduğu bilindiğinden⁶¹, kontekst ya da az çok yerleşim birimi içindeki kronoloji

54 Boyutları değişmekle birlikte, ağırlıklı olarak Roma ve Bizans Dönemlerinde pithos/doliumların ortalama en azından 70-80 cm yüksekliğe sahip olduğu öngörülmektedir. Bk. Kowarska-Lenarczyk 2012, 644, Fig. 1.

55 Schiappelli 2015, 233. Günümüzdeki yapım teknikleri için bk. Blitzer 1990, Pl. 101a-g, 102a-d.

56 Bazı ürünlerin pithos/doliumlar ile bir yerden bir yere kara yoluyla taşındığına yönelik az sayıda Roma Dönemi rölyefi ile karşılaşılabilmektedir. Bk. Unwin 2005, 109-110, Fig. 24.

57 Schiappelli 2015, 240.

58 Blitzer 1990, 675; Kirigin 2007, 129, 131, Sl. 2; Schiappelli 2015, 231.

59 Bass-Pulak 1989, 1-29; Blitzer 1990, 675, 703, Fig. 1; Day 1999, 61-63; Dickinson 2006, 34-35; Sezgin 2018, 603.

60 Riley 1979, 414, Fig. 118.750-751; Crawford 1990, 28, 33, P59.584:2214, Fig. 80; Kennedy-Freeman 1995, 62-63, 67-68, Fig. 32.55; Mader 1996, 107, Taf. 34.95-96; Hayes-ʿAla' Eddine 1998-1999, 136, Fig. 7.8487/19; Fırat 1999, 411, Lev. 184.821-822; Degeest 2000, 165-166, Fig. 202; Wicenciak 2002, 73, Pl. 10.532; Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D32.4, D34.6; Hartal-Hudson 2008, 142, Fig. 12.2-4; Özdemir 2009, 167-168, Kat. No. 280-282; Türker 2009, 108, 110, no. 211-212, 223; Mimaroglu 2011, 399, Kat. No. 281-282; Kan Şahin-Lafli 2012, 379-387, Pl. 21.145, 22.152, 24.162, 50.145a-b, 51.152, 53.162; Reynolds 2014, 58-59, Fig. 6d; Özügül 2014, Şek. 6.29; Capano-Rescigno 2015, 656-658, Fig. 3; Fidancı 2016, 164, 176, Kat. No. 9, 21; Kılınçoğlu 2019, Kat. No. 121, 193-194; Kozbe-Güngör 2019, Lev. 17.1-5; Tosun 2020, 983, 985, Kat. No. 442, 444; Öz 2020, 338, Kat. No. 316-317, Lev. No. 48.1-2.

61 Demir Çağı örnekleri için bk. Müller 1996, Taf. 124.9, 11, 125.1, 128.1; Sağlamtimur 2005, 141-142, Fig. 2; Bişkin 2019, Kat. No. 67-68, 71, 79. Helenistik Dönem örnekleri için bk. Bişkin 2019, Kat. No. 4-5, 7, 16, 26,

dikkate alınmadan doğrudan tipoloji yoluyla bir tarihlendirme yapmanın mümkün olamayacağını da belirtmek gerekir.

Ağız profili içten kapak yuvası oluşturan, içten dışa doğru yuvarlatılarak kalınlaştırılan ve yuvarlak bir şekilde sonlanan Tip 2 örneği, fazla karşılaşılan bir tip değildir. Ancak bu tip ağız profili ve içte yer alan kapak oturma yuvasıyla Ras el Bassit'te MS 7. yüzyıl kontekstindeki bir örnek ile benzerliği dikkat çekicidir⁶².

Ağız içten yuvarlatılarak kenarda sivriltilmiş ve sivri kenardan aşağı doğru içbükey profil sunan Tip 3'ün de Tip 2 gibi doğrudan benzer bir örneğine rastlanamamıştır. Ancak Suriye'deki Ras el Bassit kazısında MS 7. yüzyıl kontekstinde ele geçmiş bir örneğin ağız yapısı ile benzerlik gösterdiği söylenebilir⁶³.

Ağız yapıları, içten yukarı doğru eğik ve düz profil sunan Tip 4 örneklerinin benzerlerine, Perre'nin yakın çevresinde yer alan Gaziantep Dede Harabelerinde, Antakya'da yer alan Tayfur Sökmen Kampüsünde ve Pamphylia Bölgesi'ndeki Perge kazılarında rastlanmıştır. Bu kaplar ağırlıklı olarak Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir⁶⁴.

Ağız yapıları, üstte düz ve dışta kalınlaştırılmış profil sunan Tip 5 örneklerine, Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde Anadolu ve Yukarı Mezopotamya yerleşimlerinde az sayıda rastlanmaktadır⁶⁵. Bunun dışında Suriye'deki Ras el Basit kazısında da MS 12-13. yüzyıllara tarihli bir örnek⁶⁶, Tip 5'e benzer bir tipoloji sunmaktadır. Büyük olasılıkla Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinden itibaren kullanılan bir pithos/dolium tipidir.

Tip 2 ve 3'ün sınırlı sayıdaki benzer tipoloji sunan örnekleri ile karşılaşıyor olması ve kısmen benzer tiplerinin de Suriye Bölgesi ile ilişkili olması göz önünde bulundurularak, bölgeye özgü formlar olduğunu önermek mümkün görünmektedir. Ayrıca Tip 4 örneklerinin benzerlerinin de Perre'ye yakın konumdaki Gaziantep ve Antakya gibi yakın çevre yerleşimlerinde görülüyor olması, şu an için bölgeye özgü formlar olduğunu düşündürmektedir. Ancak yine de bu tiplerin Perre'de sınırlı sayıda görülmesinden dolayı bölgeye özgün formlar olduğunu söylemek için henüz erkendir. Perre ve çevresinde olası yeni kazılarda ya da yüzey araştırmalarında ele geçebilecek örnekler olmadan, bu durumun şu an için bir öneriden öteye geçemeyeceğini de belirtmek gerekir. Tip 5 örnekleri, Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve Suriye'deki yerleşimlerde az sayıda gözlenen ve farklı coğrafyalarda görülebilen bir tip ortaya koymaktadır. Bunun dışında Tip 1 örnekleri, Perre'de en yaygın tipi oluşturan ve diğer tiplere göre daha fazla sayıda görülen gruptur. Tip 1'e benzer örneklerin Yukarı Mezopotamya, Suriye, Levant, Anadolu, İtalya ve Kuzey Afrika gibi farklı coğrafyalarda görülüyor olması ışığında, bu grubun dönemi içerisinde en sık kullanılan tipi oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu da büyük olasılıkla pithos/dolium üreten

37-38, 62. Orta Çağ sonlarına tarihli örnekler için bk. Mimaroglu 2011, Kat. No. 284, 289, 291; Bişkin 2019, Kat. No. 15.

62 Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D34.1.

63 Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D32.3.

64 Kılınçoğlu 2019, Kat. No. 185-187; Kozbe-Güngör 2019, Kat. No. 7, 17, Lev. 7.1-2, 17.7; Fırat 1999, 83, Lev. 185.823.

65 Williams 1989, 82, Fig. 48.487; Fırat 1999, 83, Lev. 185.826; Berndt 2003, 88, Taf. 71.21-22; Mills-Beaudry 2007, 745, 750, Fig. 9.D32.7; Özdemir 2009, 169, Kat. No. 288; Tosun 2020, 984, Kat. No. 443.

66 Mills-Beaudry 2007, 745, 750, Fig. 9.D32.7.

zanaatkârların, bu tipleri daha yaygın bir şekilde üretmiş olduğu ya da talep doğrultusunda bu tiplerin yaygınlığı ile ilişkili olası bir durum ortaya koymaktadır.

Çalışmada değerlendirilen örnekler arasında tam olarak korunmuş bir pithos/doliumun bulunamamış olması, pithos/doliumların hem yükseklik hem de hacmine yönelik bilgi vermemizi güçleştirmektedir. Ancak farklı merkezlerde tam olarak korunmuş ya da boyutu hakkında bilgi edinilebilmiş örnekler ışığında⁶⁷ bu konuda olası tahminlerde bulunmak yine de mümkün görünmektedir. Perre'deki pithos/doliumlardan Tip 1 grubu içinde ele aldığımız örneklerin ağız çapı, 25 cm ile 50 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Ancak ağırlıklı olarak ağız çapları 30 cm'dir (Kat. No. 1, 3-4). Tip 1'lerin üst gövde kısmına ait bölümlerin cidar kalınlıkları ise 1,8 cm ile 3,6 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Kadıkalesi'ndeki Erken Bizans Dönemi'ne ait benzer bir örneğin; 50 cm ağız çapı, 2 cm cidar kalınlığı ve 90-100 cm yüksekliği ile 200 litreden biraz daha fazla hacme sahip olduğu yapılan ölçümler sonucunda anlaşılmıştır⁶⁸. Bu doğrultuda Perre Tip 1 örneklerinin de ortalama 2-2,5 cm cidar kalınlığında ve 30-36 cm ağız çaplı örneklerinin (Kat. No. 1, 3-4) en azından 80-90 cm yüksekliğinde ve 150-200 litre hacminde; 1,8 cm cidar kalınlığı ve 25 cm ağız çaplı örneğin (Kat. No. 2) en azından 70-80 cm yüksekliğinde ve 120-150 litre hacminde; 3-3,6 cm cidar kalınlığında ve 32-50 cm ağız çaplı örneklerin (Kat. No. 5-8) ise en azından 90-100 cm yüksekliğinde ve 200-250 litre hacminde olduklarını söyleyebilmek mümkündür. Perre'de bir örnek ile temsil edilen Tip 2 örneğinin cidar kalınlığı 4 cm ve ağız çapı 36 cm'dir. Bu doğrultuda Tip 2 altında değerlendirilen Kat. No. 9'un, en azından 90-100 cm yüksekliğinde ve 200-250 litre hacminde olduğu öngörülebilmektedir. Perre'de bir başka tek tipte görülen Tip 3 örneğinin (Kat. No. 10) cidar kalınlığı 2,6 cm ve ağız çapı 30 cm'dir. Bu doğrultuda Tip 3'ün en azından 80-90 cm yüksekliğinde ve 150-200 litre hacminde olduğu söylenebilir. Perre'de üç örnek ile temsil edilen Tip 4 örnekleri, 1,8 cm, 2 cm ve 2,2 cm cidar kalınlıkları ve 26, 30, 32 cm ağız çapları ile birbirlerinden farklı boyutlarda olduklarını işaret eden özellikler sunmaktadırlar. Bu doğrultuda, 1,8 cm cidar kalınlığı ve 26 cm ağız genişliği ile Tip 4.2 örneğinin (Kat. No. 12), en azından 70-80 cm yüksekliğinde ve 120-150 litre hacminde; diğer iki alt tip olan Tip 4.1 (Kat. No. 11) ve 4.3 (Kat. No. 13) örneklerinin ise en azından 80-90 cm yüksekliğinde ve 150-200 litre hacminde oldukları düşünülmektedir. Perre'de iki örnek ile temsil edilen Tip 5 örneklerinden Tip 5.1, 3 cm cidar kalınlığı ve 65 cm ağız çapı; Tip 5.2 ise 3,2 cm cidar kalınlığı ve 54 cm ağız çapı ile görülmektedirler. Hem cidar kalınlıkları hem de ağız çapı genişlikleri ile Perre'deki ortalama pithos/doliumlardan daha yüksek boyutlu ve daha fazla hacimde olduğunu öngördüğümüz bu örneklerin, ortalama 100-110 cm yüksekliğinde ve 250-300 litre hacminde olduklarını söyleyebiliriz (Kat. No. 14-15).

Perre'deki pithos/doliumlarda karşılaşılan hamur özellikleri, ağırlıklı olarak sarımsı kahverengi ve tonları şeklindedir (Kat. No. 1-5, 7-8, 10, 12, 14-16). Bunun dışında kırmızı ve tonları (Kat. No. 6 ve Kat. No. 13) ile kahverengi ve tonları (Kat. No. 9 ve Kat. No. 11) da az sayıda mevcuttur. Bu durum, özellikle Tip 1, 3, 4 ve 5'teki örneklerin aynı merkezli sahalarda üretilmiş olma ihtimalini ortaya konmaktadır. Buna karşın özellikle kırmızı ya da doğrudan kahverengi tonlu hamura sahip az sayıdaki pithos/dolium, farklı sahalardaki üretimi

67 Kadıkalesi Kazısı'nda çok sayıda tüm ya da tüme yakın pithos/dolium örnekleri ele geçmiş olup, bu örneklerdeki hacim hesaplaması için bk. Mimaroglu 2011, 391-402, Kat. No. 274-276, 278, 281-282, 284; Fidancı 2016, 156-187, Kat. No. 1-32.

68 Mimaroglu 2011, 399, Kat. No. 282.

yapılan ürünlerin içine konularak Perre'ye taşınmış olma olasılığını düşündürmektedir. Katkı maddeleri değişkenlik göstermeyip, hemen hemen bütün örneklerde, az ya da çok taş, kireç ve kum içermektedir. Perre'de ortaya çıkarılan pithos/doliumlarda Kat. No. 4, 5, 8, 14 ve 15'te astar izine rastlanmıştır.

Perre'de tipolojik olarak ağız yapılarına göre beş farklı tipte görülen örneklerin hiçbirinde dip kısmına ait ayrıntılı bir bilgi edinilememiştir. Yalnızca bir adet ele geçmiş disk biçimli dip parçası⁶⁹ (Kat. No. 16), bu beş farklı tipten hangisine ait olabileceğini sorgulatmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak, 10 YR 3/4 koyu sarımsı kahverengi hamur rengi özelliğini bire bir yansıtan Tip 1.2, 1.3 ve 1.4'e ait olabileceğini düşündürmüştür. Bununla birlikte bu dip parçasının gövde kısmına ait cidar kalınlığı dikkate alınmış ve Tip 1.3 ile Tip 3 örneklerinin cidar kalınlıkları ile örtüştüğü gözlenmiştir. Bu durumda hamur yapısı ve gövde kısmına ait cidar kalınları birlikte değerlendirilmiş ve her iki özelliğin daha çok Tip 1.3 ile örtüştüğü belirlenmiştir.

Perre'deki ağız ve üstte kısmen gövdeye ait bölümleri korunmuş pithos/dolium örneklerinin çok azında bezeme izine rastlanmıştır. Bu bezemeler, parmak ya da bir alet yardımıyla oluşturulmuş baskı, oluk ve kazıma şeklinde gözlenmiştir. Baskı bezemeli örneklerden ilki olan Kat. No. 7, ağız kenarının hemen altında yer alan kabartmanın parmak ya da bir alet yardımıyla bastırılması sonrasında dalga bezeme olarak şekillenmiştir. İkinci baskı bezemeli örnek, Kat. No. 14'tür. Bu örnekte de yine ağız kenarının hemen altında yer alan kabartmanın üzerine parmağın bastırılması sonrasında şekillenmiştir. Üçüncü baskı bezemeli örnek Kat. No. 10'da ise bezeme hemen ağız altında yer alan gövdenin üst kısmında, yatay kabartma üzerine parmağın bastırılması ile oluşturulmuştur. Kazıma bezeme yalnızca Kat. No. 15'te mevcut olup, ağız üstü ve kenarına alet yardımıyla kazınan dalga bezeme şeklindedir. Kat. No. 4'te ise oluk bezeme yer almaktadır. Bezeme ağzın üstünde yatay bir şekilde uygulanmıştır. Bu tür bezemeler, uzun yıllar boyunca uygulanmış olup tarihlendirmeye ya da tipolojik ayırma oluşturmaya çok fazla katkı sunmamaktadır⁷⁰. Buna rağmen uzun yıllar boyunca kullanılan bir bezeme anlayışının, Perre gibi farklı coğrafyalarda yer alan merkezlerdeki örneklerde de uygulandığını ortaya koyması açısından anlamlıdır.

Pithos/doliumlar, ele geçirildikleri alanlar ile birlikte değerlendirildiğinde kullanımına yönelik anlam kazanan ve aynı zamanda bulunduğu yerin sosyo-ekonomik yapısı hakkında fikir veren bulgular olması açısından önemlidir⁷¹. Bunlardan birincisi şarap işliklerinde pithos/doliumların toplama fiçisi olarak kullanılmasıdır. Perre'de 2020 yılı kazı sezonunda ortaya çıkarılan bir şarap işliğinde, toplama havuzu yerine bir pithos/doliumun kullanıldığı belirlenmiştir (Resim 7). İkincisi yerleşim alanlarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında da toprağa gömülü bir adet in-situ pithos/dolium ile daha karşılaşmıştır (Resim 8). M14 ve M15 açmaları içinde yer

69 Disk biçimli dip kısımları ağırlıklı olarak MS 5-6. yüzyıllara tarihlenmektedir. Bk. Türker 2009, No. 225-226; Mimaroglu 2011, 407-408, Kat. No. 295, 297.

70 Kowarska-Lenarczyk 2012, 649; Sezgin 2018, 598. Pithos/doliumlar üzerine aplike olarak yapılmış kabartma ve kabartma yapıldıktan sonra parmak ya da alet yardımıyla baskı bezeme uygulanmış MÖ 2. bin Minos örnekleri için bk. Platon-Kopaka 1993, 40, 99, Fig. 1, 36, 38. Bu tür pithos/dolium üzerinde yer alan bezemelerin en yoğun görüldüğü Rhodos'taki Arkaik Dönem seçkileri için bk. Kallipolitis-Feytmans 1950, Fig. 1, 3-10, 12, 15. Roma ve Bizans Dönemi benzer bezemeli örnekler için bk. Wicenciak 2002, 72-73, Pl. 9-10. Erken Bizans ve Erken İslami (Emevi-Abbasi) Dönemleri oluk, kazıma ve parmak baskı bezemeli örnekler için bk. Fidanci 2016, 34-35, Şek. 11, Res. 7; Holmqvist 2019, 48-50, 165, Fig. 5.10, Appendix LDH023-25.

71 Iliopoulos-Xanthopoulou 2011, 127.

alan avluda ortaya çıkarılan bu örnek için depolama amaçlı kullanıldığını önermek mümkün görünmektedir. Ayrıca K14 açmasında ortaya çıkarılan iki adet Pompeii Tipi değirmen⁷² (Resim 9) buluntusu da alanda yalnızca şarap gibi sıvı ürünlerin üretiminin yapılmadığını, aynı zamanda tahıl ürünlerinin de işlendiğini ortaya koymuştur. Bu da hem katı hem de sıvı ürünlerin büyük olasılıkla bu pithos/doliumlarda korunduğunu göstermiştir. Bu pithos/doliumların yüzeye yakın alanlarda ele geçmiş olmasından ve her ikisinin de ağız kısmının önceden tahrip edilmiş olmasından dolayı hangi tipe ait oldukları belirlenememiştir.

Sonuç

Perre antik kenti, ticari ve stratejik yol ağları üzerindeki konumu sebebiyle Geç Helenistik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar yerleşim görmüş Kommagene Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden birisidir. İlk kez 2001 yılında başlayan 2009 yılına kadar aralıklarla sürdürülen kazı çalışmaları, 2020 yılından itibaren aralıksız bir şekilde sürdürülmektedir. Kentin dışında nekropolise yakın kırsal mahiyetli bir alanda sürdürülen kazı çalışmalarında, çok sayıda üretime ilişkin bulguya rastlanmıştır. Bu üretimden elde edilen ürünlerin saklanması amaçlı kullanılan pithos/doliumlar da kentteki üretim ağının önemli bulguları arasındadır.

Perre antik kentinde 2020-21 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçmiş pithos/doliumlar içerisinde, ağız yapıları dikkate alınarak toplamda beş tip saptanabilmektedir. Bu beş tipten Tip 1 beş, Tip 4 üç, Tip 5 ise iki alt tipe sahiptir. Tip 2 ve 3 ise tek tipte görülmektedirler. Tip 1 en yoğun grubu oluşturan ve aynı zamanda Anadolu, Suriye, Mezopotamya, İtalya, Kuzey Afrika gibi farklı bölgelerde benzer örneklerine rastlanan bir tipoloji sunmaktadır. Tip 2 ve 3 Suriye; Tip 4 Anadolu; Tip 5 ise Anadolu, Suriye ve Mezopotamya Bölgelerinde rastlanan tipolojiye sahiptirler. Hamur özellikleri ağırlıklı olarak taş, kum ve kireç katkılıdır. Ayrıca iyi pişmiş bir hamura sahiptirler. Hamur renkleri ağırlıklı olarak sarı ve kahverenginin açık tonlarındadır. Farklı olarak Tip 1.4 kırmızı, Tip 2 koyu kırmızımsı kahverengi, Tip 4.1 koyu kahverengi, Tip 4.3 ise koyu kırmızıdır. Bu durum Perre'de ele geçen pithos/doliumların tipolojik olarak farklı özelliklere sahip olmasına karşın, hamur özelliklerinin hem katkı hem de renk benzerlikleri yönünden fazla ayrılmadığını ve çoğunlukla farklı tiplerde üretim yapan belirli bir merkezin atölye ya da atölyelerinden tedarik edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Diğer bir ihtimal ise yerleşime yakın bir yataktan kil ihtiyacını karşılayan gezici pithos/dolium usta ya da ustaların, bölgede farklı tiplerde üretim yapmış olabileceğidir.

Perre'de 2021 yılı itibarıyla tam olarak korunmuş pithos/doliumun ele geçmemiş olması, bunların boyut ve kapasiteleri hakkında kesin bilgiler sunmayı mümkün kılmamıştır. Ancak farklı merkezlerde tam korunmuş örneklerden hareketle ve aynı zamanda Perre örneklerinin de ağız çapı ve gövdenin cidar kalınlıkları açısından bunlarla benzerlikleri dikkate alınarak, en küçüğünün ortalama 70-80 cm yüksekliğinde ve 120-150 litre, en büyüğünün ise ortalama 100-110 cm yüksekliğinde ve 250-300 litre hacminde oldukları söylenebilir.

Tipler arasındaki farklılıklardan yola çıkarak kronolojik bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Aynı seviyelerde ele geçen farklı tiplerin bir aradaki durumu, buna engel teşkil etmektedir. Bu nedenle aynı seviyelerde ele geçen diğer seramik grupları ile birlikte değerlendirilmiş ve Perre antik kentinde açığa çıkarılan bu pithos/doliumların genel olarak MS 3.-7. yüzyıllarda kullanılmış olduğu anlaşılmıştır.

⁷² Benzer bir örneği, kırsal bir yerleşim birimi olan Gaziantep'teki Dede Harabeleri kazısındaki MS 6-7. yüzyıllara tarihli Geç III-II Tabakaları olarak adlandırılan kontekstte de ele geçmiştir. Bk. Kozbe-Güngör 2019, 41, 43, Res. 4.5.

KATALOG**Katalog No : 1 (Tip 1.1/Resim 3)****Buluntu Yeri** : AN 27 açması (AAC-10)**Ölçüler** : **Korunan Yükseklik:** 9,3 cm, **Ağız Çapı:** 30 cm, **Cidar Kalınlığı:** 2 cm**Hamur** : 10 YR 5/6 sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise sık oranlıdır.**Astar** : Astar gözlenmemiştir.**Tanım** : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.**Benzerleri** : Kuzey Afrika: Bingazi (Riley 1979, 414, Fig. 118.750-751); Sardeis (Crawford 1990, 28, 33, P59.584:2214, Fig. 80); Hauran (Kennedy-Freeman 1995, 62-63, 67-68, Fig. 32.55); Kyenai (Mader 1996, 107, Taf. 34.95-96); Beyrut (Hayes-‘Ala’ Eddine 1998-1999, 136, Fig. 7.8487/19); Perge (Firat 1999, 411, Lev. 184.821-822); Sagalassos (Degeest 2000, 165-166, Fig. 202); Chhîm-Marjîyat (Wicenciak 2002, 73, Pl. 10.532); Suriye’de Ras el Basit (Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D32.4, D34.6); Levant: Khirbat El-Hawarî (Hartal-Hudson 2008, 142, Fig. 12.2-4); Patara (Özdemir 2009, 167-168, Kat. No. 280-282); Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi (Türker 2009, 108, 110, no. 211-212, 223); Kadıkalesi (Mimaroglu 2011, 399, Kat. No. 281-282; Fidancı 2016, 164, 176, Kat. No. 9, 21); Paphlagonia Bölgesi güneybatı yerleşimleri (Kan Şahin-Lafli 2012, 379-387, Pl. 21.145, 22.152, 24.162, 50.145a-b, 51.152, 53.162); Yukarı Mezopotamya: Dara (Özgül 2014, Şek. 6.29; Humus (Reynolds 2014, 58-59, Fig. 6d); İtalya: Cumae (Capano-Rescigno 2015, 656-658, Fig. 3); Antiokheia (Kılınçoğlu 2019, Kat. No. 121, 193-194), Gaziantep Dede Harabeleri (Kozbe-Güngör 2019, Lev. 17.1-5); Tosun 2020, 983, 985, Kat. No. 442, 444); Myra-Andriake (Öz 2020, 338, Kat. No. 316-317, Lev. No. 48.1-2).**Tarih** : MS 3-7. yüzyıl**Katalog No : 2 (Tip 1.2/Resim 3)****Buluntu Yeri** : AM 27 açması (AAL-1)**Ölçüler** : **Korunan Yükseklik:** 13 cm, **Ağız Çapı:** 25 cm, **Cidar Kalınlığı:** 1,8 cm**Hamur** : 10 YR 4/6 koyu sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise sık oranlıdır.**Astar** : Astar gözlenmemiştir.**Tanım** : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.**Benzerleri** : Bk. Kat. No. 1**Tarih** : MS 3-7. yüzyıl**Katalog No : 3 (Tip 1.2/Resim 3)****Buluntu Yeri** : AN 27 açması (AAC-11)**Ölçüler** : **Korunan Yükseklik:** 8 cm, **Ağız Çapı:** 30 cm, **Cidar Kalınlığı:** 2,2 cm

Hamur : 10 YR 4/4 koyu sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise sık oranlıdır.

Astar : Astar gözlenmemiştir.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 1

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 4 (Tip 1.3/Resim 3)

Buluntu Yeri : AL 27 açması (AAO-4)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 13,6 cm, **Ağız Çapı:** 30 cm, **Cidar Kalınlığı:** 2,4 cm

Hamur : 10 YR 4/4 koyu sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak çok küçük siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise seyrek oranlıdır.

Astar : 10 YR 7/2 açık gri tonludur.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 1

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 5 (Tip 1.4/Resim 3)

Buluntu Yeri : AL 27 açması (AAO-5)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 10,3 cm, **Ağız Çapı:** 32 cm, **Cidar Kalınlığı:** 3 cm

Hamur : 10 YR 4/4 koyu sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise sık oranlıdır.

Astar : 10 YR 6/6 kahverengimsi sarı tonludur.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 1

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 6 (Tip 1.4/Resim 3)

Buluntu Yeri : AM 27 açması (AAL-2)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 8,2 cm, **Ağız Çapı:** 50 cm, **Cidar Kalınlığı:** 3,2 cm

Hamur : 2.5 YR 5/6 kırmızıdır. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise orta-sık oranlıdır.

Astar : Astar gözlenmemiştir.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 1

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 7 (Tip 1.4/Resim 3)

Buluntu Yeri : AM 27 açması (AAL-3)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 14 cm, **Ağız Çapı:** 36 cm, **Cidar Kalınlığı:** 3,5 cm

Hamur : 10 YR 5/8 sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise orta-sık oranlıdır.

Astar : Astar gözlenmemiştir.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 1

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 8 (Tip 1.5/Resim 3)

Buluntu Yeri : AŞ 25 açması (AAF-6)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 9,4 cm, **Ağız Çapı:** 44 cm, **Cidar Kalınlığı:** 3,6 cm

Hamur : 10 YR 5/8 sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise sık oranlıdır.

Astar : 10 YR 6/6 kahverengimsi sarı tonludur.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 1

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 9 (Tip 2/Resim 4)

Buluntu Yeri : J 6 açması (AAJ-6)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 14,6 cm, **Ağız Çapı:** 36 cm, **Cidar Kalınlığı:** 4 cm

Hamur : 2.5 YR 3/3 koyu kırmızımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak küçük gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise seyrek-orta oranlıdır.

Astar : Astar gözlenmemiştir.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Suriye: Ras el Bassit (Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D34.1).

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 10 (Tip 3/Resim 4)**Buluntu Yeri** : AŞ 27 açması (AAM-2)**Ölçüler** : **Korunan Yükseklik:** 7,5 cm, **Ağız Çapı:** 30 cm, **Cidar Kalınlığı:** 2,6 cm**Hamur** : 10 YR 5/8 sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise sık oranlıdır.**Astar** : Astar gözlenmemiştir.**Tanım** : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.**Benzerleri** : Suriye: Ras el Bassit (Mills-Beaudry 2007, Fig. 9.D32.3).**Tarih** : MS 3-7. yüzyıl**Katalog No : 11 (Tip 4.1/Resim 5)****Buluntu Yeri** : AŞ 25 açması (AAD-37)**Ölçüler** : **Korunan Yükseklik:** 5,3 cm, **Ağız Çapı:** 30 cm, **Cidar Kalınlığı:** 2,2 cm**Hamur** : 7.5 YR 3/3 koyu kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak küçük gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise sık oranlıdır.**Astar** : Astar gözlenmemiştir.**Tanım** : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.**Benzerleri** : Perge (Fırat 1999, 83, Lev. 185.823); Antiokheia (Kılınçoğlu 2019, Kat. No. 185-187), Gaziantep Dede Harabeleri (Kozbe-Güngör 2019, Kat. No. 7, 17, Lev. 7.1-2, 17.7).**Tarih** : MS 3-7. yüzyıl**Katalog No : 12 (Tip 4.2/Resim 5)****Buluntu Yeri** : AP 27 açması (AAK-11)**Ölçüler** : **Korunan Yükseklik:** 6 cm, **Ağız Çapı:** 26 cm, **Cidar Kalınlığı:** 1,8 cm**Hamur** : 10 YR 5/8 sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak küçük gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise orta-sık oranlıdır.**Astar** : Astar gözlenmemiştir.**Tanım** : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.**Benzerleri** : Bk. Kat. No. 11.**Tarih** : MS 3-7. yüzyıl**Katalog No : 13 (Tip 4.3/Resim 5)****Buluntu Yeri** : AŞ 25 açması (AAN-19)**Ölçüler** : **Korunan Yükseklik:** 4,8 cm, **Ağız Çapı:** 32 cm, **Cidar Kalınlığı:** 1,9 cm

Hamur : 2.5 YR 3/6 koyu kırmızıdır. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak küçük gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise orta oranlıdır.

Astar : Astar gözlenmemiştir.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 11.

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 14 (Tip 5.1/Resim 6)

Buluntu Yeri : AŞ 25 açması (AAD-38)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 9,7 cm, **Ağız Çapı:** 65 cm, **Cidar Kalınlığı:** 3 cm

Hamur : 10 YR 5/4 sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak küçük gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise seyrek-orta oranlıdır.

Astar : 7.5 YR 6/6 kırmızımsı sarı tonludur.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Anemurium (Williams 1989, 82, Fig. 48.487); Perge (Firat 1999, 83, Lev. 185.826); Anadolu: Miletos (Berndt 2003, 88, Taf. 71.21-22); Patara (Özdemir 2009, 169, Kat. No. 288); Suriye: Ras el Bassit (Mills-Beaudry 2007, 745, 750, Fig. 9.D32.7); Yukarı Mezopotamya: Dara (Tosun 2020, 984, Kat. No. 443).

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 15 (Tip 5.2/Resim 6)

Buluntu Yeri : AM 27 açması (AAL-4)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 12 cm, **Ağız Çapı:** 54 cm, **Cidar Kalınlığı:** 3,2 cm

Hamur : 10 YR 5/4 sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak küçük gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise seyrek-orta oranlıdır.

Astar : 7.5 YR 6/6 kırmızımsı sarı tonludur.

Tanım : Ağız ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Bk. Kat. No. 14

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Katalog No : 16 (Tip 1.3/Resim 3)

Buluntu Yeri : AM 27 açması (AAL-5)

Ölçüler : **Korunan Yükseklik:** 8,2 cm, **Dip Çapı:** 10 cm, **Cidar Kalınlığı:** 2,5 cm

Hamur : 10 YR 3/4 koyu sarımsı kahverengidir. Sık dokulu ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Katkı olarak küçük gri taş, siyah taş, kum ve kireç görülmektedir. Katkıların yoğunluğu ise orta-sık oranlıdır.

Astar : Astar gözlenmemiştir.

Tanım : Dip ve gövde kısmına ait parça korunmuştur.

Benzerleri : Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi (Türker 2009, No. 225-226); Kadıkalesi (Mimaroğlu 2011, 407-408, Kat. No. 295, 297).

Tarih : MS 3-7. yüzyıl

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR**Akıllı 2015**

Akıllı, N., *Anadolu Erken Tunç Çağ Mezarlıklar Kataloğu ve Ölü Hediye İşığında Dönemin Sosyal Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Bass-Pulak vd. 1989

Bass, G. F.-Pulak, C.-Collon, D.-Weinstein, J., “The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign”, *American Journal of Archaeology*, S. 93/1, 1-29.

Berndt 2003

Berndt, M., *Funde aus dem Survey auf der Halbinsel von Milet (1992-1999): Kaiserzeitliche und Frühbyzantinische Keramik*, Leidorf, Rahden-Westf.

Bişkin 2019

Bişkin, Z., *Kırşehir Merkez Kalehöyük Depolama Kaplarının Sınıflandırılması ve Tabakalara Göre Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Bittel 1934

Bittel, K., *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, Istanbul Forschungen, İstanbul.

Blitzer 1990

Blitzer, H., “KOPO NEIKA: Storage-Jar Production and Trade in the Traditional Aegean”, *Hesperia*, 59/4, 675-711.

Blömer-Facella 2008

Blömer, M.-Facella, M., “Ein Weihrelief für Jupiter Dolichenus aus der Nekropole von Perrhe”, *PATRIS PANTROPHOS KOMMAGHNH, Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat*, Asia Minor Studien 60, ed. E. Winter,-Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 189-200.

Blömer-Lätzer 2008

Blömer, M.-Lätzer, A., “Ein Grabrelief aus der Nekropole von Perrhe” *PATRIS PANTROPHOS KOMMAGHNH, Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat*, Asia Minor Studien 60, ed. E. Winter,-Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 227-230.

Bostancı 1971

Bostancı, E. Y., “Adıyaman Çevresinde Proto-Solutreen ve Adıyamaniyen Paleolitik Kültürler Üzerinde Bir Araştırma”, *Antropoloji Dergisi*, S. 5, Ankara, 47-82.

Brijder 2014

Brijder, H. A. G., *Nemrud Dağı: Recent Archaeological Research and Conservation Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud*, De Gruyter, Berlin-Boston.

Capano-Rescigno 2015

Capano, M., Rescigno, C., Sirleto, R., Passariello, I., Marzaioli, F., D’Onofrio, A.-Terrasi, F., “AMS 14C dating at CIRCE: The Major Temple in Cumae (NA-Italy)”, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms*, S. 361, Elsevier, 654-658.

Crawford 1990

Crawford, J. S., *The Byzantine Shops at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge/London.

Day 1999

Day, P. M., “Petrographic Analysis of Ceramics from the Shipwreck at Point Iria”, *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean, ca. 1200 BC*, Proceedings of the International Conference, Island of Spetses, 19 September 1998, ed. W. Phelps-G. G. Lolos-G. Vichos, Hellenistic Institute of Marine Archaeology, Athens, 59-71.

Degeest 2000

Degeest, R., *The Common Wares of Sagalassos: Typology and Chronology (SEMA III)*, Brepols, Turnhout.

Dickinson 2006

Dickinson, O. T. P. K., *The Aegean from Bronze Age to Iron Age, Continuity and Change between the Twelfth and Eighth Centuries BC*, Routledge, London.

Doğan 2021

Doğan, A., “Perrhe: A City in Commagene in the Light of Ancient Sources”, *Cedrus*, S. IX, Antalya, 377-388.

Dörner 1990

Dörner, F. K., *Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları*, çev. Vural Ülkü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Erarslan 2003

Erarslan, F., “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı Kaya Mezarları Kurtarma Kazısı”, *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 22-26 Nisan 2002, Denizli, haz. K. Olşen-F. Bayram-A. Özme-N. Gider, Kültür Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 129-136.

Erarslan-İnce-Alkan 2009

Erarslan, F.-İnce, N. E.-Alkan, M., “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2007 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, *17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 28 Nisan-1 Mayıs 2008, Side, haz. F. Bayram-A. Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 171-184.

Erarslan-Özman vd. 2010

Erarslan, F.-Özman, R.-Şancı, F.-Arslan, M.-Karaca, M. N.-Alkan, M., “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2008 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, *18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 27-30 Nisan 2009, Sivas, haz. H. Dönmez, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 91-104.

Erarslan-Zeyrek vd. 2011

Erarslan, F.-Zeyrek, T. H.-Özman, R.-Şancı, F.-Akin, E.-Arslan, M.-Alkan, M.-Karaca, M. N.-Koca, M. S., “Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2009 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 29 Nisan-1 Mayıs 2010, Ordu, haz. A. N. Toy-C. Keskin, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 363-377.

Estreicher 2006

Estreicher, S. K., *Wine: From Neolithic Times to the 21st Century*, Algora Publishing, New York.

Facella 2008a

Facella, M., “The Sarcophagus of Grylos”, *PATRIS PANTROPHOS KOMMAGHNH, Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat*, Asia Minor Studien 60, ed. E. Winter, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 201-205.

Facella 2008b

Facella, M., “Hellenistic, Roman and Byzantine Coins from the Necropolis of Perrhe”, *PATRIS PANTROPHOS KOMMAGHNH, Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat*, Asia Minor Studien 60, ed. E. Winter, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 207-226.

Fırat 1999

Fırat, N., *Perge Konut Alanı Keramiği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Fidancı 2016

Fidancı, F., *Pithos Buluntuları Yoluyla Kuşadası, Kadıkalesi’ndeki Bizans Yapılaşmalarına İlişkin Öneriler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Hartal-Hudson/Berlin 2008

Hartal, M.-Hudson, N.-Berlin, A. M., “Khirbat El-Hawarit: A Ceramic Workshop on the Mount Hermon Slopes”, *Atiqot*, S. 59, Jerusalem, 131-155.

Hayes 1997

Hayes, J. W., *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, British Museum Press, London.

Hayes-‘Ala’ Eddine 1998-1999

Hayes, J. W.-‘Ala’ Eddine, A., “BEY 004: A Transitional Byzantine-Umayyad Pottery Group”, *British Association for Applied Linguistics*, S. 3, London, 127-136.

Holmqvist 2019

Holmqvist, E., *Ceramics in Transition: Production and Exchange of Late Byzantine-Early Islamic Pottery in Southern Transjordan and the Negev*, Archaeopress Archaeology, Oxford.

Humann-Puchstein 1890

Humann, K.-Puchstein, O., *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*, Verlag von Dietrich Reimer, Berlin.

Iliopoulos-Xanthopoulou 2011

Iliopoulos, I.-Xanthopoulou, V.-Tsolis-Katagas, P., “A Petrographic Assessment of Houseware and Storage Pithoi in the Early Helladic Settlement of Helike, Achaea, Greece”, *Helike IV. Ancient Helike and Aigialeia. Protohelladika: The Southern and Central Greek Mainland*, ed. D. Katsōnopoulou, Hetaireia Philōn Archaia Helikēs, Athēna, 127-142.

Kallipolitis Feytmans 1950

Kallipolitis Feytmans, D., “Les pithoi à reliefs de l’île de Rhodes”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, S. 74, Paris, 135-180.

Kennedy-Freeman-Falkner 1995

Kennedy, D.-Freeman, P.-Falkner, R., “Southern Hauran Survey 1992”, *Levant*, S. XXVII, London, 39-73.

Kılınçoğlu 2019

Kılınçoğlu, H., *Tayfur Sökmen Kampüs Kazısı, Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.

Kirigin 2007

Kirigin, K., “Pithos/dolium - uvodne napomene”, *Žentrum für Balkanforschungen*, S. 34, Sarajevo, 125-156.

Kozbe-Güngör-Caner 2019

Kozbe, G.-Güngör, A.-Caner, E., *Geç Antik Çağ’da Bir Kırsal Yerleşim: Dede Harabeleri*, Ege Yayınları, İstanbul.

Kökten 1947

Kökten, İ. K., “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Bellekten*, S. XI, 43, Ankara, 431-472.

Mader 1996

Mader, I., “Keramik der Forschungen im Gebiet von Kyenai aus den Jahren 1989-1992”, *Lykische Studien 3: Die Siedlungskammer von Kyaneai in Lykien, bericht über Feldforschungen im Yavu-Bergland im Sommer 1992*, ed. F. Kolb, Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 87-112.

Mimaroğlu 2011

Mimaroğlu, S., *Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı’nda Ele Geçen Bizans Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Müller 1996

Müller, U., *Die Eisenzeitliche Keramik von Lidar Höyük*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ruprecht Karls Universität Heidelberg, Heidelberg.

Öz 2020

Öz, C., *Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Özdemir 2009

Özdemir, B. Ş., *Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Özügül 2014

Özügül, A., “Dara (Anastasiopolis) Sırsız Seramikleri”, *Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 18-20 Ekim 2012, C 2, ed. M. A. Eser-E. B. Fataha-G. Koyun, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 651-661.

Pittard 1931

Pittard, E., *Le visage nouveau de la Turquie: A travers l'Asie-Mineure*, Societe d'Editions Geographiques, Paris.

Platon-Kopaka 1993

Platon, L. L.-Kopaka, K., “Ληνοί Μινωικοί: Installations Minoennes de Traitement des Produits Liquides”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 117/1, Paris, 35-101.

Riley 1979

Riley, J. A., “Coarse Pottery”, *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi, Supplement to Libya Antiqua*, V/2, ed. J. A. Lloyd, Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya Secretariat of Education Department of Antiquities, Tripoli, 91-467.

Reynolds 2014

Reynolds, P., “The Homs Survey (Syria): Contrasting Levantine Trends in the Regional Supply of Fine Wares, Amphorae and Kitchen Wares (Hellenistic to Early Arab Periods)”, *Roman Pottery in the Near East: Local Production and Regional Trade*, Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 3, Proceedings of the Round Table Held in Berlin, 19-20 February 2010, ed. B. Fischer Genz-Y. Gerber-H. Hamel, Archaeopress, Oxford, 53-65.

Rotroff 2006

Rotroff, S. I., *The Athenian Agora, Volume 33, Hellenistic Pottery: The Plain Wares*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton.

Routman 2006

Routman, M. L., *Daily Life in the Byzantine Empire*, Greenwood Press, Westport.

Sağlamtimur 2005

Sağlamtimur, H., “The Volumes of Some Urartian Pithoi”, *Anatolian Iron Ages V*, Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6-10 August 2001, ed. A. Çilingiroğlu-G. Darbyshire, British Institute at Ankara, Havertown, 140-143.

Schiappelli 2015

Schiappelli, A., "Along The Routes of Pithoi in the Late Bronze Age", *The Mediterranean Mirror Cultural Contacts in the Mediterranean Sea Between 1200 and 750 BC*, International Post-doc and Young Researcher Conference Heidelberg, 6th-8th October 2012, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Tagungen Band 20, ed. A. Babbi-F. Bubenheimer-E. B. Marín-Aguilera-S. Mühl, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 231-243.

Sezgin 2018

Sezgin, K., "Antik Dönemde Artı Ürün Depolama Kavramı ve Depolama Kapları", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1, Çorum, 595-610.

Shaw-Shaw 1993

Shaw, J. W.-Shaw, M. C., "Excavations at Kommos (Crete) During 1986-1992", *Hesperia*, S. 62, California, 129-190.

Kan Şahin-Lafli 2015

Kan Şahin, G.-Lafli, E., "Roman and Late Roman-Early Byzantine Coarse Ware from Southwestern Paphlagonia", *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, ed. E. Lafli, S. Pataci, Archaeopress, BAR International Series 2750, Oxford, 327-437.

Tekçam 2007

Tekçam, T., *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Tosun 2020

Tosun, M., *Dara (Anastasiopolis) Roma ve Geç Antik Dönem (Parth-Sasani) Seramikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Türker 2009

Türker, A. Ç., *Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri*, Koç Üniversitesi Suna&İnan Kıraç Vakfı AKMED Yayınları, İstanbul.

Unwin 2005

Unwin, T., *Wine and the Vine: An Historical Geography of Viticulture and the Wine Trade*, Routledge, London/New York.

Ürün 2020

Ürün, İ., *Antandros Nekropolisi Pithos Mezarlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Vinocurov 1999

Vinocurov, N. I., *Vinodelie Antichnogo Bospora*, Moskovskii Pedagog Universitet, Moskova.

Von der Osten 1933

Von der Osten, H. H., *Discoveries in Anatolia 1930-31*, The University of Chicago Press, Chicago.

Wicenciak 2002

Wicenciak, U., "Preliminary Information on the Local Pottery from Chhîm", *British Association for Applied Linguistics*, S. 6, Beirut, 62-76.

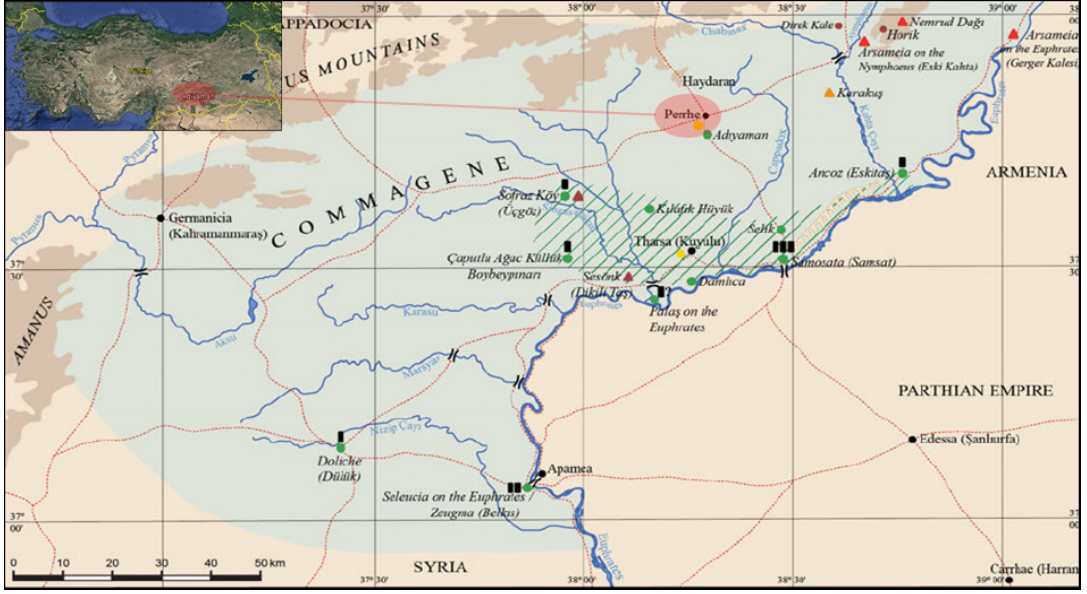
Williams 1989

Williams, C., *Anemurium: Roman and Early Byzantine Pottery*, Pontifical Institute for Medieval Studies, Toronto.

Yağız-Tosun-Doğan 2022

Yağız, K.-Tosun, M.-Doğan, T., "Seramik Buluntuları Işığında Perre İşliklerinin Kullanım Evreleri Üzerine Bir Ön Değerlendirme", *HÖYÜK*, S. 10, Ankara, 2022, 145-175.

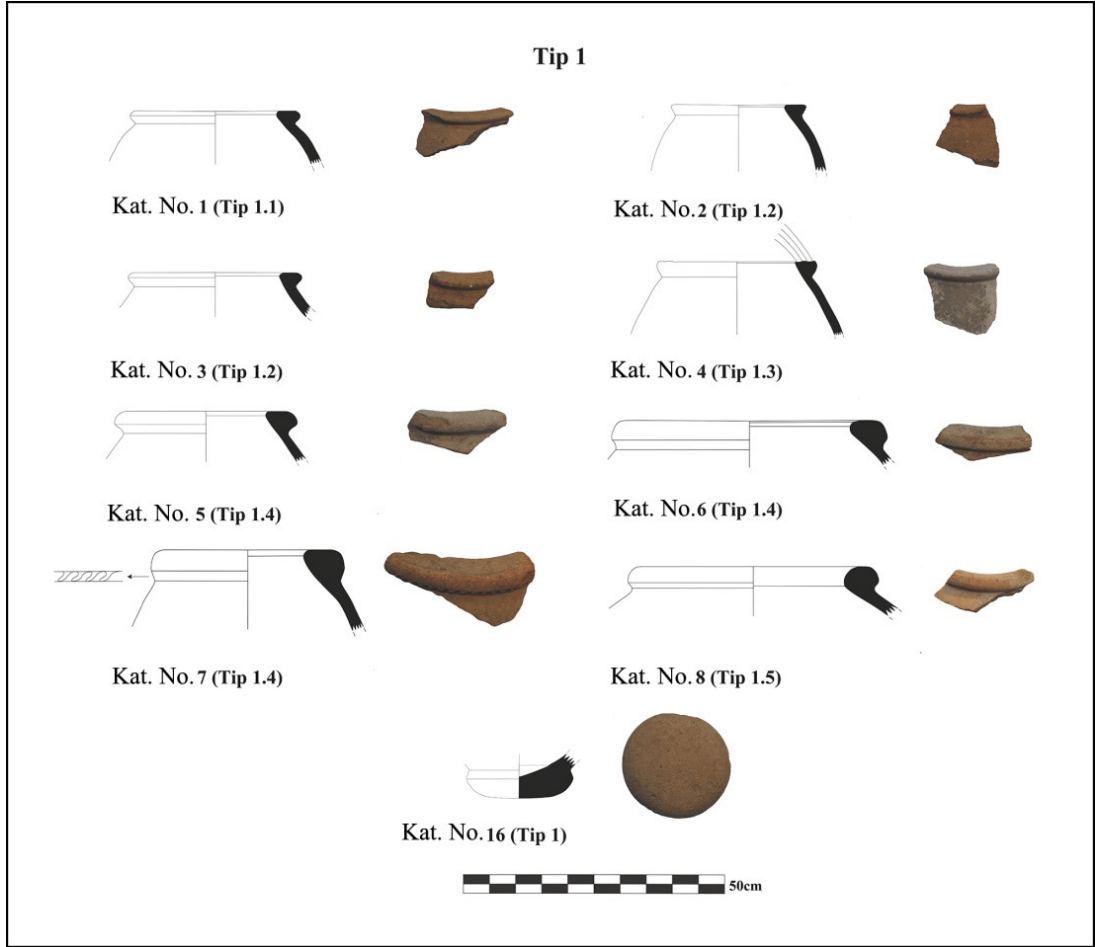
EKLER

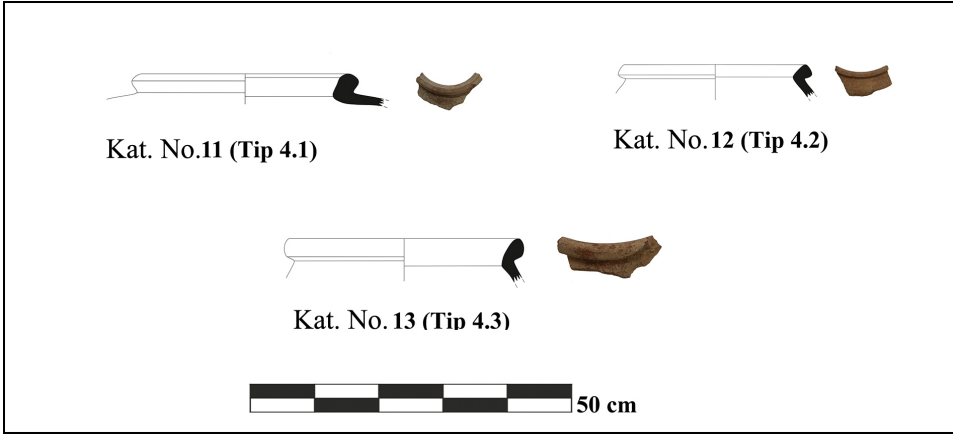

Resim 1. Kommagene Krallığı ve Perre'nin konumunu gösteren harita (Brijder 2014, Fig. 15)

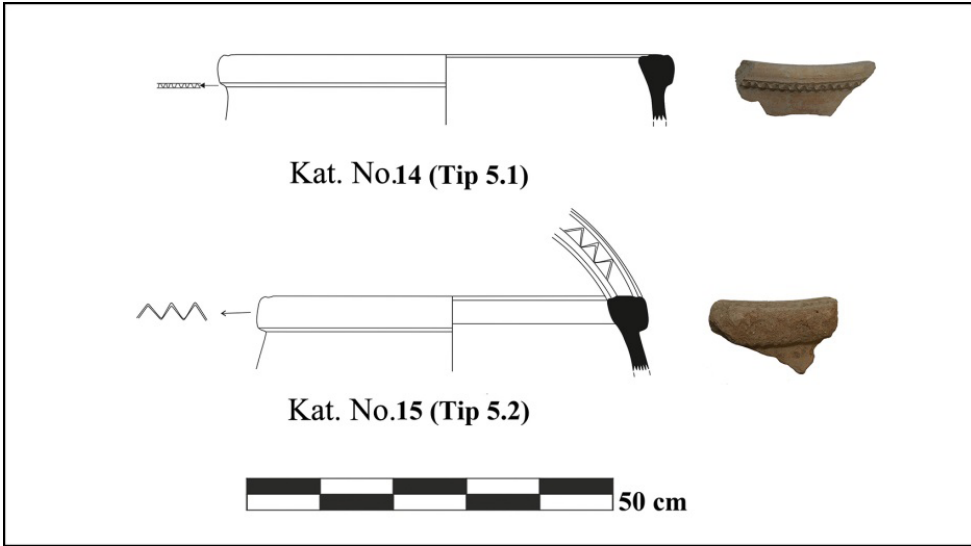

Resim 2. Perre, 2020-21 Kazılan Alanlar (Perre Kazı Arşivi)

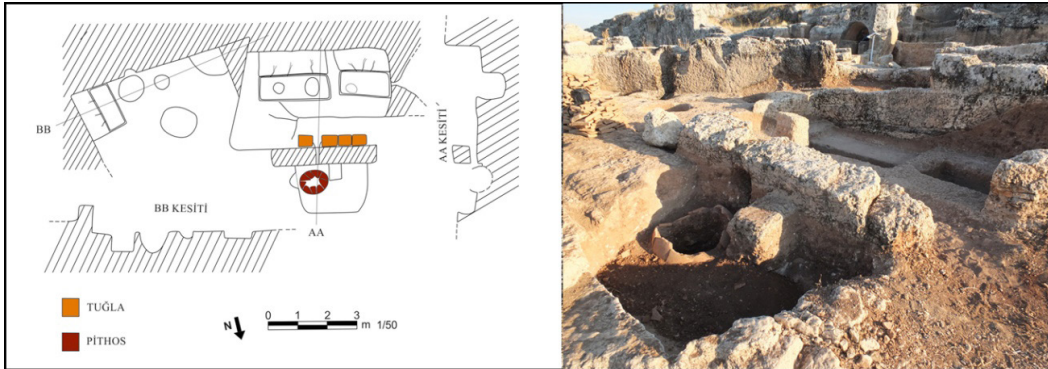
Resim 3. Tip 1 örnekleri (Perre Kazı Arşivi)**Resim 4.** Tip 2 ve Tip 3 (Perre Kazı Arşivi)

Resim 5. Tip 4 (Perre Kazı Arşivi)

Resim 6. Tip 5 (Perre Kazı Arşivi)

Resim 7. Birinci in-situ pithos/dolium ve 3 no.lu şarap işliği (Perre Kazı Arşivi)

Resim 8. İkinci in-situ pithos/dolium örneği (Perre Kazı Arşivi)

Resim 9. Pompeii Tipi Değirmenler (Perre Kazı Arşivi)

Antik Dönemde Pisidia Antiokheiası'nda Tarım ve Tarım Aletleri

Mehmet Özhanlı* - Sultan Gökpunar**

Öz

Makalede, Pisidia Antiokheia kazılarında açığa çıkarılan tarım ve bağcılık aletlerinden yola çıkılarak Antiokheia'da yapılmış olan tarım ve tarım aletleri konu edilmiştir. Phrygia-Pisidia sınırında Sultan ve Karakuş Dağlarıyla çevrili oldukça verimli arazilere sahip olan Yalvaç Ovası'nda yerleşim Neolitik Çağ'dan başlayarak günümüze kadar hiç kesintiye uğramadan devam etmiştir. Bu süreklilik Yalvaç ilçesine bağlı 38 köyün tamamının altında ya da yanı başında Tunç Çağı ve öncesine tarihlenen Höyük yerleşimlerinde izlenmektedir. Höyüklerde bulunan ezme ve öğütme taşları, üretilen buğday, arpa ve diğer ürünlerin arkeolojik belgeleridir. Hayvancılığa elverişli olan dağlardan çıkan suların oluşturduğu fazla derin olmayan vadilerde akan çayların kıyıları, yerleşim alanı olarak tercih edilmiştir ve buralarda tarımsal faaliyetlerin yapıldığı bilinmektedir. Kazılarda başta saban parçaları olmak üzere kazma, kürek gibi tarım aletlerinin yanı sıra bağcılıkta kullanılan tahra, balta, testere gibi çok sayıda demirden yapılmış alet açığa çıkarılmıştır. Makalede Doğu Roma İmparatorluk Dönemi tarım ve tarım aletleri detaylıca ele alınmıştır.

Kentte, 2015 yılında yapılan kazılarda açığa çıkarılan *Atrium*lu evin kilerinde; *pit*hoslar içerisinde bulunan buğday, nohut ve mercimek kalıntıları Antik Dönem'de yetiştirilen ürünler hakkında bilgi vermektedir. Yoğun bulunan bağcılık aletleri, Antiokheia halkının özellikle üzüm bağları konusunda gelişkin bir teknolojiye ve bilgiye sahip olduklarını göstermiştir. Kentte bulunan demirci fırını ve atölyesi bu eserlerin Antiokheia'da üretildiğini belgelemiştir. Antiokheia'da gelişkin bir metal alet üretim geleneğinin olduğunu kentte açığa çıkarılan çok sayıda eser kanıtlamaktadır. Makalede kazılarda bulunan aletler tanımlanarak benzer örnekleri ve buluntu kontektleri dikkate alınarak bir tarihlemeye gidilmiştir. Aletlerin büyük bir kısmı MS 10-11. yüzyıla tarihlenirken; bazıları MS 6-7. yüzyıl tarihini vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Pisidia Antiokheiası, Antik Dönem, Tarım, Tarım Aletleri, Bağcılık.

Agriculture and Agricultural Tools in Antioch of Pisidia during the Antiquity

Abstract

The article discusses agriculture and agricultural tools in Antiocheia, based on findings from the excavations of agricultural and viticulture tools unearthed in Pisidia Antiocheia. Situated on the fertile Yalvaç Plain, which lies between the Sultan and Karakuş Mountains along the Phrygia-Pisidia border,

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, mehmetozhanli@sdu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-1417-2658>

** Uzman Arkeolog, Yalvaç Müzesi, Yalvaç/TÜRKİYE, sultan.gokpunar@ktb.gov.tr <https://orcid.org/0000-0003-0935-4019>

settlement in this area has been continuous from the Neolithic Age to the present. This continuity is evident in the 38 villages within the Yalvaç district, each containing or bordering mound settlements that date back to the Bronze Age or earlier. Grinding stones and querns found in these mounds provide archaeological evidence of wheat, barley, and other crops produced in the area. The valleys carved by shallow rivers flowing from the livestock-suitable mountains were favored for settlements, where agricultural activities are known to have taken place. Excavations have revealed numerous iron agricultural tools, including plough parts, hoes, and shovels, as well as viticulture tools like sickles, axes, and saws. The article provides a detailed examination of agriculture and agricultural tools from the Eastern Roman Empire period.

In the city, storage jars in the pantry of the Atrium House, uncovered during the 2015 excavations, contained remnants of wheat, chickpeas, and lentils, providing insights into the types of crops cultivated during the Ancient Period. The abundance of viticulture tools found indicates that the people of Antiocheia possessed advanced knowledge and technology regarding vineyards and grape cultivation. Additionally, the presence of a blacksmith's furnace and workshop in the city confirms that these tools were produced locally in Antiocheia. The large number of metal artifacts unearthed attests to a well-developed tradition of metal tool production in the city. This article introduces the tools found during the excavations, providing a chronological assessment based on similar examples and their archaeological contexts. While the majority of the tools date to the 10th–11th centuries AD, some can be attributed to the 6th and 7th centuries AD.

Keywords: Antioch of Pisidia, Antiquity, Agriculture, Agricultural Tools, Viticulture.

Giriş

Antiocheia, Phrygia-Pisidia sınırında, Sultan Dağları'nın uzantısı olan batı bakışlı bir tepenin üzerinde kurulmuştur¹. Günümüzde, Isparta ili Yalvaç ilçesinin sınırları içerisinde kalan kentin, Antik Dönem'deki konumunu Coğrafyacı Strabon şu şekilde tanımlar: “Paroreia'nın doğudan batıya doğru uzanan bir dağ silsilesi vardır. Onun eteklerinde her iki tarafta geniş bir ova uzanır ve onun yakınında kentler vardır: kuzeye doğru Philomelion ve öte tarafta Pisidia yakınındaki denilen Antiocheia bulunur. İlki tamimiyle ovada uzanırken öteki tepededir².” Kentin teritoryumunu oluşturan geniş ovanın kuzeyi Sultan ve batısı Karakuş Dağlarıyla çevrilidir. Ortalama yüksekliği 2000 metrenin üzerinde olan bu dağ silsilesinin, birleştiği noktada bulunan Gelincikana sivrisi 2610 metre rakımlıdır. Kış aylarında yoğun kar yağışı alan dağlardan çıkan suların oluşturduğu fazla derin olmayan vadiler, Neolitik Dönem'den itibaren yerleşim alanları olarak tercih edilmiştir³. Yerleşimlerin kıyasına kurulduğu çaylar, ovanın ortasında bulunan Hoyran Gölü'nde toplanmaktadır. Su konusunda sıkıntı bulunmayan Bitek Ova, tarım ve bağcılığa; ovayı çevreleyen alüvyon topraklarda oluşmuş genç sıradağları da özellikle küçükbaş hayvancılığına oldukça elverişlidir⁴. Tarımın yaşamsal bir gereklilik olarak Antik Dönem'de Antiocheia ve ona bağlı yerleşim yerleri için vazgeçilmez olduğunu ve kentin geçim kaynaklarının başında geldiğini, Antiocheia kazılarıyla belgelenmiş tarım aletleri ve tarımsal mahsullerin kalıntıları ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, kazılarda açığa çıkarılan

1 Özhanlı 2009, 45; Özhanlı 2013, 155, 156; Özhanlı 2015, 93.

2 Strabon XII, 8, 14.

3 Özhanlı 2013, 155, 156; Özhanlı 2017, 99.

4 Özhanlı 2009, 46-49.

tarım aletlerinden ve pithoslarda bulunan tarım ürünlerinden⁵ yola çıkılarak Antik Dönemde, Antiokheia ve çevresinde yapılan tarım ve bağcılık faaliyetleri ele alınarak, bulunan “Tarım Aletleri” tanıtılacaktır.

“Isparta İli Yalvaç, Gelendost ve Şarkikaraağaç İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması” projesi kapsamında Yalvaç ilçe sınırları içerisinde Tunç Çağı ve öncesine tarihlenen 40 adet höyük tespit edilmiştir⁶. Günümüz köylerinin tamamı bu höyüklerin üzerinde ya da yanı başında kurulmuştur. Ovadaki vadilerin içerisinden akan çayların kıyasına kurulmuş, Tunç Çağı ve öncesine ait köyler/kasabalar verimli, geniş tarım arazilerine sahiptirler. Höyüklerin üzerine kurulmuş olan günümüz köylerinin sınırları ile Antik Dönem sınırları hemen hemen aynı olmalıdır. Tarım arazileriyle birlikte bu höyük yerleşimlerini birbirine bağlayan yol ağları da kullanılmaya devam edilmektedir. Değişen tek şey yol yapım teknolojisidir. Höyüklerin üzerinde ve çevresinde bulunan ezgi taşlar ve taş değirmenler, yetiştirilen ürünler hakkında, bu ürünlerin üretim yöntemleri ve faaliyetleri konusunda bilgi vermektedir. Su kenarları bağ ve bostan için kullanılırken diğer alanlar başta buğday olmak üzere, arpa, nohut, mercimek gibi kuru tarım ürünlerine ayrılmış olmalıdır. Tunç Çağı ve öncesinde Yalvaç Ovası'nda yoğunluğu çoban ve çiftçilerden oluşan bir nüfus yaşıyor olmalıydı. Demir Çağı ile birlikte ortaya çıkan güvensiz ortamda yerleşimler, ovayı çevreleyen dağların eteklerine ve üzerine taşınmıştır⁷. Kale ve kulelerin yaygın bir biçimde ortaya çıktığı bu dönemde tarımın yapıldığı ovanın, insan yaşamındaki değerinden bir eksilme olmamıştır.

Demirin yoğun kullanılmaya başlanması; başta silah sektörü olmak üzere tarım aletlerinde de büyük bir devrim yaratmıştır. Çeşitlenen tarım aletleriyle üretim kolaylaşmış ve artmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan kazma, kürek vb. aletlerin formları neredeyse hiç değişime uğramadan Doğu Roma İmparatorluğu'nun son dönemine kadar kullanılmıştır.

Helenistik Dönem'e kadar bölgede büyük kentlerin olup olmadığı konusunda epigrafik veriler şimdilik yetersizdir. Seleukos Krallığı'nın bölgeyi işgal etmesiyle (MÖ 3. yüzyıl başı) kolonileştirdikleri ve kralın adıyla andıkları Antiokheia, bölgede bilinen gerçek anlamdaki ilk kent olma özelliğini taşımaktadır⁸. Strabon, Helenistik Dönem yazarlarına atıfta bulunarak kent hakkında; “...(Antiokheia) öteki tepededir ve bir Roma kolonisine sahiptir. Burayı Maiandros yakı-

5 Özhanlı 2014, 3.

6 Özhanlı 2018, 188-194.

7 “Ege Göçleri” ya da “Deniz Kavimleri Göçleri” olarak adlandırılan büyük göç dalgasıyla Anadolu'da kurulmuş ilk merkezi devlet Hitit İmparatorluğu yıkılmış ve Anadolu'nun tamamında siyasi bir istikrarsızlık dönemi başlamıştır. Hitit İmparatorluğu'nun yerine kurulmuş olan Phrygia Krallığı gücünü pekiştirdikten sonra bölgeye egemen olabilmıştır. Ancak, Phrygia Krallığı Antiokheia ile sınırlı olan Pisidia Bölgesi'nin doğusuna hiçbir zaman tam olarak egemen olamamıştır. “Arkeolojik Yüzey Araştırması” projesi kapsamında bölgede yapmış olduğumuz araştırmalarda, Demir Çağı ile birlikte ova yerleşimlerinin terk edildiği ve yeni yerleşimlerin bu höyüklerin hemen yakınındaki tepe ve dağların üzerinde kurulduğu görülmüştür. Bu durumu en iyi gösteren örnekler şu şekilde sıralanabilir: Gelendost'a bağlı Madenli Köyü'nün tam ortasından geçen Antihos/Yalvaç Çayı'nın kenarında bulunan Tunç Çağı ve öncesine tarihlenen höyük yerleşimi terk edilmiştir. Buradaki kalede yapılan araştırmalarda Erken Demir Çağı'na ait yoğun seramik ve başka arkeolojik materyallere de rastlanılmıştır. Örneğin Keçili Köyü'ndeki höyük “Halep Oğlu” mevkiindeki tepenin üzerine taşınmıştır. İlk olarak Çaltı Köyü'nde başlayan iskân, Katrancık Kalesinde devam etmiştir. Aynı durum Yalvaç ilçesi sınırları içerisindeki başta Sağır olmak üzere Yukarı Turtar, Asar, Tokmacık, Akçaşar, Aşağı Kaşıkara, Yukarı Kaşıkara, Kumdanlı, Yarıkkaya, Gemen, Kuyucak, Bağkonak, Kozluçay ve Dedeçam köylerindeki yerleşimler için de geçerlidir (Özen 2019, 24-32; Özhanlı 2022, 1).

8 Detaylı bilgi için bk. Ramsay 1916, 100-102; Robinson 1924a, 435-437.

nındaki Magnesliler iskân eder⁹.” demiştir. Verdiği bu bilgilerden kente ve bölgeye dışarıdan muhtelif halkların getirildiği anlaşılmaktadır. Nüfusun kozmopolitleştiği bu dönemde taştan ve mermerden inşa edilen kentler, teknolojinin geldiği seviyeyi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Helenistik Dönem, tarımda ve tarım aletlerinde büyük gelişmeler olduğu ve tarım aletlerinin iyice çeşitlendiği bir dönemdir. Antiokheia, konumundan dolayı her ne kadar askerî bir kolini olarak düzenlenmiş olsa da kentte, tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylerin/köylülerin yaşantısından pek bir şey değiştirmemiştir.

Seleukos Hanedanlığı'ndan sonra, Antiokheia'nın Roma İmparatorluğu tarafından yeniden düzenlenip bir askerî üsse dönüştürülmesi (MÖ 25) kentin konumunun stratejik önemini ortaya koymaktadır. Ancak, Antiokheia'nın askerî stratejik konumu yanında önemsenip, tercih edilmesinde geniş tarım arazilerine ve hayvancılığa uygun yaylalara sahip olması da etkili olmuştur¹⁰. Kente yerleştirilen askerlerin beslenme ve bürünme gibi doğal ihtiyaçları, kentin teritoryumundan sağlanmış olmalıdır. Robinson başkanlığındaki Amerikan ekibinin 1924 yılı kazısında Tiberius Forumu'ndan çıkardıkları ve literatüre “Rusticus Yazıtı” olarak geçen yazıtta; kentte, iklim değişikliklerine bağlı olarak gerçekleşen tarımsal faaliyetlerdeki olumsuzluklar hakkında tarihi bilgiler bulunmaktadır¹¹. Yazıtın tamamı şu şekildedir:

“İmparator Caesar Augustus Domitianus Germanicus'un Legatus Augusti'si (askeri vali) L. Antistius Rusticus buyurur ki; çok parlak Antiocheia Colonisi'nin yüksek memurları ve senatörleri bana sert geçen kıştan dolayı tahıl fiyatının ateş pahası olduğunu yazdıkları için halkın bir miktar hububata sahip olmasını sağlamak amacıyla, uygun bir zamanda herkes; Antiocheia Colonisi'nin ya çiftçileri yada sakinleri otuz gün içerisinde benim aldığım karar uyarınca nerede ne kadar tahıla sahip olduğunu, kendi ailesine yıllık ya yiyecek veyahut tohum olarak ne kadar götürmeye (ihtiyacı olduğunu), geriye kalan tahılın hepsinin Antiocheia Colonisi'nin tüccarlarına satmaya fırsat oluşturması için Antiocheia Colonisi Yüksek memurlarına (başvurarak) beyan edeceklerdir. Bu satın alma işinin 1 Ağustos olmasını kararlaştırıyorum. Ve eğer her kim ki bu karara uymamışsa ve her ne olursa olsun benim kararına karşı gelerek saklamışsa, bilsin ki ben suçunu tespit ettikten sonra haber verenlere sekiz ölçek tahılı ödül olarak vereceğim; suç işleyeni de cezalandıracağım. Bu uzun sert kıştan önce tahıl fiyatının Coloni'de sekiz ve dokuz assis olduğunu ve onların vatandaşının açlığının herhangi birine kazanç olmasının büyük haksızlık olduğu bana bildirildiği zaman, tahılın ölçeğinin bir denarios'tan yüksek olmasını yasaklıyorum¹².”

Metinden, sert geçen kıştan sonra tahıl fiyatlarında meydana gelen artışa ve karaborsacılığa karşı sert önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Bu yazıt, Antiokheia tarımının ve üretilen ürünlerin yaşamsal önemini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. MS 8. yüzyıla kadar askerî konumu ön planda tutulan Antiokheia, Arap akınları, yol ağının değişmesi ve yeni kentlerin kurulmasıyla tamamen tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir kent konumuna dönüşmüştür¹³. Özellikle Halife Velid Dönemi'nde, Mesleme komutasındaki Arap ordusunun 713 yılının ilkbaharında kenti ele geçirerek şehre verdiği zarar o kadar büyüktü ki bu tarihten sonra Antiokheia bir daha

9 Strabon XII, 8, 83.

10 Detaylı bilgi için bk. Ramsay 1916, 83-87.

11 Robinson 1924b, 6-11.

12 Robinson 1924b, 6, 7, Plate I, II, III.

13 Robinson 1924b, 8-11, 16.

eski haline gelememi ve küçülüp bir harabeye dönüştü. Kentte yapılan kazılarda 8. ve 9. yüzyıllara ait sikke ve yoğun arkeolojik verilerin bulunmaması kentin içine düştüğü durumu çok iyi anlatmaktadır¹⁴. Mimari olarak da kentte bu yüzyıllara ait büyük yapılar görülmemektedir. Bu dönemde çoğunlukla, moloz taşların kullanıldığı, devşirme malzemelerin öne çıktığı basit yapılar inşa edilmiştir. Ancak, 10. yüzyıla gelindiğinde İslam dünyasında yaşanan karışıklıklar ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetimine II. Basileios gibi kudretli bir İmparatorun geçmesi Doğu Roma İmparatorluğu'nun, Antiokheia da dâhil olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde yeniden bir güvenli ortam oluşturmaya imkân vermiştir¹⁵. Kentte yapılan kazılarda özellikle nymphaeumun önünde açılan ve "Bizans Mahallesi" olarak isimlendiren alanda bu dönemi yansıtan oldukça yoğun arkeolojik materyale rastlanılmıştır¹⁶. Buluntular, Antiokheia'nın MS 10. yüzyılın sonları ve 11. yüzyılda önceki yüzyıllara göre nispeten daha iyi bir durumda olduğunu belgelemektedir. Ancak, kentte yapılan kazılarda özellikle MS 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenen katmanlardaki yapılarda askerî teçhizattan çok tarım aletleri açığa çıkarılmıştır¹⁷. Bu yüzyıllarda kent yaşamında büyük bir değişikliğin meydana geldiği, kırsalda yetiştirilen ürünlerle yetinilmediği ve kentte ikamet edenlerin de kenti çevreleyen verimli arazilerde tarımsal faaliyetler sürdürdüğü anlaşılmaktadır¹⁸. İslam ordularının akınlarıyla tahrip edilen ve küçülen kentlerin büyük oranda onarılamadığı ve bu yüzyıllarda kentlerin hayvancılıkla birlikte tarım ve bağcılığa yönlendiği, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılan kazılarla ortaya konulmuş durumdadır. Tarımın yaygın olduğu iç bölgeler dışında Batı Anadolu'da başta üzüm ve zeytin ürünlerinin üretiminde büyük artışlar olmuştur¹⁹. Bu yüzyıllar, Anadolu kentlerinin Doğu Roma İmparatorluğu egemenliğindeki son parlak dönemi olarak nitelendirilebilir.

67 hektardan oluşan Antiokheia kent merkezinin sadece %10'u kazılmış durumdadır. Kazılan alanlarda Batı Kapısı meydanını çevreleyen dükkânlarda, Salutaris, Cardo Caddelerinde ve Cardo Caddesi'nin batı portikosunda, Merkezi Kilise'de, Aedilicus Tepesi Kilisesi'nde ve Atriumlu Ev'de tarımda ve bağcılıkta kullanılan çok sayıda demir alet bulunmuştur. Bulunan tarım aletleri arasında saban parçaları, dolabra, kazma, kürek, orak ve öğütme taşlarını sayabiliriz. Balta, tahra, çapa, bağ makası gibi bağcılıkta kullanılan aletler ile çok sayıda kesici, delici, kazıyıcı aletler yanında keser, çekiç, çivi ve bunları keskinleştirmede kullanılan ege gibi yardımcı aletler de bulunmuştur. Bunlar dışında ticari faaliyetlerde kullanılan farklı büyüklükteki terazi aksamaları ve ağırlıkları da sayısal olarak dikkate değer niteliktedir.

Kentte Bulunan Tarım Aletleri

Kazma ve Kürek: Sabanla birlikte ekim ve dikimde kullanılan aletlerin başında kazma ile kürek gelmektedir. Antiokheia kazılarında, 1 adet kazma, 2 adet kürek ele geçmiştir. Kazma; döküm ve dövme tekniğinde yapılmış, monolit yapılıdır. Ahşap sapın geçtiği zıvana yuvarlak formluyken gövde, keskin ağza doğru genişleyerek yelpaze formunu almaktadır. Kenarları ile

14 Özhanlı 2020, 325.

15 Gerog Ostrogorsky 2015, 276-292.

16 Özhanlı 2020, 325, 326.

17 Özhanlı 2009, 45-48.

18 Özhanlı 2020, 326.

19 Bu konuyla ilgili bk. Diler vd. 2015. Batı Anadolu'da özellikle Karya Bölgesi'ndeki bağcılık faaliyetleri hakkında bk. Diler 2008, 135-174; Ayrıca, Pisidia'nın güney sınırını oluşturan Pamphylia Bölgesi'nde üretilen zeytin ve zeytinyağı ile ilgili bk. Çevik-Demirel 2017, 175-187; Bulut 2005, 191-210.

uçları kırık ve eksik olan kazmanın gövde formu bozuk, yüzeyi ise yoğun korozyonludur (Fig. 1). Kazmanın kullanım amacı toprağı deşmek olduğundan şekilsel olarak günümüz örneklerine de benzemektedir²⁰. Örneğin Deutschlandsberg Kalesi Müzesi'ndeki metal buluntulardan Geç Demir Çağı'na ait tarım aletleri içerisinde Antiokheia'daki kazmaya benzer bir alet bulunmaktadır²¹. Toprak, kum, tohum, ot, saman gibi maddeleri kaldırmaya ve atmaya yarayan kürekler Antiokheia'da iki farklı tipolojiye sahiptir. Bunlardan birisi yuvarlak gövdeli (Fig. 2), diğeri ise dikdörtgen gövdelidir (Fig. 3). Küreklerin ağızları içe doğru hafif bükümlüdür. Sap kısımları kırık ve eksik olan küreklerin gövde formları bozuk, üzerleri de yoğun korozyonludur. Örneğin Sardis²², Keszthely-Fenékpuszta²³ ile Macaristan'da bulunan tarım aletleri arasındaki küreklerin²⁴ Antiokheia'daki küreklerle benzedikleri izlenilmiştir. Kentte bulunan bu 2 kürek ile 1 kazmanın buluntu konteksi, aletlerin MS 10-11. yüzyılları arasında kullanıldıklarını göstermektedir.

Çapa: Bahçe, tarla, bağ gibi alanlarda toprağı eşelemek ve tohum ekme işlemlerinde kolaylık sağlayan çapalar, tarihin her döneminde kullanılmış aletlerdir²⁵. Çapa; Antik Yunan'da Dikella ve Makella olarak iki farklı isimde tanınmaktadır²⁶. Dikella²⁷ iki sivri uçlu, Makella ise tek uçlu mala gibi düz ağızlı olanlardır²⁸. Palladius'a göre çapalar (lat. Sarculum) iki tiplidir. Bunlar: Tek Bıçaklı (Simplex) Çapalar ve Çift Çatallı (lat. Bicornis) Çapalardır²⁹. Antiokheia kazılarında 4 tane çapa ele geçmiştir. Formlarından yola çıkılarak nitelendirilecek olunursa; Antik Yunan tarım terminolojisine göre Makella Tipli Çapalar, Palladius'a göre ise Tek Bıçaklı Çapalar grubuna girmektedir. Antiokheia çapaları, döküm ve dövme tekniğinde yapılmış, silindirik kısa saplı, içe doğru eğimli tek bıçaklı düz ağızlılardır. Gövde formları bozuk, kenarları ile uçları kırık ve eksik, üzerleri ise yoğun korozyonludur (Fig. 4-7). Kentin Batı Kapısı kazı çalışmalarında açığa çıkarılan iki adet çapa, (Fig. 4, 5) buluntu konteksi kapsamında MS 7. yüzyıl içerisinde yani Herakleios Dönemi'ne, diğeri çapalar ise (Fig. 6, 7) MS 10-11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Antiokheia çapaları, Arykanda çapalarına hem form hem de işlevleri açısından benzerlik gösterir. Silindirik saplı, perçin delikli ve tek bıçaklı olmaları her iki kent çapalarının ortak özellikleridir³⁰. Yine Alexandria Troas kazılarında bulunan tek bıçaklı çapalar³¹ ile Antiokheia çapaları analojik olarak benzer özellikler taşımaktadırlar.

20 Bk. Polacek 2003, 678, 2H.

21 Mauthner 2020, 104, Taf. 21.

22 Walbaum 1983, Plate 10/111-114.

23 Rupnik 2013, 474, Taf. 2, 1, 2.

24 Müller 1982, 448, Kat. 414.

25 White 1967, 45-48.

26 Özdizbay 2004, 6, Res. 5

27 Theophrastos'a göre *dikella* tipindeki çapalar nadir ve kuru topraktan otları kazmanın *makella* tipindeki çapalara göre daha kullanışlı olduğundan bahseder (Theophrastus 1453, 3, 20, 8; Özdizbay 2004, 6).

28 Özdizbay 2004, 6.

29 Oransay 2006, 111 (dip not: 14).

30 Bk. Oransay 2006, F28.

31 Öztepe 2018, 403.

Orak: Bronz Çağı'ndan itibaren görmeye başladığımız metal oraklar, tarım ve ormancılıkta kullanılan kesici aletlerin başında gelir³². Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise demirden üretilmiş orakların arazide kullanım alanlarının çeşitlenmesiyle farklı uzunluklarda ve formlarda yapılmaya başlanılmıştır³³. Oraklar Akadça niggallum³⁴, Kültepe yazıtlarında mina ve şeql³⁵, Antik Grekçede Δρεπανε (Drepane) olarak isimlendirirken³⁶; Romalılar Falx/Falces olarak isimlendirmişlerdir³⁷. White, yazılı metinler aracılığıyla yaptığı araştırmalar neticesinde orakların on iki ayrı türünün olduğunu belirlemiştir³⁸; bunlardan bazıları isimleriyle bazıları da formlarıyla yazılı metinlerde geçmektedir³⁹. White'ın gruplandırmasına göre oraklar Falx Arboraria adını taşımaktadır⁴⁰. Antiokheia'da toplam 4 orak ele geçmiştir (Fig. 8-11). 3'ü Falx Arboraria'ya göre Falx Vericulata⁴¹ yani büyük boy oraklar içerisinde değerlendirilebilir (Fig. 9-11). Bu gruptaki oraklar genelde arazideki büyük boy otları, arpa, buğday vb. tahılları biçmek için kullanılır. Diğer orak ise daha küçük boyutludur (Fig. 8). Bu orak, ekin biçmekten çok küçük boy otların biçilmesinde kullanılmış olmalıdır.

Antiokheia oraklarının tamamı, döküm ve dövme tekniğinde yapılmıştır. Gövdeleri yay şeklinde, uçları çengel, gövdeleri yassı ve dar kalıplıken, sap kısımları silindirik⁴² formludur. İç kısımları yani bıçak ağızları keskindir. Tamamının gövde formu bozuk, kenarları ile uçları kırık ve eksik, üzerleri ise yoğun korozyonludur. Buluntu kontekstlerinden yola çıkılarak büyük oraklar (Fig. 9-11) MS 10-11. yüzyıla, küçük orak ise (Fig. 8) MS 5-6. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Antiokheia'daki orakların benzer örneklerine Sardis⁴³, Arykanda⁴⁴, Alexsandria Troas⁴⁵, Burgmuseum Deutschlandsber⁴⁶ gibi alanlarda rastlanılmıştır. Bakıldığında kentte bulunan oraklar neredeyse form olarak hiçbir değişime uğramadan günümüzde de kullanılmaktadır⁴⁷.

32 Waldbaum 1983, No. 118-126; Mauthner 2020, 104, 105.

33 Isager 1995, 52, 53; Özdizbay 2004, 7, 8; Oransay 2006, 110.

34 Öz 2011, 144.

35 Öz 2011, 144.

36 Özdizbay 2006, 7.

37 White 1967, 72.

38 White 1967, 72.

39 Detaylı bilgi için bk. White 1967, 71, 72.

40 White 1967, 72; Oransay 2006, 111.

41 White 1967, 72; Oransay 2006, 111.

42 Orakların silindirik saplarına ahşap bir tutamak yerleştirilir ve bu sayede avuç içinin yaralanması da önlenmiş olur bk. Taş 2021, Res. 9.

43 Davidson 1952, Typ G. 1874-1875 (İS 10-12. yüzyıl)

44 Oransay 2006, 110, 111, Lev. 19, F 13.

45 Öztepe 2018, 403.

46 Mauthner 2020, 104.

47 Taş 2021, 378, Res. 9.

Tırmık: Sürülmüş ve kabartılmış toprak örtünün taşıma, çöpünü ayıklamaya, ekilen tohumun üzerinin kapatılmasına ve bağ, bahçe otlarını temizlemeye yarayan seyrek dişli, uzun silindirik saplı, tarak biçimli olan aletlere tırmık denir⁴⁸. Bu aletler ilk olarak ahşaptan⁴⁹ sonrasında ise demirden⁵⁰ yapılmıştır. Antiokheia’da 2 adet demir tırmık bulunmuştur (Fig. 12, 13). Tırmıklar, dövme ve kesme tekniğinde yapılmış dikdörtgen yassı gövdeli ve silindirik formlu zıvanası olan yuvarlak saplı aletlerdir. Dişler gövdeden kesilerek, tarak şeklinde oluşturulmuştur. Tırmık dişleri kırık ve eksik olduğundan diş tipinin nasıl olduğu anlaşılamamaktadır. Gövde formları bozuk bu tırmıkların doğal ve beşerî faktörlerden dolayı yüzeylerinde bozulmalar meydana gelmiştir. Antiokheia tırmıklarının benzer örneklerine Keszthely-Fenekpuszta’daki metal buluntuları arasında rastlanılmaktadır⁵¹. Antiokheia tırmıklarının buluntu konteksti, aletlerin MS 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasında kullanıldıklarını göstermektedir.

X(Ğ)ırç ve Keski: Antiokheia’da 6 adet X(ğ)ırç (konik delgi) (Fig. 14-19) ile 5 adet keski ele geçmiştir (Fig. 20-24). X(ğ)ırçlar dövme ve katlama tekniğinde yapılmış, ahşap sapın takılabilmesi için içi boş konik gövdeli, uçları sivri tarım aletleridir. Bunlar genelde bahçelerde, bağlarda ya da tarlalarda toprağa oyuk açmak için kullanılan aletlerdir. Bu aletlerin tarihsel süreçleri hakkında hiçbir bilgi yoktur. Kontekstlerinden ötürü x(ğ)ırçlardan Fig. 17 ve 18’in MS 5-6. yüzyıllar arasında, geriye kalan x(ğ)ırçların da MS 10-11. yüzyıllar arasında kullanıldıkları düşünülmektedir. Antiokheia’daki keskilerden bir tanesi bıçağa benzemektedir (Fig. 20). Diğer 4 keskinin sap kısımları silindirik formludur ve içleri boştur, gövdeleri yassı şeklinde yelpaze uçlu düz ağızlıdır (Fig. 21-24). Ahşap sap takılan bu aletler arazide yabancı otları, soğanımsı bitkileri (çiğdem vb.) kökünden çıkarmak için kullanılmaktadır. Fakat tıpkı x(ğ)ırçlarda olduğu gibi bu tip keskilerin de tarihsel bilgileri bulunmaz. Buluntu kontekstlerinden yola çıkılarak Fig. 23’ün MS 5-6. yüzyıllar arasında, geriye kalan keskilerin de MS 10-11. yüzyıllar arasında tarımsal faaliyetlerde kullanıldıkları varsayılmaktadır.

Bağcılığın, Anadolu uygarlık tarihinde tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak belirlenbilmiş değildir⁵². Anadolu’daki bağcılık faaliyetleriyle ilgili metinlere Kültepe Yazıtlarından (MÖ yaklaşık 1975-1723) rastlanmaktadır⁵³. Bu tarihten itibaren bağcılıkta -genellikle- incir, nar, meşe palamudu⁵⁴, üzüm gibi meyveler yetiştirilmiş ve Anadolu’da toplam 1256 adet üzüm çeşidinin olduğu tespit edilmiştir⁵⁵. Üzümler hem kuru hem de yaş olarak tüketilmiştir⁵⁶; ayrıca üzümlerden “pekmez, bulama, pestil, lokum, köfter, sirke, şarap” gibi ürünler elde edilmiştir⁵⁷. Bu ve buna benzer bağcılıktaki ürünleri elde etmek için de farklı aletler kullanılmıştır. Örneğin

48 TDK.

49 Bk. Taş 2021, Res. 12.

50 Bk. Rupnik 2013, Taf. 7, 3 2232/14, Taf. 12, 8 2470/3.

51 Rupnik 2013, Taf. 7, 3 2232/14, Taf. 12, 8 2470/3.

52 Bu konu ile ilgili daha kapsamlı bilgilere Hollander ve Howe’un editörlüğünde çıkan *A Companion to Ancient Agriculture* başlıklı ciltteki farklı yazılardan ulaşılabilir. Ayrıca, bk. Edwards 2020, 140; Laffı 2017, 20.

53 Metinlere göre Assur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’da üzümün ne olduğu yerel halk tarafından bilinmekteydi bk. Öz 2011b, 99-103; Laffı 2017, 20.

54 Detaylı bilgi için bk. Öz 2011b, 106-113.

55 Laffı 2017, 20.

56 Takaoglu 2020, 368; Öz 2011a, 286-288; Laffı 2017, 20; Öz 2011b, 99-105.

57 Öz 2011a, 286-288; Laffı 2017, 20; Öz 2011b, 99-105.

kesmek ve budamak için tahra, bağ makası, bağ bıçağı, dolabra, (vb.); ezmek ve çakmak için ise çekiç, keser, tokmak gibi malzemeler büyük kolaylıklar sağlamıştır. Zamanla bu aletler, insanların ihtiyaçları doğrultusunda tekrardan şekillendirilmiş ve farklı formları sayesinde bağcılık alanındaki ürün çeşitliliği de arttırılmıştır.

Pisidia Antiokheiası'nda da bağcılıkla ilgili bazı aletler Atriumlu Ev'in kazı çalışmalarında; büyük çoğunluğu ise Nymphaeum önündeki Bizans Mahallesi'nde ve diğer kazı alanlarında bulunmuştur⁵⁸. Bu aletler tahra, bağ makası, bağ bıçağı, dolabra, testere, balta gibi aletlerden oluşmaktadır⁵⁹. Kentte bulunan bağ aletleri şunlardır:

Tahra: Tahra; ağaç dallarını kesmeye, budamaya, ince odunları kırmaya yarayan, satırdan biraz büyük, demir saplı, kesme aletidir⁶⁰. Antiokheia'da *Atriumlu Ev*, *Cardo Maximus* Batı Portiko, *Saluratis Caddesi*'nde gerçekleştirilen 2014-2015 kazı çalışmaları ve *Men Tapınağı* 2018 yılı kazı çalışmaları sonucunda toplam 7 tane "Tahra⁶¹" ele geçmiştir. Bu tahrarlar kendi içerisinde 4 tipe ayrılmaktadır. Bunlar: Keski Çıkıntılı Tahra (Fig. 25, 26, 27), Büyük Tahra (Fig. 28), Küçük Tahra (Fig. 29, 30), Minyatür Tahra (Fig. 31) şeklindedir.

Malzemesi demir olan buluntuların tamamı; döküm ve dövme tekniğinde yapılmış, monolit yapıdadırlar. Yassı gövdeleri yay şekilli, uçları kavisli, ağız kısımları keskindir. Beş tanesinin sapı içi boş silindirik formlu iken iki tanesinin sapının yassı, dar kalıplı ve gövdeden uca doğru sivrilen bir yapıda olduğu izlenilmiştir. Tahrarların gövde formları bozuk, kenarları ile uçları kırık ve eksik; üzerleri ise yoğun korozyonludur. *Men Tapınağı*'nda bulunmuş olan tahra ise minyatür şekilli⁶² olduğundan bu tahrarın, MS 3. yüzyıl civarında *Men Tapınağı*'na sunulan bir adak eşyası olduğu varsayılmaktadır (Fig. 31). Keski çıkıntılı tahrarların bir tarafı budama işlerinde kullanılırken bir tarafı ince odunları kesmek için kullanılmış olmalıdır⁶³ (Fig. 25-27). Bu tarz tahrarlara *Alexandria Troas*'ta⁶⁴, *Mikulčice*'de⁶⁵ ve *Pergamon*'da⁶⁶ rastlanılmıştır. MS 5-6. yüzyıllarda keski çıkıntılı tahrarlar Geç Roma ve Erken Bizans'ta⁶⁷ yoğun bir şekilde kullanılmışlardır. Büyük tahrarlar ise sıklıkla bağ budamada kullanılmış aletler içerisinde ve kazılarda açığa çıkarılan büyük tahrarlar, buldukları konteks aracılığıyla MS 10-11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir (Fig. 28). Antiokheia'daki büyük tahrarların benzer örneklerine

58 Özhanlı 2014, 4, 5.

59 Özhanlı 2014, 3-5, Res. 2-5.

60 TDK.

61 Tahra; Farsça "dāhre ya da dahre" -orak, ağaç budama bıçağı- sözcüğünden gelir. Farsça sözcük Proto-İranca (Ana-İranca) yazılı örneği bulunmayan "dāthra" kelimesinden türetilmiştir. Kelime Sanskritçe'de "dātra" -orak kelimesiyle eş kökenlidir ve "dāti" -ekin biçmek- filinden türetilmiştir (TDK).

62 Ölçüleri: Uzunluk: 5,1 cm, Genişlik: 1,5x0,4 cm, Kalınlık: 0,2 cm.

63 Detaylı bilgi için bk. Crowfoot-Crowfoot-Kenyon 1957, 458, Fig. 113, 2; White 1967, 96, Fig. 71-73; Gaitzsch 2005, Taf. 42-43, R1-R2.

64 Öztepe 2018, 403.

65 Polacek 2003, 595 (8a-Sichelförmiges Messer mit Securis), 698 Abb. 32 Kat. No. 244, 245-247.

66 Gaitzsch 2005, Taf. 42-43, R1-R2.

67 Öztepe 2018, 403.

ise Mikulčice'de⁶⁸, Burgmuseum Deutschlandsberg'de⁶⁹, Arykanda'da⁷⁰, Keszthely-Fenekpuszta'da⁷¹ rastlamaktayız. Küçük tahrallar ise gündelik işlerde kullanım görmüşlerdir ve bunlar da büyük tahrallar gibi MS 10-11. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir (Fig. 29, 30).

Pisidia Antiokheiası'nda bulunmuş tahralların Anadolu'daki benzer örneklerine yukarıda değinilmiştir. Araştırma kapsamındaki incelemelerde tahrallar ile orakların karıştırıldığı görülmüştür. Daha önce yapılmış olan bilimsel çalışmalarda tahralların tamamı "orak" adı altında değerlendirilmiştir. Fakat oraklar ile tahralların arasında büyük bir ayırım vardır. Birisi tarımda ekin biçmek için kullanılırken diğeri ağaç budamada ya da kesmede kullanılmıştır. Oraklar tahrallara göre daha büyük, keski kısımları daha dar ve ince yapılı iken⁷²; tahrallar kısa boylu, keski kısımları oraklara göre daha geniş ve kalın saplıdır⁷³. Dolayısıyla hem formları hem de kullanım alanlarında farklılık gösteren bu aletlerin arasında bir anlam karışıklığı bulunmaktadır. Örneğin 2018 yılı Alexandria Troas kazı çalışmaları sırasında bir pithosun içerisinde tarım ve marangozluk aletleri ele geçmiş ve bu aletlerin içerisinde Pisidia Antiokheia'da bulunan tahralların birebir örnekleri⁷⁴, E. Öztepe tarafından "tahra" olarak değil, "küçük oraklar" şeklinde tanımlanmıştır⁷⁵. A. Oransay⁷⁶, F. Mauther⁷⁷ ve A. Gültekin⁷⁸ de tahrallar ve oraklar konusunda belirli ve net bir ayırım ortaya koyamamıştır. Yukarıda da açıklandığı gibi tahrallar ile orakların, formları ve kullanım alanları birbirlerinden farklıdır.

Testere ve Bıçkı: Odun, ağaç, kemik ya da benzeri malzemeleri kesmeye ve ağaçları budamaya yarayan dişleri üçgen kesimli aletlerdir. Antiokheia'da 1 adet büyük testere (Fig. 32), 2 tane de bıçkı (Fig. 33, 34) bulunmuştur. Tamamı dövme ve kesme tekniğinde yapılmış, dikdörtgen yassı gövdeli, dar kalıplı, üçgen dişlidirler. Gövde formları bozuk olan aletlerin kenarları ile uçları kırık ve eksik, üzerleri ise yoğun korozyonludur (Fig. 32-34). Buluntu konteksinden ötürü MS 10-11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedirler. Antiokheia'da bulunan testerenin benzer örneğini Minerva Sunağı'nın üzerindeki bir kabartmada görmekteyiz⁷⁹.

Bağ Makası/Budama Makası: Ağaç ya da üzüm bağı gibi malzemelerin fazlalıklarını kesmeye/temizlemeye yarayan aletlerdir. Pisidia Antiokheiası kazılarında bugüne dek 1 adet budama/bağ makası ele geçmiştir. Makas döküm ve dövme tekniğinde yapılmış, çift kolludur. Kollar çaprazlama yapıp birbirine bir vida ile sabitlenmiştir. Makasın gövdesi üçgen kesimli keskin ağızlıdır. Kol ucu çengel şeklinde kıvrımlı olan makasın gövde formu bozuk, bir kısmı kırık ve eksik, üzeri ise yoğun korozyonludur (Fig. 35). Antiokheia'da bulunmuş olan bu makasın benzer

68 Polacek 2003, Abb. 3.

69 Mauther 2020, 101, Taf. 2/15, 16.

70 Oransay 2006, Şek. 15: F14, F17, F23, F25.

71 Rupnik 2013, 494, Taf. 22/5.

72 Bk. Mauther 2020, 104, Taf. 4/24; Polacek 2003, 682, Abb. 16; Taş 2021, Res. 9.

73 Bk. Rupnik 2013, Taf. 22/5.

74 Öztepe 2018, 403.

75 Öztepe 2018, 403.

76 Bk. Oransay 2006, 111.

77 Mauther 2020, Taf. 2/15, 16.

78 Gültekin 2012, Kat. No. 102.

79 Becker 2021, Abb. 12.

örneğine Arykanda'da rastlanılmaktadır⁸⁰. *Atriumlu Ev*'de bulunan makasın tarihi; birlikte bulunduğu seramik ve diğer eserler dikkate alındığında MS 6. yüzyıl içerisinde değerlendirilebilir.

Dolabra: İtalya'daki bir mezar anıtından ismini alan bu aletlerin iki farklı işlevi vardır⁸¹. Bir tarafı dar ve keskin balta şeklinde, diğer tarafı eğimli, geniş ağızlı ya da sivri uçlu kazma formu olan dolabralar "çift ağızlı baltalar" olarak da tanımlanmaktadır⁸². Antik metinlerde dolabraların kullanım alanlarıyla ilgili bilgiler edinilmektedir⁸³. Bunlardan sapı uzun olanlar tarımda toprağın devşirilmesinde, kök ve yabancı bitkilerin temizlenmesinde kullanılmışlardır. Ayrıca üzüm bağlarının temizlenmesinde de dolabralardan yararlanıldığı bilinmektedir⁸⁴. Dolabraların, üç farklı formu bulunmaktadır. Bunlar; kazma tarafı düz, aşağıya dönük kazma ve yukarıya dönük kazma olanlar⁸⁵ şeklinde birbiri içerisinde ayrılmaktadırlar. İlki tarımda toprağı eşlemede ya da bağı kaldırmada, ikincisi madenciler (traverten, mermer, granit, tuf gibi taşları çıkarmada kullanan ustalar) tarafından tercih edilirken üçüncüsü de özellikle askerî seferlerde inşaat faaliyetlerinde kullanılmaktadır⁸⁶. Örneğin MS 112-113 tarihlerinde Şamlı Apollodoros tarafından yapıldığı bilinen Trajan Sütunu'nun imar sahnesinde, Trajan'ın Dacia seferindeki ordusunun kale yapımı, yol yapımı ve ağaç kesimi işlemleri esnasında dolabra kullanıldıkları görülmektedir⁸⁷. Ninive-Sanherip Sarayı'nın duvar kabartmalarında da Asurlu askerlerin yıkım faaliyetleri sırasında dolabra kullandıkları görülür⁸⁸. Pisidia Antiokheia'sında ise 4 adet dolabra ele geçmiştir. Bu dolabralar formlarından dolayı birinci grup içerisinde değerlendirilebilirler. Tamamı döküm ve dövme tekniğinde yapılmış bir tarafı balta şekilli, bir tarafı aşağıya dönük düz ağızlı kazma şekillidir. Orta noktalarında yuvarlak bir biçimde açılmış sapın zıvanası bulunmaktadır. Gövde formları bozuk olan dolabraların tamamının kenarları ile uçları kırık ve eksik, üzerlerinin de yoğun korozyon olduğu izlenilmiştir (Fig. 36-39). Kazılar sırasında açığa çıkarılan dolabraların MS 10-11. yüzyıllar arasında bağcılık faaliyetlerinde kullanıldıkları varsayılmaktadır. Anadolu'da pek çok örneği bulunan dolabraların Antiokheia'daki benzer örneklerine Arykanda Naltesesi'nde⁸⁹, Isauria'daki Philadelphia'da⁹⁰, Kibyra'da⁹¹, Zeugma'da⁹² ve Sardis'te⁹³ rastlanılmıştır.

80 Oransay 2006, Lev. XIX, G 2.

81 İtalya'da Aquileia'da bulunan mezarda ölünün elinde tuttuğu aletin hemen altında "DOLABRARIUS COLLEGII FABRUM (çift taraflı balta üreticileri birliği üyesidir)" yazısı yazmaktadır (CIL, V, 908).

82 Oransay 2006, 108.

83 Gaitzsch 1984, 386 Abb. 3.

84 Waldbaum 1983, Plate 11, 127-141; White 1967, 62-64.

85 White 1967, 64.

86 White 1967, 64.

87 White 1967, 64.

88 Özhanlı 2020, 296, Fig. 110.

89 Oransay 2006, F1-F5.

90 Canlı 2019, 190, 191, Kat. No. D.1-D.4.

91 Kaya-Demirer 2020, 131, Kat. No. 8.

92 Alagöz 2012, Lev. 15, Kat. No. 105.

93 Waldbaum 1983, Plate 11, 127-141.

Balta: Ağaç kesmek, budamak, odun kırmak, yontmak gibi çeşitli işlemlerde kullanılan, farklı boyutları ile formları olan keskin ağızlı aletlerdir⁹⁴. Baltanın ilk kullanımı Paleolitik Dönemlerde başlamıştır⁹⁵. Bu dönemde yapılan aletler, ahşap bir sopaya tutturulmuş uçları ile kenarları keskin taşlardan oluşmaktadır⁹⁶. Balta için tercih edilen taşlar, genelde dayanıklılıkları nedeniyle çakmak taşı ile obsidyendir. Zamanla insanların ihtiyaçlarının artması ve bu aletlerin doğan ihtiyaçlara cevap verememesi baltaların bakır, tunç⁹⁷ gibi malzemelerden üretilmesini gerekli kılmıştır⁹⁸. MÖ 1200 yılı insanlığın dönüm noktalarından birisi haline gelmiştir. Demirin insan hayatına girmesiyle beraber zor işleri kolaylaştıran pek çok aletin temeli de bu dönemde atılmıştır⁹⁹. Basit ve uzun süreli kullanıma dayanıksız olan malzemeler (taş, bronz gibi) insanın gündelik işlerinde, tarımsal faaliyetlerinde ya da kesim gibi işlemlerinde sıkıntılar çıkarmış; bu yüzden basit ve dayanıksız malzemeler yerini oldukça sert ve sağlam yapıda olan demire bırakmıştır¹⁰⁰. Dolayısıyla baltanın insanlık tarihi açısından ne kadar önemli olduğunu, kesintisiz bir şekilde günümüze kadar evrilererek bir gelişim süreci geçirdiğini arkeolojik veriler doğrultusunda anlayabiliyoruz. Baltanın hem paganist inançlara hem de semavi inançların kutsal kitaplarına konu olması bunların ne derece önemli olduğunu göstermektedir¹⁰¹. Pisidia Antiokheiası'nda da toplam 3 adet balta bulunmuştur (Fig. 40-42). Baltaların tamamı döküm ve dövme tekniğinde yapılmış, yelpaze ağızlıdır. Sap kısımları kırık ve eksik olan baltaların üzerleri yoğun korozyonludur. Bir baltanın üzerinde ise kazıma çizgi tekniğinde yapılmış birbirine paralel olan iki çizgi bulunmaktadır (Fig. 40). Buluntu kontekstlerinden ötürü MS 10-11. yüzyıllara tarihlenmektedirler. Antiokheia'daki baltaların benzerlerine¹⁰² Kibyra'da¹⁰³ ve Sardis'te¹⁰⁴ rastlanılmıştır.

Keser: Keserler genellikle ahşap işçiliğinde kullanılmaktadır; bununla birlikte ağaç ve tahta yontmaya, çivi çakmaya ya da sökmeye yarayan, kısa saplı, bir tarafı keskin ağızlı, bir tarafı çekiç başlı aletlerdir¹⁰⁵. Keserin Antik Dönem'de tam olarak hangi tarihte kullanılmaya başlandığına ilişkin kesin bir veri yoktur. Antiokheia'da Cardo Maximus'ta yapılmış kazı çalışmalarında 1 adet keser bulunmuştur (Fig. 43). Döküm ve dövme tekniğinde yapılmış olan keserin, keskin ağız kısmı kırık ve eksiktir. Sadece çekiç başı korunmuş durumdadır. Yuvarlak formulu olan bu

94 TDK.

95 Güleç-White-Kuhn vd. 2009, 13, 14.

96 Detaylı bilgi için bk. Yıldız 2019, 2, 24, 26, 27, 29, 31, 36; Güleç-White-Kuhn vd. 2009, 19, 20, Fig. 2-5; Becks-Fındık 2019, 8, Fig. 4-6; Pınarcık-Bilir-Bilici-Özgel 2020, 12, 13, Res. 1-9.

97 Bk. Saint-Dritsa-Koui 2021, 327, Fig. 1. 19, Nos. 17794-17812, *Chisels originated from Macedonia, Chalkidiki, Petralona, and dated at the Early Bronze Age (2700-2300 BC)*.

98 Saint-Dritsa-Koui 2021, 325, 326.

99 Örneğin kazma, kürek, orak gibi.

100 Örneğin bk. Doub 2020, 19, Fig. 24, 25.

101 Örneğin Eski Ahitte "...Balta körse, ağız bilenmemişse daha çok güç gerektirir..." (Eski Ahit, Vaiz 10/10); Bir başka örnek ise Yeşaya kitabındandır. Burada da "Tanrı'nın Asur'a İlişkin Yargısı" başlığındaki ayette, "...Balta kendini kullanana karşı övünür mü? Testere kendini kullanana karşı büyüklenir mi?" (İncil: Yeşaya 10/15).

102 Bk. Gaitzsch 1984, 386 Abb. 3; White 1967, 60 fig. 34; Lehner 1904, Taf. XXXI 9; Schlott 1999, 113, Taf. 29 3-5.

103 Kaya-Demirer 2020, Kat. No. 38.

104 Waldbaum 1983, Plate 11 141.

105 TDK.

başın gövde formu bozuk etrafı ise kırık ve eksiktir. Buluntu kontekstinden ötürü keser, MS 10-11. yüzyıllar arasında değerlendirilebilir.

Çekiç: Çekiç, bir objeyi çakmak, dövmek, yassılaştırmak ya da ezmek için kullanılan bir alettir¹⁰⁶. Antik Dönem'de "taş ustası aleti" ya da "madırğa" olarak bilinmektedir¹⁰⁷. Bunlar daha çok taşları şekillendirmede ve bağcılıkta çeşitli malzemeleri çakma ya da ezme işlemlerinde kullanılmaktadırlar. Örneğin bir *terra sigillata* kabartmasında, çekiciyle beraber Demirci Tanrısı Vulcan'ı (Yunan'da Hephaistos) görmekteyiz¹⁰⁸. Ephesos'ta bulunan lahit fragmanın üzerinde de elinde çekici olan bir çırak betimlenmiştir¹⁰⁹. Antiokheia'da da Cardo Maximus kazı çalışmaları sonrasında 5 adet çekiç ele geçmiştir (Fig. 44-48). Çekiçlerin tamamı döküm ve dövme tekniğinde yapılmış, yassı dikdörtgen gövdelidirler. Gövde formları bozuk olan çekiçlerin bir kısmı kırık ve eksiktir. Çekiçlerden iki tanesi tam olarak ele geçmiştir (Fig. 47, 48). Bu çekiçlerin bir uçları tokmak şekilli diğer uçları ise yassı formludur. Orta noktalarında ise yuvarlak formulu sap zıvanası bulunmaktadır. Kazılar sonucunda açığa çıkarılan çekiçlerin kontekstleri MS 10-11 l. yüzyıllar arasında kullanıldığını göstermektedir. Pisidia Antiokheiası'nda bulunmuş olan çekiçlerin benzer örneklerini Alexandria Tros'ta¹¹⁰, Sardis'te¹¹¹, Kıbrıs'ta¹¹² ve Aykanda'da¹¹³ görmekteyiz.

Bağ Bıçağı/Budama Bıçağı: Bağlarda ve bahçelerde yetiştirilen meyve, sebze, çiçek gibi fidanları, bitkileri ve üzüm bağlarını budamaya yarayan aletlerdir¹¹⁴. Antiokheia'da ise yüzden fazla demirden yapılmış bıçak bulunmuştur fakat aralarında geniş gövdeli, çengel ağızlı olanların sayısı azdır. Bu tarz bıçakların geniş ve kalın gövdelerinden dolayı bağcılıkta budama ya da aşılama işlemlerinde kullanılmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Buluntu kontekstine göre MS 10-11. yüzyıllar arasında değerlendirilebilir. Döküm ve dövme tekniğinde yapılan bıçakların gövde formları bozuk, kenarları ile uçları kırık ve eksiktir (Fig. 49). Örneğin Sardis'te de bağ bıçağına benzer bıçaklar açığa çıkarılmıştır¹¹⁵. Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir stel üzerinde kabartma şeklinde yapılmış bağ/budama bıçağı betimlemesi bulunmaktadır¹¹⁶.

Bu metal eserlerin dışında tarım ve bağcılık işlerinde dolaylı yoldan da olsa kullanılan bazı aletler de ele geçmiştir. Bunlar şu şekildedir:

Zikke (Kazık): Kazıkların kullanım alanları farklı olsa da tarımda bağ, bahçe, tarla gibi alanlarda toprağa fide ya da tohum dikmek için kullanılırlar. Bunun yanı sıra tarım araçları içerisinde yani kağın ile arabaların sabitlenmesinde ve tarım işlerinde kullanılan hayvanla-

106 TDK.

107 Lang 2010, 84, Taf. XXI Abb. 96, 97; Maddin-Hauptmann-Weisgerber 1996, 28, 29, Abb. 10, 13, 14-16, 19, 21; Mutz 1976, 15-21, Abb. 4-8, Abb. 9-12, Abb. 13-16, Abb. 17, 18, Abb. 21; Bingöl 2008, Res. 170a-c.

108 Mutz 1976, 44, Abb. 39.

109 Mendel 1912, 79.

110 Öztepe 2018, 403.

111 Waldbaum 1983, Plate 11/133, 137.

112 Kaya-Demirer 2020, 130, Kat. No. 137.

113 Oransay 2006, 116 şek. 16 G21.

114 TDK.

115 Waldbaum 1983, Plate 13/166.

116 Takaoğlu 2020, fig. 17.1.

rın (at, katır, öküz ve eşek) açık alanlarda bağlanmasında kazıklardan faydalandığı bilinmektedir. Halk arasında kazıklara “zikke” de denilmektedir. Pisidia Antiokheiası’nda 3 adet zikke ele geçmiştir (Fig. 50-52). Bunlardan bir tanesi oldukça büyük bir forma sahiptir¹¹⁷ ve bu zikkenin büyük baş hayvanları bağlamak için kullanıldığı düşünülmektedir (Fig. 52). Tamamı silindirik gövdeli, baştan uca doğru daralıp sivrilmişlerdir. Gövde formları bozuk olan zikkelerin kenarları ile uçları kırık ve eksik, üzerleri de yoğun korozyonludur. Kontekslerinden ötürü MS 10-11. yüzyıllar arasına tarihlenmektedirler.

Eğe: Demir, tunç, bronz, tahta gibi malzemeleri düzeltmek, parlatmak, keskinleştirmek, sivirtmek için kullanılan aletlere denir¹¹⁸. Antiokheia’da 1 adet eğe bulunmuştur. Döküm ve dövme tekniğinde yapılmış olan eğe, dikdörtgen yassı gövdeli, uzun ve dar kalıplıdır. Üzeri birbirine paralel olan pürtüklerden oluşmaktadır. Gövde formu bozuk, kenarları ile uçları kırık ve eksik, yüzeyi ise yoğun korozyonludur (Fig. 53). Antiokheia’da bulunan eğenin benzer örneklerine rastlanılmamıştır ve konteksinden dolayı MS 10-11 yüzyıl arasında kullanıldığı varsayılmaktadır.

Saplar ve Saban Ucu: Pisidia Antiokheiası’nda farklı tarım ve bağ aletlerine ait olan 3 adet sap (Fig. 54-56) ile 1 adet saban ucu (Fig. 57) ele geçmiştir. Sapların tamamı içi boş konik formudur. Gövde formları bozuk olan sapların bir kısmı kırık ve eksik, üzerleri de yoğun korozyonludur. Saban ucu ise silindirik gövdeli, çengel şekilli, gövde formu bozuk, büyük kısmı kırık ve eksik, üzeri yoğun korozyonludur.

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıda tanıtılan tarım ve bağ aletleri kentte bugüne kadar yapılan kazılarda bulunan örneklerden oluşmaktadır. Örneklerin azlığı kazı yapılan alanların genellikle büyük kamusal yapılar olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bugüne kadar kazılan yerler idari, askerî, dinî gibi sosyal donatı alanlarından oluşurken; kentin tarım ve bağcılıkla uğraşan kesimine ait konut ya da çiftlikler henüz kazılmamıştır. Bulunan aletler, diğer kentlerde açığa çıkarılanlarla oldukça benzerdir. Dönem modası her zaman göz önünde bulundurulmak koşuluyla bu benzerliğin bir etkileşimden çok aletlerin işlevlerinden kaynaklanan tarihsel gelişim sonucu aldıkları ortak form benzerliği olduğu savlanabilir. “İhtiyaçlar icatları doğurur” sözü tarihin her döneminde geçerli bir sözdür. Tarım ve bağcılıkta meydana gelen gelişmeler; kullanılan aletlerin çeşitlenmesini de sağlamıştır. Neolitik Dönem’den başlayan tarımsal faaliyetlerle ortaya çıkan tarım aletleri, materyal değişse de form olarak büyük bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmişlerdir. Antiokheia tarım aletlerinin, gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlere ya da hizmet alanlarına göre ortak veya genel örüntüsünü oluşturmak mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, farklı tarımsal faaliyetlerde (bağcılık, kuru tarım, bahçecilik vb.) kullanılan Antiokheia tarım araçları, faaliyet alanlarına mahsus bir şekilde, kesin çizgilerle ayıramamaktadır. Bunlar, müşterek kullanımlı, çok işlevli aletler olarak karşımıza çıkmakta ve hatta bazı aletler, benzer formlar taşımaktadırlar.

Neolitik Dönem’den itibaren insanın temel besin maddesini tahıl oluşturmaya başlamıştır. Antiokheia çevresinde günümüz yerleşimlerin tamamının altında ya da yanı başında görülen çok sayıda Neolitik yerleşim, kentin bulunduğu ovada tarihin her döneminde tarım yapıldığını kanıtlamaktadır. Ele geçen oraklar hasat işleminin nasıl yapıldığını göstermeleri bakımından

117 Ölçüleri: Uzunluk: 70,7 cm, Baş Çap: 5,5 cm, Kalınlık: 5x2,6 cm.

118 TDK.

önemlidir. Kentte, 2015 yılında yapılan kazılarda açığa çıkarılan Atriumlu Ev'in kilerinde bulunan pithoslar içerisinde buğday, haşhaş, nohut, fasulye ve mercimek örnekleri Antiokheia'da yetiştirilen ürünlerin arkeolojik kanıtlarıdır¹¹⁹. Buğday ve arpa başta olmak üzere bu ürünlerin tamamı Yalvaç Ovası'nda yetiştirilmiş ve günümüzde hâlâ yetiştirilmeye devam edilmektedir. Kazma ve kürek insanın en büyük icatlarındadır. Çok farklı alanlarda kullanılan bu aletler, sabanla birlikte tarımın ve bağcılığın gelişmesinde en büyük paya sahiptirler.

Seleukoslar Dönemi'nde, Antiokheia ve çevresindeki tarım arazileri yerel halktan alınıp dışardan getirilen kolonistlere, Roma İmparatoru Augustus Dönemi'nde ise kente yerleştirilen emekli askerlere verilmiştir. Büyük bir ihtimalle her yönetim değişikliğinde topraklar da büyük oranda el değiştirmiş olmalıdır¹²⁰. İmparator Augustus Dönemi'nde Ay Tanrısı Men'in Tapınağı'na ait olan arazilerin parçalanıp dağıtılması ve tapınağın ekonomi yönetimine Romalı bir denetçinin atanmış olması egemen güçlerin tarım arazileriyle birlikte üretimi de nasıl kontrol altına aldıklarına güzel bir örnektir. Değişmeyen tek şey ise ürünler olmuştur.

Antiokheia'nın hayvancılığa uygun doğası, diğer hayvanların yanı sıra tarımda kullanılan öküz gibi hayvan türlerinin de yetiştirilmesinde kolaylık sağlamıştır. Kentte yapılan kazılarda at, katar, eşek ve öküzlerde kullanılan çok sayıda nal açığa çıkarılmıştır. Ayrıca, bu hayvanları bağlamaya yarayan zikke gibi aletler de yukarıda anlatılan buluntular arasındadır. Bunların dışında, kentin ana caddelerinin kenarlarında bulunan dükkânlarda yapılan kazılarda açığa çıkarılan çok sayıda farklı ebatlara sahip teraziler ve ağırlıklar, ürünlerin ölçülmesinde ve satışında kullanılmıştır.

Bahsedilen tarım ürünlerinin dışında özellikle su kenarlarında sebze yetiştiriciliği de yaygın bir biçimde yapılmış olmalıdır. İnsan yaşamında önemli bir yer tutan bağcılıkla ilgili bulunan aletler, çeşitli meyve ağaçlarıyla birlikte üzüm bağlarının yaygın olduğunu göstermektedir. Budama makasları, aşılama bıçakları, balta, kazma, dolabra, tırmık, kürek, bel ve çapalar gibi bağcılıkta kullanılan aletlerin, diğer kentlerde olduğu gibi Antiokheia'da da bulduklarını belgelemektedir. Günümüzde, Antiokheia'nın eteklerinde ve çevresinde görülen üzüm bağları, geçmişin bir devamı olarak yorumlanabilir. Yalvaç'a bağlı köylerin tamamında üzüm bağlarının bulunması, başta Kuyucak Köyü olmak üzere birçok köyün ana geçim kaynağını üzümün oluşturması tesadüfi olmasa gerek. Köylerde yaptığımız yüzey araştırmalarında birçok köyde görülen ezme taşları Antik Dönem'deki üretimin tanıklarıdır. Kentin çevresinde bulunan mezar yapılarının üzerinde yoğunlukla görülen tarım aletleri ve üzüm salkımları, mezar sahibinin mesleğinin yanı sıra yetiştirilen ürün hakkında da bilgi vermektedir. Kentin ana giriş kapısının üzerinde betimlenen Geniuslar'ın ellerinde tuttıkları üzüm salkımları, bereketi sembolize etmekle beraber bu ürünün kent halkı için olan önemini de vurgulamaktadır¹²¹. Kent yapılarındaki mimari bezemelerde de asma ve üzüm salkımları oldukça yoğun kullanılmıştır.

119 Yanarak yıkılmış olan kilerde bulunan bu ürünler maalesef karbonlaştıkları için yeniden yeşertilemedi (Özhanlı 2015, 10, Res. 3).

120 Detaylı bilgi için bk. Takaoğlu 2020, 371, 372.

121 Ossi 2016, 412, 414, Fig. 1, 4.

Kazılarda bulunan tarım ve bağcılıkta kullanılan aletlerin tamamının kentte üretildiğinin kanıtı ise açığa çıkarılan demirci fırınıdır.¹²² Bugüne kadar kentte yapılan kazılarda açığa çıkarılan buluntular arasında en yoğun gurubu metal eserler oluşturmaktadır. Günlük kullanılan ve sürekli ihtiyaç duyulan bu tür malzemenin yerel üretimi zorunludur. Metal eser üretiminin Antiokheia'da oldukça ileri bir düzeyde olduğunu gösteren çok sayıda nitelikli eser bulunmuştur. Buluntu yerleri dikkate alındığında çalışmayı oluşturan eserlerin çok azı MS 6-7. yüzyıllara tarihlenirken; büyük çoğunluğu 10-11. yüzyıl tarihlerini vermektedir.

Makaleye konu edilen aletlerin bazılarının antik isimleri bilinirken bazıları bilinmemektedir. Bilinen isimler de genellikle Grek ve Roma kaynaklarından günümüze ulaşabilenlerdir. Neolitik Dönem'den itibaren çok önemli bir tarım coğrafyası olan Anadolu'da yaşamış olan uygarlıklarda maalesef Grek ve Roma Uygarlıklarında olduğu gibi hayvancılığı, tarımı, tarım aletlerini, mevsimleri ve iklimleri anlatan yazarlar görülmemektedir. Batı dünyasında "Erga Kai Hemerai (İşler ve Günler)" adlı kitabı yazan ve MÖ 8. yüzyılda yaşamış Hesiodos, "Oikonomikos (İktisat Üzerine)" adlı kitabı yazan Ksenophon, Helenistik Dönem'de "Oeconomica (Ekonomi)" adlı kitabı yazan Aristoteles ve bunlardan esinlenerek Romanın gücünü ve güçlü karakterini aldığı düşünüldüğü "Georgica (Çiftçilik Sanatı)" adlı kitabı yazıp dönemin İmparatoru Augustus'a okuyan Vergilius gibi yazarlara, Hitit, Lidya, Frig vb. Anadolu uygarlıklarında rastlanmaz. Anadolu'da ilk merkezi devleti kuran Hititlerin yazılı tabletleri arasında arazi, sınır kavgaları ve tarımla ilgili metinler¹²³ olsa da bunlar kısa metinler şeklinde yazılmış ya da lokal sorunları dile getiren bir içeriğe sahiptirler¹²⁴. Bundan dolayı Anadolu'da yapılan kazılarda açığa çıkarılan tarım aletleri ve diğerleri tamamen Grek ve Roma terminolojisine göre isimlendirilmektedir. Bu aletler için Batı Anadolu'da belki Grek ve Roma isimlerine benzer adlar kullanılmış olabilir ancak Orta ve Doğu Anadolu'da yerel isimler kullanılmış olmalıdır. Bilimsel yayınlarda ağaç işlerinde kullanılan tahranın ekin biçmede kullanılan orak ile karıştırılıp aynı isimle verilmesi, yerel ismin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Devam eden kazılarda bu durumu aydınlatacak yeni buluntuların açığa çıkması kaçınılmazdır.

İnsana ait becerilerden biri de yabani ıslah edebilmesidir. Neolitik Dönem ile birlikte yabani bitkileri ıslah etme ve hayvanları evcilleştirme büyük bir hız kazanmıştır. Bu iki uğraş insanın tarih boyunca kutsal kabul edeceği çiftçilik ve çobanlık mesleklerini ortaya çıkarmıştır. Çiftçiler evcilleştirdikleri boğanın gücünden daha iyi yararlanmak için hayvanı iğdiş edip; ıslah ettikleri tohumları ekebilmek için toprağı sürmede kullanmışlardır. Boğa ve kullandıkları tarım aletleri çiftçilerin sahip oldukları en değerli şeylerdir¹²⁵. Men Tapınağı ve Kutsal Alanına adak olarak sunulmuş olan minyatür tahra, tarım ürünleri ve tarım aletlerinin kutsal kabul edildiğinin bir göstergesidir. Bu Tanrı'ya şükranlarını sunma ve bol ürün dilemenin bir aracı olarak yorumlanabilir. Antiokheia'da yapılan kazılarda bulunan ve bu çalışmaya konu olan aletler, Antiokheia çiftçisinin diğer kent ve uygarlıklarda olanlarla aynı düzeyde olduğunu belgelemekle birlikte geleneğin günümüzde de devam ettiğinin arkeolojik kanıtlarıdır.

¹²² Özhanlı 2013, 14.

¹²³ Hititlerin tarıma ve bağcılığa verdikleri önemi uygulamış oldukları yazılı kanunlarından ve cezalardan anlayabiliriz. Örneğin öküz öldürenin, saban-kıranın cezası ölümdü (Ünal 2005, 113).

¹²⁴ Ünal 2005, 144-150.

¹²⁵ Örneğin Roma Döneminde Anadolu'nun belirli bölgelerindeki yerleşim yerlerinin çevresindeki tarım arazilerini işleyen köylüler, kendilerini "çiftçiliğin hamisi" olarak hizmet etmek adına tanrıların ilahi koruması altına girmek istemişlerdir. Bu duruma istinaden mezar yazıtlarında MS 2. ve 3. yüzyıllarda çiftçilerin Zeus Bronton adlı yerel tanrıya hasatları ve sığırları için dualar ettikleri yazılmıştır (Takaoğlu 2020, 376).

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR**Alagöz 2012**

Alagöz, U., *Zeugma Antik Kenti Dionysos ve A Evleri Metal Buluntuları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Aristoteles 2016

Aristoteles, *Oeconomica: Ekonomi*, çev. F. Akderin, Say Yayınları, İstanbul.

Becker 2021

Becker, L. J., “Metallwerkzeuge: Spuren des römischen Handwerks in den Nordwestprovinzen”, Übung zur wissenschaftlichen, Auswertung der Metallfunde des vicus Heerlen/NL, Universität zu Köln, Archäologisches Institut, Köln. https://www.academia.edu/34376709/Metallwerkzeuge_Spuren_des_römischen_Handwerks_in_den_Nordwestprovinzen.

Becks-Fındık 2019

Becks, R.-Fındık, B., “New Middle Paleolithic Finds from the Lake District”, *ADALYA*, 22, 1-14.

Bingöl 2019

Bingöl, O., *Arkeolojik Mimaride Taş*, Bilgin Yayınevi, Ankara.

Bulut 2005

Bulut, S., “Likya-Pamphylia-Pisidya Sınır Bölgesinden Sıradışı İki Zeytinyağı İşliğı”, *ADALYA*, VIII, 191-210

Canlı 2019

Canlı, H., *Isauria'daki Philadelphia (Gökçeseki) Metal Buluntuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin.

Crowfoot-Crowfoot-Kenyon 1957

Crowfoot, G. M.-Crowfoot, J. W.-Kenyon, K. M., *The Objects from Samaria*, London.

Çevik-Demirel 2017

Çevik, N.-Demirel, M., “Lyroboton Kome Kazısı İlk Sezon -2016- Çalışmaları”, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 175-188.

Davidson 1952

Davidson, G. R., *Corinth XII, The Minor Objects*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton.

Diler 2008

Diler, A., “Olive Oil and Wine Production of the Halikarnassos Peninsula in Karia”, *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Merkezi Sempozyum Bildirileri*, ed. Ü. Aydınöğlü-A.K. Şenol, Graphis Matbaa, İstanbul, 135-174.

Diler 2015

Diler, A., "Agricultural Land use in Lelegian Termera: Change in Settlement Model Change in Agricultural Landscape", *Olive Oil and Wine Production in Eastern Mediterranean during Antiquity International Symposium Proceedings 17-19 November 2011*, ed. A. Diler-K. Şenol-Ü Aydınoglu, Ege University Publications, İzmir, 1-30.

Doub 2020

Doub, N., *An Archaeologist's Guide To X-Radiography: At The Maryland Archaeological Conservation Laboratory*, Last Updated May 2020, <https://jefpat.maryland.gov/AnalyticsReports/x-ray-guide.pdf>, son erişim tarihi: 19.04.2024

Edwards 2020

Edwards, P. C., "The Beginnings of Agriculture", *A Companion to Ancient Agriculture*, ed. D. Hollander-T. Howe, Wiley-Blackwell Hoboken, NJ, 119-148.

Enez 2019

Enez, A., *Küçük Çekmece Göl Havzası (Bathonea) Metal Buluntuları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne.

Eski Ahit 1995

Eski Ahit, *Kitabı Mukaddes (Tevratı Şerif/Eski Ahit Kitabı)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Gaitsch 1984

Gaitsch, W., "Ergologische Bemerkungen zum Hortfund im Königsfort und zu Verwandten Römischen Metalldepots", *Bonner Jahrbücher*, Bd. 184, 379-400.

Gaitsch-Gassmann-Hauptmann 2005

Gaitsch, W.-Gassmann, G.-Hauptmann, A., *Eisenfunde aus Pergamon Geräte: Werkzeuge und Waffen*, Deutsches Archäologisches Institut, Band 14, Berlin.

Güleç-White-Kuhn vd. 2009

Güleç, E.-White, T.-Kuhn, S.-Özer, İ.-Sağır, M.-Yılmaz, H.-Howell, F. C., "The Lower Pleistocene Lithic Assemblage from Dursunlu (Konya), Central Anatolia, Turkey", *Antiquity*, 83, 11-22.

Gültekin 2012

Gültekin, A., *Pisidia Antiokheia Antik Kenti Metal Buluntuları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Hesiodos 1991

Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hollender-Howe 2020

Hollender, D.-Howe, T., *A Companion to Ancient Agriculture*, Wiley-Blackwell Hoboken, NJ.

İncil-Yeşaya 2011

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Kaya-Demirer 2020

Kaya, C. M.-Demirer, Ü., “Kibyra’dan Instrumenta Domestica Metaller: Kuzey Yamaç 1 No’lu Mekan Buluntuları”, *PHASELIS: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, S VI, 113-143.

Lafli 2017

Lafli, E., “Antik Hellen ve Roma Dönemlerinde Anadolu’da Bağcılık ve Şarapçılık”, *Üzümün Akdeniz’deki Yolculuğu: Konferans Bildirileri*, İzmir Akdeniz Akademisi Yayınları, İzmir.

Lancaster 1999

Lancaster, L., “Building Trajan’s Column”, *American Journal of Archaeology*, The University of Chicago Press, Vol. 103, No. 3, 419-439.

Lang 2010

Lang, R., “Depot und Siedlungsfunde der Späten Römischen Kaiserzeit aus dem Karth im Südlichen Niederösterreich”, *Römischen Österreich 33*, 43-111.

Lehner 1904

Lehner, H., “Die Einzelfunde von Novaesium”, *Bonner Jahrbücher, Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande*, Bd. 111/112, 243-418.

Maddin-Hauptmann-Weisgerber 1996

Maddin, R.-Hauptmann, A.-Weisgerber, G., “Metallographische Untersuchungen an römischen Gezähe aus Rio Tinto, Spanien”, *Meta/la (Bochum)*, 3. 1, 27-44.

Mauthner 2020

Mauthner, F., “Ausgewählte landwirtschaftliche Geräte im Ostalpenraum: Überlegungen zur Agrartechnik von der späten Eisenzeit bis in die Spätantike anhand von Fundstücken aus dem Burgmuseum Deutschlandsberg”, *Römische Landwirtschaft*, ed. L. Formato etc., Beiträge der AG Römerzeit auf der Verbandstagung des WSA und des MOVA, Salzburg, 99-108.

Mendel 1912

Mendel, G., *Musées Impériaux Ottomans: Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines*, Constantinople en Vente au Musée Impérial, Constantinople.

Mutz 1976

Mutz, A., *Römisches Schmiedehandwerk*, ed. M. Martin, Augster Museumshefte 1: Max Muff A G Pratteln, Römermuseum.

Müller 1982

Müller, R., *A Mezogazdasági Vaseszközök Fejlődése Magyarországon A Késővaskortól A Törökök Végéig*, Zalai Gyöjtemény 19, I-II, Zalaegerszeg.

Oransay 2006

Oransay, A., *Arykanda Antik Kentinde 1971- 2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ossi 2016

Ossi, J. A., "The Arch of Augustus at Pisidian Antioch: Reconstructing Archaeological Context Through Digital Analysis of an Excavation Archive", *American Journal of Archaeology*, Vol. 120, No. 3, 411-446.

Öz 2011a

Öz, E., "Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık", *Akademik Bakış*, C 5, S. 9, 285-294.

Öz 2011b

Öz, E., *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Özen 2019

Özen, E., *İlkçağdan Günümüze Gelendost'taki Yerleşimler ve Kültürel İlişkiler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

Özcan 2017

Özcan, Ü. N., "Anadolu'da Türk Demircilik Sanatı ve Bitlis'in Demirciliği", *BEÜ SBE Dergisi*, 6/2, 263-292.

Özdizbay 2004

Özdizbay, A., *Eski Yunan'da Tarım*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Özhanlı 2009

Özhanlı, M., "Pisidia Antiokheiası'nın Ticari Mekanları", *III. Ulusal Taş Sempozyumu Geçmişten Geleceğe Ticaret Yapılarında Taş*, Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 45-50.

Özhanlı 2013

Özhanlı, M., "Pisidia Antiokheia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması", *Pisidia Araştırmaları I: Sempozyum Bildirileri Kitabı*, ed. B. Hürmüzlü vd., SDÜ Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi, Isparta, 155-175.

Özhanlı 2014

Özhanlı, M., "Pisidia Antiokheia Kazısı 2014", ed. K. Dörtlük vd., *ANAMED*, 1-7.

Özhanlı 2015

Özhanlı, M., "Pisidia Antiokheiası Nekropollerini", *Pisidia Yazıları Hacı Ali İkinci Armağanı*, ed. H. Metin, vd., Ege Yayınları, İstanbul, 93-98.

Özhanlı 2017

Özhanlı, M., "Pisidia Antiokheiası, Yollar ve Miryokefalon Savaşı", *USAD*, 7, 99-104.

Özhanlı 2018

Özhanlı, M., “İsparta İli Yalvaç, Gelendost ve Şarkikaraağaç İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması 2017”, ed. T. Kahya, *ANAMED*, 188-194.

Özhanlı 2020

Özhanlı, M., *Arkaik Dönem Kilikia Pişmiş Toprak Figürinleri Kilikia, Kıbrıs ve İonia İlişkileri*, Bilgin Yayınevi, Ankara.

Özhanlı 2020

Özhanlı, M., “Pisidia Antiokheia’sı Ekonomisi ve Ticari İlişkileri”, *Uluslararası Sempozyum Bildirileri Pisidia Araştırmaları II: Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi*, ed. A. Mörel vd., Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 320-330.

Özhanlı 2022

Özhanlı, M., “Bir Tunç Çağı Yerleşiminin Evrimi Madenli/Kötürnek Köyü”, *Özyalvaç Gazetesi*, 1.

Öztepe 2018

Öztepe, E., “2018 Yılı Alexandria Troas Kazıları”, *Anatolia*, 44, 402-403.

Pınarcık-Bilir-Bilici-Özgel 2020

Pınarcık, P.-Bilir, G.-Bilici, B.-Özgel, E. C., “Konuralp Müzesindeki Bir Grup Taş Baltanın P-XRF Yöntemi ile Eskiçağda Kullanım Alanının Araştırılması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, 9-22.

Polacek 2003

Polacek, L., “Landwirtschaftliche Geräte aus Mikulčice”, *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 5, ed. L. Polecek-F. Daim, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 591-709.

Ramsay 1916

Ramsay, M. W., “Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 6, 83-134.

Robinson 1924a

Robinson, M. D., “A Preliminary Report on the Excavations at Pisidian Antioch and at Sizma”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 28, No. 4, 435-444.

Robinson 1924b

Robinson, M. D., “A New Latin Economic Edict from Pisidian Antioch”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 55, 5-20.

Rupnik 2013

Rupnik, L., “Eisenfunde aus ausgewählten Befunden der Ausgrabungen bis 2002 in Keszthely-Fenekpuszta”, ed. O. Heinrich Tamáska, *Keszthely-Fenekpuszta: Katalog Der Befunde und Ausgewählter Funde Sowie Neue Forschungsergebnisse*, Castellum Pannonicum Pelsonense, Vol. 3, Köthen, 443-716.

Saint-Dritsa-Koui 2021

Saint, A. C.-Dritsa, V.-Koui, M., "Development of an Optimized NDT Methodology for the Investigation of Ancient Greek Copper-Based Artifacts", *Corros Mater Degrad* 2, ed. J. I. Ferrão-P. Martins, 325-340.

Schlott 1999

Schlott, C., *Zum Ende des Spätlatènezeitlichen Oppidum auf dem Dünsberg*, Monique Mergoïl, Montagnac.

Takaoğlu 2020

Takaoğlu, T., "Adapting to a Diverse Landscape: Agriculture in Hellenistic and Roman Anatolia", *A Companion to Ancient Agriculture*, ed. D. Hollander-T. Howe, Wiley Blackwell, USA, 363-382.

Taş 2021

Taş, E., "Kıbrısık (Bolu) Kültüründe Geleneksel Tarım Aletleri ve Mutfak Gereçleri", *Kıbrısık Araştırmaları ve Halk Kültürü*, ed. A. Aktaş Yasa, Çanakkale Kitaphği Araştırma İnceleme Bilişim Yayınları, Çanakkale, 373-391.

TDK 1932

Türk Dil Kurumu Sözlükleri.

Theophrastus 1453

Theophrastus, *Theophrastou Peri Phytōn Aitiōn*, Biblioteca Apostolica Vaticana, London.

Ünal 2005

Ünal, A., *Hititler Devrinde Anadolu III*, ed. N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Vergillius 2015

Vergillius, *Georgica: Çiftçilik Sanatı*, çev. Ç. Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul.

Yıldız 2019

Yıldız, S., *Anadolu ve Tarih Öncesi Çağlar*, Iksad Publications, Ankara.

Waldbaum 1983

Waldbaum, J. C., *Metalwork from Sardis*, ed. G. M. Hanfmann etc., Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London/England.

White 1967

White, K. D., *Agricultural Implements of The Roman World*, Cambridge University Press.

Wolfram Thill 2010

Wolfram Thill, E., "Civilization Under Construction: Depictions of Architecture on the Column of Trajan", *American Journal of Archaeology*, The University of Chicago Press, Vol. 114, 27-43.

FIGÜRLER**Fig. 1.** Kazma**Fig. 2.** Kürek**Fig. 3.** Kürek**Fig. 4.** Çapa**Fig. 5.** Çapa

Fig. 6. Çapa

Fig. 7. Çapa

Fig. 8. Orak

Fig. 9. Orak

Fig. 10. Orak

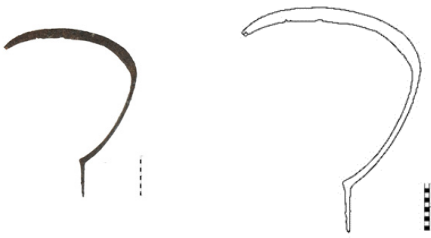

Fig. 11. Orak

Fig. 12. Tirmık

Fig. 13. Tırmık

Fig. 14. X(ğ)ırç

Fig. 15. X(ğ)ırç

Fig. 16. X(ğ)ırç

Fig. 17. X(ğ)ırç

Fig. 18. X(ğ)ırç

Fig. 19. X(ğ)ırç

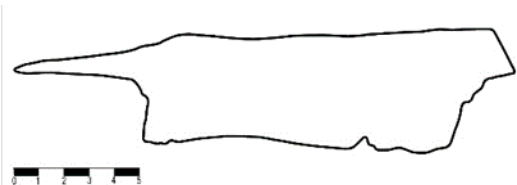

Fig. 20. Keski

Fig. 21. Keski

Fig. 22. Keski

Fig. 23. Keski

Fig. 24. Keski

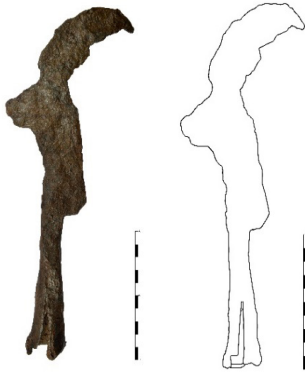

Fig. 25. Tahra

Fig. 26. Tahra

Fig. 27. Tahra

Fig. 28. Tahra

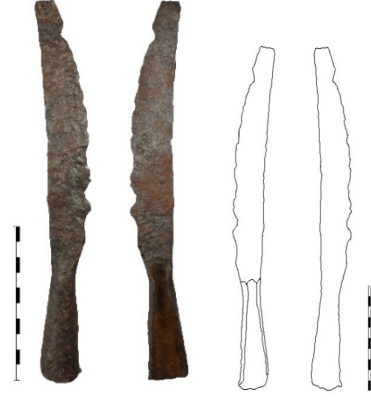

Fig. 29. Tahra

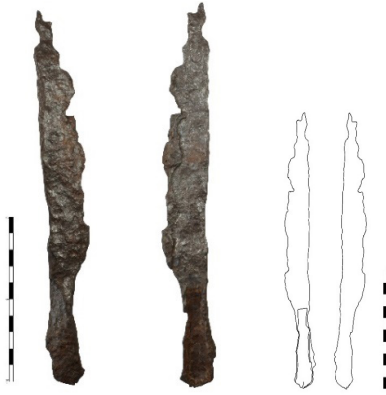

Fig. 30. Tahra

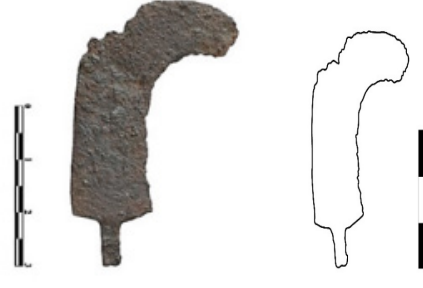

Fig. 31. Minyatür Tahra

Fig. 32. Testere

Fig. 33. Bıçkı

Fig. 34. Bıçkı

Fig. 35. Bağ/Budama Makası

Fig. 36. Dolabra

Fig. 37. Dolabra

Fig. 38. Dolabra

Fig. 39. Dolabra

Fig. 40. Balta

Fig. 41. Balta

Fig. 42. Balta

Fig. 43. Keser

Fig. 44. Çekiç

Fig. 45. Çekiç

Fig. 46. Çekiç

Fig. 47. Çekiç

Fig. 48. Çekiç

Fig. 49. Bağ/Budama Bıçağı

Fig. 50. Zikke

Fig. 51. Zikke

Fig. 52. Zikke

Fig. 53. Eğe

Fig. 54. Sap

Fig. 55. Sap

Fig. 56. Sap

Fig. 57. Saban Ucu

Aspendos'tan 12. Yüzyıla Tarihlendirilen Bir Depolama Birimi ve Kentin Akdeniz Ticaretindeki Yeri Üzerine Yeni Bulgular

Veli Köse* - Mustafa Bilgin** - İnan Kopçuk*** - Ertan Şehit****

Öz

Araştırma makalesinin konusunu, Antalya ili, Serik ilçesi, Belkis Mahallesi sınırları içerisinde yer alan Aspendos Antik Kenti'nde, 2019 ve 2020 yılları arasında Roma Bazilikası'nın Vestibulum bölümünde sürdürülen kazı çalışmalarında açığa çıkartılan bir depolama birimi oluşturmaktadır. V3 kodlamasıyla tanımlanan arkeolojik sektörde gerçekleştirilen kazılarda, bazilikanın son kullanım evresi olduğu düşünülen, MS 12. yüzyıla ait bir mekânla karşılaşmıştır. Vestibulum'un iç kuzeybatı köşesine bitleştirilerek yapılan bu küçük kare planlı mekân, düzensiz taş bloklarla şekillendirilerek harçla tutturulmuştur. Anıtsal boyutlardaki Roma Bazilikası MS 5. yüzyılda kiliseye çevrilmiş, MS 12. yüzyılda ise Bazilika'nın, en azından Vestibulum'unun içi, ya dinî ya da özel kullanım amaçlı mütevazı teknikte inşa edilmiş bir yaşam alanına dönüştürülmüştür. Çalışmanın hedeflerinden biri, bahsi geçen zaman diliminde, bu tip yalın görünümlü konut alanlarında, depolama şeklinin, fonksiyonun ve bununla bağlantılı saklama koşullarının nasıl bir görünüme sahip olduğunu dayanak noktalarıyla birlikte açıklığa kavuşturabilmektir. Ayrıca, bu özel alanın içinde ele geçirilen ticari amphoralar araştırma kapsamına dâhil edilerek bunlardan en uygun sonucu vereceği düşünülen toplam 10 adet ticari amphora değerlendirilmiştir. Aspendos örneklerinin üç ayrı tip içerisinde sınıflandırılacağı önerilmektedir. Bu tipler göz önüne alındığında, Aspendos'un söz konusu dönemde Akdeniz'deki ticaret ağının bir parçası olduğu, Myra (Demre) gibi komşu yakın kentlerin yanı sıra başkent Konstantinopolis'i de içine alan deniz aşırı uzak merkezlerle de yakın ilişkiye girdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aspendos, Roma Bazilikası, Vestibulum, Orta Bizans Dönemi, Depolama, Ticari Amphoralar.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, vkose@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-9066-5254>

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Afyon/TÜRKİYE, bilgin@aku.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-9069-9614>

*** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, ikopcuk@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9896-0525>

**** Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Boğazlıyan Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, Yozgat/TÜRKİYE, ertan.sehit@yobu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1759-1295>

A Storage from 12th Century in Aspendos New Findings on the Place of the City in Mediterranean Trade

Abstract

The subject of the research article is a storage unit unearthed during the excavations carried out in the Vestibulum of the Roman Basilica in Aspendos (Belkis) within the province of Antalya. During the excavations carried out in 2019-2020 in a basilica within the archaeological sector defined as V3, a unit from the 12th century AD (the latest phase of the basilica) is discovered. This structure was later attached and formed from irregular stone blocks with mortar in the inner northwest corner of the vestibulum. The monumental Roman Basilica was converted into a church in the 5th century AD. Later in the 12th century AD, the interior of the Vestibulum was converted into a residential space built with a modest technique, either for religious or private purposes. One of the objectives of the study is to clarify the type of storage, function and related preservation conditions in modest residential units of the period. The transport amphorae found in this special area are also included in the research and 10 of them have been selected and classified into three different types. Considering these types, it is understood that Aspendos was part of Mediterranean trade network during the period in question, maintaining close relations not only with nearby cities such as Myra (Demre) but also with distant centers overseas, including the capital Constantinople.

Keywords: Aspendos, Roman Basilica, Vestibulum, Middle Byzantine Period, Storage, Transport Amphora.

Giriş

Pamphylia Bölgesi'nin önde gelen kentlerinden biri olan Aspendos, bugün Antalya ilinin 48 km kuzeydoğusunda, Serik ilçesine bağlı Belkis Mahallesi sınırları dâhilinde kalmaktadır. Kent, Köprüçay (Eurymedon) Nehri'nin Torosların ardından akarak, Akdeniz'e dökülmeden önce düzlüğe ulaştığı yerde, etrafı dik ve sarp kayalıklarla çevrili bir tepe üzerinde kurulmuştur. Kent yayılımı zamanla *akropolis* eteklerinden itibaren alçak alanlara doğru gelişim göstermiştir.

Kentte daha öncesinde çeşitli yapıların odaklandığı olduğu yüzey araştırmaları, mimari belgelerle yapılmakla birlikte, kısa süreli çevre düzenlemeleri ve küçük çaplı kazı çalışmaları da söz konusudur¹. "Aspendos Projesi"nin² hâlihazırda sürdürülen kapsamlı arkeolojik çalışmaları ise yüzey araştırması, kazı, belgeleme, konservasyon ve restorasyon uygulamalarını içermektedir. Detaylı çalışma planı, yerleşimin bir parçası olduğu Pamphylia Bölgesi içerisindeki özgün konumunu, bütüncül bakış açısıyla anlamaya yöneliktir. Bu bağlamda, Aspendos'ta ilk kuruluşundan itibaren antik şehircilik uygulamaları ve bununla ilintili mimari yansımaları tespit edip çözümlemenin yanı sıra sosyo-kültürel ve ekonomik açılarından kentin algılanabilmesi ile

1 Adı geçen araştırmalardan en bilineni Michael Ballance tarafından, özellikle Roma Devlet Bazilikası'nın anlaşılmasına yönelik olarak 1956 ve 1992 senelerinde gerçekleştirilmiştir: Ballance 1994, 453-463. Bundan önceki kazı ve çevre düzenleme çalışmaları ise 1990-1991 yıllarında, iki kısa sezon halinde Antalya Müze Müdürlüğü tarafından, Edip Özgür nezaretinde yapılmıştır: Özgür 1993, 251-261.

2 Kazılara; Doğu Düzlüğü, Güney Düzlüğü, Roma Devlet Bazilikası'nın *Vestibulumu*, İki Katlı Dükkân/Stoa Kompleksi, Agora ve Agora Çeşmesi, Anıtsal Kapı civarı ile Domus I adı verilen, Agora'nın batısındaki bir alanda devam edilmiştir. Sıralanan yapılara ek olarak, Eksedra, Kuzey Kilise ile Geç Antik bir hamam veya Zengin Evi şeklinde kodlanan yapıların mimari incelemelerine geçilmiştir. Bu geniş spektrumu kapsayan bulgu dağılımının kronolojik ana hatları ise Geç Kalkolitik'ten Orta Bizans Dönemi (MS 13. yüzyıl başı) sonuna kadar olan süreyi kapsamaktadır. Araştırmalar hakkındaki yayınlar için sırasıyla bk. Köse 2010, 373-394; Köse 2011a, 353-370; Köse 2011b, 142-148; Köse 2012a, 251-267; Köse 2012b, 125-130.

arkeolojik materyal kültürün sistematik bir biçimde incelenerek tanıtılması hedeflenmektedir. Bunun haricinde, kentün özellikle Helenistik Dönem öncesine ilişkin olarak, antik kaynaklarda geçen pasajlar ile nadir de olsa arkeolojik anlamda birkaç Attika kökenli vazo bilinmektedir. Ayrıca en erkeni Klasik Dönem'e giden sikkeler dışında henüz yeterli veriyle desteklenemeyen bu süreci anlamak adına çalışmalar yürütülmüştür. Bir diğer konu ise toplumsal katkı üzerinedir. Aspendos'un geçici dünya kültür mirası listesine giren ya da henüz bu statüde olmayan tüm anıt ve kalıntıların korunmak maksadıyla gündeme getirilen birtakım teorik/uygulamalı alan yönetim ve restorasyon-konservasyon projeleri geliştirilmiştir³. Aspendos'taki yakın dönem kazı çalışmalarıyla, yalnızca kent ölçeğinde değil bölgesel anlamda da dikkate değer bilimsel sonuçlara ulaşılmıştır.

Özellikle İki Katlı Dükkânlar/Stoa kompleksinde sürdürülen kazılar, kentün tarihini Geç Kalkolitik -Erken Tunç Çağı'na kadar çekmiştir⁴. Özellikle Agora çevresindeki kazı faaliyetleri, Aspendos'un Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde çok parlak bir süreç geçirdiğini, kentün MS 6. yüzyıl sonlarına kadar neredeyse kesintisiz bir iskâna tanıklık ettiğini ortaya koymuştur⁵. Ancak dile getirilen son zaman dilimi (MS 7. yüzyıl) ile Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat'ın saray olarak yeni eklemeye ve düzenlemelerle kullandığı; günümüze bütün görkemiyle korunagelen antik tiyatro ile renovasyondan geçerek son hâline kavuşan Selçuklu Köprüsü ve birkaç dönem yapısının tekrar görünür olduğu 13. yüzyıla kadar giden uzun süre hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır.

Toprak üstünde görünür vaziyette gerek mimarisi gerekse de buna bağlı duvar tekniği/işçiliği izlerinden yüzeysel çıkarımlar neticesinde Erken veya Orta Bizans'a atfedilmesi kuvvetle muhtemel yapıların varlığı azımsanmayacak orandadır. Araştırmaya konu veriler, Aspendos'ta bilgilerimizin kısıtlı olduğu Orta Bizans Dönemi'ni anlamada önemli bir rol oynayacaktır. Bu çağı hazırlayan hemen önceki zaman diliminde, örneğin MS 5. yüzyıl itibarıyla Aspendos'un zengin bir kent olduğu, dahası Hristiyanlığın bölgedeki yayılımında önemli bir istasyon kimliği taşıdığı bilinmektedir. Resmî kilise kayıtlarında ilk/öncü kent anlamına gelen *Primoupolis*⁶ adını alan Aspendos, MS 6. yüzyıl coğrafi kaynaklarında varlığını korumaktadır⁷. Aynı zamanda başkenti Side olarak seçilmiş Pamphylia I Piskoposluk Bölgesi'nin önemli bir üyesidir⁸. Ünlü MS 325 Nikaia Konsil'i ile devamında toplanan Ephesos ve Kalkhedon konsillerine doğrudan temsilci gönderdiği kayıtlar arasına girmiştir⁹. Hristiyanlığa ait nihai faaliyetlerden biri de 12. yüzyılda zabıtlara geçtiği takip edilebilen Basileios Aspendion isimli bir piskopostur¹⁰.

3 Antik tiyatrosunun yanı sıra Roma İmparatorluk Dönemi'nin bir mühendislik harikası sayılan su kemerleri de 13/04/2015 senesinde UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne seçilmiştir.

4 Aspendos İki Katlı Dükkânlar/Stoa Kompleksi'ne ait DSS15 numaralı mekânın "A" bölümünde 2020 sezonunda yapılan kazılar sırasında açığa çıkartılan, temel tabakasıyla eşdeğer yükseltide ve aşağısına doğru devam eden düzensiz bir mimari saptanmıştır. Burada tespit edilen çok sayıda Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilebilecek *Black Burnished Ware* grubuna ait keramiğin yanında biri obsidyen diğer ikisi çakmak taşından mamul yonga/dilgi parçaları ayrıca yayıma hazırlanmaktadır.

5 Lanckoroński 1890, 85-124, Taf. XVI-XXVIII; Rott 1908, 57-60; Flemming 1964, 13-14, 101; Foss 1996, IV 3 vd., 19-21; Hellenkemper-Hild 2004, 464-469.

6 Honigmann 1939, 682, 1; Brandt 1992, 173; Hellenkemper-Hild 2004, 465.

7 Meineke 1958, Stephanos von Byzanz, *Ethnika*, 134, 366; Hellenkemper-Hild 2004, 465.

8 Darrouzès 1981, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, I, 187; II, 246; III, 279; IV, 202 vd.

9 Hellenkemper-Hild 2004, 465.

10 Flemming 1964, 101.

Bahse konu son döneme projeksiyon tutan, birçok kullanım evresi saptanan fakat esas işleviyle bir Roma Bazilikası'nın *Vestibulum* kısmında Orta Bizans Devri'ne ait olduğu düşünülen küçük kare planlı bir depolama birimi, çevresinde ait olduğu yapının bazı duvarlarıyla birlikte saptanmıştır. Bu depolama haznesine bağlı ve neredeyse bütünüyle ticari amphoralarla dolu kontekst, detaylı bir biçimde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın öznesi olan bu depolama biriminin, çok evreli bir yapının son kullanım sürecinde hangi amaç ve gereksinim için yapının mevcut konuma yerleştirildiği, mekânsal ölçekte ne tür bir bütünüün parçası olduğu, Antik Dönem'deki kullanım şekli ve görünümü, kontekstinde muhafaza edilen amphoraların niteliği, tipleri ve taşımış olabileceği ürünler hakkındaki hipotezler açıklığa kavuşturulacaktır. Amphoralardan meydana gelen arkeolojik materyalin *in situ* konumları, duruş pozisyonları haznenin işlevi çerçevesinde değerlendirilecek, varsa başka bir kent veya bölge ile sürdürülen ticaretin izleri takip edilmeye çalışılacaktır.

Depolama Birimi: Buluntu Yeri ve Kazısı

Çalışmanın konusu olan depolama birimi Aspendos Agorası'nın doğu kenarı boyunca uzanan 27x105 m ölçülerindeki Roma Bazilikası'nın giriş holü şeklinde tanımlanan *Vestibulum* bölümündeki kazılarda ortaya çıkarılmıştır (Resim 1). Pamphylia Bölgesi'nin diğer kentlerindeki Roma Dönemi akültürasyon dinamiği ve süreci incelendiğinde, Aspendos'taki bu yapının, Roma'ya özgü karakteri/formuyla, diğerlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Kent Roma'da ve Roma nüfuzunun etkin olduğu Ephesos ve Aphrodisias gibi kentlerden örneklerini bildiğimiz Devlet Bazilikası¹¹ binalarının bir benzeri olarak, bilinçli bir tercihle olasılıkla MS 1. yüzyılda buraya inşa edilmiştir¹².

Hemen hemen bir kare plan arz eden *Vestibulum* (25,95x19,90) ise zeminden itibaren yaklaşık 20 m yüksekliğe kadar korunagelmiş olup, neredeyse bugün herhangi bir iz kalmayan ahşap strüktürü dışında halen ayaktadır (Resim 2). Geniş kemerli girişi, büyük pencereleri ve en şaşalı döneminde heykellerle süslendiğini bildiğimiz nişleriyle etkileyici bir görünüme sahip olmalıydı¹³. Çeşitli hukuki işlemlerin gerçekleştiği, alınan kararların deklare edildiği bu *Vestibulum* şeref holü aynı zamanda *tribunal* bir yapılanmayı da içeriyor olmalıydı¹⁴. *Vestibulum* ile beraber Bazi-

11 Roma Bazilikaları hakkında genel olarak bk.-krş. Vitruvius, *De architectura*, V, I, 4; Müller 1937, 250-261; Crema, 1959, 167-171, 370-375, 515-521; Fletcher 1963, 163 vd.; Boëthius-Ward-Perkins 1970, 127-131; Ohr 1975, 113-127; Sear 1982, 31 vd.; MacDonald 1986, 111 vd.; Nünnerich-Asmus 1994, b.a.; Ginouvès 1994, 207-216; Gros 1994, 612-616; Gros 1996, 235-261; Welch 2003, 5-34; Cavalier vd. 2012, b.a.

12 İlk belgeleme çalışmaları 1890 yılında K. G. von Lanckoroński ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Detaylı cephe ve kesit çizimleriyle birlikte muntazam bir tanım yapılmıştır. 1955'te benzer yapılar üzerine araştırmalarda bulunan J. W Perkins kenti ziyaret ederek Bazilikayı incelemiştir. Perkins'in önerisiyle ilki 1956 ikincisi ise 1992 senelerinde olmak üzere M. Ballance, yapı hakkında en kapsamlı araştırma raporunu yayımlamıştır. Bazilika civarında veya yapıya ait öğeler üzerinde sırasıyla 1958'de H. Cüppers, 1970'te ise H. Lauter değerlendirmelerde bulunmuş, çalışmalarını makaleler hâlinde neşretmişlerdir (Lanckoroński 1890, 96-98, Fig. 75-76; Ward-Perkins 1958, 137-194; Cüppers 1961, 25-35; Lauter 1970, 77-101; Ballance 1994, 453-464). Aspendos Projesi çerçevesinde bu yapının *Vestibulum* kısmında kazılar sürdürülürken aynı zamanda rölöve, restitüsyona yönelik mimari belgeleme çalışmaları yürütülmüştür. Diğer öğeleriyle birlikte anıtsal bina ile ilgili yayın çalışması hazırlık aşamasında olup, burada sadece konu gereği ilgili depolama birimi ele alınmıştır.

13 Ballance 1994, 455 vd. *Aphrodisias*: Stinson 2008, 79-106; Stinson 2016, b.a.; *Ephesos*: Fossel-Peschl 1982, b.a.; *Magnesia ad Maeandrum*: Öztaner 2006, 123-151; Öztaner 2012, 167-187; *Nysa ad Maeandrum*: Öztaner 2016, 311-320; *Kaunos*: Öztaner-Çizmeli-Öğün 2017, 315-325; *Kremna*: Mitchell 1995, 59, 67 vd.

14 Ballance 1994, 456.

likanın kullanım gördüğü dönemdeki işlevinin, evrelerinin ve temelden çatıya uzanan mimari yapısının daha iyi anlaşılması için burada kazı çalışmalarına başlanmıştır.

Vestibulum'da 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ilk *Vestibulum 1 (V1)*¹⁵ ve *Vestibulum 2 (V2)*¹⁶ genişletme çalışmaları yapılmıştır. 2019 yılında ise *V2*'nin kuzeyinde, yapının kuzeybatı iç köşe kenarına tekabül eden alanda yeni bir karelaja başlanmıştır. Söz konusu alandaki üçüncü kazı sektörüne geçildiğinden, kodlama *Vestibulum 3 (V3)* şeklinde kayıtlara girmiştir (Resim 3). Araştırma makalesine konu edinilen depolama birimi, *V3* karelajı sınırları içerisinde olup, bu alanın kazısı 2020 sezonu bitiminde sonlandırılmıştır.

V1 ve *V2* açmalarının kuzey doğrultusunda ve *Vestibulum*'un kuzeybatı iç köşesinde yer alan *V3*'e ait kazılar, 2019-2020 yıllarındaki çalışmalar sonucunda tamamlanmıştır. *Vestibulum*'un kuzeybatı kenarına 7x5 m ölçülerinde yeni bir kazı sektörü açılarak, çevre düzenleme ve dijital belgeleme çalışmaları da eş güdümlü olarak sürdürülmüştür. Buradaki derinleşme sonunda, spesifik noktada gerçekleştirilen bir sondajdan 19 depozit seviye kazılmıştır (Resim 7). Dikkatli incelemelerle birlikte saptanabilen toplam 7 tabaka söz konusudur. Karelajın güney ve doğu kenarları, yüzeyden itibaren belirginleşen duvar uzantılarını içine alacak şekilde sınırlandırılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarında, açmanın doğu sınırını belirleyen, harç ile birbirine tutturulmuş küçük boyutlu taşlarla örülmüş duvar ve bu duvar da yer alan 1 m genişliğinde bir kapı açıklığı tespit edilmiştir. Bu noktada, hemen hemen kazılan her depozitte irili ufaklı, üzerinde yer yer boya izlerinin bulunduğu ve zırlı bir heykele ait olduğu sonradan tespit edilen parçalar ele geçmiştir. Çok geçmeden, sektörün güney sınırını oluşturan ve yukarıda özelliklerinden söz edilmiş olan geç dönem duvarının içine devşirme malzeme olarak konulan, harç ile tutturulmuş, üç ana parçadan meydana gelen zırlı bir erkeğe, olasılıkla Traianus'a ait bir imparator heykeli veya yüksek kabartmaya rastlanılmıştır¹⁷.

Kazılarda batı kesit sınırına zemin seviyesinde yaklaşıldığında, döşemeyi andıran blok sıralarıyla karşılaşmıştır. Ancak, Bazilika yapısının altında var olan eski bir yapının kalıntıları olduğu düşünülen bu döşeme benzeri oluşumun altında yapılan küçük bir sondajda ise Helenistik Dö-

15 2014 sezonunda *Vestibulum*'un güneybatı köşesinde 10x5 m ebatlarında açılmış olan bu sektör *V1*, zaman içerisinde doğu ve kuzey kenarı boyunca genişletilmiştir. *V1* kazılarında depolama birimi ile ilişkili dikkate değer sonuçlarla karşılaşmıştır. Özellikle açmaların doğu kenarlarında *V3* açmasında da görülen geç dönem duvarları ile karşılaşmıştır. Duvarlarda devşirme olarak kullanılan heykel parçalarının dışında moloz taşlardan kötü sıva ile tutturulmuş duvarlar nedeniyle kötü durumda korunmuştur. Ele geçmiş olan keramik bulgular üzerinde yapılan gözlemler, bu duvarların inşa tarihinin MS 11-12. yüzyıllarda olduğuna işaret etmiştir.

16 *Vestibulum*'un güneybatısındaki kazılar 2016 senesinde *V2* açmasında gerçekleştirilmiştir. Yüzeyden taban seviyesine ulaşılan dek toplam da 21 depozit seviye inilmiş olup 6 tabaka ayrıştırılmıştır. *Vestibulum*'un batı orta duvarının önündeki karelajda, *V1*'de saptananlardan çok farklı olmayan ve düzensiz devşirme taş dizilerinden oluşturulmuş duvar sıraları tespit edilmiştir. Yine duvar bünyesinde kullanıldığı sabit olan heykel fragmanları gözlemlenmiştir. Sektörü *V1*'den ayıran güney duvarı önünde, Orta Bizans Dönemi sonlarına tarihlenebilecek bir başka güney-kuzey doğrultulu duvar uzantısı açığa çıkartılmıştır. Bu duvarın doğu ön yüzünde, yüzeyden tabana doğru hemen her seviyede tuğla ve kiremit parçaları, tabana yakın seviyelerde ise künk parçaları ele geçmiştir. Keramikler arasında ince ve kalın cidarlı sırlı kaplara ilaveten, ince *Sgraffito I* ile *Zeuxippus* grubu örnekler bu mekânı MS 12. yüzyıl sonu ile 13 yüzyıl başlarına tarihlemektedir. Megaw 1968, 67-88, Pl. 14-21; Böhlendorf-Arslan 2004, 121-134, Taf. 51, 51, 176.

17 Bu kazılarda bulunan Traianus heykeli ile ilgili bir çalışma yapılmakta olup heykel daha detaylı olarak o çalışmada değerlendirilecektir.

nem'e tarihlenen 1 adet Aspendos kent sikkesi bulunmuştur. Sondajda son depozitlerde ayrıca konsantrik daire boyalı Erken Geometrik Dönem amorf keramik parçaları tespit edilmiştir.

Vestibulum'un kuzeybatı köşesinden güneydoğu eksenine doğru diagonal bir hat izlenerek tesviyeleme usulüyle seviye inilen kazılarda, *top soil* düzleminden 39 cm kotunda, *Vestibulum*'un kuzeybatı iç köşesine bitleştirilerek inşa edilmiş bir depolama birimine ait duvarların ilk üst katmanlarına ulaşılmıştır. Karelajın kuzeybatı köşesinde, *Vestibulum*'un kuzey iç duvarına bitleştirilmiş şekilde, 4 m²lik kare planlı bu özel birimin duvarları, yüzeyi düzleştirilmiş yerel taşlar, kondisyonu düşük kireçtaşı ve konglomera bloklar yardımıyla örülmüştür (Resim 4-5). Duvarın bilhassa üst ve iç taraflarda yer yer yatay ya da dikey doğrultuda yerleştirilmiş tuğla malzeme de görülmektedir.

Depozit 2-5 seviyeleri ile Tabaka 2-3 katmanları arasında tespit edilmiş olan depolama biriminin¹⁸ dış duvar bloklarının, alt seviyelere göre daha kaliteli ve düzgün kesilmiş bloklardan örüldüğü gözlemlenmiştir. Haznenin içerisindeki itinayla sürdürülen kazılarda, Tabaka 3 ve Depozit 4 seviyelerinden hiç olmadığı kadar yoğun ticari amphora parçalarıyla karşılaşmıştır (Resim 6, 8-9). Kazılar bahsi geçen 3. Tabaka içerisinde sonlandırılmış, bu bölmede tümüne yakını büyük ebatlı ticari amphoralardan oluşan ve birçoğu birleştirilebilen çok sayıda keramik fragmanı bulunmuştur.

Depolama biriminin içi tümüyle topraktan arındırıldıktan sonra tabanının kare formulu yalıtkan pişmiş toprak tuğlalarla döşeli olduğu görülmüştür. Ulaşılan hazne derinliği 101 cm olarak ölçülmüştür (Resim 7). Derinlik verisinin de eklenmesiyle depolama biriminin, 200x200x100 cm boyutlarında, bir hacme sahip olduğu hesaplanmıştır. Ancak duvarların orijinal yükseklikleri biraz daha fazla olmalıydı. Keza kazılar duvarların üst kısımlarının tahrip olduğunu ve bir düzlem oluşturmadığını göstermiştir. Bu taban izolasyonu, yalnızca zeminde değil, iç duvarlarda da belli kısımlarda korunagelen hidrolik beyaz sıvalarla desteklenmiştir. Burada sağlam halleriyle, olasılıkla belli bir duruş pozisyonuyla muhafaza edilen ticari amphoralar; içlerinde taşıdıkları ürünü uzun süre taze tutması amacıyla, soğuk su veya olasılıkla peyderpey takviyesi sağlanan belki de buz kalıplarıyla dolu bir su haznesi içinde bekletiliyor olmalıydı.

Depolama Birimi: Buluntular

Vestibulum'un V3 açmasında tespit edilen depolama biriminde öncelikle ticari amphoralar bulunmuştur. Bu amphoralar arasında, tanımlanabilen ve kondisyonu iyi olan 10 adet örnek dikkate alındığında, üç ana tipin ön plana çıktığı görülmektedir (Kat. No. 1-10; Resim 8-9). Buluntuların tamamı, dikdörtgen planlı havuz formundaki depolama biriminin tabanı üstünde ortaya çıkartılan kontekste aittir.

18 *Vestibulum*'un kuzeybatı köşesindeki Özel Depolama Birimi, kazı çalışmaları esnasında kayıtlara "Kare Planlı Mekân" tanımıyla geçmiştir. Devamında ise bu birime ait haznenin içerisi ve yakın çevresinden toplanan arkeolojik materyal ayrı bir locus olarak kaydedilmiştir. Tabakalardaki toprak yapısı ve içeriği şu şekildedir: *Layer/Tabaka 2*: Depozit 2 seviyesinden Depozit 4 seviyesine kadardır ve toprak harçlı ve açık renktedir. *Layer/Tabaka 3*: Depozit 4 ve Depozit 5 seviyeleriyle adlandırılan bu tabaka, *Layer 2*'ye oranla daha koyu renkli ve killi bir yapıya sahiptir. Oldukça nemli ve gevşek yapıdaki toprakta çok yoğun tüme yakın amphora parçaları ele geçmiştir. Yapılan kazılarda açığa çıkartılan buluntular arasında Keramik çok fazla yoğunlukta olmakla birlikte, az sayıda da olsa metal obje, deniz kabuğu, harç, cam, kemik, çivi, kömür ve karbonlaşmış bitki taneleri bulunmuştur. Keramik buluntularını istisnasız amphora parçaları oluşturmaktadır. Bunlar tüme yakın ve fragmanlar halinde ele geçmiştir.

Amphoralar

Tip 1

Aspendos buluntuları içinde Tip 1 başlığı altında değerlendirilen Kat. No. 1-5 (Resim 8: 1-5), 12. yüzyıla tarihlendirilen *Günşenin Tip VII*'ye ait amphoralarla ilişkilidir¹⁹. Bu tipin hafifçe alta doğru daralan ağız kenarından fazla belirgin olmayan bir dirsekle iç bükey profilli dar ve uzun boyun bölümüne geçilir. Düşük omuzlu, alta doğru daralan uzun gövdeli, yuvarlatılmış dar bir dipile profil tamamlanır. Ağız kenarından çıkarak yanlara doğru genişleyen oval kesitli karşılıklı iki dikey kulp, omuz bölümüne bağlanır. Formun en karakteristik özelliklerinden biri gövdenin üst ve alt bölümüne yapılan derin yivlerdir. Tip 1 başlığı altında değerlendirilen buluntuların hamur ve astarları ortak özellikler taşımaktadır. Tüm örneklerin kırmızımsı sarı hamurları kireç, mika ve mineral katkılı olup ince kumlu ve sık dokuludur. Hamurun fırınlamayla ilişkili oldukça sert bir yapısı vardır. Dış yüzeylerine fazla kalın olmayan, sulandırılmış ince bir astar uygulanmıştır. Astar renkleri genellikle hamur renginde olup kırmızımsı sarıdır. Sadece Kat. No. 5'in astarı pembedir. Yüzeyleri astarın ince yapısına bağlı olarak mat ve pürüzlüdür. Kat. No.3'ün boynu üzerine kazımayla üç başlı ters bir yaba (graffiti) yapılmıştır. Demre-Myra Aziz Nikolas Kilisesi kazılarında bu tipe ait benzer örnekler; tabaka verileri referans gösterilerek 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁰. Aspendos örneğinin tipolojik olarak en yakın benzeri İstanbul Saraçhane buluntuları arasında vardır. J. Hayes tarafından Tip 65 başlığı altında değerlendirilen söz konusu amphoralar, 1150-1175 yıllarına tarihlendirilen bir kontekstle ilişkilendirilmiştir²¹. Tip 1'in buluntu konteksti ile diğer merkezlerdeki benzerlerinin tarihlendirme önerileri de dikkate alındığında, 12. yüzyılın ikinci yarısında üretilerek Akdeniz pazarındaki sirkülasyona dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

Tip 1a

Tek örnekle temsil edilen Tip 1a, literatürde *Günşenin Tip VII* başlığı altında değerlendirilmiştir²² (Kat. No. 6; Resim 8: 6). Bu başlık altında incelenen örnekler, tipolojik olarak Tip 1 ile benzer özelliklere sahiptir. Ancak, Tip 1a'nın boyun bölümü yok denecek kadar kısa olup ağız kenarından omuz bölümüne geçiş sadece iç bükey bir profille sağlanmıştır. Tip 1a'nın hamuru, Tip 1'de olduğu gibi kırmızımsı sarı olup kireç, mika, mineral katkılı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. İnce astarı, hamuruyla aynı renkte mat ve pürüzlüdür. Omuz üzerine, kazımayla grafiti, sağ kulpu üzerine ise yine kazımayla "X" işareti yapılmıştır. Bu grafitiler tek harf olduğu gibi birden fazla harf veya ligatür şeklinde kullanılabilir. Grafitilerin amacı taşınan malzemenin içeriği, hacmi ve ağırlığıyla ilişkilendirilmiştir²³. Bu tipin benzer bir örneği, Demre-Myra Aziz Nikolas Kilisesi kazılarındaki tabaka verileri referans gösterilerek 11. yüzyıl sonu ve/veya 12. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁴. Tip 1a'nın tipolojik olarak yakın bir benzeri, İstanbul

19 Günşenin 2018, 110, Fig. 18. N. Günşenin'in tipolojisini adlandırdığı ticari amphoralar, aynı zamanda Ganos Amphoraları olarak bilinmektedir. Doğu Trakya'da, Tekirdağ ili sınırları içerisindeki Gaziköy/Ganos ile Hoşköy arasında kalan atölyelerde üretim yapıldığı tespit edilmiştir: Günşenin 1990, b.a. Ayrıca bk. Barnea 1967, 229-276; Hayes 1992, 74, Fig. 26, 6, 9; Çaylak-Türker 2009, 92-93, 98, 179-180, 189-190.

20 Çaylak Türker 2009, 92.

21 Hayes 1992, 76.

22 Günşenin 2018, 110, Fig. 18-19.

23 Collins 2012, 113-115; Zmaić-Kralj 2017, 55.

24 Çaylak Türker 2009, 92, 98, Çiz. 178.

Saraçhane buluntuları arasında olup söz konusu amphora, J. Hayes tarafından *Type 63* başlığı altında değerlendirilerek, 12. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁵. Tip 1a'nın buluntu konteksti ile diğer merkezlerdeki veriler dikkate alındığında, Aspendos örneğinin de 12. yüzyılın ikinci yarısında üretildiği anlaşılmaktadır.

Tip 2

Tip 2 başlığı altında değerlendirilen Kat. No. 7-9 (Resim 9: 7-9), dışa çekik ağız kenarlı, yuvarlatılmış dudaklı, alta doğru daralan uzun, ters konik boyunlu, geniş ve düşük omuzludur. Buluntuların gövde ve dip bölümleri eksiktir. Ancak benzer örnekleri dikkate alındığında, gövdesi alta doğru daralan armudi formda olup dip bölümü dar ve yuvarlatılmış profilli olmalıdır²⁶. Gövdesi üzerinde sık yivler, bu tip amphoralar için karakteristik bir özelliktir. Ağız kenarı ve boyundan yükselerek çıkan yüksek dikey kulpları omuz üzerine oturmaktadır. Tip 2 formundaki amphoraları *Günsenin Tip III* başlığı altında değerlendiren N. Günsenin, üretim aralığı için 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın başlarını önermiştir²⁷.

Aspendos örneklerinin hamurları kendi içinde homojen bir özelliğe sahiptir. Kırmızının tonlarındaki ince kumlu, sık dokulu, sert yapılı hamurların, kireç, mika ve mineral katkıları dışındaki en karakteristik özelliği saman katkısıdır. Örneklerin tamamının yüzeyi sulandırılmış ince astarla kaplanmıştır. Kat. No. 7 ve 8'in astarı çok soluk kahverengi Kat. No. 9'un ise pembedir. Yüzeylerinde, hamura katkı maddesi olarak eklenen samanların fırınlama sırasında, ısıya bağlı yanmasıyla ilişkili boşluklar hemen dikkati çekmektedir. Bu sebeple, astarın ince olmasına ek olarak söz konusu boşluklar pürüzlü bir yüzey oluşturmuştur. Kat. No.8'in boyununun bir yüzünde kazımayla grafiti, diğer yüzünde ise kırmızı boyayla işaretleri yapılmıştır. J. Hayes Saraçhane'de tespit edilen benzer örnekleri *Tip 61* başlığı altında incelemiş olup Romanya-Dinogetia, Boiotia, Paphos, Kythera ve Atina Agorası gibi merkezlerdeki örnekleri işaret ederek karşılaştırma yapmıştır²⁸. Diğer buluntu merkezlerinde tespit edilen *Günsenin Tip III'e* ait amphoralar ise 12. ve 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁹. Aspendos örneklerinin, buluntu konteksti ve diğer merkezlerdeki tarihlendirme önerileri dikkate alındığında, 12. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Tip 3

Tip 3 başlığı altında incelenen Kat. No. 10, ağız kenarı, omuz ve kulp parçası olarak ele geçmiştir. Literatürde *Günsenin Tip V* başlığı altında gruplanan bu tip amphoralar, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, çok kısa boyunlu ve geniş omuzludur³⁰. Karşılıklı yerleştirilen oluklu iki kulp, ağız kenarından dik bir şekilde yükselerek omuza bağlanmaktadır. Omuz üzerine birbirini takip eden sık yivler yapılmıştır. Gövde ve dip bölümü eksiktir. Ancak benzer örnekleri dikkate alındığında, alta doğru daralan konik gövdeli, yuvarlatılmış dar dipli olduğu anlaşılmaktadır.

25 Hayes 1992, 74, 76, Fig. 26, 3.

26 Hayes 1992, 74, 10; Günsenin 2018, 102, Fig. 9.

27 Günsenin 2018, 100-102. Diğer örnekler için bk. Mimaroğlu 2013, 113-227, Kat. No. 60; Waksman vd. 2018, 113, fig. 1, BZY 806, BZN 319-322; Aslan-Orhan 2018, 105, fig. 7c.

28 Hayes 1992, 76, Fig. 26, 10-11.

29 Mimaroğlu 2013, 122-124, dipnot 224 (12-13. yüzyıl); Waksman vd. 2018, 1116 (12-13. yüzyıl); Aslan-Orhan 2018, 105 (MS 1300).

30 Günsenin 2018, 108-109, Fig. 16.

Kat. No. 10 kireç, mika, mineral ve yoğun taşçık katkılı kırmızımsı sarı hamura sahiptir. Bu hamur ince kumlu, sık dokulu ve sert bir yapıya sahiptir (Resim 9: 10). Hamur rengindeki sulandırılmış ince astarlı yüzeyi mat ve pürüzlüdür. Günsenin tipolojisi içinde fazla örnekle temsil edilmeyen Tip 3 formundaki amphoraların üretimi için 13 yüzyıl önerilmektedir³¹. Kat. No. 10, buluntu konteksti ve karşılaştırma örneği dikkate alındığında 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Analiz ve Sonuç

Kazılar sırasında Geometrik Dönem'den MS 13. yüzyıl başlarına kadar belli aralıklarla da olsa kullanım izleri ortaya konan V3, çalışmanın konusunu oluşturan depolama birimi ile ilgili de önemli sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır. Öncelikle buluntular yardımıyla yapının MS 12. yüzyıl ortası ve ikinci yarısına tarihlenmesi, *Vestibulum*'daki bu geç dönem yapılaşmasının da kesin tarihini sunmaktadır. Depolama birimi, halen dinî fonksiyonu devam eden kiliseye bağlı yaşam alanının olasılıkla bir parçasıydı. Bu bağlamda üretilen ticari veya temel gıda malzemelerinden bir grubu saklamak için uygun koşula sahipti. Ancak yine de bulunan mekânların özel mülke ait olabileceği hususu da göz ardı edilmemelidir. Küçük kare planlı, tabanı tuğla döşeli ve içi dışı sıvalı olan bu yapıda saklanan ürünler; içi su ile doldurulup üzeri de olasılıkla hasır veya benzeri bir malzeme ile kapatılarak oluşturulan serin ortamda her zaman taze tutuluyor olmalıdır.

Vestibulum'da yapılan karelajların her birinde ulaşılan ortak sonuçlardan bir tanesi, yapının ilk kullanım evresini temsil eden heykellerin, bazilikanın bütünüyle Erken Bizans Dönemi'ni takiben kiliseye çevrilmesi neticesinde yavaş yavaş kendi konumlarını kaybetmesi durumudur. Anıtsal binanın heykeltıraşlık tasvir programının, Hristiyanlıkla birlikte önemini yitirdiği dahası *Vestibulum*'un esas işlevini kaybederek, bu mekânın ayrıcalıklı dinî sınıfa tahsis edildiği savlanabilir. İç mekânda gereksinimler doğrultusunda kompartümanlara ayrılarak birçok çekerdek bölme oluşturulduğu yine dikkate değer bulgulardandır. İrili ufaklı moloz taşlarla, yer yer heykel parçalarının da dolgusunda kullanıldığı duvarlar mevcuttur. Çoğunlukla devşirme materyaller yardımıyla ve belli belirsiz amorf keramik parçalarının katkı malzemesi olarak harçla birlikte karıldığı tutucu dolgu, duvarların şekillendirilmesinde rol oynamıştır. Tarifi yapılan duvar bölmeleri, izlenen mekânsal analiz tekniklerinin sunduğu yaklaşımlar doğrultusunda MS 12. yüzyıl manastırlarından bilinen yaşam alanlarını andırmaktadır. Bu doğrultuda *Vestibulum*'un Orta Bizans Dönemi sonlarına doğru dönüştürülmüş olabileceği varsayımından hareketle buranın barınak, misafir ağırlama, tefekkür hücreleri, el yazmalarının saklandığı kısımlar, revir, yemekhane, kiler, depo ve benzeri fonksiyonel birimlerden birkaçına ev sahipliği yaptığı öne sürülebilir³².

Aspendos'ta tespit edilen amphoraların form özellikleri dikkate alındığında Günsenin tipolojisiyle ilişkili oldukları anlaşılmaktadır. Değerlendirmeye alınan 10 örnekten beşi *Günsenin Tip VII*, üçü *Günsenin Tip III* ve biri *Günsenin Tip V* başlığı altında değerlendirilen amphoralarla eşleşmektedir. Bu tip amphoraların, Akdeniz ve Karadeniz pazarında 11. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başları arasında oldukça popüler olduğu, farklı merkezlerdeki buluntularla ortaya konmuştur. Depolama biriminde bulunan ve büyük olasılıkla zamanında içinde şarap muhafaza

31 Günsenin 2018, 108-109.

32 Ana hatlarıyla manastırlar hakkında bk. Kingsley 1987, 30-35; Mullet 2006, b.a.

edilen ticari amphoraların, diğer merkezlerde tespit edilen örnekleri ve tarihleri ile olan çapraz tarihlemelerde MS 12. yüzyıl ortası ve ikinci yarısına tarihlenmeleri en doğrusu gibi gözükmektedir. Anılan ticari amphoraların paralel örneklerine yakın ve deniz aşırı antik kentler ile tespit edilen birtakım batıklarda rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, kontekste bağlı kazı çalışmalarının özenle yürütülüp, bilimsel monografilere dönüştürüldüğü iki merkez ön plana çıkar. Demre-Myra Aziz Nikolaos ve İstanbul Saraçhane’de gerçekleştirilen kazılar neticesinde, burada değerlendirilen amphoraların, form ve hamur ilişkileri bakımından elimizdeki materyalle uyum gösterdiğini söyleyebiliriz. Söz konusu alanlardaki kontekst verileriyle, tanıtımı yapılan Depolama Birimi’ndeki arkeolojik depoziit verileri irdelendiğinde yakın ve daraltılmış tarihlemeler yapabilmek mümkün olabilmektedir. Böylelikle Aspendos’un Akdeniz Havzası’ndaki varlığının yanı sıra dönemin Doğu Roma başkenti olan Konstantinopolis’e kadar uzanan bölgesel hat kapsamında kurduğu ekonomik bağın da izleri açığa çıkar. Her zaman ticari ve siyasi ağlar içinde yer alan bir kent olan Aspendos, anlaşılan bu dönemde de bu kimliğini sürdürmüştür.

Teşekkür

Aspendos Projesi, T.C. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden Veli Köse tarafından 2008 yılında başlatılmış olup, 2021 sonuna kadar başkanlığı altında sürdürülmüştür. İlk etapta 2008-2011 yılları arasında sistematik yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş; bu saha araştırmalarının akabinde, 2011 tarihi itibarıyla Antalya Müzesi Müdürlüğü denetiminde ve Veli Köse’nin bilimsel danışmanlığında ilk defa arkeolojik kazılara başlanılmıştır. Esas kazı ve araştırma periyodu, 30/09/2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2014 sezonu ile hayata geçirilmiştir. 21/02/2019 tarihi ve 785 no’lu Cumhurbaşkanlığı Kararı neticesinde ise Cumhurbaşkanlığı Kararı Kazılar arasındaki yerini almıştır. 2020 senesiyle birlikte, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasındaki iş birliği çerçevesinde imzalanan “Arkeolojik Kazıların Yıl Boyu Desteklenmesi Protokolü” ile ikinci grupta 12 aylık kazı statüsüne alınan proje, T.C. Ankara Üniversitesi adına, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı desteklerinin yanı sıra AYK Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’nın anlamlı katkıları sayesinde yol alabilmiştir. Bu doğrultuda desteğini esirgemeyen, izinleriyle söz konusu çalışmalara imkân sağlayan tüm kamu kurum ve kuruluşlarına; tüzel veya tekil finansman ya da aynı destek veren bütün dostlarımıza içten bir teşekkürü borç biliriz.

Özverili ve üstün gayretleriyle 13 kazılarını büyük bir hassasiyetle sürdüren ekip üyelerimiz; Aspendos Kazısı TTK Uzmanı, Arkeolog Cansu Yıldırım başta olmak üzere; Arkeolog Bedirhan Bayram, Yiğit Alp Akyüz ve Atilla Turgut’la birlikte diğer tüm öğrencilerimize teşekkürlerimizi sunarız.

KATALOG

Katalog Numarası	: 1
Levha/Çizim Numarası	: 1/1
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.26
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: 4,8 cm OÇ: 11,5 cm Y: 34,5 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla kısmen tamamlanmıştır. Tam profil. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6), kireç, mika, mineral katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Dış yüzeyi hamurunun renginde, mat ve pürüzlüdür. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 2
Levha/Çizim Numarası	: 1/2
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.34
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: OÇ: 12 cm Y: 28,5 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla boyun bölümüne kadar gövdesi ve kaidesi tamamlanmıştır. Kırmızı hamuru (2.5 YR 5/6) kireç, mika, mineral katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Kırmızımsı sarı (5 YR 6/6) astarlı dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 3
Levha/Çizim Numarası	: 1/3
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.33
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: 5 cm OÇ: 12,5 cm Y: 18,8 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla omuz altına kadar üst bölümü kısmen tamamlanmıştır. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6) kireç, mika, mineral katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6) astarlı dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 4
Levha/Çizim Numarası	: 1/4
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.24
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: 4,8 cm Y: 5 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla ağız bölümü ve kulpları kısmen tamamlanmıştır. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 7/6) kireç, mika, mineral katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Yüzeyi, hamurunun renginde, mat ve pürüzlüdür. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 5
Levha/Çizim Numarası	: 1/5
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.31
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: Y: 18 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla gövdenin alt bölümü kısmen tamamlanmıştır. Kırmızımsı sarı hamuru (7.5 YR 7/6) kireç, mika, mineral katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Pembe astarlı (7.5 YR 7/4) dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 6
Levha/Çizim Numarası	: 1/5
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.32
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: 5,5 cm Y: 18 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla ağız kenarı, omuz ve kulpları kısmen tamamlanmıştır. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6) kireç, mika, mineral katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Kırmızımsı sarı astarlı (5 YR 7/6) dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır. Omzu üzerine, kazımayla grafiti, sağ kulbu üzerine ise "X" işareti yapılmıştır.

Katalog Numarası	: 7
Levha/Çizim Numarası	: 2/7
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.28
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: 6,7 cm Y: 22 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla ağız kenarı, boyun ve kulpları tamamlanmıştır. Kırmızımsı kahverengi hamuru (5 YR 5/4) kireç, mika, mineral, yoğun saman katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Çok soluk kahverengi astarlı (5 YR 7/6) dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Yüzeyde saman katkılarının yanması sonucu oluşan boşluklar vardır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 8
Levha/Çizim Numarası	: 2/8
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.27
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: Yaklaşık 8 cm Y: 17,8 cm

Tanım: Parçaların yapıştırılmasıyla boyun, omuz ve kulpları kısmen tamamlanmıştır. Kırmızı hamuru (2.5 YR 5/8) kireç, mika, mineral, yoğun saman katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Çok soluk kahverengi astarlı (10 YR 7/3) dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Boynun bir yüzünde kazımayla graffiti, diğer yüzüne kırmızı boya ile işaretleri yapılmıştır. Yüzeyde saman katkılarının yanması sonucu oluşan boşluklar vardır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 9
Levha/Çizim Numarası	: 2/9
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.29
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: 7,3 cm Y: 19 cm

Tanım: Ağız, boyun, omuz ve kulp parçası olarak ele geçmiştir. Kırmızı hamuru (2.5 YR 5/6) kireç, mika, mineral, yoğun saman katkı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Pembe astarlı (5 YR 7/3) dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Yüzeyde saman katkılarının yanması sonucu oluşan boşluklar vardır. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Katalog Numarası	: 10
Levha/Çizim Numarası	: 2/10
Buluntu Numarası	: A.20.V3.L3.PT.31
Buluntu Adı	: Amphora
Buluntu Yeri	: Vestibulum
Buluntu Konumu	: Depolama birimi, taban üstü
Ölçüler	: AÇ: 7 cm Y: 10 cm

Tanım: Ağız, boyun, omuz ve kulp parçası olarak ele geçmiştir. Kırmızımsı sarı hamuru (5 YR 6/6) kireç, mika, mineral, yoğun taşçık katkılı, ince kumlu, sık dokulu ve serttir. Kırmızımsı sarı astarlı (5 YR 7/3) dış yüzeyi, mat ve pürüzlüdür. Çark yapımıdır, iyi fırınlanmıştır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%30) - Yazar/Author-2 (%30) Yazar/Author-3 (%20) - Yazar/Author-4 (%20)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%30) - Yazar/Author-2 (%30) Yazar/Author-3 (%20) - Yazar/Author-4 (%20)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%30) - Yazar/Author-2 (%30) Yazar/Author-3 (%20) - Yazar/Author-4 (%20)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%30) - Yazar/Author-2 (%30) Yazar/Author-3 (%20) - Yazar/Author-4 (%20)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%30) - Yazar/Author-2 (%30) Yazar/Author-3 (%20) - Yazar/Author-4 (%20)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR**Aslan-Orhan 2018**

Aslan, E.-Orhan, U., "Kekova Adası Arkeolojik Yüzey/Sualtı Araştırması 2017-2018", *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 10, 99-115.

Ballance 1994

Ballance, M., "The Roman Basilica at Aspendos, 1956 and 1992", *AST*, 11, 453-464.

Barnea 1967

Barnea, I., "Ceramica de import", *Dinogetia I. Asezarea feudală timpurie de la Biserica-Garvăn*, Bucuresti, 229-276.

Boëthius-Ward-Perkins 1970

Boëthius, A.-Ward-Perkins, J. B., *Etruscan and Roman Architecture*, Harmondsworth.

Böhlendorf Arslan 2004

Böhlendorf Arslan, B., *Glasierte byzantinische Keramik aus der Türkei I-III*, İstanbul.

Cavalier-Descat-des Courtils 2012

Cavelier, L.-Descat, R.-des Courtils, J., *Basiliques et agoras de Grèce et d'Asie mineure*, Bordeaux.

Collins 2012

Collins, C. A., *Amphorae Graffiti from the Byzantine shipwreck at Novy Svet*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Texas A&M University, Texas.

Crema 1959

Crema, L., "L'Architettura Romana", *Enciclopedia Classica*, III: Archeologia e Storia dell'Arte Classica, Vol. XII tomo I Torino, 167-171, 370-375, 515-521.

Cüppers 1961

Cüppers, H., "Getreidemagazin am Forum in Aspendos", *Bjfb*, 161, 25-35.

Çaylak Türker 2009

Çaylak Türker, A., *Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri = Byzantine Unglazed Pottery of Saint Nicholas Church at Demre-Myra*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

Darrouzès 1981

Notitiae: Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, texte critique, introduction et notes par Jean Darrouzès, ed. J. Darrouzès, Institut Franca is d'Etudes Byzantin 1, Paris.

Flemming 1964

Flemming, B., *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden.

Fletcher 1963

Fletcher, B., *A History of Architecture*, Houston.

Foss 1996

Foss, C., *The Cities of Pamphylia in the Byzantine Age*, Hampshire.

Fossel Peschl 1982

Fossel Peschl, E. A., *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos*, Graz.

Ginouvès 1994

Ginouvès, R., "Aux origines de la Basilique", *Tranquillitas. Mélanges en l'honneur de Tran Tam Tinh*, Québec, 207-216.

Gros 1994

Gros, P., "Basilica", *EAA*, 612-616.

Gros 1996

Gros, P., *L'Architecture Romaine I. Les Monuments publics*, Paris.

Günsenin 1990

Günsenin, N., "Les Amphores byzantines (10è-13è siècles): typologie, production, circulation, d'après les collections turques", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Université Paris I Panthéon-Sorbonne, Paris.

Günsenin 2018

Günsenin, N., "La typologie des amphores günsenin. Une mise au point nouvelle", *Anatolia Antiqua*, 26, 89-124.

Hayes 1992

Hayes, J. W., *Excavations at Saraçhane in Istanbul. 2: The Pottery*, Princeton.

Hellenkemper-Hild 2004

Hellenkemper, H.-Hild, F., *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Pamphylien*, Wien.

Honigmann 1939

Synekdemos: Le Synekdomos d'Hiéroklos et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, ed. E. Honigmann, Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Bruxelles.

Kingsley 1987

Kingsley, K., "Monastery", *The Encyclopedia of Religion*, I-XVI, New York, 30-35.

Köse 2010

Köse, V., "Aspendos Yüzey Araştırması Projesi 2008 Yılı Birinci Sezon Çalışmaları", 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 1, 373-394.

Köse 2011a

Köse, V., "Aspendos Projesi: Aspendos Antik Kenti 2009 Sezonu Çalışmaları", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 3, 353-370.

Köse 2011b

Köse, V., "Aspendos Yüzey Araştırmaları = Surveys in Aspendos", *ANMED*, 9, 142-148.

Köse 2012a

Köse, V., "Aspendos Yüzey Araştırmaları 2010 Sezonu Çalışmaları", *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C 3, 251-267.

Köse 2012b

Köse, V., "Aspendos Yüzey Araştırmaları 2011 = Surveys in Aspendos 2011", *ANMED*, 10, 125-130.

Lanckoroński 1890

Lanckoroński, K. G., *Städte Pamphylens und Pisidiens*, Wien.

Lauter 1970

Lauter, H., "Die hellenistische Agora von Aspendos", *BjB*, 170, 77-101.

MacDonald 1986

MacDonald, W. L., *The Architecture of the Roman Empire II. An Urban Appraisal*, New Haven & London.

Megaw 1968

Megaw, A. H. S., "Zeuxippus Ware", *BSA*, 63,67-88.

Meineke 1958

Stephans von Byzanz: *Ethnika*, ed. A. Meineke, Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz.

Mimaroglu 2013

Mimaroglu, S., "Kadikalesi/Anaia Geç Bizans Dönemi Ticari Amphoraları=Late Byzantine Commercial Amphorae in Kadikalesi/Anaia", *Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar=Byzantine Craftsmen-Latin Patrons*, İstanbul, 113-227.

Mitchell 1995

Mitchell, S., *Cremna in Pisidia: an Ancient City in Peace and in War*, London.

Mullet 2007

Mullet, M., *Founders and Refounders of Byzantine Monasteries*, Belfast.

Müller 1937

Müller, V., "The Roman Basilica", *AJA*, 41, 250-261.

Nünnerich Asmus 1994

Nünnerich Asmus, A., *Basilika und Portikus die Architektur der Säulenhallen als Ausdruck gewandelter Urbanität in später Republik und früher Kaiserzeit*, Köln.

Ohr 1975

Ohr, K., "Die Form der Basilika bei Vitruv", *Bjhb*, 175, 113-127.

Özgür 1993

Özgür, E., "Aspendos Örenyeri 1991 Yılı Kazı Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 251-261.

Öztaner 2006

Öztaner, S. H., *Menderes Magnesiası Bazilikası (Haçayak, Kemer, Sütun Sistemleri)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztaner 2012

Öztaner, S. H., "Menderes Magnesiası Çarşı Bazilikası", *Anatolia*, 31, 123-152.

Öztaner 2016

Öztaner, S. H., "La basilique civile de Nysa du Méandre", *Anatolia Antiqua*, 24, 311-320.

Öztaner-Çizmeli Ögün 2017

Öztaner, S. H.-Çizmeli Ögün, Z., "The Kaunos Civil Basilica", *Basileus. 50. Yılında Kaunos/kbid. Memet Cengiz IŞIK'a Armağan=Basileus. 50th Anniversary of Caunus/kbid. Festschrift für Memet Cengiz IŞIK*, Ankara, 315-325.

Rott 1908

Rott, H., *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.

Sear 1982

Sear, F., *Roman Architecture*, London.

Stinson 2008

Stinson, P., "The Civil Basilica: Urban Context, Design, and Significance", *Aphrodisias Papers 4. New Research on the City and Its Monuments*, Portsmouth, 79-106.

Stinson 2016

Stinson, P., *Aphrodisias VII. The Civil Basilica*, Wiesbaden.

VITRUVIUS

De Architectura. Vitruvius, Ten Books on Architecture, çev. I. D. Rowland-T. N. Howe-M. Dewar, Cambridge&New York.

Ward Perkins-Ballance-Rott 1958

Ward Perkins, J. B.-Ballance, M.-Rott, H., "The Caesareum at Cyrene and the Basilica at Cremna", *BSR*, 26, 137-194.

Waksman-Skartsis-Kontogiannis vd. 2018

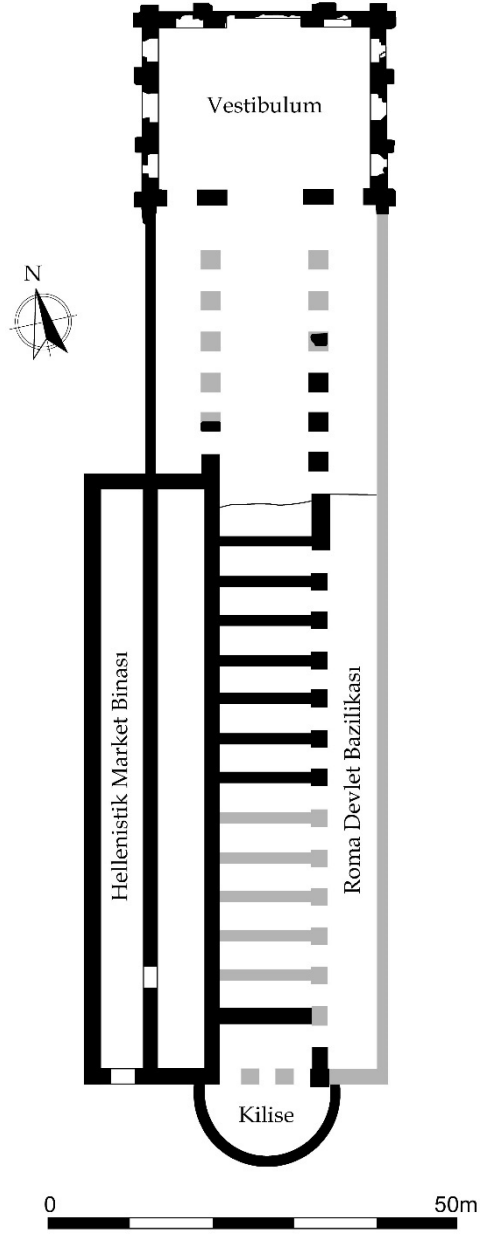
Waksman, S. Y.-Skartsis, S.-Kontogiannis, N. D.-Todorova, E. P.-Vaxsevanis, G., "Investigating the Origins of Two Main Types of Middle and Late Byzantine Amphorae", *JASc*, 21, 1111-1121.

Welch 2003

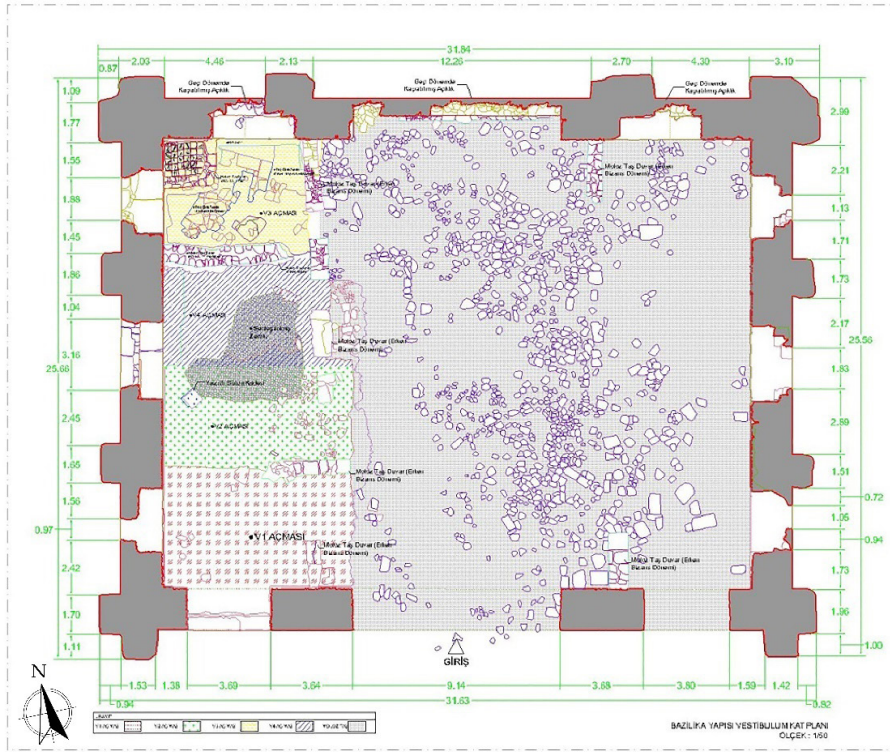
Welch, K., "A New View of the Origins of the Basilica: the Atrium Regium, Graecostasis, and Roman Diplomacy", *JRA*, 16, 5-34.

Zmaić Kralj 2017

Zmaić Kralj, V., "Byzantine maritime trade based on underwater archaeological finds of the eastern Adriatic", *Skyllis*, 17/1, 46-61.

EKLER

Resim 1. Roma Bazilikası'nın Hellenistik Market Binası ve Geç Antik Dönem Kilisesi ile Birlikte Şematik Yer Planı

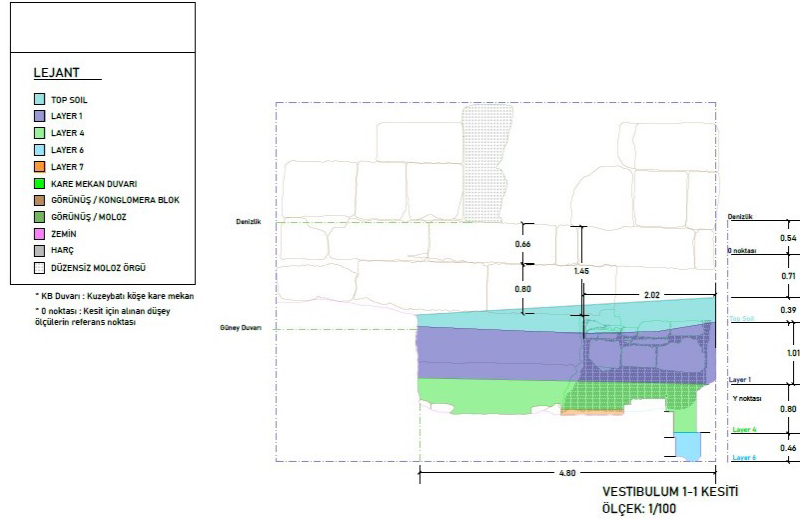
Resim 2. Vestibulum Kat Planı

Resim 3. V3 Açması'nın Kazı Öncesi Görünümü

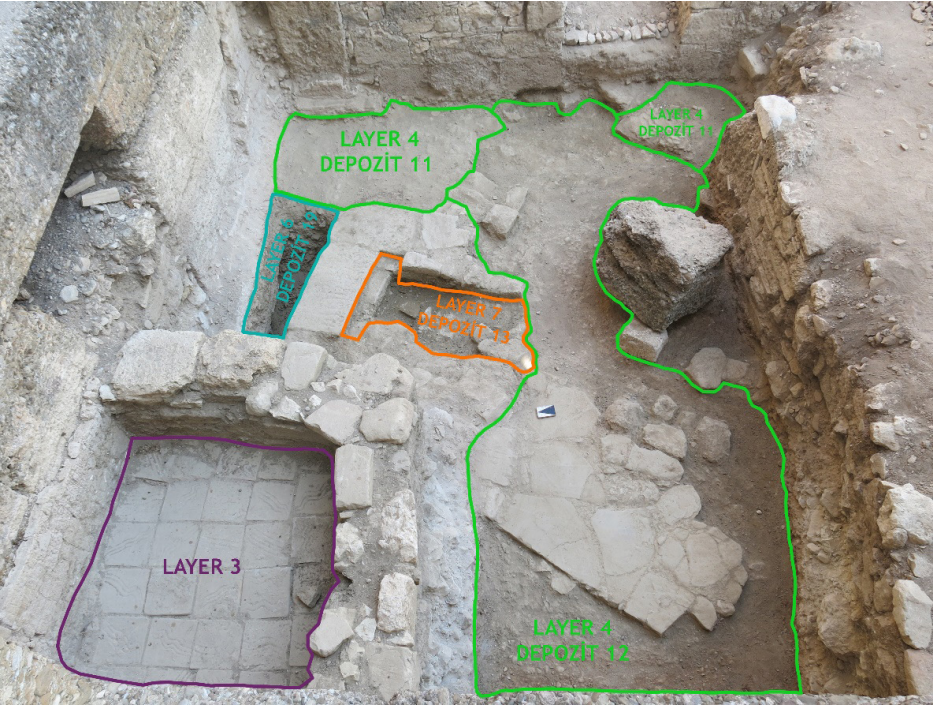
Resim 4. V3 Kuzey Cephe Orthografik Fotoğrafi

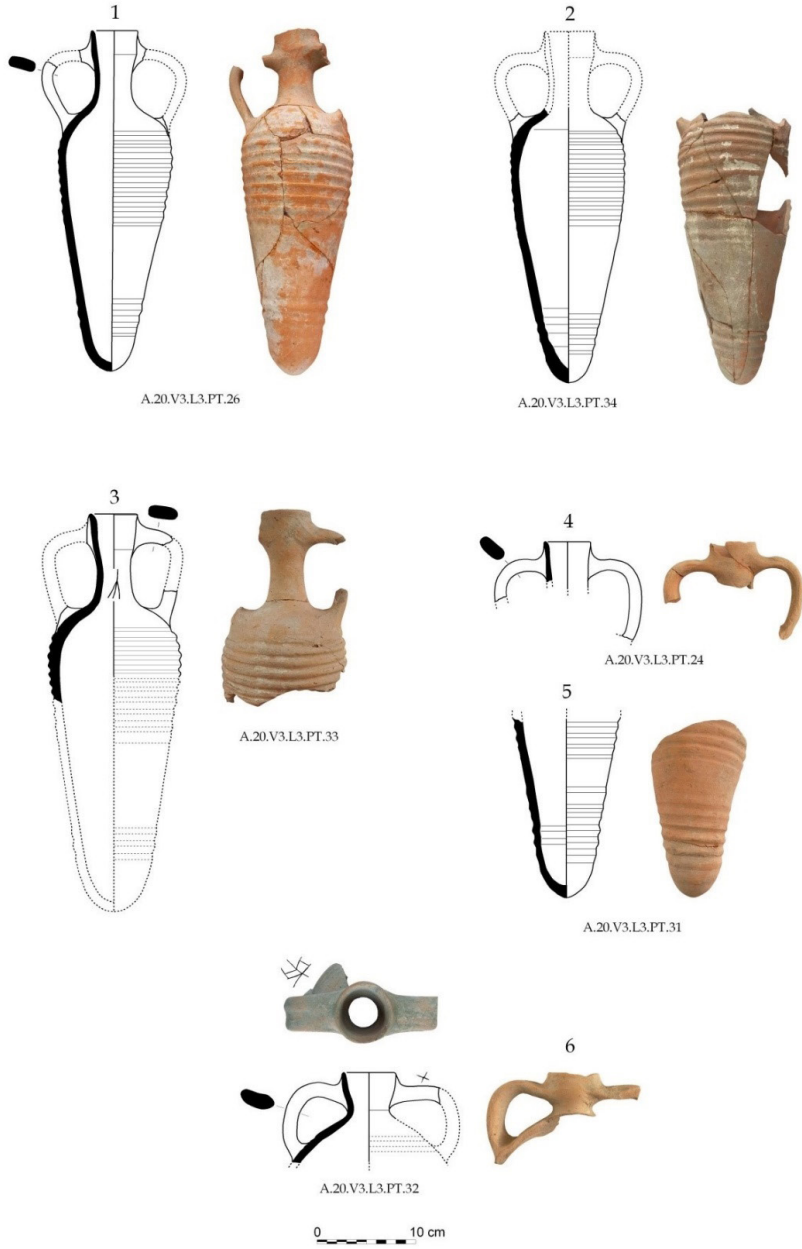
Resim 5. V3 Açması 1-1 (Batı) Kesit Çizimi

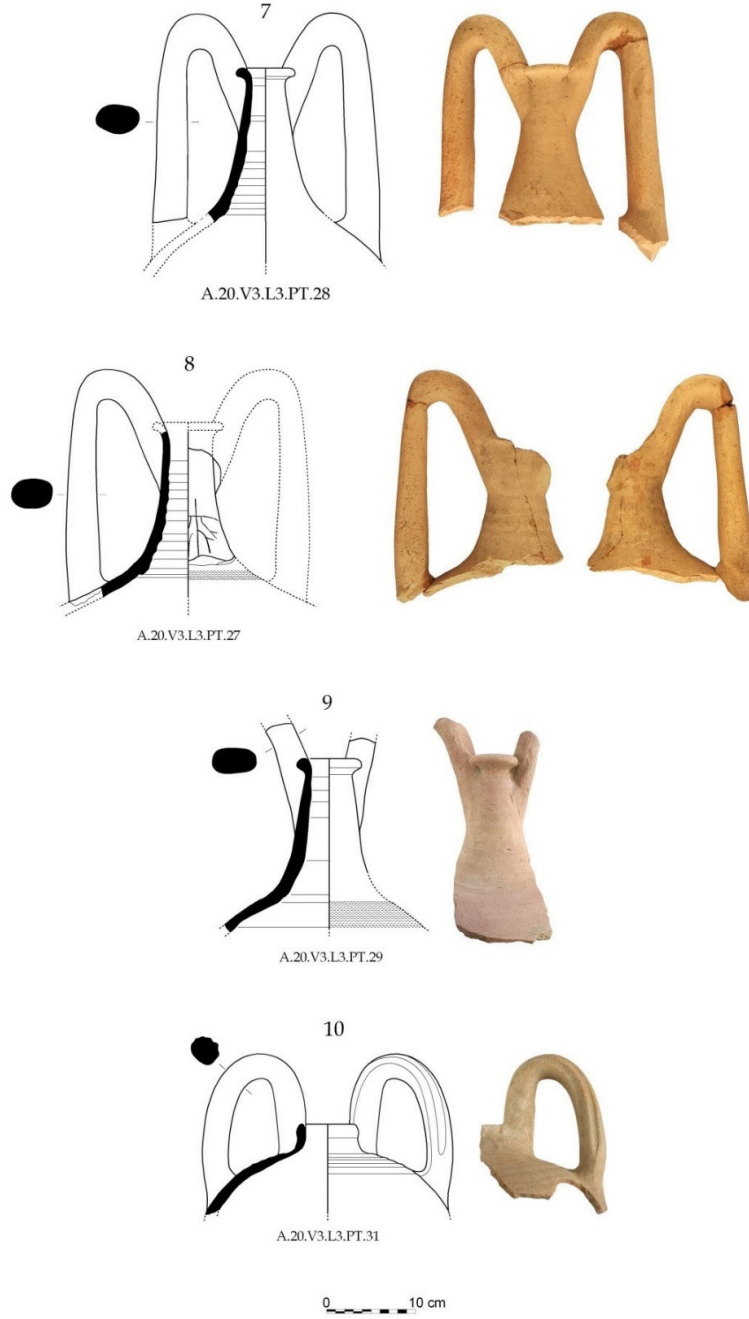
Resim 6. V3 Açması'ndaki Depolama Birimi'nin Kazı Esnasındaki Durumu

Resim 7. V3 Açması'nın Kazı Çalışmaları Sonundaki Tabaka ve Depozit Görünümü

Resim 8. Depolama Birimi'nde Bulunan Amphora Tip 1 Tip 1a Örneklerinin Çizim ve Fotoğrafları

Resim 9. Depolama Birimi'nde Bulunan Amphora Tip 2 ve 3 Örneklerinin Çizim ve Fotoğrafları

Höyük yayın ilkeleri ve başvuru şartları için lütfen okutunuz.
Please scan the code to see the Editorial Principles and Application
Requirements of Höyük.

